

BÁCSORSZÁG

VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE

• 2013/4. (67. szám)

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032,
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs,
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Riczy Péter (elnök), Dr. Czékus Géza, Fábán Borbála PhD,
Dr. Mészáros Zoltán, Özvegy Károly
Főszerkesztő: Dévavári Beszédes Valéria
Számitógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrektor: Kulhanek Edina
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özvegy Károly

Minden jog fenntartva!

A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közzölhetők!

A fedőlapon: Szabadka madártávlatból a frissen
restaurált Szent György-templom keresztjének oltalmában
(Goran Bolić felvétele. A keresztet Aleksandra Jeftić és
Goran Bolić restaurálta 2013-ban.)

A belső borítón: Szent Kereszt-eréklye
Az óbesei Szent Antal-templom betleheme (Czékus Géza felvétele)
Szent István-főoltárkép, Szaján (Gyöngyösi Rezső, 1882,
Korhecz Papp Zsuzsanna a Magyar Nemzeti Tanács
támogatásával 2013 augusztusában restaurálta.)

Szent István-émlékmű a kertvárosi templomban – Vékony
Lajos keramikusművész munkája, 2013, Szalai Attila fotója
A hátsó belső borítón: Kiss Ernő aradi vértanú sírja az
eleméri Szent Ágoston-templomban (Kónya-Kovács Otília)
Az eleméri katolikus templom – nemzeti kegyhelyünk
(Kovács Szószil)

A hátsó borítón: Papírángalkák és báránykák a Szabadkai
Városi Múzeum gyűjteményéből, az angalkákat Sebők Valéria
rekonstruálta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

BÁCSORSZÁG : vajdasági honismereti szemle /
Főszerkesztő: Dévavári Beszédes Valéria. - 1995, 1-... - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-... - 30 cm
Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

támogatásával.

T A R T A L O M

Huzsvár László

Gyertyatartók és a Gyertya 2

Bela Duranci

A szabadkai szecesszió – alig százéves! ... 3

Riczy Péter

Múltunk túsza 9

Palatinus István

Vér – Tanúk 16

Szöke Anna

A biztos pont 20

*

„Ha otthagynám a templomot,
megverne a Jóisten!” 24

Kovács Csaba

A szabadságra felszabadítottak 28

Bánhid Vajk

A pannóniai ókereszténység
kialakulása 31

Mészáros Zoltán

Középkor, Délvidék, Szent Korona 37

Cseh Valentin

Bolgárfelhérvár elfoglalása 1071-ben 38

Szabó Zsombor

A kettős déli végvári vonal – különös
tekintettel a Duna alsó szakaszára 40

A. Sajti Enikő

A Délvidék visszacsatolása – 1941–1944 46

Valastyán Balázs

A bukovinai székelyek letelepítése
a Bácskában a Földművelésügyi
Minisztérium dokumentumainak
tükrében (1941) 51

Rajslí Ilona

Szókincsvadászat a Huszita Biblia
szövegvilágában 55

Rokay Zoltán

Hippokratész és Jézus szolgálatában ... 58

Kónya Sándor

Jézus rózsafa keresztje 64

Kovács Csaba

A búcsújárástól a vallási turizmusig 68

Korhecz Papp Zsuzsanna

A kalocsai-csébi
Nagyboldogasszony-főoltárképek 72

Csáky S. Piroska

Magyar szentek nyomában 77

Székely Gábor

Szent István kultuszának emlékei
Kecskeméten 81

Czékus Géza

A Szabadkai egyházmegye
templomi betlehemei 85

Lovra Éva

Változások és változtatások a topolyai
Sarlós Boldogasszony-templom
építése során 92

Tóth Vilmos

Műszaki leírás a zentai
emléktemplom vázlattervéhez 100

Biacci Karolina

A horgosi Nepomuki Szent János-köszobor
újraszülésétéről 102

Paracsky László

A szenttamási Szentháromság-szobor
rövid története 105

Szlávics Károly

A csonoplyai kálvária 109

Csúszó Dezső

A bajmoki és a felsőtavankúti
kápola 116
KIÁLLÍTÁSAJÁNLÓ

Lovra Éva

„Zsinagógaépítészet
Kelet-Közép-Európában 1782–1944” 120

Hicsik Dóra

A biciklisek városa 121

V. Székely György

Árpád-kori falurekonstrukció
Tiszaalparon 122
KÖNYVESPOLC

Németh Ferenc

Amikor az élet – történelem 123

Mester Imre

Sajtóapostolból apostolutód 124

Szakály József

Rokay Zoltán Studia Flaciana című
kötetéről 125

Nagyillés Anikó

Adalékok a vallási társulatok egyéni
és társadalmi szerepéhez 127

Basity Gréta

Megint 10 dinár a Kalangya 128

Negyela László Márk

Mondd el fiadnak! 129

Gerlovics Szilveszter

Egy évezred magyar pénzei –
I. András (1046–1060) 130

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK

Dévavári Beszédes Valéria

Az eleméri Szent Ágoston
katolikus templom 132

Raffai Judit

Krepp-papírból készített karácsonyi
angyalkák 134

Gyertyatartók és a Gyertya

Huzsvár László nyugalmazott püspök, Horgos

Gyertyatartókba nem ildomos beleszeretni, a Gyertyába igen. Sőt, néha elkerülhetetlen a szerelem. Amikor Simone Weil francia író nő a múlt század negyvenes éveiben találkozott a katolikus vallással, barátai, barátnői rémülten igyekeztek ezt az ismeretséget kitörölni a lelkéből. Mindent megtettek, hogy erről az útról lebeszéljék. Hosszú szópárbaj után végül is megállt a küszöbön, és nem lépett be a kitárt ajtón. Korai halála nem tette lehetővé, hogy útját végigjárja. A lebeszélők egyike előhozakodott a katolikus egyház papjainak és püspökeinek hibáival. Halomra sorolta őket. A baloldali gondolkozású Weil egyetlen mondattal vágta el a diskurzus fonálát: „Mit érdekelnek engem a gyertyatartók?”

Az után vágyom, ami a gyertyatartó tetején apró lánggal, de sziporkázó fényt áraszt, és el nem rejtett világosságról küld felém üzenetet. A tartók lehetnek olykor ütött-kopottak, sőt lehetnek kimondottan szutykosak is. Engem a tetejükről hívogató láng érdekel, a fény a lényeg, melyet be nem gyógyuló sebekkel hordoznak, mint Pio atya.

Egész életemben a fény, a világosság után vágyakoztam. A francia írónőről el kell mondanunk, hogy az említett ajtó küszöbén nem lépett át. Ebben meggátolta váratlan korai halála. Mi, akik megismerkedtünk a Gyertyafénnyel, amikor a keresztség végigfolyt homlokunkon, meghívottá váltunk a Gyertya utáni szerelemre. Nem egyet közülünk megátolnak ebben a csodálatos megérezés-

ben, de mindannyiunkban tudatosul az Egybekapcsolódás ereje. Hadd említsem meg, mi történt az első világháború első éveiben. Ott szorongtak a lövészárkokban a csukaszürke ruhás magyar fiúk, akiket, amint betöltötték 18. életévüket, azonnal beöltöztettek ebbe a ronda színű egyenruhába. A Habsburgok politikai étvágya képtelen volt lemondani a Doberdóról és az alján csillogóan folydogáló Piave vizéről. Váratlan vezényszó hangzott végig a völgy felett, kezdve az Alpok lábánál meglapuló domboktól. A katonatisztek ordítva vezényeltek: „Egy- másba kapaszkodni, egymásba kapaszkodni...!” Előzőleg már tudomásukra hozták a csukaszürkébe öltözött hősi halálra ítélteknek, hogy mi vár rájuk: A velük szemben álló másik katonaság, más színű ruhában, arra készült, hogy a magasban a völgyekben eltorlaszolt ciszternákat váratlanul kinyissa, és a lezúduló özönvíz magával ragadja az élőket, és a halál torkába dobálja őket. A pelyhes arcú kiskatonák elképesztő gyorsasággal egymás derékövébe kapaszkodtak, és a belőlük képződő hatalmas embergomolyagban várták, hogy legyőzzék a majd rajtuk áthömpölygő víztömeget. Újból és újból hangzott a vezényszó: „Egybekapaszkodni, egybekapaszkodni...!” És csodák csodájára a helyükön maradtak, egyikük sem fulladt bele a halálukra áhító özönvízbe.

Édesapám is ott volt ezek között a pelyhes arcú fiatalok között. Az özönvíztől ő is megmenekült, de a következő napokban a roncsoló gránátok szakították

oldalba valamennyiüket, apám mindkét lábából kitépték az arról az oldalról érkezett gránátok az izomzatot. Kisfiú koromban sokszor megsimogattam lábait, és megkérdeztem: „Édesapa, a te lábaidon jobb oldalon miért nincs hús, hanem csak csontra feszül a bőr?”

Gondolatban inkább haladjunk tovább, ne meséljek arról, hogy a sebesülteket a közeli templomba szállították, apám az egyik mellékoltárlapon feküdt tehetetlenül. Megmenekült. Életben maradt.

Az ordító hangon kiáltozott vezényszavak ma is mindegyikünkhöz szólnak: Egybekapaszkodni! Lelki szemünkkel nézzünk az említett oltár Máriát ábrázoló festményére! Engedjük, hogy napon-ta, vagy ha kell, pillanatonként akarjunk mindig egymásba kapaszkodni, középtűt a Szűzanya, körülötte mi, a szutykos „gyertyatartók”! Az említett hadászati vezényszavak helyett könnyes szemmel kérjük Máriától, hogy esdeklőn kiimádkozza: önmagunk képezte gyertyatartóink tetejéről ne aludjék ki soha a fény.

Hadd imádkozzuk kitartóan: „Boldogasszony, ezer évig édesanyánk voltál, őseink, ha hozzád sírtak, hozzájuk hajoltál, bűneinkért ostorozz, csak az egyért Boldogasszony a jó Jézust kérjed: négy vízparton, három hegyen másokéval együtt szálljon mindörökké a szép magyar máriás ének!”

„Egybekapcsolódjunk!...” Egybekapcsolódjunk! Ami Simone Weilnek nem adatott meg, vágyódó lelkünk mélyén ajándékba azt kapjuk Odafentről, hogy megmaradjunk világot ízesítő sóként. ○

Simone Weil

Simone Weil neve *Simone Weill* formában is ismert (Párizs, 1909. február 3. – Ashford, Kent, 1943. augusztus 24.) francia író nő, aktivista, filozófus és misztikus.

◀ Simone Weil 1921-ben

A szabadkai szecesszió – alig százéves!

Bela Duranci, Szabadka (fordította: Ricz Kornélia)

Épületekről gondolkodom, „csak száz évről”, tíz évtizedről, azaz egy évszázadról.

1912 és 2012 közötti eseményeket raskosgatok. Valami valamivel megegyezik, akkor és most, azzal, ami volt, a bizonytalanság sugallatával, aggodással és tanácsatlansággal a létező előtt.

A „századforduló élete” zajlott – megismételhetetlen útkereszteződése a tizenkilencedik és huszadik századnak. Valami ismét mögöttünk van, ezúttal az ezredforduló.

Felröppenés a vidéki síkságról az európai összhang magasságaiba, minden kreatív, bátor és megkérdozett álma. A kilátás a toronyból a madarak repülésének hasonmása, korlátlan víziók lehetősége!

A városháza tervezői dr. Bíró Károly úrhoz, királyi tanácsoshoz, Szabadka polgármesteréhez intézett, Budapesten, 1908. április 20-án kelt levelükben a többi között ezt írják: „Elfogadható az Építészeti tanács azon véleménye, hogy tervünk teljesen egyedi, valamint hogy magyar ornamentikát alkalmaztunk. – Fölösleges azonban azzal foglalkozni, hogy munkánk fejlesztette-e, és ha igen milyen mértékben a nemzeti stílust, mert ma nincs olyan illetékes személy, aki erre választ adhatna, a művészi kritika nagy kutatómunkája még nem fejeződött be.”¹

Lengyel művészek – a krakkói Sztuka csoport tagjai – 1902-es budapesti kiállítása apropóján egy anonim kritikus a *Művészet* c. folyóiratban pontosan felfedte kreativitásuk forrását következő megállapításával: „Az által váltak jelentőssé, hogy elmélyedtek szülőföldjük jellegzetességeiben, a honi környezet színeiben.”²

Ez a megállapítás minden kelet-európai szecessziós jelenség esetében megállja helyét!

1909 nyarán a színház és szálloda jellegzetes hat korinthuszi oszlopával átellenben már emelkedik a városháza a csillagok magasságaiba, sugaraival Pétervárad, Zombor, Baja és Szeged felé mutatva, azaz az ismert világ összes irányába.

A városháza tornya alatt éveken keresztül dolgoztam. Nagy segítségemre volt. Később tudomásomra jutott, hogy a tervezők több élményt ígértek – madártávlatot!

Repülésre gondoltak, az álomlátás élményére a csipkés, játékos tetőkön, a híres Zsolnay-színek által megvalósítva azt.

Megjelenik előttem Szárits János 1910. évi aeroplánja. Magam előtt „látom” a készülő monumentális épületet faállványok erdejével körülvéve. Az állványokon napszámosok talicskákat tolnak, buzgón és kitartóan, mint a hangyák végtelen menetelésükben. Ma, a toronnyal szemben daru áll – mintegy helyettesítve a hangyák sokaságát – a betonfülkék fölé emelkedve, a sebtében véghezvitt rombolás és megalomániás építkezés jeleként, mely a végtelenbe nyúlik.

A torony túlnőtt Szabadkán, miközben a két világháború következményeként a határvonalak háromszor megváltoztak. Amikor 1945-ben fenn voltam, az a bombázások utáni romos állapot volt. Látszott a kilátóból. Nem messze a Bárány szállótól, a színház tövébe is esett a bombákból. Egyik azok közül, amely a ferences rendház melletti régi háztömböt is elpusztította. Azóta ott, az ősi urbánus területen űr tátong. Nem sok hiányzott ahhoz, hogy a rakomány a városházára zuhanjon. Kétlem, hogy annak idején az építők madártávlatból úgy néztek le a magasból, mint ahogyan az a szövetségesek négymotoros repülő erődjének célzó berendezésein keresztül látható volt.

A szabadkai városháza mint egy sajátos és díszes épület nőtt ki – a szecesszió jelképeként. Egyesek azonnal mellette, mások

pedig szenvedélyesen „ellene” szavaztak. Voltak, akik „ízléstelen, tarka, közönséges tortához” hasonlították. A mezőgazdasági jellegű Szabadka városiasodását jelentő épületeinek a koszorújában zaklató hatású volt. Két egyemeletes épület áldoztak fel az új közigazgatási központ oltárán: a gimnáziumot, mely 1818-ban és az előző városházát, amely 1827/28-ban épült.

A századfordulón ez egy érdekes városi jellegű kompozíciót jelentett. Az ún. Farkas-ház kivételével, amely egy földszintes, provinciális barokk épület volt, a környező többi mind a XIX. század második felében keletkezett. Az új városmag egyediségét elsősorban a színház klasszicista homlokzata és a mellette levő, 1896-ban épült eklektikus palota, a mai Szabadkai Városi Könyvtár épülete jelentette. Az egyéb, főleg egyemeletes házak homlokzatuk stílusával hozzájárultak a provincia „méltóságához” – a fővárosi utcákhoz való hasonlóságukkal.

A századforduló éveiben azonban a fővárosban változások szele fúj. Lechner Ödön (1845–1915) építész – álmodozó – követőivel nemzeti stílus után kutat. A modern építészettel összhangban, hangsúlyt fektetnek az alaprajzra, a térbeli kompozícióra, a felületek nagyságára, megfelelő anyagokat válogatnak, felfedezik a kerámiát mint tájjeleget, stb.

A homlokzati építészet kora történelmileg távozik. A figyelem elsősorban a konstrukcióra és funkcionalitásra irányul.

Az építészetben e lényeges változás korát tájanként különféle nevekek illetik, mifelénk általában – szecesszionak hívják.

Ami a szecessziót mint utolsó nagy stílust kiemeli a korábbiak sorából, az az a törekvés, hogy az építészeti és iparművészet által egy homogén stílus keletkezzen, jellegzetes és megismételhetetlen épületekkel – példaként a művészeti kategóriák szintézisének. Az

alkotókat a népi, építészeti és művészeti hagyományok ihletik, és a felismerhető nemzeti változatok által mutatkoznak be.

A *Gesamtkunstwerk* az építészek mindent átható kreativitása.

A kreatív kategóriák összhangja a századfordulón szinte sorsdöntő kihívás! Az építészek mintha sejténék az alkotó lendület végórát. Szintéziseikkel megalkotják a *káosz feletti uralom egyedülálló programját*, szemmel láthatóan szétfeosztik a historizmus szorítását az ijedt, uralkodó és a feltörekvő, modern gondolkodású építészek között. Az alkotás örvényeiben az emberi szellem minden téren szubjektíven nyilvánul meg. Ami összeköti őket, az a *szenvedélyes vonalvezetés és a forrongó alakzatok*, a homlokzatokon és enteriőrökben tekereg a kreatív lendület, a berendezést pedig mintha a szél formálta volna. Az új kiáltásait és összhangját a természettel könyvekben és plakátokon hirdetik, áthatolnak a divaton, és nyomot hagynak a mindennapi használati tárgyakon.

Sigmund Freud a tudat és tudatalatti határait feszegeti, az írók az emberi lélek mélyére hatolnak, és kételyeikkel festőket ihletnek, a technológusokkal, mérnökökkel, mesteremberekkel – *maig felülmúlhatatlan „kézművesekkel”* –, tervezőkkel és álmodozókkal mindannyian egyszerre prédikátorok is lettek. Egyformán vágyódtak megkülönböztetés nélkül a *magas művészetre* és annak „alárendelt” kreatív tevékenységekre, az alkotók csak a mindent felölelő szintézist látták maguk előtt. Elsődleges az ember és a természet összhangja a „dolgok természetes rendjében”.

A *művészeti iparágak* (iparművészet) mint nélkülözhetetlen tényezői a századforduló szintézisének – mára már megismételhetetlen – hatalmas erőket halmoztak fel magukban. Ez ma már valójában nem is létezik. A kézművességben az egyén továbblépési lehetőséget látott a jobbágyi, mezőgazdasági alacsony szintről a méltóságteljesebb, remélt elérhetetlenség közelébe. A mesteremberek a hagyományos rend iránti visszautasításukat nem forradalmi lázadással mutatták ki, saját helyüket a társadalomban munkájuk alkotóerejével és etikájával harcolták ki.

Az *iparos* – a szó akkori értelmében – a tisztesség megtestesítője. A kézműves *féltn* ápolja a *szakma tisztességét*, „minden feletti” felelősséggel és becsvágygal szeretne fennmaradni a

Gesamtkunstwerk történetében. Valódi szándéka megmaradni mint a hiteles alkotó méltó partnere.

A homogén stílus regionális ismertetőjelei, a közismert „nemzeti változatok” az európai szecesszió mezőgazdasági vidékein életerősebbek. A földhözragadság serkenti a személyes kreativitást, alakítja a virágba borult képzelet közösen kifejezett bokrosodását. Ilyen iparosok ma már nincsenek! „Kihaltak a tetőfedő és az ács szakmák.” Az agyagba beleégett költészet már nem méltó az álmok kifejezésére. A gyári elemek sablonjai, vagy a „tömeges” gyártás mint a rentabilitás illúziója, bebetonozzák a képzeletet, a táj helyi homlokzatait előre gyártott „művi” érzelmekkel vonják be, eljutva még a hamis értékek istenítéséig is.

Szabadka „új”, hirtelen elvárosiasodott polgárai, akiket megcsapott a kapitalizmus szele, ahelyett, hogy az újítások mecénásai lennének, az eklektika eszközeivel idézik meg a lecsengett nemesi korok (hamis) csillogását.

Nagy Sándor vitrázsa a szabadkai városházán,

Az Európa felé tekintő értelmiségiek és álmodozók „felröppenésével”, élükön a polgármesterrel, Bíró Károllyal (1864–1952) és elődje, Mamuzsich Lázár (1847–1916) vízióival, a városra ontják a szecessziót. A lázadás visszhangja hosszan tartott – kreatív személyiségek életművei által.

A szintézissel – *elsősorban a városháza esetében – megteremtődött a századforduló művészete, a stílus kreatív, csúcsra törő fellendülése.*

Bár a visszhangok mint valami egyedülállóság (de már megfáradt) jelei még mögöttük voltak. Már a láthatáron volt egy új korszak és fölöttébb más víziók. A *szabadkai szecesszió a csúcsra törés forgalagában találta magát, nem azért, mert az elsők között volt, hanem mert mindmáig meg tudta őrizni a szintézis példáit!*

Véletlenül, még ennek előtte Leovits Simon közjegyző két építészért kért fel házának megtervezésére és kialakítására: Lechner Ödönt és Pártos Gyulát (1844–1917).

Ezután, a múlt század első évtizedében Lechner követői olyan szabadkai építészeti örökséget valósítottak meg, mely kiérdemli a műemlékvédelmet. Később, „fenntartásokkal” ugyan, netalántán, mert az építészeti örökség megsemmisítésének nem volt anyagi fedezete, a szabadkaiak befogadták a szecessziót mint a város arculatának ismertetőjelét.

1912-re a következő szabadkai épületek készültek el: a *zsinagóga* (1902), a *városháza* és a *palicsi nyaralók épületegyüttese*. A ma már törvény által védett műemlékek legkiemelkedőbb vonása a funkcionalitás. E tulajdonságukkal áteveztek egy új korbá. Az építészeti és iparművészet hangsúlyozott összhangjával saját koruk tanúivá váltak. Különösen *Palicson, harmóniában a környező természettel.*

Egyedüli példaként a női fürdőt említhetjük, mely *cölöpházra* emlékeztet. Ma már – betonra rögzítve – mind kevésbé hasonlít az ihlető modellre. A strand elnevezés által kapcsolatát eredetével elvesztette. A víz fölé emelt élőhelyek – a természetes adottságok és anyagok konstrukciójának köszönhetően – mindenkor harmonikus együttest jelentettek. Elsősorban az ember és a környezet esetében. Ezek az építmények biztonságos leválasztásukkal mindenekfelett praktikus emberi települések, „kalákában” építve a víz fölé, kellemes tartózkodást

biztosítva, és fölöttébb tiszták! A századfordulón ezek a modern „cölöpházak” ökológiai szimbólumok!

A kapitalizmus által feldúlt pannon térségre és a látszólagos mezőgazdasági derűlátásra rányomja bélyegét a parasztság sajátos mérőköve, a csalóka remény tragikus végkifejlete.

A millennium apropóján korábban sohasem látott eklektikus építészeti tevékenység zajlott. Elindult a sok földönfutó, munkanélküli kubikos végtelen sora, választhatnak ugyanis az elviselhetetlen nyomor és a bizonytalan kereset között a tengerentúli bányákban és ültetvényeken. Az én nagyapám, István is – aki szlovák volt – elment. Később értékes tanulságokról mesélt, a „reménytelenség élvezetmentes iskolájáról”.

A szecesszió fellobbanásáig minden nagy állami munka befejeződött. Az eklektika tökéletes kézművesek seregét tanította ki, akik munkára és túlélésre vágytak. Valójában képzett és szegény sokaságot vetett a „munkaerőpiacra”.

Az építészet és iparművészet csodálatos összhangjának hajtóerői a tapasztalt, ügyes és becsvágyó, a nélkülözés folytán rettegő mesteremberek voltak. Igaz, mindez nem valósult volna meg, ha nincsenek a nagy megálmodók, kik felül-emelkedtek a többségi közömbösökhöz, és biztosították a „város” támogatását. A kétségbeesett és elszegényedett földművelőknek, a gyengén fizetett kubikosoknak egyedül a háziipar kínált lehetőséget, kilábalást az éhségből a gazdasági felemelkedéshez.

A „sikeres” szintézis alkotóelemei a népi kézműipari termékek jelenléte a hazai piacon, a népművészeti örökség megtestesítése a szecesszió eszköztárában és a gyengén megfizetett, munkára éhes kezek tömege. Érdemes megjegyezni!

A szabadkai szintézis „megteremtőinek” többsége nehéz utat járt be a reménytelen paraszti sorstól a segédsorson keresztül a mesteremberi, majd önálló vállalkozói pozícióig. Munkát adtak több tucat, magukhoz hasonló, törekvő földnélkülinek és lehetséges kézművesnek, mesterembernek, majd vállalkozónak.

Az első valóban szecessziós épület a **zsinagóga** volt, melynek építését 1902-ben fejezték be, a Szabadkára nősült építész, Jakab Dezső (1864–1932) és munkatársa, szintén Lechner köve-

A mesterségek dicsérete a szabadkai városháza üvegablakán

tője, a kiváló mérnök Komor Marcell (1868–1944) tervei alapján. A zsinagóga a modern gondolkodás előretörésének kiváló példája, kupolájával, mely újításaival és konstrukciójával – oszlopaival és vas tartópilléreivel – kiemelkedik a vidéki, lapos környezetből. A kupola terve eredetileg egy szegedi pályázatra készült, Szabadkára érve „jártában” változott. Hatásosabb egységgé alakult a kupola szerkezete – így fejezve ki a bizalmát az ácsok szakmaisága iránt. A díszítőelemek ritmusában felismerhetők a stílus jegyei, a szentély egy egészében funkcionális építmény, a jövő felé fordulva, a tervezők összhangjának jegyében épült, az eklektikában kiképzett iparosok keze nyomán, a pécsi „kerámiatervezők”, vitrázs készítők, olcsó munkaerő és a pillanat ihlette egyéb adottságok eredményeként.

Következő példánk a Raichle-palota, Raichle J. Ferenc (1869–1960) – tervező, építész, építési vállalkozó, téglagyár- és tejfeldolgozó-tulajdonos, sertésenyésztő, ismert műgyűjtő, élvezeteknek élő és hazardőr, jellegzetes századforduló kori, vajdasági, apatini születésű ember – családja háza. Építése 1904-ben fejeződött be, és magán viseli a stílus, a pillanat, a tervező és a város jegyeit. Raichle mint kifinomult ízléssel rendelkező polgár, mint ki-

váló építész és tervező (üveget, bútort és egyebet is formázott) a megismételhetetlen századforduló szellemében belemerült az álmok megformálásába, bevonva a funkcionális látványosság látókörébe azt, amit vonzóvá és csodálatossá kellett tenni, megfelelő, kihívó helyre építve a nem mindennapi homlokzatokat.

Gaudi Milà és Batlló nevű barcelonai házaival egyidejűleg épült a szabadkai palota is – azoktól függetlenül – a vidék népművészetéből, az alföldi háztetők soraiból, a „falusi barokkból” ihletet merítve. 1903 elején, mindössze egy hónap alatt, hihetetlen szenvedéllyel és gyorsasággal készültek el a tervek. A Zsolnay-gyár kerámiaműhelyének tervezője, Nikelszky Géza festő (1877–1966) követni tudta Raichle Ferenc tűzgránit alakzatainak elképzelését, mint ahogyan a mesterek is tökéletes szakszerűséggel készítették el a díszítőelemeket, vitrázsokat, mozaikokat, kovácsoltvasat és a bútort.

Ez az építmény, hasonlóan egy szoborhoz vagy színpadhoz – a reggeli napsugarak összjátékával, színeivel és fényeffektusaival, csipkés árnyékaival, sajátos anyagaival – itt először és egyedülállóan – ökológiai jel! Jólétet és pazar képzelőerőt sugároz. A nap mint tuda-

tosan kiválasztott „partner” a délutáni és esti órákban újra megjelenik, megvilágítva a nyugati oldalt, az udvari homlokzatot, illetve a társasági életet élő, aktív építésznek, üzletembernek és a szabadkai megbecsült emberek barátjának a beüvegezett hallját (ebédlőjét). Elsősorban az álmodóét.

A házat 1908-ban elárverezik, mivel Raichle csődbe ment. A sajtó az épület adottságait figyelembe véve mint kultúrpalota megvételét javasolta a városvezetésnek a jövő múzeum részére.

Múzeumként és galériaként azonban csak 1948-ban kezdik használni, ám harmóniájától megfosztva. Lecsupaszított falakkal, bágyadozott, lakáscélú helyiségekké „átépítgetve”.

A **városháza** a település eklektikus magjában, 1908 és 1912 között, mindössze négy év alatt készült el, a berendezéssel és díszítéssel egyetemben. Egyike azoknak a ritka épületeknek – szinte teljesen megőrzött állapotban –, melyek az építészeti örökség részét képezik.

Példája az építészet, iparművészet és funkcionalitás harmóniájának – az eljövendő új korszaknak ajánlva – még „madártávlatból” is!

Az egység a különféle művészeti ágakban kavarog, a **kerámia**, a vidék autentikus anyaga, színeiben és alakjában alkalmas a szecesszió jellegzetességeinek kifejezésére, és egyben ellenáll a szélsőséges kontinentális éghajlat szeszélyeinek. A zsolnays dekoráció ezúttal a századforduló sajátosságának jellemzője, a *csapatmunka bizonyítéka az alkotók felelősségének és szakmaiságának, a kézművesek megbecsülésének, akiket nem korlátoztak sablonokkal, hovatovább ösztönözték őket feladatuk saját elképzelésekkel való kibővítésére, az ötlettől a megvalósításig.*

A városházával egyidejűleg, szintén Jakab és Komor tervei alapján, épültek meg a palicsi tóparti épületek, melyek kártalanul hirdetik a szecesszió díszességét, funkcióját és természetes környezetét. Palicson a fa és a faragás dominál, az erdélyi székek hagyományait alkalmazva, a formákat a népművészetből kölcsönözve, egy modern **fürdő- és nyaralóhely** megvalósításához.

A palicsi környezet kiemelkedő minőségét az épületek és a természet összhangja biztosítja, azaz az építők elkötelezettsége az anyagok, formák és kiterjesztések tájhoz való igazításához. A **Víztorony**, a park

bejáratánál egyszerre funkcionális épület és Palics szimbóluma; a **Nagyterasz** (*Kaszinó*) egy központi, többfunkciós épület; a *festői női fürdő* egy kifinomultan megtervezett cölöpház, a **Zenepavilon** valamikor a sétálók körében látványosságnak számított, nemcsak formájával, hanem a zeneszolgáltatással is.

Ezeket az épületeket, különösen a városházát, melyekben a *Gesamtkunstwerk* által gyönyörködünk, a mai körülmények között, most és itt már nem lehetne létrehozni. Egy régi kor építőihez tartoznak. Széleskörűen képzett álmódók és kézművesek építették őket, kiknek *egyéni kezdeményezéseit* nem semmisítette meg a „szakosodás” az iparosodás sablonjaival. Szerencsénkre ezek az épületek még állnak és tisztlegnek a mára már

kihalt, valamikor megbecsült mesterségek, a tisztességes szakemberek és a névtelen „kubikosok” nehéz sorsú sokasága előtt is.

Az úgynevezett szecesszió vagy Art Nouveau, Jugendstil, stile Liberty stb. (hol hogyan nevezték) egy lázadó, emberközeli, álmódó személyiségek csoportjának mozgalma volt, de csapatmunkára hajlandó szakértőké is. Ikaruszhoz hasonlóan röppent fel ez a csapat, elérhetetlen példaképével – a *szintézissel* – túl magasra, és megperzselve saját szenvedélyének izzása által *kihasználatlanul* lezuhant. Ezért ennek az alkotói lendületnek megőrzött példányai, melyek a hamuban izzanak, arra figyelmeztetnek bennünket, *hogy a szintézis egyidejűleg példa és tévedés.*

A szabadkai Raichle-palota (1904)

A megosztott világ szembesülései a háborúval és a teljes megsemmisülés terhes sejtései után – az egész huszadik század folyamán – az emberek számos illúziójukat elvesztették. A szintézis mint a különbségek harmonikus együttese, mely minden jóindulatú emberhez közel áll, ebben a pillanatban erősödik; valóságnak és lehetségesnek tűnik – mindaddig, míg az örültség kitörései meg nem rengetik a reményt. Igaz, *Marguerite Yourcenar* (1903–1987) a következő mondattal vigasztal bennünket: „A kollektív erőszak fellépései csak a Történelem rossz órái.”

A szabadkai vitrázsok lilás szorongásai azonban a szintézis összehangoltságával vibrálnak, a századelő mindazon sejtéseinek ellenére, hogy semmi sem idősebb, mint a végső nehézségek a civilizált emberek kreatív erejével. A következő évezred elején, mindennek csúcsa a visszatérhetetlenség „mementója”, az eltévelygett tulajdonságok – a tehetség, szakszerűség és szintézis – alig hallható sikolya.

A szabadkai városháza az a példa, mely egy évszázados létezése alatt sajátos szimbólumok sorozatát halmozta fel magában.

A városháza sok mindent látott; egyik oldaláról figyelte a villamost, majd az a másik oldaláról is megközelítette, s végül elveszett a visszafordíthatatlanságban. A kilátóból átélhető volt Szárits János (1876–1966) első aeroplánjának felszállása a távoli 1910-es év őszen, és még nagyon sok szorongó, felemelő és eszement dolog, a közös lelkesedésektől a tömeges reménytelenségig. Ámde a szintézis mint a városháza jellegzetessége a különbözőségek gazdagságában az együvé tartozás erejét sugározza.

A polgárok nagy része még ma is teljes őszinteséggel tartja a „városi tornyot” jelképnek, kiindulási és találkozási pontnak. Nem zavarja őket a díszítés stílusa.

Természetesen voltak más vélemények is. A kezdetektől fogva! Csáth Géza (1887–1919) modern gondolkodású irodalmár, esszéista, kritikus városának építészetről, a városházáról megvetéssel a következőket írja: „Óriási lesz és modern stílus, amit ízléses ember nem sajnálhat eléggé. A kis teret be fogja tölteni, és reá fog nehezkedni a házakra körös-körül mint egy hatalmas tyúk, amelyik szakajtón ül.” Mások egy nagy „parasztos, ízléstelen tortához” hasonlítják, és egyebek.

A városháza azonban az évti-

korszakot, amely a századforduló Szabadkájára rányomta a jellegzetesség bélyegét és a megismételhetetlenséget.

A sajátosságot a szintézis fejezi ki! Szerencsére a szintézist még megőrizte; a városháza kortársai, de a fiatalabbak is még emlékeznek a képzelő-

Kakas a szabadkai városháza díslépcsőházában, Zsolnay kerámia

zedek folyamán bebizonyította, hogy Szabadka szimbóluma, beilleszkedett a történelmi városmagba, melyet egyes más épületek jelenléte sokkal nagyobb mértékben zavar. Mint az építészeti örökség része, érdeklődést váltott ki az építészettörténészek körében, 1967. március 14-én pedig műemlékké nyilvánították. Több alkalommal állagmegőrzési munkálatokat folytattak benne; a nagy tanácsterem restaurálása mgr. Ante Rudinski (1948) okleveles építésmérnök és a Községközi Műemlékvédelmi Intézet konzervátorainak felügyelete mellett folyt, és 1991. szeptember 12-én teljes pompájában villant elő ez az egyedülálló együttes.

A szecesszió a maga idejében megrengette az eklektika sivár önállóságát, és szétrombolta a megkövesedett művészeti kategóriákat, saját maga megformálásának örvényével. Ám még nagyobb részben a kreatív ébredéshez járult hozzá, a saját magával szembeni ellenállás támogatásával! Az ellene és összetettsége ellen fellépő megvetés felszabadította a rejtett alkotói erőket, melyek a jövő felé vették útjukat, *kiprészelve minden eljövendő újítás esszenciáját* a századforduló pompázatos, mindent felölelő, funkcionálisan átgondolt alkotói mozgalmához.

1912. szeptember 15-e esős délutánján, a palicsi emlékkútnál megtartott beszédben dr. Bíró Károly polgármester bejelentette a munkálatok befejezését. Nem is sejtette, hogy akkor örökre „lezárt” egy fölöttébb termékeny, egyedüli építkezési

rő nélküli hatalmasságok, együgyű zsarnokok nyomására, akik készen álltak mindent könnyedén lerombolni. Emlékezzünk vissza a Városi kávéház rettenetes megsemmisítésére – a „sötét múlt” példaképeinek eltüntetése érdekében, a „szebb jövőbe” való menetelés első napjaiban, 1944/45-ben!

A vitatott, utolsó átfogó stílus, itt szecesszió név alatt, már a múlté. Előkelő enteriőrjei, minden részletének összhangja az egészben, kihívás a jövő építészeinek, sohasem a megsemmisítésre való ok! Voltak más vélemények is. Különösen, amikor elégedetlenek és elkeseredettek seregét olcsó színjátékkal lehetett irányítani.

A szintézis iránti vágy, mint a titokzatos alkotói játék befejezése, valójában az emberiség önmegújító ereje.

A városháza mint e humánus igyekezet példája kiérdemli a jelkép tiszteletét. Tévedés vagy példakép, nem számít. Jelentős mint iránymutató a kezdetektől megálmodott cél – ha csak illúzióként is – az ember, az alkotás és környezet mindent magába foglaló harmóniájának útján.

Pontosan „életének” felénél, 1962-ben a *szintézis* elnyerte a legilletékesebbek elismerését. A nagy tanácsteremben festőművészek, számtalan történész, műkritikus és művészetkedvelő gyűlt össze. Megtartották a *jugoszláviai festők első összejövetelét* száznál több, e kiterjedt kulturális térség számos városából érkezett résztvevővel. Az egyik legnagyobb tekintély, Aleksa Čelebonović (1917–1987) a szintézisről a többi között a következőket mondta: „... *beszélni szeretnék [...], mert most egy olyan épületben vagyunk, amely a szintézis egyik, lehet, hogy a legjobb példája. Tekintet nélkül, mi a véleményünk az ízlésről, mit gondolunk, és szeretjük-e az 1900-as évek művészetét, sze-*

retjük-e a stile Libertyt vagy Jugendstilt [...] ez az épület véleményem szerint a művészet szintézisének fenomenális példája. [...] Itt a formáktól, a homlokzattól, a terek koncepciójától a kilincsekig, lámpáig, minden díszítőelemig minden egy elképzelésnek van alávetve, a szintézis elképzelésének. [...] A világon a sikeres szintézisnek nem sok példája létezik. Higgyék el, nagyon kevés!” Természetesen a közönség tapsviharban tört ki!

Nem sokkal ezután az akkor épülő, ma Patria szálloda is értékes művészi alkotásokat kapott, összhangban korunk építészeti és szellemével. Néhány évvel később a legértékesebbeket a vendéglősök eltávolították.

A szabadkai városháza eseménydús évszázadot élt át. Több dolog történt, mint ami egy irigylésre méltó emberöltő alatt megtörténhet. Még nem is olyan rég a valamikori tetőfedők, kőműves- és festősegédek, fafaragók, sőt még a kubicusok is büszkén emlegették részvételüket a városháza építésében. Nincs már több élő résztvevő, kihaltak, miként szakmájuk is, a kézművesek méltóságának fogalma már nem létezik.

Annak idején a tervezők hangsúlyozták, hogy a városháza saját szépségében „eggyel több dimenzióval” rendelkezik, mint más épületek. Nem várták meg, hogy ez mindenki előtt érthető legyen. Napjainkban a városházát mind többször fényképezik madártávlatból, így lehet átélni esztétikai értékének egységét. Ma ez mindenkinek „természetes”. Annak idején Jakabon és Komoron kívül csak Szárits János és hozzá hasonló építészek hittek ebben, és látták ezt – képzeletben.

Nem létezik már természetesen az a polgárság sem, amely 1912-től évtizedeken át a városháza földszinti sarkán a *Városi kávéházban* az európai nagyvárosokból érkező napilapokat és folyóiratokat olvasa, rendszeresen és pontosan, amennyiben a vonat pontosan megérkezett. Ez egy ambiciózus és gondolkodó polgári réteg volt, amely a huszadik század európai társadalma felé, a „lehetőségek lehetetlen”

és „lehetetlen lehetséges” távlatai felé tekintgetett.

A város lakossága a városházát mint a Gesamtkunstwerk ma is Európa-szerte ismert példáját nevelte ki.

Feladatunk, hogy ezt az emlékművet és jelentésének rétegeit átmentsük a millennium évtizedeibe, szecessziós képek és vitrázsok távlatával; új kérdések kisugárzásával a látóhatáron, a színek kavalkádjá által.

Ámde, hogyan eljutni eddig, amikor „alig 100 év” alatt nem építettünk a városházához méltót. Rombolni azonban romboltunk. Még a miniatűr mérföldkövet – a Bagolyvárat – sem tudtuk újjáéleszteni!

A századelő és a századvég jellegzetes vendéglátóhelye a *Városi kávéház*, ahol eltöltve idejüket, a kezdődő évszázadról ábrándoztak Farkas Béla festőművész, a „virágok gyermekeinek” avatatlan hírnöke, Csáth Géza vagy Kosztolányi Dezső költők; Szárits János, Đuro Stantić és Vermes Lajos sportemberek. Lehetséges, hogy betért oda a maga által festőnek titulált Stipan Kopilović is, Európából – ahol „otthon érezte” magát – időközönként hazatérve szülőföldjére, miközben borbélyként kereste kenyerét. Jártak oda természetesen mások is, orvosok, gyűjtők, vadászok és világutazók, politikusok, üzletemberek, földbirtokosok és kalandorok.

Naponta és kihagyhatatlanul ott fogyasztották el „kis zónájukat” a *tisztviselők és adófizetők* – egymásra utalva – a *városi torony alatt*. Pénzt teremtetek „Szabadka arcának” megformálására. Napjainkban a valamikori Városi kávéház előtt, a *nagy sárga „M”* betű alatt azok gyülekeznek, akiknek nevét az elkövetkező évek és évtizedek folyamán fogjuk büszkén emlegetni.

Többé már nem megyek fel a toronyba! Távlatra lehet „tekinteni” a tévé képernyőjén keresztül, és kevesebbet látni. Békátávlatból nézem, egy síkban az újonnan épített „vázsal” azon a területen, ahol még az első valóban „európai” Pest szálloda és kétségkívül a térség első teátrumának maradványai állnak. A tizenkilencedik század ötvenes éveiben a városiasodás idején épült. Itt nemrég még klasszicista stílusban épült portál állt, mely *hat korinthuszi oszlopával* büszke tanúja volt annak, hogy a valóság álomlátás alakjában „reálisabb és igazabb a valóságnál”.

Tudat alatt mintha hallatszódna a pöfögés és látszódna a *szárnyalás* aeroplánja. Elképzelhető, hogy az 1912-es lila előjelek az éj sötétjébe öltöztek.

Szorongás tölt el itt, a föld szintjén, 2012-ben.

Tempus fugit!

1939-től – a második világháború kezdetétől – napjainkig sok „lehetőségek lehetetlen” éltünk meg, bosszankodva a „lehetetlen lehetőségek” miatt, elkábítva a színek és formák kavalkádjá által, szenzációkkal és valóságunk hamis csillogásával felruházva. Megtévesztenek a baljóslatú előjelek és nehézségek, a szecesszió lila színe. Mint Stevo Raičković (1928–2007) akadémikus, költő sorai, melyeket a gimnáziumban csodálattal hallgattunk:

„Ez a sötétség – csak nem a fény baja?
Ó, a fény csak a vég ajtaja.”

Mintha a remény, a közömbösség vagy lehet, hogy valami más lila színű tör át a pillanat tarka függönyén. Figyelmeztetve bennünket arra, hogy szintézisek, mint azok az 1912-ből valók, többé már nem lesznek. Új álmok formálódnak korlátlan tekintetek által. Példaként szolgálva azoknak, akik átvezetik a városi tornyot az elkövetkező évszázadon. ○

A fényképek Héver Miklós munkái.

Jegyzetek

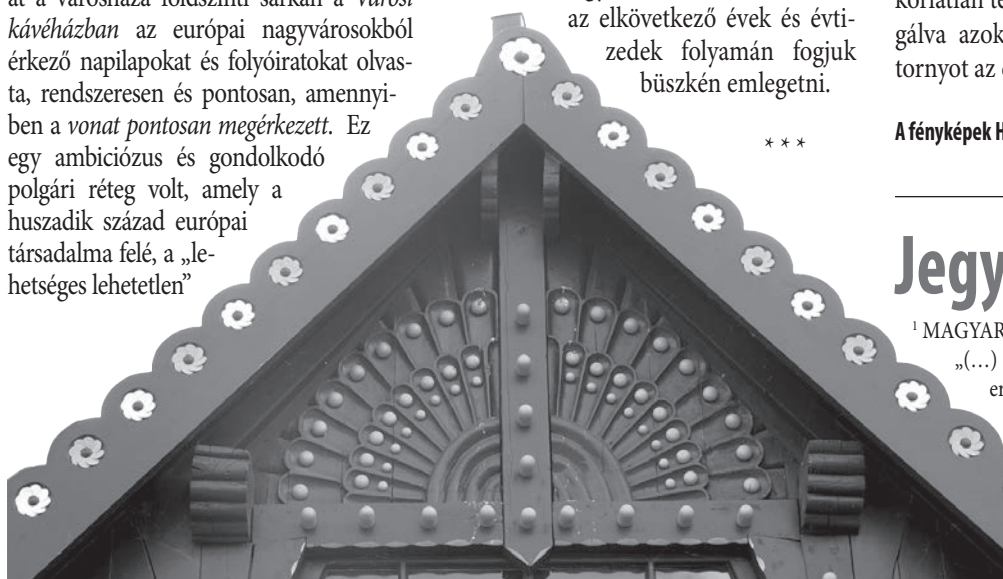
¹ MAGYAR László 1998:

„(...) stílusában tervünk teljes egészében eredeti”, *Rukovet*, 4-5-6

² PÓK Lajos 1972:

A szecesszió, Budapest, 73.

A női strand tűzfala – a barokkos legyező szecessziós variánsa

Múltunk túsza

Gondolatok két középkori emlék(együttes)ünk örökségvédelmi problematikájáról

Ricz Péter, Szabadka

TÖRTÉNELEM ÉS POLITIKA

Ma már közhelynek számít, ha valaki azzal kezdi írását, hogy a történelmi Délvidék, és azon belül szűkebb hazánk, a Vajdaság igencsak szűkölködik kiemelkedő építészeti emlékekben, múltunk nagy történelmi viharokat megélt hagyatékában. Pedig ez nagyon is így van, hiszen alig maradt valami az egykori virágzó egyházi központokból, az oszmán rohamokat több évszázadon át eredményesen visszaverő várakból, erődítésekéből, a virágzó mezővárosok udvarházaiból vagy a nagy kiterjedésű, jól megszervezett településhálózat ún. pusztatemplomaiból. Csak egy példát emlíünk. Egész Észak-Bácskában mindössze egyetlen egy rekonstruált falusi templomunk van, a kishorgosi, miközben a környék több tucatnyi középkori helyneve bizonyítja, milyen gazdag volt egykoron (is) a Homokság és a Telecskai-dombok találkozásihelyének vidéke a három nagy adminisztratív egység, Csongrád, Bács és Bodrog vármegyék területén. Persze azt sem szabad elfeledni, hogy ezt az építészeti örökséget egyrészt az idő vasfoga bolygatta meg, másrészt a török uralom alól való felszabadulás után éppen a XVIII–XIX. század folyamán be- vagy visszatelepülő őseink herdálták el. Csak azért, mert mélységesen meg voltak győződve arról, hogy a romok a gyűlölt „ku-

tyafejű tatárok” vagy a hitetlen törökök kiegélt épületeinek maradványai, melyek anyagából kitűnő disznóólakat és istállókat lehetett építeni. Ezt a tévhitet még fokozták az osztrák hivatalnokok, mivel a bécsi kamarának minden középkori téglarával kevesebbe került az újratelepítés költségeinek fedezése.

Mert bizony a (napi) politika már sok száz, sőt ezer évvel ezelőtt is szorosan összefonódott a történelmi eseményekkel, és igyekezett azokat a maga javára fordítani. Nem volt ez a közelmúltban sem másként, és ma sincs. Az államhatalom intézményes formában igyekszik irányítani és a maga szolgálatába állítani a múlt emlékeit, illetve azok jelentőségének megítélését. Esetünkben a Tartományi Műemlékvédelmi Intézetről van szó, amely az érvényben lévő jogszabályokkal összhangban foglalkozik a múltból fennmaradt objektumok sorsával. A többi között a fennmaradt építészeti emlékek (elsőségi) sorrendjének besorolásával. Ilyen formában rendkívüli fontosságú egy-egy középkori rom szakmai megítélése és annak e bizonyos prioritási listára való kerülése.

A BÁCSI LOVAGVÁR

A bácsi királyi és érseki lovagvár rommaradványai, ahogy Kalapis Zoltán a vajdasági földben megbúvó múltunk emléke-

inek elkötelezett krónikása annak idején megfogalmazta, dacolva az idővel és az emberi nemtörődömséggel, irigylésre méltó magasságba törnek, hirdetve ezzel történelmünk szebb időszakait. A vár keletkezéséről kevés hiteles adat áll rendelkezésünkre. Nem lehet konkrét oklevélhez és azon belül évszámhoz kötni. Vannak elméletek, mint pl. a római eredet, amely a Duna jobb (nyugati) partján húzódó híres határvonallal, a limeszel szemben kiépített ún. ellenerődre utal, amely túlélte a birodalom bukását, egész a középkorig. Vagy egy másik, mely szerint az avar korban (VII–X. sz.) megerősített település állt a helyén, egy HRING, miként a frank krónikákban ezeket a földvárszerű helyeket nevezik. Vannak, akik a híres bizánci térítő, a szláv származású Metód apostol 870 körüli ideiglenes székhelyének tekintik.

Bárhogy is volt a korábbi évszázadokban, a Szent István királyunk trónra lépését követő időszakban Bács vármegye központtá vált. Maga a név ótörök eredetű, és törzsi méltóságot jelent. A település (mert ekkor még várról nem beszélhetünk) igazi fejlődése az egyházszakadás (1053) utáni időszakra tehető, egész pontosan 1089-től számítva, amikor László király a szerémi görög püspökséget Bácsra helyezte, egyesítve ezzel a kalocsai latin érsekséggel. Egyházpoli-

A bácsi lovagvár romjai

tikai szempontból ez egy máig tisztázatlan lépés volt, mivel többféleképpen lehet megindokolni (magyarázni). A bácsi várkastélyt említő újabb kútfő 1158-ból származik. Eszerint II. Géza itt töltötte a húsvéti ünnepeket. Abban az időben bevett szokás volt, hogy az aktuális király egy bizonyos időt úgymond vidéken töltött, általában teljes udvartartásával együtt, és így az adott helyről irányította az ország sorsát, természetesen a vendéglátó terhére. Valójában ez a módszer az adóbehajtás egy kifinomult, a kor szelleméhez alkalmazkodó formáját jelentette.

A mai, romjaiban viszonylag elég тұrhető állapotban lévő várat minden jel szerint az Anjou-dinasztia uralkodói építették a XVI. század közepső harmadában. Valószínűleg 1338-ban Károly Róbert utasítására francia mérnökök irányításával indult meg az építkezés, az akkortájt igencsak bővizű Mosztonga által körülkarolt félszigetszerű magaslaton. Befejezésére Nagy Lajos trónra lépése után, 1342-t követően kerülhetett sor. A francia várépítéset egyik jellemző épülete a négyemeletes lakótorony, amely a vár urának lakóhelyéül szolgált, és egyben az erődítmény legtovább védhető részét képezte. A lakótoronyot, illetve a várudvart masszív, helyben égetett vörös színű téglákból épített védőfal vette körül, melyet eredetileg nyolc bástyával erősítettek meg. Ezekből mára négy maradt meg látható állapotban. A várba egy felvonóhidas külső kapun keresztül lehetett bejutni. Mindezeket a véderőműveket mintegy kilométernyi körzetben háromszoros sáncrendszer biztosította. Ha hinni lehet egy korabeli hadijelentésnek, ezen a területen nem kevesebb mint 4000-5000 katonát lehetett elhelyezni. A várban állomásozó állandó helyőrség 600-700 főnyi katonából állott.

A korszerűnek mondható hadászati jelentőségén kívül a bácsi vár igen gyorsan Bács-Bodrog vármegye reneszánsz központjává vált, amit elsősorban tehető és kivételes képességgel rendelkező lakóinak, várurainak köszönhetett. Közülük is az első helyen Váradi Péter érseket kell említeni, aki bizonyos ideig Mátyás király budai rezidenciáján tartózkodott, és a reneszánsz uralkodó egyik titkos tanácsadójának, diplomatájának számított. Egészen addig, amíg kegyvesztett nem lett, és mint olyat száműzték Bácsra. Nagy tudású, előrelátó ember lévén tökéletesen tudatában volt a mind véresebben közeledő oszmán vesze-

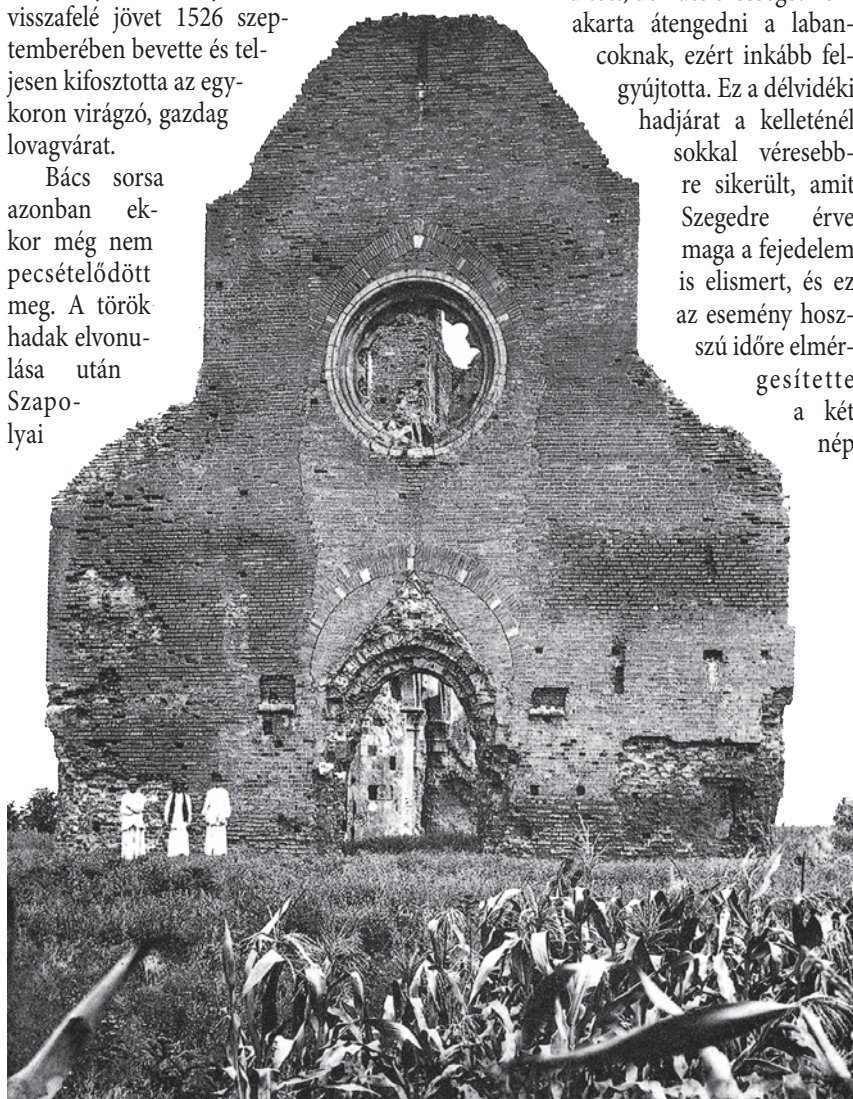
delemnek. Egy esetleges nagyobb török támadás elhárítására harcászati szempontból jócskán megerősítette a várat, sőt csatornát ásott a Dunáig, melynek vizével felfrissítette a bácsi vizesárkokat. Ezenkívül Váradi a XV–XVI. század fordulóját megelőzően nagy mennyiségű itáliai kegytárgyat vásárolt. Az ő idejében érte el Bács fénykorát. Mátyás király, majd néhány év múlva Ulászló is időzött a vár falai között.

Az uralkodói látogatásokon kívül az oszmán terjeszkedés veszélyének fokozódásával két alkalommal hívtak össze ún. fegyveres országgyűlést. 1500-ban II. Ulászló tartott szemlét 12 ezer főnyi sereg felett, 1519-ben pedig az akkor 12 éves II. Lajos király igyekezett meggyőzni az ország nagyurait. Nem sok sikerrel, pedig Mohács időpontja ekkor már végesen közeledett. Talán csak a sors furcsa fintora hozta úgy, hogy Bács utolsó ura Tomori Pál érsek lett, őt II. (Nagy) Szulejmán Mohácsnál legyőzte és lefejeztette, majd Budáról visszafelé jövet 1526 szeptemberében bevette és teljesen kifosztotta az egykoron virágzó, gazdag lovagvárat.

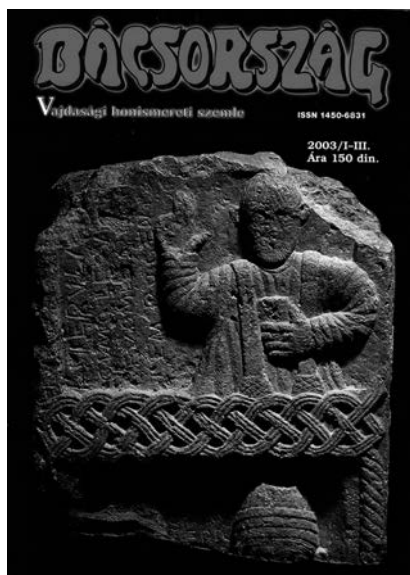
Bács sorsa azonban ekkor még nem pecsételődött meg. A török hadak elvonulása után Szapolyai

János (későbbi király) csapatai szállták meg, és nagyjából kijavították a sérüléseket. A vár magával a várossal együtt az 1541–1543 körüli időkben jutott az oszmánok kezére, amikor egész Bácska területe belekerült az Isztambuli Porta közigazgatási rendszerébe, a szegedi szandzsákba osztva mint a bácsi náhije (járás), amely egészen Újvidékig terjedt. A százötven évnyi török hódoltság Buda 1686. évi visszafoglalását követő időszakban zárult, amikor vélhetően Koháry István Duna menti főkapitány lovas bandériumai Szabadkához hasonlóan Bácsot is felszabadították. A várat ekkor osztrák császári helyőrség vette birtokába.

Nem egészen két évtized múltán Bács pusztulása végleg beteljesedett. A Rákóczi szabadságharc idején, 1704-ben maga a fejedelem vezette kuruc sereg vette be a várat, ám nem tartotta meg, mivel a Tisza menti Sajkásvidéket benépesítő szerb határőrök kitarítottak az osztrák császár mellett. Rákóczi ekkor bosszúhadjáratot indított, de Bács erősségét nem akarta átengedni a labancoknak, ezért inkább felgyújtotta. Ez a délvidéki hadjárat a kelleténél sokkal véresebbre sikerült, amit Szegedre érve maga a fejedelem is elismert, és ez az esemény hosszú időre elmérgesítette a két népet

Gerece Péter felvétele 1898-ból az araci romtemplomról

Az aracsi kő felső domborműve

(magyar és szerb) egymáshoz való viszonyát (talán a mai napig?). Az osztrákok valamelyest rendbe hozták a kiégett várat, ám már a következő év nyarán Vak Bottyán generális kurucái ismét a falai alatt portyáztak. Semmit sem bízva a véletlenre, akkor az osztrák hadvezetőség végérvényesen a „leírt” harcászati objektumok listájára tette (mint pl. Becse várát is), majd utasította Fluck labanc várkapitányt az erődítmény felrobbantására. Ettől a pillanattól mintegy másfél évszázadig az egykoron pompázó reneszánsz lovagvár a helybélieliek közprédájává, azaz épitőanyag-bányájává vált.

ÁLLAGMEGŐRZÉSI PRÓBÁLKOZÁSOK

Valamikor a XIX. század közepe táján történtek meg a bácsi lovagvár romjainak teljes pusztulását megállítandó első próbálkozások. A már mind olajozottabban működő állami (vármegyei) rendszer illetékesei belátták a helyzet súlyosságát, ami nem volt nehéz, hiszen a szemük láttára fogyatkozott a minden bizonnyal sok, mesés gazdagságról szóló legenda övezte várrom. Ebből, mármint az esetlegesen fellelhető kincsek visszaszerzéséből az egyház sem kívánt kimaradni. Nem szabad elfelejteni, hogy Bács városa a középkori Magyar Királyság idején előbb püspöki, majd később megosztott, Kalocsához tartozó érseki központ volt, ahol az idők folyamán hatalmasnak mondható anyagi javak halmozódtak fel. Persze, ez csak feltételezés, ám ne feledjük, a föld mélye mérhetetlenül sok „titkot” rejt magában, amelyet ma már nemcsak régészeti ásatások útján, hanem

más tudományágak, elsősorban a számítástechnika segítségével lehet feltárni.

Ami az archeológiai ásatásokat illeti, 1870-ben a budapesti Henszlmann Imre, püspöki támogatással, mintegy 80 fizikai munkással kezdte meg a vár belső részének feltárását, és ennek során rábukkant az egykori lovagterem, élelmetár, laktnya, istállók s egyéb épületek alapjaira. A várudvarban nem találta meg a sokat emlegetett Szent István-kori székesegyház maradványait, két évre rá azonban – viszonylag nagy távolságra onnan, a várostól keletre – az akkori köztemetőben vélte felfedezni őket. Itt viszont nagyobb feltárássra nem került sor.

Henszlmann ásatásai után mintegy száz esztendőnek kellett elteltie, mire a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (mint illetékes állami intézmény) szervezésében 1958/59-ben hozzáfogtak a bácsi vár újabb kori régészeti feltárásai, valamint konzerválási munkálataihoz, melyek a mai napig tartanak. Ezek közül ez idáig kétségkívül a körülbelül 22 méter magas lakótorony rekonstrukciója járt legnagyobb sikerrel, habár volt egy olyan időszak, amikor kellő felügyelet hiányában az újjáépített torony ismét romosodásnak indult. Természetesen nem magától, hanem a vandál elméknek és kezeknek köszönhetően. Szerencsére, mintegy másfél évtizede a helyi vezetőség végre tudtára ébredt a kivételes értékű műemlék jelentőségének, és ennek, továbbá a szakembereknek köszönhetően a romok állaga mostanság stabilnak mondható. Újabb, kisebb méretű ásatásokra került sor, valamint egy műemlékvédelmi vonatkozású EU-s, ún. IPA-programban is helyet kapott múltunk e kivételes jelentőségű emléke. Az ilyen pályázatokhoz külföldi partnerek is kellenek. Elsősorban olaszok, de franciák, horvátok, szlovének is érdeklődnek.

Még egy nagyon fontos dolog szükségeltetik a bácsi lovagvár és az Árpád-kori székesegyház (amennyiben ez lehetséges) mai, korszerű követelményeknek megfelelő, állandó jellegű megőrzéséhez, mégpedig a Magyar Nemzeti Tanács (továbbiakban MNT) szerepe mindezekben az ügyekben, hozzávetőlegesen olyan formában, mint ahogyan a közelmúltban Aracs esetében történt, amit az alábbiakban ismertetni fogunk.

ARACS TÖRTÉNETE

Mielőtt ismertetnénk Aracs meglehetősen homályos vagy talán helyesebben

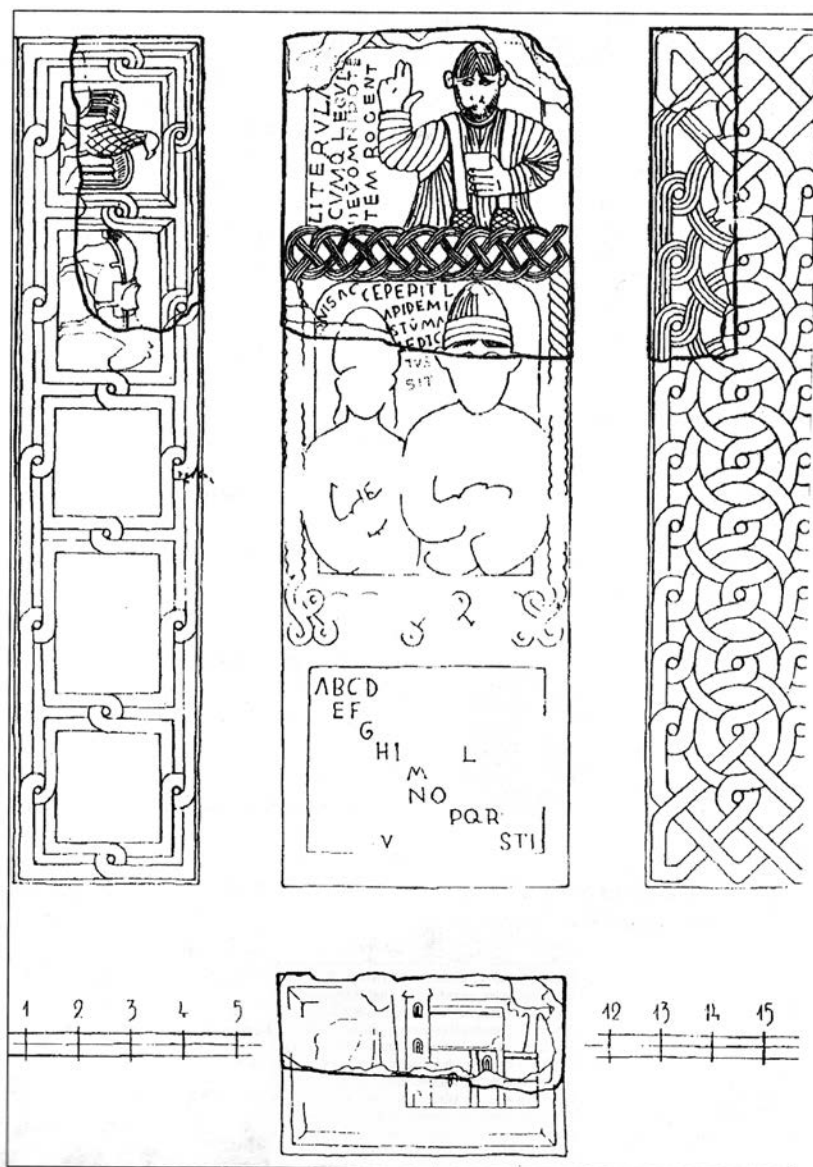
mondva túlpolitizált történetét, szólunk kell két dologról, melyek nagyon szorosan kötődnek a Bánság szó szerint messze kiemelkedő középkori építészeti hagyatéka. Egyrészt két kutatóról, másrészt egy megmunkált, mindössze 50 × 60 cm nagyságú domborműről van szó.

Nebojsa Stanojev, a Vajdasági Múzeum régész munkatársa, aki az elmúlt évek régészeti feltárásait irányította és Raffai Endre művészettörténész, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara Művészettörténet és Elmélet Tanszékének vezetője kiváló ismerői az aracsi régészeti, valamint képzőművészeti leleteknek. Szakmailag mindketten messzemenően jártasak az Aracsot érintő különféle problémákban, melyekről több tudományos munkát jelentettek meg, közöttük Aracsot feldolgozó kismonográfiákat is.

Együttal talán legmarkánsabban ők képviselik azt a két kutatási irányvonalat, amely az utóbbi száz évben meglehetősen negatív felhangokkal rátelepedett az aracsi problémakörre. A megfelelő dokumentumok hiányában kellő bizonyossággal NEM alátámasztható eredetelméletekről van szó. Lehet, hogy nem éppen ildomos, de badarság lenne véka alá rejteni a két, alapításról szóló állásfoglalás körüli nézeteltéréseket, szakmai összetűzéseket. Az egyik fél görögkeleti, vagyis ortodox, a másik azonban római katolikus, feltehetőleg bencés (benedek rendi) eredetű egyházközpontként tartja számon Aracsot. Ilyenformán természetesen azonnal felvetődik az etnikai hovatartozás kérdése is, hogy magyar vagy szláv templomról beszélhetünk-e.

Egy dolog egészen biztos. Ezt a kérdést egyik napról a másikra lehetetlen megoldani. Újabb kutatások beindítása szükségeltetik, melyek eredményei alapján pálcát lehet majd törni egyik vagy másik feltételezés felett. Addig azonban mindkét félnek mértéktartóan, kellő önfegyellemmel illik az egyes vitatott szakmai kérdésekről nyilatkozni vagy esetleg megalapozott diskurzust nyitni.

Az aracsi követ illetően az egyetlen, ami egészen biztos, a megtalálásának időpontja. 1896 őszén Gerecz Péter volt az a szerencsés kutató, aki rátalált a pusztatemplomból származó, eddig legismertebb és egyben legértékesebb, gondosan megmunkált művelődéstörténeti vonatkozású leltre. A kor kiváló szakembere azonnal megállapította, hogy az egykori, feltehetőleg sírborítóként használt kőlap töredéke nem a templom tartozéka, ha-

Az aracs kő rekonstrukciós rajza (Csémege József nyomán)

nem sokkal korábbi időből származik, és minden bizonnyal egy másik, régebbi templomhoz köthető. Az alig több mint fél négyzetméter alapterületű kődarab szabadon álló, minden oldalán és a tetején domborművekkel borított, hosszúka, asztalszerű síremlék felső lapjának töredéke. A kő előlapján egy karinges, stólás, szakállas pap alakja látható, aki jobbát áldásra vagy esküre emeli, baljában könyvet (bibliát) vagy esetleg balsamot tartalmazó pixist tart. A viszonylag épen maradt felső részt egy vastag varkocsfonatsáv választja el az erősen sérült alsó résztől, melyen két alak ábrázolása sejlik. Esetleg az alapító személy a feleségével? Mindkét részen feliratok olvashatók, melyek közül az egyik (felső) imára szólít fel, a másik (alsó) pedig átkot mond az esetleges rongálásra. A töredék három keskeny oldalát egy Árpád-kori

egyhajós, harangtornyos templom, egy sas és egy felkantározott, felnyergelt ló alakja és különféle díszítmények töltik ki.

Megtalálásának, illetve hivatalos bemutatásának (1897 tavasza) pillanatától az aracs kő eredetének, korának, rendeltetésének meghatározása állandó szakmai viták tárgyát képezte, és az elméleti fejtegetések ütközőpontjává vált.

A XIX. század hatvanas éveiben, a ki egyezés közeledtével fedezték fel a többi magyar kori középkori templom és templomrommal egyetemben Aracsot is. A legtöbbet és legalaposabban Henszlmann Imre építész-mérnök és művészettörténeti író, később egyetemi tanár, majd akadémikus foglalkozott a pusztatemplommal. Miután 1867-ben a Műemlékek Országos Bizottságának első előadója lett, állandó munkatársával, Dobi Jenő grafikus-réz-metszővel alaposan feltérképezték és

dokumentálták a romokat. Henszlmann a lébenyi bencés apátsági templomot tartotta Aracs elődjének. Véleménye szerint a XIII. század közepe táján francia építész(ek) tervei alapján készült. Eredményeit, véleményét többször nyilvánosságra hozta publikációk és előadások formájában. Henszlmann Imre úttörő munkássága után az aracs romtemplom említését már nem kerülhették meg sem az időszakos, sem a művészettörténeti munkák.

Habár Gerecze Péter 1896-ban minisztériumi rendeletre a Műemlékek Országos Bizottsága részére történő „felvétel céljából” végzett tájékoztató, a kor színvonalán álló archeológiai ásatást, mégsem őt tartja a szakma az aracs pusztatemplom első régészeti kutatójának. A múlt emlékeire igen fogékony törökbecsei történész-plébános, Szentkláray Jenő 1877-ben nyilvános, népszerűsítő előadás kíséretében végezte el az első régészeti ásatást, és azt a következő évben is folytatni szándékozta. Ezért engedélyért „esedezett” a megyei hatóságoknál.

Hosszú időn keresztül újabb ásatásokra nem került sor. 1942-ben a németek végeztek feltárásokat, majd a háború után, 1946-ban jelentek meg újra régészek a templomnál. 1970-ben végre megkezdődtek a szakszerű ásatások. Nyolc éven keresztül (1978-cal bezárólag) a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet (továbbiakban VMI) szervezésében Nagy Sándor és tanítványa, Nebojša Stanojev vezetésével (több ismert szakemberrel együtt) folytatók a munkálatok, és eredményeként napvilágra került egy, a bazilikától független korábbi templomrom, valamint több mint 100 csontvázas sír. 1971 és 1976 között úgyszintén a VMI szervezésében a budapesti Sedelmayer János, valamint Milka Čanak Medić vezetésével, az újvidéki Miomir Petrović felügyelete mellett megtörténtek a szükséges restaurálási beavatkozások.

Ma elmondhatjuk, hogy a középkori Aracsnak előbb volt egy kisebb, egyhajós temploma, amely valószínűleg a tatárjárás (1241/1242) idején elpusztult. Ezt később felújították, majd 1377 körül Erzsébet királyné (Nagy Lajos király édesanyja) idején átépítették, ami által megkapta a mai háromhajós bazilika formáját, és a török hódoltság kezdetéig szolgálta a híveket.

Minden bizonnyal az „aracs kő” templomábrázolása az Árpád-kori egyhajós templomra utal.

A pusztatemplom madártávlatból

ÁLLAMKÖZI SZERZŐDÉSSEL A CÉLIG

Nemzetközi konferenciát szervezett az MNT az aracsi pusztatemplom megőrzésének céljából Zentán, 2013. április 21–23-án, a *Műemlékek helyreállításának hasznáról és kockázatáról* címmel. A művészeti, régészeti, műemlékvédelmi vonatkozású összefüggéseket a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet tartotta egy igen tartalmas program keretében, amelyen mind a magyarországi, mind a szerbiai szakemberek elmondhatták véleményüket és kifejtették építő jellegű gondolataikat a témát illetően. A tudományos tanácskozás résztvevői a szakmai beszámoló meghallgatása után egy 12 pontos ZÁRADÉKOT fogadtak el, az aracsi pusztatemplom jövőbeli védelmének, illetve a kegyhely üzemeltetésének alapvető stratégiájáról, melyeket az alábbiakban kivonatolva közlünk:

– A tanácskozás résztvevői köszönetet mondanak az MNT-nek azért a segítségért, amellyel lehetőséget biztosított a szakmai dialógusok kialakításához. Fontosnak tartják a szerb köztársasági és magyarországi műemlékvédelmi szervek és szakemberek, valamint a vajdasági magyarság kulturális önkormányzata közti partneri kapcsolat és folyamatos kommunikáció folytatását. Mivel az aracsi műemlékegyüttes különleges jelentőségű kulturális érték, megkülönböztetett figyelmet, törődést érdemel. Konzerválása, állapotának megtartása és bemutatása megfelelő pénzügyi támogatást igényel (és érdemel) a szerbiai műemlékvédelmi szolgálat részéről.

– A Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (továbbiakban TMI) által az aracsi

műemlékegyüttes konzerválására készített projektumot egyeztetni kell a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (továbbiakban VMMI) megbízott szakembereivel, Raffai Endre művészettörténésszel és Dobó Ágota építészmérnök-közgazdászsal. Javasolják a folyamatos konzultációt a projektum vezetőjével, Svetlana Bakić okl. építészmérnökkel és konzervátorral. A projektum éves feladatának finanszírozását minden év elején ugyancsak egyeztetni kell a TMI és a VMMI között, mielőtt az előbbi pályázna a Művelődési és Tájékoztatási Minisztérium, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, illetve más pénzügyi források eszközeire.

– A templomromon végzendő esedékes műemlékvédelmi munkák megkezdése előtt további kutatásokra van szükség. Más tudományokat is be kell vonni, elsősorban régészeti ásatásokat kell lefolytatni, ám nemcsak a templom és kolostor vonatkozásában, hanem a teljes településen. Ez új eredményeket hozhat napvilágra.

– Folytatni kell a restaurálásokkal már megkezdett anyagtanulmányokat és más természettudományos kutatásokat, és így meghatározni a további konzerválási tevékenységet. A kritikus állapotban lévő, még in situ faragványok sorsáról külön-külön kell döntést hozni, esetlegesen másolatokkal pótolni azokat. A lehetőségekhez mérten ajánlatos lenne felkutatni a lelőhelyről elhurcolt faragványokat, és múzeumban elhelyezni őket. Különösen fontos a téglafelületek védelmének kidolgozása, a kellő dokumentációval együtt. A falak védelmében meg

kell oldani a templomrom területének vízelvezetési problémáit, összhangban a régészeti ásatások utáni tereprendezési munkálatokkal. Ugyancsak a falak megóvása érdekében szükséges a falkoronák csapadékkal szembeni szigetelő védelme.

– Ajánlatos lenne a romot az ún. „poétikus romok” kategóriájában megtartani, ameihez a romállapot művészeti, történeti és kultúrtörténeti értékének fenntartása szükségeltetik. Elkerülendőek az újabb építészeti beavatkozások (rá- és hozzáépítések), amennyiben azokat statikai okok nem indokolják. Restaurálási munkálatok helyett a konzerválás és károsodás nélkül visszafordítható érvényű beavatkozások ajánlottak. A torony esetében, amennyiben statikailag megoldható, védőtető alkalmazása ajánlott, lehetőleg bármilyen rekonstrukció nélkül. Fontos, hogy ezáltal a templom megjelenése jelentősen ne változzon. Ügyszintén felesleges új, „fantáziadús” rekonstrukciók elvégzése, mivel az eredeti részletek megőrzése a cél. A nyolcszögű pillérek esetében az 1970-es években végzett helyreállításkor készült részek kiegészítése sem indokolt, csak bizonyos konkrét esetekben.

– Más vonatkozásban viszont célszerűnek látszik az 1970-es években végrehajtott helyreállítás bizonyos korrekcióinak elvégzése. Ez bizonyos építészeti beavatkozásokat, illetve az akkor újonnan felépített pillérekre helyezett eredeti fejezetfaragványok múzeumban való elhelyezését jelenti. Ajánlott az eredeti állapotban fennmaradt nyolcszögű pillérre még korábban visszahelyezett fejezetek levétele is.

– Tekintve a rom jellegét, illetve a körülötte elhelyezkedő természeti táj kultúrtörténeti jelentőségét és művészettörténeti vonatkozásait, valamint a terület régészeti fontosságát, semmiképp sem engedhető meg a turizmus igényeit kiszolgáló létesítményeknek túl közel való elhelyezése. Ez vonatkozik a járművek parkolóhelyeire is. Ezeket az objektumokat a romterülettől akár több kilométeres távolságban kell megoldani, a természetet ott sem jelentősen módosító formában. Erre ma már sok megoldást lehet alkalmazni.

– Nem szabad megfélemlíteni a tudományos vonatkozású publikációk megjelentetésének lehetőségéről, valamint a szélesebb szakmai köröknek tudományos tanácskozásokon való tájékoztatásáról sem. Szükséges lenne, hogy az MNT együttműködve a TMI-vel közösen bekapcsolódjanak az aracsi műemlékegyüttes folyamatos konzerválásához és bemutatásához szükséges pénzforrások előteremtését biztosító kampánymunkába.

– Megnyugtató megoldást kell találni a helyszín állandó jellegű őrzésére. A romterület megközelítése az útviszonyok

rendezésével megoldódott, de ez ugyanakkor több, nagyobb számú érdeklődőt jelent. Egyeztetni kell Törökbence község önkormányzatával a terület tisztán- és karbantartásáról, valamint őrzéséről, továbbá egy állandó idegenvezető alkalmazásáról is.

– A konferencia résztvevői felkérik a Magyar Nemzeti Galériát, az ott őrzött ún. aracsi kőről készítsen másolatot a Vajdasági Múzeum részére. Ennek a másolatnak az elhelyezéséről a Szerb Köztársaság illetékes szervei fognak dönteni.

A fenti ZÁRADÉKOT az MNT 2013. április 29-én elfogadta, azonnal hatályba helyezte és továbbította a köztársasági, valamint tartományi illetékes szerveknek.

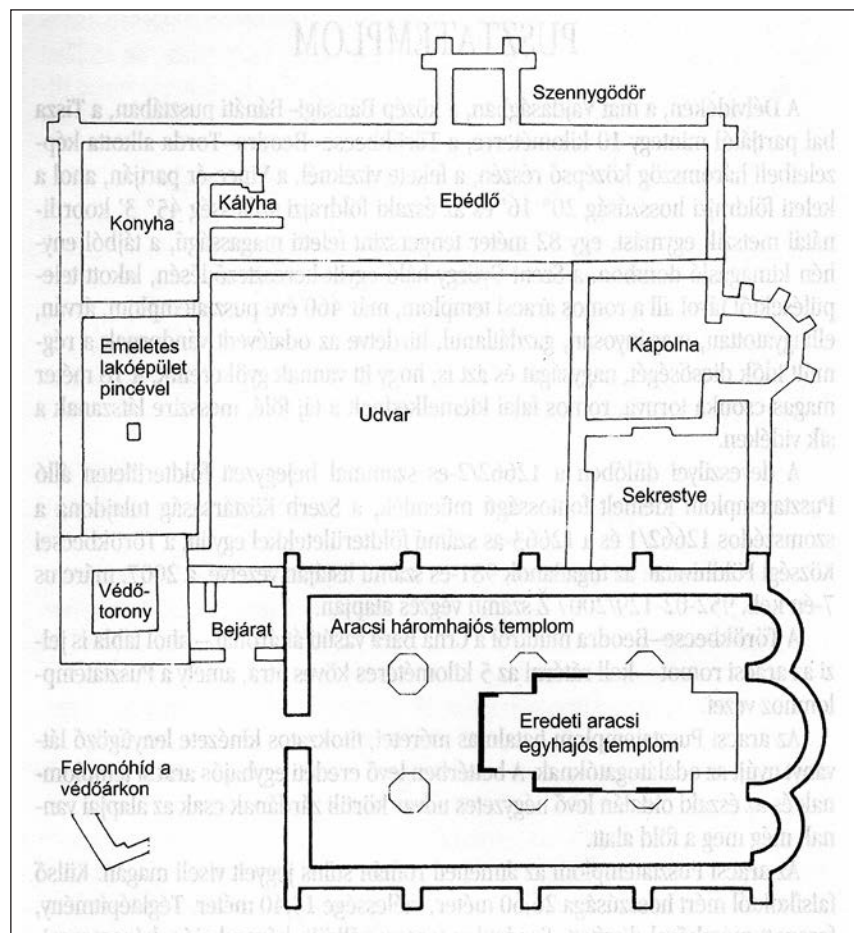
A PUSZTATEMPLOM ELKÖTELEZETTJE, AVAGY CIVILEK A PÁLYÁN

Amikor helytörténet-kutatásról beszélünk, egy dolgot nem szabad elfelejteni. A szellemi vagy anyagi vonatkozású téma mögött, legyen az régészeti, néprajzi, történelmi, társadalmi, földrajzi, művészettörténeti stb. legalább egy, ha nem két-három embernek kell állnia. Az ügy iránt minden szempontból lekötöztetett

személy(ek) odaadó munkája nélkül a „dolog nem működik”. Íratlan szabályról van szó, amely idestova jó másfél évszázada, sokszor apáról fiúra szállva segítette a terepet járó szakemberek munkáját. Mostanság a felgyorsult társadalompolitikai változások vagy a számítástechnika hihetetlen ütemű fejlődésének köszönhetően az egyén(ek) munkáját mind tömegesebben veszik át a sokszor egymással konkuráló CIVIL SZERVEZETEK.

Nem történik ez másképp Tordán sem, ahol hosszú időn keresztül az aracsi születésű (korábban Vranjevo) Vajda János (1946) vitte a képzeletbeli stafétabotot, bevonta a falubelieket, kapcsolatokat tartott szakemberekkel, intézményekkel és nem utolsósorban politikusokkal, valamint egyházi méltóságokkal, hogy a számára felbecsülhetetlen értékű, de ugyanakkor a vajdasági és azon belül a bánsági magyarság számára a dicső múltat megőrzítő és egyúttal megtestesítő aracsi puszta templom megmaradjon.

Tanárember letére egyrészt jól ismerte falubelijeit, így tudta, kire számíthat egy-egy önkéntes akció (pl. bozótirtás, útjavítás, törmelékeltávolítás stb.) alkalmával, másrészt tisztában volt azzal, hogy nemcsak beszélni kell a puszta templomról, hanem írásos formában is nyomtatékosítani az ismerveket erről a pártját ritkító műemlékről. Ennek szellemében született meg körülbelül egy évvel ezelőtt (ma már többedik) kismonográfiája: *A mese-titkú aracsi puszta templom – Kié? Kié volt?* címmel. Vajda János, aki időközben felvette az Aracsi előnevet, valamivel több mint 100 oldalas lexikonszerű kiadvánnyal ajándékozta meg olvasóit. A hét részből álló, sok illusztrációval (képpel, dokumentumokkal) gazdagított munkának a negyedik fejezete az, amely legközelebb áll egy valódi enciklopédiához, hiszen a szerző negyven oldalon keresztül, időrendi sorrendbe rakva közli a puszta templommal kapcsolatos történeteket. Ezt a kronológiát két részre osztotta. Az első rész 1551. szeptember 18-ával kezdődik, amikor a törökök beveszik a minden jel szerint kínosan védekező aracsi templomot, és 1999. február 7-ével zárul, amikor a szerző vezetésével Tordán megalapították az Aracs Puszta templom Műemlékvédő Társaságot, melynek egyik célja „ismertetni a nagyvilággal és a magyarsággal a Puszta templom létezését, sanyarú sorsát és segélykiáltását, hogy megmaradhasson a következő évszázadokra”. A második rész a megalakulást követő mintegy tucatnyi év történéseit mutatja be, 2012. július 28-ával

Az első egyhajós templom, a háromhajós templom és a zárda alaprajza (Nagy Sándor nyomán)

bezárólag, amikor a tordai hagyományörző társaság szervezésében tizenegyedik alkalommal tartották meg a délvidéki magyarság életét, összetartozását jelképező aracsi romtemplom emléknapiját.

A társaság a megalakulása óta eltelt időszakban nagy részben megvalósította a kitűzött célokat, és szívet melengető az a tény is, hogy az aracsi pusztatemplom a vajdasági magyarság számára egyfajta nemzeti zarándokhellyé vált.

Mivel könyvet ismertetünk, kötelességünk szót ejteni egy meglehetősen érthetetlen hiányosságról. Az irodalom és adatforrások közlésénél valami oknál fogva kimaradtak a pusztatemplom problémakörével foglalkozó legjelentősebb művek teljes címének, megjelenési évének és helyének ADATAI. Ezek nélkül a figyelmes olvasóban igen nagyfokú hiányérzet támad, mivel úgy látja, ez alkalommal megfosztották valami jelentősebb információtól. Mind ez lehet, hogy csak a „nyomda ördögének” fura játéka, de mindenesetre várjuk ezek pótlását a következő kiadványban.

MONDD, TE MIT VÁLASZTANÁL!

A Szent István államalapító királyunkhoz kötődő rockopera egyik kulcsfontosságú betétdalának némileg módosított címe adja meg írásunk zárszavát. Mert hiába já-

runk a XXI. század második évtizedében, az adott gazdaságpolitikai helyzetben egyáltalán nem könnyű megválaszolni a kérdést, mit és hogyan kell választani az egykoron fényes múltunkat igazoló emberek és azok szellemének megőrzése érdekében. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy gondoljuk, csakis a nemzeti és vallási hovatartozástól független, de az egymás iránti toleranciát sugalló KEGYHELYEK létrehozása szükségeltetik, ami által örök időkre megőrizhetjük, valamint ápolhatjuk BÁCS, ARACS, OROSZLÁMOS, DOMBÓ, SZÁVASZENTDEMETER és még tucatnyi más hely emlékét is. ○

Irodalom

HENSZLMANN Imre

1872: A kalocsai éresek ásatai. *Archaeologiai Értesítő*, Budapest, 3–4.

IVÁNYI István

1906: Bács-Bodrog Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. III. kötet, Szabadka, 3–18.

KALAPIS Zoltán

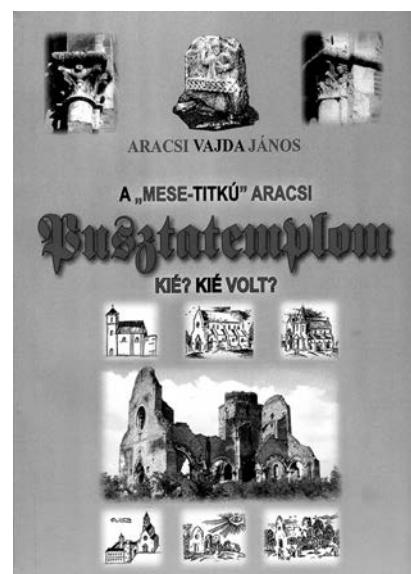
1995: *Történelem a föld alatt 948–1848*, Újvidék 63–69.

1996: Gerecse Péter és az aracsi pusztatemplom, *Bácsország*, II/7. szám, Szabadka, 9.

RAFFAI Endre

2000: *Az aracsi templom = A középkori déalföld és Szer*, Szeged, 449–474.

2002: *Az aracsi templom, Bácsország* IV–V. szám, Szabadka, 56–72.

Könyvborító

STANOJEV, Nebojša

2009: *Templomok, temető, monostor*. Újvidék. Araca, Novi Sad, 2004 (tükörfordítása)

STANYÓ TÓTH Gizella

2013: Sürgősen menteni a még menthetőt, *Aracs*, XIII/2. szám, Szabadka, 106–118.

SZEKERES László

1996: *Az aracsi kő, Bácsország*, II/8. szám, Szabadka, 16.

TÓTH Sándor

2003: *Az aracsi kő rokonsága, Bácsország*, 2003/I–III, Szabadka, 4–13., UGYANAZ = *A középkori Dél-alföld és Szer*, Szeged, 2000, 429–447.

VAJDA János

2012: *A „mese-titkú” aracsi pusztatemplom – Kie? Kie volt? Torda*

Csoportkép az 1972/73-as ásatairól

Vér – Tanúk

Akikért nem szólt a harang

Palatinus István, Szabadka

A „vértanú” jelentéskör az újszövetségi görög szövegek alapján alakult ki. Olyan ember, aki egy eszméért, hitért áldozza életét, „vérrel tanúskodik hite, eszméi mellett”. A tántoríthatatlan, áldozatos, önmagát feláldozó hős. Ferenc pápa szavaival: olyan ember, aki mindenét, az életét, teljes önmagát kész a lét periferiáján odaadni másokért.

Aki mindezt elsőként tudatosan és szabadon akarta, nem más volt, mint maga az Isten egyszülött Fia: Jézus Krisztus, aki martyronként értünk adta életét: „Senkinek sincs nagyobb szeretete annál, mint aki életét adja barátaiért” – Ő ellenségeiért is, ami bennünket különösen arra kötelez, hogy megbocsássunk nekik.

„Vértanúk vére – keresztények magvetése.” A keresztények üldözése – a római korban az első, Krisztusért ontott véráldozattal kezdődött; István diakónust halálra kövezték az 1. században – kisebb-nagyobb heveséssel mind a mai napig tart.

Martyrnek kezdetben az Úr életének közvetlen tanúit, az apostolokat nevezték, majd azokra is alkalmazták, akik az üldözések közepette kitartottak Krisztus mellett. Végül azokat hívták csak vértanúknak, mártíroknak, akik életüket áldozták hitükért. Aki a bíróság előtt megvallotta a pogány istenségekkel szemben krisztusi hitét, és ezért börtönben vagy kínzásokban volt része, azt homologétesznek, cofessornak, azaz hitvallónak hívták. (SZÁNTÓ 1983)

A keresztényeket a legkülönbébb bűncselekményekkel vádolták hamisan. Gyakran őket okolták földrengés, éhínség, járvány és más szerencsétlenségek kitöréséért. A besúgók jutalom ellenében készek voltak ártatlanokat elárulni, majd a birodalom elleni lázadókként, a vallás és a társadalom ellenségeiként elítélték őket. Egyeseket keresztre feszítettek, vagy lassú kínzás áldozatai lettek. Másokat vadállatokkal téptek szét, vagy

nyilvánosan elégették az amfiteátrumokban. Büntetésük sokszor nyilvános ünnepségek szórakozása volt. A kivégzettek helyébe az élők közül kétszer annyian álltak. A krisztusi életpélda életáldozatra lelkesítette a szíveket.¹

Politikai, hazafias kiállítás is vezethet mártíromsághoz, például az aradi vértanúk kivégzése. A 20. században mártírnak tekintik Martin Luther Kinget, Erzsébet hesseni hercegnőt és Dietrich Bonhoeffer protestáns lelkészt is, aki németként szembe mert szállni Adolf Hitlerrel.

Fejet szoktunk hajtani a haza (1848-as forradalom), illetve az 1956-os októberi forradalom mártírjainak az emléke előtt is.

Nekünk, délvidéki magyaroknak szívünk fájdalmában elevenen él az 1944/45-ös megtorlás áldozatainak mártíromsága, amelyben egybevegyül a hit, az erkölcsös, példamutató értelmiség lemeszárítása, a megtorlás és megfélemlítés jegyében a legegyszerűbb családapa, családanya és akár az alig megszületett gyermekük életének kegyetlen kiirtása.

A kezdetektől fogva az ok a bosszúra a zsarnokok, hazugok, hatalmat gyakorlók végső félelmében található. Gondoljunk csak a magát dicsőíttetni akaró Néró római császárra, aki új várost álmodik a maga dicsőségére, s ezért felperzselteti a régi Rómát. A nép fellázad császára ellen, ezért, hogy magát mentse, bűnbakot talál a keresztényekben. Az ő nyakukba varrja az örületét, s rajtuk bosszultatja meg az ellene lázadt népének haragját. Így mindazok a zsarnokok a történelem folyamán, akik mindazt, ami még bennük nemes volt a mások felé való megnyilatkozásukból, az adott korban az erőszak álarca mögé rejtve a hatalom mámorában zsarnokként, az elrettentés, megfélemlítés jeleként gyakorolták.

A kinyilatkoztatás, a Szentírás arról beszél, hogy az ártatlanok vére égbe ki-

ált. Gondoljunk az első erőszak leírására, amely elbeszéli, hogyan öl testvér testvért, az öntelt, érzéseiben sértettként megjelenő Káin meggyilkolja a tiszta szívből hálaáldozatot bemutató Ábelt, mert úgy gondolja, fivére kedvesebb Isten előtt, mint ő. Isten megjelöli Káint az ítéletre. Isten magának tartja fenn az igazságszolgáltatás jogát. Ő mér minden életet, „mindenki magáról ad számot Istennek”, aki mindenkinek megfizet tettei szerint. Ezért nem joga az embernek a végtelenségig magában hordozni a bosszúállást, azt csak azok teszik, akik nem ismerik vagy nem akarják megismerni a kiengesztelést hozó Isten Fiát: Jézus Krisztust. A magukat keresztényeknek vallók között tehát nincs helye a bosszúállásnak.

Az ösbűn megsebzettsége, mely megosztottságot hoz, megkísért minden embert élete folyamán. Valamennyien Ábelék és Káinok is vagyunk. A bosszúittas elme ártatlan tömegek lemeszárolására, kiirtására is képes.

Térjünk most vissza történelmünk tragikus korához, az 1944/45-ös megtorlásokhoz. Nem hallgathatjuk el az előzményeket sem, amelyek katonai bírósági ítéletek által, sőt államfői főhajtás és bocsánatkérés által megkövettettek. A háború alatt a kommunis-ták ellen szervezett büntetőeljárások a szerb partizánmozgalom résztvevőire is kiterjedtek, sőt mindazokra is, akik a partizánok tevékenységét támogatták, s azokra is, akik annak gyanújába kerültek, hogy rokonszenveznek ezekkel a Bánáttól a Bácskába átcsapó szerb fegyveresekkel, akik sokszor fegyveres ellenállást kezdeményeztek. A Honvéd Vezérkar főnöke katonai felügyelete alá és hatáskörébe tartozó külön bíróság által harcolt a Bácskában az említett törvények rendelkezéseinek, lehetőségeinek megvalósítása érdekében – háborús körülmények között a

másként viselkedők életét, valamint a gyanúba vonható kommunista és partizán szimpatizáns személyeket üldözve. Azt, hogy ítélettel és ítélet nélkül hány életet oltottak ki 1941 és 1944 között, a történelmi tényeket feltáró bizottság feladata megvizsgálni és nyilvánosságra hozni. Különbséget kell tennünk a fegyveres harcban megölt partizánok sorsáért felelős csendőrök és katonák fegyverhasználatára és azoknak a csendőröknek, katonáknak, valamint tisztjeiknek kegyetlensége között, akik a védtelenné vált polgári lakossággal számoltak le.

Amikor októberben a magyar hadsereg kivonult a Bácskából, és Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt a Vörös Hadsereg átlépte a Tiszát, az oroszok árnyékában, mintegy védelme alatt bevonultak a védtelenül hagyott területekre Tito partizánjai, a Népfelszabadító Hadsereg. Ezek a szerb csapatok azzal a szigorú elhatározással érkeztek a Bácskába, hogy a leghatározottabban kell fellépniük az ötödik hadoszlop, különösen a svábok és a magyarok ellen.

Ez idáig nem ismeretes, hogy az aktuális szerb partizán hatalom 1944 őszétől írásbeli parancsot adott volna a bácskai magyarok irtására, de eltűrte, s nyilván szóbeli utasításokkal elrendelte, hogy a visszafoglalt Jugoszlávia egész területén, így a Bácskában is, partizánjai bosszuljanak meg minden sérelmet, ami a háború négy esztendejében a partizánokat – akik leginkább

kommunisták voltak – és a szerbséget érték. Lehet, hogy a vérbosszúra ingerlő parancsokat abban a hiszemben terjesztették ki a Bácskára, hogy itt a magyarság fegyveresen fog ragaszkodni szülőföldjéhez. Csakhogy a magyar közigazgatás és a magyar fegyveres alakulatok vissza- és elvonulása után nem dördült el egyetlen puska sem, s a magyar lakosság ellenállás nélküli beletörődéssel fogadta, viselte az új hatalomváltást.

A megtorlás módjait, eszközeit nehéz lenne sorra venni, a legbrutálisabb, legkegyetlenebb formákat öltötte, amit ép emberi ész ki sem gondolna.

Szűcs Márton nyugalmazott bácsaszőlősi esperesplébános és Kovács József nyugalmazott martonosi plébános a bácskai plébániák Historia domusai történeteit és a falvak papjainak lelkiismeretét megvizsgálva, összefoglaló emlékeztetőt írt *Halottak hallgatása* címen requiemként gyenezernél is több ártatlanul kivégzett bácskai magyarért. Az áldozatok legnagyobb része, 99 százaléka teljesen ártatlan volt, minden komolyabb ok nélkül esett áldozatul a vérszomjas bosszúnak. Aki ugyanis bűnösnek érezte magát a szerbek 1941 és 1944 között történt bántalmazásában, az idejekorán elmenekült, így a kegyetlen bosszú az itthon maradt ártatlan magyarokat sújtotta.

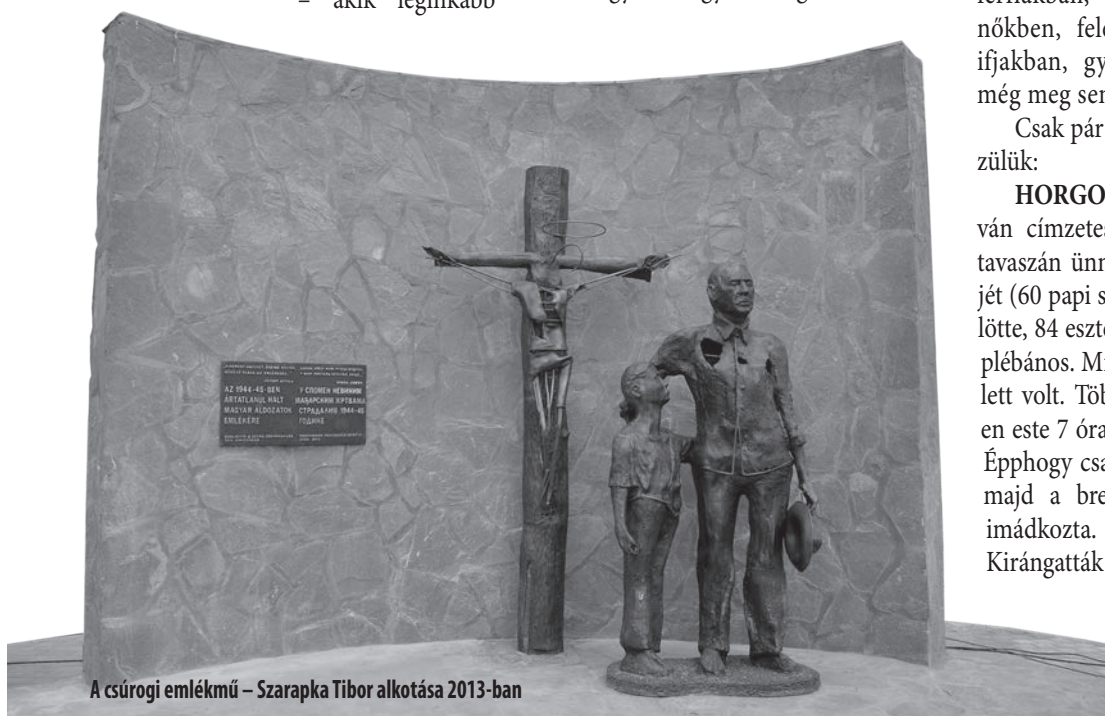
Akit bűnösnek találtak, azt törvényes eljárással kellett volna felelősségre vonniuk, ahogy az Magyarországon történt az

Újvidéken és környékén esett atrocitások miatt.

Az áldozatokon kívül tekintsünk most a nép pásztorául rendelt papjaira. Amit papjaink elsőként megtehettek, az az volt, hogy helyben maradtak híveikkel a legkeservesebb és legkétségbeesettebb órákban, pillanatokban is. Jelenlétük biztonságoszlop volt számukra, amíg a megtorlás vérbosszújának futótüze terjedt helységről helysére. Hát még akkor, amikor ez a tűz saját nyájuk felperzselését jelentette, a nyájjal együtt, sokszor a legkiválóbb példaképekkel (orvosokkal, tanítókkal, helyi előjárókkal, tekintélyes iparosokkal, sokaknak mindennapi kenyeret biztosítókkal) mentek a kegyetlen kényszerhalálba. Sziklaszilárd hitüket mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a papokkal különösen kegyetlenül bántak. Tüzes harapófogóval lerángatták körmeiket, tüzes vasakkal égették testüket, hogy kínjaikban gyönyörködjenek, összevissza törték csontjaikat vasrudakkal, felhasogatták hátbőrüket, és sőt dobta rájuk, hogy marja őket, vagy éppenséggel úgy ugráltak rajtuk, hogy minden bordájuk eltörjön, vagy ahogy maguk vérszomjasan ordították: „kita-passák beleiket” – mert mindenekelőtt ideológiai ellenségei voltak a vörösbe húzó kommunista lelkülettel bíró megtorlóknak, mert hittek Istenben, és a végsőkéig ezt a hitet táplálták és erősítették a körülöttük levő kétségbeesett férfiakban, férjekben, édesapákban, nőkben, feleségekben, édesanyákban, ifjakban, gyermekekben és az életet még meg sem ízelő csecsemőkben.

Csak pár történetet ragadtunk ki közülük:

HORGOS: Főtisztelendő Virág István címzetes apát plébános, aki 1944 tavaszán ünnepelte meg gyémánt miséjét (60 papi szolgálati év), Szabadka szülötté, 84 esztendősen is helyben szolgáló plébános. Minden helyzetben hívei mellett volt. Többszöri kihallgatást követően este 7 óra után jöttek az öreg papért. Épphogy csak elfogyasztotta vacsoráját, majd a breviáriumából a zsoltózmát imádkozta. Beteges, gyenge volt már. Kirángatták az ágyból, és magukkal hurcolták. Nem kísérhette el a káplán. A községházára hurcolták a kihallgatás után.

A csúrgói emlékmű – Szarapka Tibor alkotása 2013-ban

Kocsira tuszkolva vitték a Szécsi-féle kereszthez. Felszálláskor maga a milícia parancsnoka lökte fel.

– Isten áldja meg, fiam! – köszönte meg.

– A papnak is adj! – üvöltötte az egyik. Ütött a másik.

– Megbocsátok neked, fiam – volt a felelet.

Egy nővel kötötték össze szögesdróttal. A vesztőhelyen – a sokáig Horgosi csárdaként ismert vendéghely közvetlen közelében – szíven lőtték. Másnap szürkületkor a testét a fejétől távolabb látták, a holtestet a fekete reverendáról ismerték fel. Halála után le is fejezheték?

Akik magyarként rákényszerítve részt vettek a kegyetlenkedésekben, később azt mesélték, hogy amikor az apát úr teste a földre rogyott, egy fényes kereszt emelkedett fel mellette, abban az apát urat látták elvonulni a fényben...

MOHOL: Egy szemtanú visszaemlékezéséből – a plébános édesanyjának a cselédlánya:

„Az oroszok bevonulásakor a moholi szerbek több száz magyarral együtt elfogták és bebörtönözték főtisztelendő Varga Lajos plébánost, és három napig szörnyen megkínózták a többi fogollyal együtt. Kezéről, lábáról letépdesték a körmököt, kéz- és lábizmait mind összezúzták, összevissza verték. Amikor Moholon nyílt titokká vált, hogy másnap kivégzik a foglyokat, akkor a plébános édesanyja befolyásos szerbek révén kijárta, hiszen a pap előzőleg köztisztletnek örvendett a szerbek körében is, engedélyezzék neki, hogy még egyszer láthassa élve a fiát, mielőtt kivégzik. Fegyveres szerbek a plébánost anyjához tuszkolták. Ő alig bírta vánszorogni. A rövid út (200 méter) megtételéhez majdnem háromnegyed órára volt szüksége. Alig bírta mozgatni meggyötört végtagjait. A feje körös-körül, a kezei, lábai piszkos fáslikkal voltak bekötözve, arca kékre-zöldre volt verve, szemei pedig bedagadva. Amikor a plébániára értek, a plébános sírva borult anyja nyakába: »Édesanyám miért is akartál még egyszer látni?« – kérdezte. Arra gondolt ugyanis, hogy édesanyja – látva az ő kínos állapotát – a kereszt tövében álló Szűzanyához nagyon hasonló kínokat él át, látva megkínzott és halálra készülő fiát.

Az anyától való búcsúzás után a szerbek megtaposták a papot, majd hasát

felvágva megölték, holtestét talicskára dobták, s kitolták a homokbányába, az előző éjszaka kivégzett magyar honfitársai után.”

CSÚROG: A magyar seregek bevonulása után a szerb pópa fia elbujdosott. Mindenki tudta róla, hogy a partizánokkal tart, és a magyarok elszánt ellensége. A csúrogi szerb templom tornyából tüzeltek a faluba bevonuló magyar katonákra. 1942-ben egy razzia alkalmával huszadmagával maga a pópa is a letartóztatottak közé került. Amikor nyilvánlává vált, hogy partizántevékenység miatt mindannyiukra halálos ítélet vár, Dupp Bálint plébános a magyar hatóságoknál igen erélyesen fellépett a szerb pópa védelmében. Hangoztatta, hogy nem lehet a fiú bűnéért az apát büntetni. „Ha őt kivégzik, engem is végezzenek ki, mert közöttünk barátság volt eddig, s a magyar katolikusok fennmaradása forog kockán.” Dupp plébános erőfeszítései a szerb pópa életének megmentése érdekében hiábavalónak bizonyultak. A pópa tragédiájának előjátéka és a későbbi vérbosszú egyik oka – mondják – az lehetett, hogy a magyarok bevonulásakor a parancsnokló tisztre a virágcsokorral közelítő, magyarul beszélő pópalány közvetlen közelről a virágok közé rejtett pisztollyal rálőtt. A közel álló katonák nyomban agyonlőtték a bátor és fanatikus szerb lányt.

1944. október közepén, amikor a csúrogi magyarok megszárlásához a partizánok és a hozzájuk csatlakozott bosszúszomjas helybeliek hozzáfogtak, a görögkeleti szerbek emlékezve a katolikus pap két évvel azelőtti viselkedésére, megvédték őt az elfogatástól és haláltól. A magyarítás második hetében azonban megjelent az elpusztított ortodox pap csakugyan partizán fia partizán őrnagyként. Azonnal követelte a katolikus pap elfogatását. Sőt, összehívta a községi népfelzabardító népbizottságot, és követelte, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” alapon apja életéért végezzék ki a katolikus papot. Az emberségesebb csúrogi szerbek két napig úgyszólván éjjel-nappal védték Duppot, ahogy két esztendeje ő küzdött pópájukért. A pópafi őrnagy végül ráunt az alkudozásra és a legyőzhetetlennek látszó helyi ellenállásra, katonai

segítséget szerzett Újvidékről, elfogta és beszállította a tartományi székhelyre a plébánost. Ott összekötetései révén háborús bűnösnek nyilvánította, majd halálos ítélettel visszaszállította Csúrogra, majd partizánjaival a templom falánál főbe lövette Dupp Bálint plébánost. Katolikus híveket már nem tudott a látványhoz odatoborozni, mert a faluból háborús bűnösként mindenkit elűztek, akit helyben nem öltek meg, akit pedig még életben hagytak, asszony, gyerek már akkor Járek felé gyalogolt, egy szál ruhában, a táborba. Ott pedig éheztek, tetves, véres szalmán aludtak, és a halálos tífusz martalékaúlváltak. A 3300 csúrogi magyarból végül pár százan maradtak földönfutó hazátlanoknak. A kegyetlenség tetőfokaként a római katolikus templomot földig rombolták, a katolikus temetőt felszántották, és dögtemetőként, szemétdombként használták mind a közelmúltig. Nemcsak az élőkön, hanem még a holtakon is bosszút álltak.

Sorolhatnánk tovább a rémtetteket, melyeknek vége-hossza nincs. Maroknyi népünk itt, a déli végeken megbűnhődte már a múltat s jövődőt. Ilyenkor őszszel, mindenszentek tájékán megállunk az emlékükre (egyre több helyen) állított keresztek, emlékhelyek előtt. Mécsek gyúlnak pislákolva, és krizantémok illata idézi szomorú múltjukat. A fájdalom még mindig feszíti az emlékezők mellkasát. Meddig kell még jeltelen sírokban, temetetlenül, megalázottan, megbecstelentetten heverni a sok helyen szögesdróttal összebilincselte csontoknak? Visszakapják-e hamarosan a holtakat megillető kegyeletmértéküket? Néma sikolyuk tanúként magasodik ádáz korok becstelenségei fölé. Ha hamvaikat szelek széjjel is hordták, csontjaik bár szerteszét hevernek is, nevüket Istenünk, te szívedbe írtad. Nevüket, melyeket tőlünk, halandóktól kaptak itt, a földön, fájdalmas kimúlásuk pedig örökre lelkünkbe írtak. A nevek nem halványulnak. Személyek, testvérek társulnak hozzájuk. Rájuk emlékezünk. A sok ezer kivégzett nemzetársunk között most papjainkat említjük, név szerint:

Bácskai papok

1. Berger Antal plébános, Tavankút
2. Böszörményi Mihály görög katolikus lelkész, Sajkásgyörgye, Újvidék

A vergődő madarat a fémtolvajok
2013 októberében ellopták

3. Csermák Ferenc József káplán, Apatin
4. Dobler Antal plébános, Gádor
5. Dupp Bálint plébános, Csúrog
6. Gencel Pál káplán, Ürög
7. Gruik Orbán plébánoshelyettes, Kispác
8. Gruncsity Jakab vikárius, plébános, Györgyén, Szabadka
9. Gulyás Károly plébános, Tiszakálmánfalva (Budiszava)
10. Haug Antal plébános, Csonoplya
11. Hubert Ferenc káplán, Apatin
12. Kopping Gáspár plébános, Temerin
13. Kopping Jakab plébános, Őrszállás
14. Köves István plébános, Mozsor
15. Krizsanovity Lázár vikárius, plébános, Békova, Szabadka
16. Müller-Mészáros István plébános, Újpalánka
17. Müller Péter plébános, Szentfülöp
18. Novotny József káplán, Palona, Zombor
19. Petrányi Ferenc apátplébános, Óbecse
20. Plank Ferenc plébános, Ószivác
21. Scherer Lőrinc plébános, Cservenka
22. Schmidt József plébános, Dubrovnik
23. Dr. Schopper Antal apátplébános, Madaras
24. Schön Jakab, teológus, Palánka
25. Schwerer Jakab plébános, Adorján

26. Szabó Dénes plébános, Tótfalu
27. Dr. Takács Ferenc plébános, Péterréve
28. Msgr. Unterreiner Károly káplán, Palánka
29. Varga Lajos plébános, Mohol
30. Virág István apátplébános, Horgos
31. Weinert Péter esperesplébános, Palánka
32. Werner Mihály apátplébános, Martonos

Szerzetesek

1. Keresztes Krizosztóm ferences, Újvidék
2. Kovács Kristóf ferences, Újvidék
3. Göncöl Pál ferences, Újvidék
4. P. Weidner kapucinus, Újvidék

Bánati papok

1. Ádám Antal plébános, Nagyikinda
2. Brunet Ferenc plébános, Németcsernye
3. Eck György káplán, Szécsenfalva
4. Hoffman Leo pap, történész, Versec
5. Kaip Vilmos plébános, Ernőháza, Kevevára
6. Knapp József plébános, Galagonyás
7. Kornauth József plébános, Nagyágaj
8. Rothen Mihály plébános, Nagyikinda
9. Schmidt József plébános, Módos
10. Varga András plébános, Tóba

11. Wéber Péter esperesplébános, Nagykárolyfalva

Baranyai papok

1. Klein Tivadar esperesplébános, Pélmonostor
2. Friedrich Géza plébános, Baranyavár

Evangelikus lelkész

1. Lányi Alfréd lelkész, Kucora

Református lelkészek, püspök

1. Gachal János lelkész, püspök, Torontálvásárhely
2. Koppány Sándor lelkész, Zombor
3. Tomka Károly lelkész, Pancsova
4. Faragó Ferenc lelkész, Hercegszőlős

REQUIET IN PACEM!

Irodalom

CSERES Tibor

2003: *Vérbosszú Bácskában*, Békéscsaba

HETÉNYI VARGA Károly

1994: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.*, Abaliget

MATUSKA Márton

1991: *A megtorlás napjai – ahogy az emlékezet megőrizte*, Forum, Újvidék

SZÁNTÓ Konrád

1983: *A katolikus egyház története*, Ecclesia, Kossuth Nyomda

Átlók elbeszélése

Jegyzet

¹ vö: Vértanú – szócikk, <http://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A9rtan%C3%BA>. (2013. X. 25.)

A biztos pont

A harmadik évezredbe úgy vonultunk be – szűkebb hazámra, a Vajdaságra gondolok –, mint válástalanok, hitehagyottak. Istenfélő emberekké csak akkor válunk, ha bajba kerülünk. Akkor elhagyja ajkunkat az egyetlen biztos támasz: Jaj, Istenem, segíts meg!

Szőke Anna, Kishegyes

Hogy mi vezetett bennünket a Teremtő iránti fásultsághoz, valamennyien tudjuk. Hat évtized ateista társadalma, államberendezése minden eszközzel arra törekedett, hogy eltérítse az embereket addigi vallásuktól. Új kohéziós erőre volt szükség, melyet a kommunizmusba vetett hitnek kellett betöltenie. Amikor pedig mindenki számára megnyílt Isten házána ajtaja, akkor a sok újrakomponált „hívó lélek” riasztotta el, tartotta távol a jó ízlésű embert a vallása gyakorlásától.

A huszadik század utolsó évszázada nem volt mentes a háborúktól, különösen a Délvidéket illetően, a század első felében (1950-ig) azonban, ha szegények is voltak az emberek, tartották magukat a paraszti létformához, ahhoz, amibe beleszülettek. Egymás között házasodtak: suba subával, guba gubával. Együvé tartozásukat egymás segítségével fejezték ki, azzal, hogy összejártak. Szegényen, de általában jól gazdálkodtak. Vigyáztak múltjukra, őrizték a családi hagyatékot, az iratanyagot. S ami talán a legfontosabb: törekedtek gyermekeiket megtartani vallásukban, hitre és a vallás iránti tiszteletre nevelték őket. A család a morális háttérrel biztosította az életnek. Ez határozta meg az egész világképüket. A családokban megbeszélték a világ dolgait, és annak morális háttere, egyházi tartása volt. Mindenképpen megtartották a hitnek (nem annyira a teológiai, hanem inkább) a morális szellemiségét. Őseink tudták, hogy a vallás gondolatvilágában benne van a morál, és hogy a vallási érzület lényege éppen az emberi létezés, annak törvényei, a körülöttünk szerveződő élet formái, megítélése. Az egész társadalom számára fontos volt a határozott eszmerendszer, s ezt csak a vallás volt képes adni az embereknek.

Akkor miért volt szükség új kohéziós támpontra?

A válasz egyszerű: az erős nemzeti összetartozást szét kellett robbantani,

veszélyt jelentett a mesterségesen létrehozott állam – ilyen volt Jugoszlávia – fennmaradására.

Az új rendszer alkalmassá vált a térbeli megnyilvánulások eszmei hálójának megalapozásához, ilyen volt a stafétavárás, pioníratatás. Külön vizsgálat tárgyát képezhetné a viszonykutatás, milyen hatást gyakorolt az emberekre az őket körülvevő környezet, az oktatási-nevelési program, a vég nélküli alkalmi ünnepek.

A valláshoz való viszonyulás fokozatosan a társadalmi tevékenység hatására adott választ. Fokának behatárolása nem egyértelmű. Egyéne válogatja. Mindenesetre a vallás belső struktúrája és a szocialista-kommunista rendszer eszmei alapja sokban hasonlítanak egymásra. Mindkettő sajátossága, egyedisége azonos: a tömeget saját arcúlatára formálja. Egyes kulturális elemek összehasonlítása, egymás mellé állítása elárulja az azonos kiindulási pontokat. A vallási ünnepek tervszerű helyettesítéséről van szó. A karácsony varázsát a Téli-várás külsőségeivel és gazdag megjelenítésével igyekezett tompítani. A karácsony megünneplésének tiltása is gyökeret eresztett az 1970-es években felnövő nemzedék

tagjaiban. Ők a farsangot és a nagyböjtöt már hallomásból sem ismerték. Szüleik dolgoztak, böjtös ételek nem kerültek az asztalra, mert általában előre főztek, mindig másnapra, a módszer viszont magával hozta a húsételek fogyasztását.

A húsvétot a jól szervezett majálisok tompították. Pünkösöd helyett stafétát ünnepelt a tömeg, és nem a népi gyermekjátékok nyújtotta élményről beszéltek, hanem a szlettekről (jól begyakorolt tornagyakorlatok). Szent Andrást, a böjt kezdetét a köztársaság napi pioníratatás és a négy-öt napig tartó ünneplés váltotta fel.

A parancsolt ünnepek, mint Gyümölcscsoltó Boldogasszony, hamvazószerda, úrnapija, Nagyboldogasszony napja nem válhattak parancsolt ünneppé, mert a munkahely ilyen ünnepeket nem ismert.

A felsorolt részterületek csak közelítések a válástalanvá válás alapjaihoz.

Ha kimondottan az identitás szempontjából közelítjük meg a vallási jelenségek megnyilvánulását, azaz az emberek vallási magatartását, akkor elmondhatjuk, hogy kirajzolódott egy identitási bipolaritás.

A Mária Rádió imacsoportja 2012-ben

Gyárávadás a szocialista korszakban

Ez a kétpólusú sajátság átjárhatóságot biztosított a vallás és a rendszer között. Úgy vélem, ha a társadalmi jelenségeket rugalmasan kezeljük, akkor a társadalmi folyamatok esetében – beleértve a vallást is – ok-okozati kapcsolatok vertikális összefüggését tapasztaljuk. E folyamat eredményeként új magatartási forma, új tartalmakat hordozó identitás jött létre, az ún. köztes identitás.

A vallás domináns vonásainak megállapításaira a hetvenes-nyolcvanas években senki sem vállalkozott. A rendszer diktálta hierarchikus magatartási forma csak akkor válik alkalmassá a vallás iránti elhivatottság korabeli vizsgálatára, ha a vallási elemeket összefüggéseiben, komplex rendszerben elemezzük, és nem a kulturális elemektől elszigetelten vizsgáljuk. Paládi-Kovács Attila a „megfeleltetés”-elv alapján arról beszél, hogy a területi hierarchiát követni kell a megfelelő súlyú kulturális jelenségekkel. (PALÁDI KOVÁCS 1980: 70–73.)

Ahhoz, hogy a vallás jelenkori többretegűségét megérthessük, ismernünk kell a karakteresen eltérő tartalmú folyamatokat.

Amikor a vallásgyakorlás működő modelljeit elemezzük, a szentmisén, istentiszteleten való részvétel kerül előtérbe. Statisztikai adatokhoz juthatunk a hívők szertartásokon való számát illetően, de a belső készletet erejét a liturgiákon való rendszeres megjelenéssel kapcsolatban csak hozzávetőlegesen vetíthetjük ki

számadatokban. Ezt, az egyéni magán-szférát anonim tesztlapok segítségével vizsgálhatjuk – bízva a megkérdezettek őszinteségében.

A határmódosítások által kisebbségi sorba taszított, addig államalkotói státusszal rendelkező nép az új körülmények között a templomban, azaz a hozzá tartozó szakrális objektumokban találta meg az etnikai közösségben maradás formáját. A liturgiák a települések fontos identifikációs kontinuitásaként összefogták és befolyásolták a kényszerhelyzetbe jutott embereket. Az 1945 utáni periódusban a vallás etnikai összefüggései elhalványodtak. A közösségi vallásgyakorlási formák mind kevesebb szerepet töltöttek be az etnikumok életében, különösen a szórványban, ahol összetartozási jegyként gyakorolhatták volna vallásosságukat.

Ez alkalommal nem az elmúlt nyolcvan év csapdába esését kívánom taglalni. Nem a vergődést, nem a konzervatív beidegződés modern nemzetté alakulásának folyamatát. Csupán azt, hogy az évezred utolsó évtizedében a társadalom újjászerveződése folytán új emberi magatartásformák kerültek felszínre, megváltozott nemzeti identitásigénnyel. Ebben a periódusban az események a szociokulturális artikulációval integrálódtak, s most már tudjuk, nem volt ez más, mint képmutató identitásformáló forrás.

A megkezdett évtized a félbeszakadt 1920-as évek meghosszabbításaként ha-

tott. A megdőbbségtől nacionalizmus középpontjában a kisebbségek sorában a hagyományok újrafelfedezésével terhes „új ember” állt. A népi kultúra mellett működésbe lépett a nyilvános vallásgyakorlás, mely szorosan összefüggött/összefügg az új társadalom belső és külső struktúrájával. Hangsúlyt kaptak a vezető politikusaink liturgiákon való nyilvános szereplései. Ez azonban nem minden esetben jelentette a valláshoz való szoros kötődést, ellenkezőleg, a helyszín és az események megválasztása politikai célokat is szolgált. Ha közéleti személyiségek jelennek meg a liturgiákon, istentiszteleteken, a jelenlévők szemében megnő a tekintélyük. Az elmúlt évszázad első felében ez természetes jelenség volt. A nagygazda, a birtoktartó, a köztisztviselőnek örvendő előljáróság vasárnaponként rendszeresen részt vett a nagymisén, és elfoglalta helyét az előkelőség részére fenntartott padokban. Kényszerítő körülmények hatására a vallásgyakorlás e formája megszűnt.

Az évezred utolsó évtizedében az új politikai rendszer nyitottabbá tette a vallást. Kezdetét vette az átrendeződés. Az intézményesített vallásgyakorlás szerepe előtérbe került a jelesebb ünnepnapokon, a kultikus vallási helyekre tett zarándoklások alkalmával. A közgondolkodásban felnagyítódott azoknak a személyeknek a pozitív jelleme, akik részesei lettek a szakrális eseménynek.

A vallási paradigma kiegészítő töltést kapott.

A tapasztalat és a hitélet behatóbb vizsgálata nyomán úgy tűnik, funkcióváltozásról van szó, vagyis nem az esemény rítusokkal és szertartásokkal összekötött tartalmi elemei a dominánsak, hanem a politikai elit státuszszimbólumként nyomja rá bélyegét a szakrális térre és időre. A vallásgyakorlás rendszerébe zökkenőmentesen illeszkedett be az érdekszféra.

Az események emberekre gyakorolt hatása megfigyelhető a mindennapi életben. Az adatközlők 74 százaléka tartotta fontosnak megemlíteni egy-egy szakrális esemény kapcsán a megjelent tisztségviselő nevét. Arra az egyszerű kérdésre, hogy volt-e ma templomban – vasárnap lévén –, a válasz így hangzott: „Vótam, fiam.” Jeles napjaink, nemzeti ünnepeink alkalmával a válasz: „Vótam fiam, ott vót a polgármester is meg a felesége.” Vagy nevén nevezi az illető funkcionáriust: „Ott vót X. Y. is.”

Jól dokumentálhatók az utóbbi két-három év eseményei, amelyeken külön-külön tanúi lehetünk a szakrális események tömegformáló mechanizmusának.

Amikor a vallásgyakorlás megnyilvánulási formái tágabb, nyitottabb környezetbe kerülnek, a tér és az idő szakralizációja megnövekszik, s már nemcsak a helybeli emlégeti a megjelenteket név szerint, hanem a média is első helyre teszi nevük felsorolását. Ekkor a kultikus tér szakrális jelentősége túllépi az események hatósugarát, működésbe lép és tömegformáló struktúrává szerveződik, társadalmi eseménnyé válik. Gyakorlatilag olyan személyek kerülnek a vallásos ünnepek középpontjába, akiknek a részvétele – funkciójuknál fogva – eszmeiségben hatást gyakorol a vallásos néprétegre.

A közösségi vallásos alkalmakon való részvétel a tér szakralizációján kívül az idő szakralizációjával is szoros kapcsolatban áll. Ha a folyamat időpontját tekintjük, megfigyelhető, hogy mindez miként zajlik a gyakorlatban. A szakrális tartalommal telített fellépések a választási kampány táptalajává váltak. (Lásd: doroszlói búcsú, szept. 8.; Szent István-napi rendezvény, aug. 20., Palics; falusi templombúcsú.) A vallásos hagyományvilág nyilvános politikai működésbe megy át, észrevétlen átstrukturálódnak az események. A vallásos magánszféra közösségi szférává válik. A vallási közösség a hatalom körforgásá-

Az ifjúság Titót és a pártot köszöntötte a hetvenes években

ba kerül, a szakrális esemény a politika szolgálatába lép. Perspektíváját a tér és az idő szakralizációján keresztül a polgári nyilvánosság előtt intézményesíti. Így keveredik elegánsan a vallási esemény a politikai nyilvánossággal és akarattal. Az interakciós körülmények között létrejön a művelődéspolitikai (az események a szociokulturális artikulációval integrálódnak). A reprezentatív fellépés a körmenetekben, a misén a vallásos népréteg bekebelezését jelenti. Megtörténik a szakrális közösség birtokbavétele.

Az a vajdasági magyar politikai elit, amely a tömbben megjelent, a szórványban vagy nem kapott erőre, vagy csak részben, mert ott ekkor már hiányzott az a vezető magyar politikai réteg, amely irányította volna fejlődését. Bácskában az új magyar politikusok tömegesen vettek részt az egyházi eseményeken,

templombúcsúkon, zarándoklatokon, a heterogén szórványközösségben pedig a vallásgyakorlás új emberei és a magyar politikai elit nincs jelen. A kemény szórványban (az elnevezés a szerzőtől ered) a magyarság körében nem alakulhatott ki egy példamutató, irányadó vezető testület, hiszen többsége 1990-re már elvesztette magyar anyanyelvét. Azok viszont, akik még gyakorolják hitük nyilvános kinyilvánítását, és akik sohasem távolodtak el templomuktól, a politikusokat csípős megjegyzésekkel illetik: „Ők a novokomponovani = újrakomponált hívek” – mondják rájuk.

A kommunista utódállamokból, de Európa több államából is az ezredforduló tájékán különféle jelzések érkeztek, amelyek arra utaltak, hogy megtorpant a vallásgyakorlás hagyományos formája. A jelenség felismerésekor a katolikus

egyházon belül olyan kezdeményezések fogalmazódtak meg, amelyek a jövő egyházát a szabad kezdeményezésű és szerveződésű bázisközösségekben látták volna szívesen. Ennek fogantatjaként a II. vatikáni zsinat után különféle vallási mozgalmak jöttek létre, amelyeket gyakran „megújulási mozgalmak” terminussal is helyettesítenek, s amelyeknek a célja megszólítani a szekularizált világ önmagába zárkózó emberét. (ANTALÓCZY PÉTER 1999: 29–34.)

Nálunk az egyháziasságtól, a szentmiséktől eltérő megjelenési formák rendkívül magas népszerűségét elősegítette az anyanemzettől való nagy távolság, illetve az ebből fakadó kapaszkodók hiánya.

A mindennapi szóhasználatban egyidejűleg fordulnak elő a lelkiségi mozgalom, a megújulási mozgalom, az összetartozás, a vallásos emberek mozgalma, a bázisközösség kifejezések. A mai egyházjog egyik kifejezést sem használja, a legtöbb mozgalom pedig a Krisztus-hívők magántársulásaként nyer létjogosultságot. (ANTALÓCZY PÉTER 1999: 29–34.) A felsoroltak különféle jelentéstartalommal bírnak, többségük a mai társadalom követelményeihez igazodó stílusban szervezi csoporttevékenységét.

1988-ban alakult – a magyarországi Katolikus Ifjúsági Mozgalom kezdeményezésére – a Kárpát-medencei Lelkiségi Mozgalmak Hálózata, népszerű nevén a Háló, és csak 2000-ben érte el a Kárpát-medence magyarok által is lakott legdélibb területét. A nagy szervezést igénylő mozgalmakban felismerhető az egyháziasság, amely a hívő és kevésbé hívő keresztények vallási igényét elégíti ki. Az új vallási jelenségek révén kapcsolatot teremthetnek más egyházi, főként külföldi közösségekkel, ami nagyon fontos az itt élő magyar emberek számára.

A vallási mozgalmak – elsősorban a Háló-találkozók és az Eucharisztia évében (2005) az eucharisztikus zárandoklatok és a kongresszus – változtattak a konvencionálisnak tudható vallásgyakorlási szokásokon. A napjainkban jellemző vallási identitásválság és a hívőközösség hiánya e szervezett találkozók és zárandoklatok alkalmával megcáfolódni látszottak. Körükben a vallás új funkciót szerzett magának, sajátos módon közösséget teremtett. A kívülállók rosszindulatú megjegyzései divathullámként aposztrofálják a jelenséget, anélkül hogy ismernék a dolgok mélységét.

A hagyományos hitéleti forma lassan átminősülni látszik. A lelkipásztorok jelenlétének köszönhetően átminősültek a szervezett keretekhez és előírásokhoz igazodó vallásgyakorlási formák. Az egyéni szenvedélyes vallásos meggyőződés, hogy „én hiszek Istenben, csak nem gyakorlom nyilvánosan” a különféle egyházi mozgalmaknak köszönhetően kezd megváltozni. A környéken a vallásgyakorlásnak egy új típusa jelent meg, amely a zárt környezetből való kilépést, a megszokott környezet elhagyását jelentette. Az ünnepekhez hasonlóan az ilyen közösségi találkozók ürügyet jelentettek a megszokott szürke hétköznapi világ megváltoztatására. Az eddigi nyilvános rendezvények tömegessége bizonyítja, hogy az ünnep belső emberi igény. Így volt ez a múltban is, csak az átmeneti időszakban (1990 és 2005 között) ünnep nélkül maradtak az emberek. A már meghonosodott, tömegeket megmozgató szocialista ünnepek eltörölték a század első felében még élő hagyományokat, 2000 után pedig már megsemmisült a gyökerek nélkül álló kommunista ünneplési forma. A vallási és a közösségi hagyományok hatásának csökkenésével párhuzamosan az ünnepek kiüresedtek, és az elsekélyesedés folyamata lépett elő. (HAJDÚ 2000: 198.) S bár nem önkezdemenyezésre jöttek létre a találkozók, a résztvevői ma már sajátjukként tekintenek minderre. Erőt merítettek maguknak, s ha nem is ilyen nagy horderejű megmozdulásokat szerveznek, de megvalósítják önmagukat. (Lásd: Betlehemes Találkozó)

A vallásosságnak ez az új típusa, amely megváltoztatja a térbeliséget, vala-

mifajta kimozdulással, helyváltoztatással, mobilizációval jár. A nyilvánosság felvállalásával közösséginségüket és összetartozásukat juttatják kifejezésre. Jelik saját hovatartozásukat is, s egyfajta nemzeti-vallási szimbólumként működtetik az ilyen találkozókat. Nemcsak a település lakói vesznek részt az ünnepségeken, hanem a hazai és vidéki szervezők egész sora.

Napjainkra a zárandoklatok száma átminősült. Hagyományosnak tekinthető zárandoklatokról keveset beszélhetünk. Helyüket a vallási mozgalmak váltották fel. Tartalmukban megegyeznek a zárandoklattal, ellenben a tárgyiasult forma, melyet az ember tisztel, más dimenziót kapott. A vallástörténetben a szent jelenheti mindazt, amit az ember tisztel – de főképp azokat a hatalmakat, amelyek az élet bármelyik területén megnyilvánulhatnak. (KORPICS 1994: 168.)

Mit jelent a híveknek a lelkiségi mozgalom?

A hagyományos kereszténységi forma már nem elegendő. A vallási mozgalmaknak vallásosság-erősítő szerepe van. Ha összehasonlítjuk a búcsújáró helyekkel, zárandoklatokkal az új keletű vallási jelenségeket, láthatjuk, hogy sok a közös vonás mindkét szakrális jellegű történetben.

Az eucharisztikus rendezvényeken központi szerepet kap az Oltáriszentség. Az Oltáriszentség mint szimbólum minden templomban jelen van, tehát az utazás célja különbözik a búcsújáró helyektől, ahol az imádságnak, a könyörgésnek a szerepe egy bizonyos helyhez kapcsolódik. Van egy szent hely, ahova évente

Stafétaátadási ünnepség a hetvenes években

Búcsújárók 2012-ben

egy alkalommal, a kegyhely jeles napján elzarándokol a hívősereg. Ez egy állandósult időpont, minden vallásos ember tudja, hogy ilyen alkalmakkor teljes búcsút nyer, ha különféle ájtatossági formák részesévé válik ott és akkor. Itt a szakrális dimenzió szimbólumok és szimbolikus cselekmények rendszere, a közvetítési eszköze.

Az eucharisztikus év ünnepségein az egyház a közösségi tudatot emelte a vallásosság szférájába. A szentmisékre szervezett utazások egyfajta közösséget hoznak létre. A résztvevők (hívők) mindegyike rendelkezik vallási ismeretekkel,

ezáltal alkalmassá válik a szent megtapasztalására. Eliade azt állítja, hogy a vallásos ember számára a tér és az idő nem homogén, az ember a világban való létét kétféleképpen – szent és profán módon – éli. (ELIADE 1987: 13.)

A vallásos ember a szent hely felkeresésekor a szakrális létmódot keresi, ezt próbálja magáévá tenni. Eliade gondolata különösen érvényes azokra az emberekre, akik autóbuszba ülnek, hogy több tíz, néha száz kilométert is utazzanak egy ünnepi szentmise meghallgatása céljából. Amíg összezárva utaznak, a közös cél felé létüket egyként élik meg. Alárendelik magukat az ünnepnek, melynek forgatókönyve viselkedési szabályokat ír elő az összezárt közösség tagjai számára.

Az események forgatókönyvszerűen zajlanak. Megérkezés, szentmisehallgatás, imádkozás, éneklés. Nincs benne a szent hely megtapasztalása (érintése), az ereklje megpillantása, helyette vallási tartalmú, tudományosan, de közérthetően megfogalmazott előadásokat hallgatnak a hívek. Ilyenkor a szakrális létmód emberibb, mert közvetlenül hozzá, a hívőhöz szól, őt szólítja meg előadások útján. (LUKÁCS 1999: 1–13.) A vallási utak évi több alkalommal is ismétlődnek. A közösségek „kitermelték” azokat a vezető személyeket, akik bizonyos dolgok, ünnepek szervezését, intézését magukra vállalják.

„Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten!”

(Három eltűnőben levő szórványtelepülés szervező egyéniségeinek áldásos munkájáról)

A Vajdasághoz tartozó dél-bánati magyarság kétségkívül megindult lefelé az asszimiláció lejtőjén. Az egy faluban élő, de különféle vidékekről odakerült etnikumok a kulturális kiegyenlítődés felé közelítenek. Lényegileg mindenütt megfigyelt az a folyamat az általam vizsgált településeken, ha a néptöredékek közül nem kerülne ki azok a karizmatikus egyéniségek, akik szembeszegülnek az egyesedési folyamatával.

A valamikori igazodási pontok fellelő funkcióvesztéséhez vezetett, és a közösség tematizációs képesség hiányában a vallást végső menedékként keresi. Ilyen közegben (közösségben) az ember teljesen manipulálhatóvá válik, és biztonságot keres.

A Versechez közel eső kis települések magyar lakosai – számuk nem haladja meg a 200-300 főt – már nem tekintik megör-

zendő értéknek anyanyelvüket, hitüket, vallásukat azonban még megtartották. Itt találkoztam olyan személyiségekkel, akik a mindennapokban nem képviselik a közösséget, annak csupán egy-egy eseményét, vallásos mozzanatát tartják még életben. Nélkülük már rég kihalt volna a vallásukra, a nemzetiségükre jellemző kollektív hagyományörzés egy-egy mozzanata. Ahol a felbomló magyar közösségekben fellelhetők még a személyiségek, ott pislákol még a népi és a vallási kultúra.

Amikor róluk írok vagy beszélek, dilemmában vagyok, hogy melyik definíció is a pontos rájuk vonatkozóan. A *Magyar értelmű kézisztár*¹ sem nyújt kielégítő választ, hiszen így definiál: egyéniség = az egyént megkülönböztető belső tulajdonságok összessége. Valamilyen különleges tulajdonságok hordozója. A személyiség annyit jelent, mint jelentős közéleti személy.

Megismerve a csoportok összetételét, azt látjuk, hogy ők lakóhelyükön is a kisebbséghez tartoznak, akik önnön etnicitásukat igyekeznek kompenzálni ilyen alkalmakkor. A tömegesség kulturális és történelmi különbségeken is túlmutat.

Elvilágiasodott társadalmunkban az eucharisztikus ünnepségsorozatnak és minden más vallási mozgalomnak az a célja, hogy az embereket a hit gazdagságának felfedezésére vezesse. Ilyen formán próbál az egyház közösségépítő tényezővé válni ismét. Az említett mozgalmak a magyar etnikumú kisközösségek magányát a vallási élmény útján feloldják, egyben pedig módot adnak a hitelmény személyes, isten- és emberközeli megélésére. Mégis a tételes és dogmákban kifejeződő vallásosságot a tudás és a műveltség nem egyenes arányban erősíti. Ha az ember tudja, hogy a világon kb. 70 000 kultusz-hívő közösség van, nem a formákhoz, hanem a szellemi lényeghez, erkölcszhöz kötődik.

Minden tényezőtől, minden hatástól és tudástól függetlenül, életünknek egy biztos pontja van: *Istenem! Segíts meg!*

*

A Máté evangéliuma az a könyv, amely mindig élményt jelent számomra. Nyelve – a Károlyi-bibliára gondolok –, tartalma, mélysége, szeretetprogramja.

Mint kora társadalmától meghatározott sajátos egyén.

Akikről most szólni szeretnék, és emléket állítani áldásos munkájukért, személyiségek és egyéniségek is egy személyben. Szerepük meghatározó. Nélkülük már kihalt volna az adott településen a közösségi magyar vallási hagyomány.

A felbomló faluközösségek vizsgálata szempontjából fontos az ilyen egyének felkutatása. Valamennyien elszigetelt régióként élnek a Vajdaságban. Működési területük nem terjed túl a falu határán. Ezért szükségét érzem néhány mondatban bemutatni azokat a településeket, ahol még fellelhetők a magyar ajkú személyiségek és egyéniségek.

A nagy kiterjedésű Dél-Bánátnak a soknemzetiségű (szerb, német, magyar stb.) Versec városa a központja. Lakosainak száma 36 623 fő, ebből 1800 magyar, azaz 4,91%.

Vatin (magyarul Versecvát, de csak Vatinnak ismerik): összesen 250 lakos, ebből 67 magyar nemzetiségű – 26,80%.

Nagyszerezd: 1340 lakos, 99 magyar – 7,39%.

Temesvajkóc: 1178 lakosból 182 magyar nemzetiségű – 15,45%

Šušara (Fejértelep): 376 a lakosok száma, 241 magyar – 64%.

Udvarszállás a leghomogénebb palóc település a maga kis létszámával: 226 lakosából 200 magyar – 88,50%. A település két utcáját többnyire katolikus magyarok lakják.

Az östehetség kifejezés nem igazán illik rájuk, nem fedi a valóságot, mégis figyelemre méltók.

A visszafordíthatatlan etnikai átalakulás következtében a szórványban maradtak, a tömb közömbössége miatt, teljes mértékben asszimilálódhattak volna. Mégsem így történt. Ők lettek a közösségi tudás hordozói.

Az egyének bemutatása nem saját szemszövegükből előadott élménytörténetek.

Horváth István (1953. okt. 10.) **udvarszállási** lakos. Életét családjával, feleségével, édesanyjával és a későn született kislányával parasztként éli. Horváth úr nem tagja semmilyen politikai pártnak. Hívó ember. A falu szülötte. Azok közé a kevesek közé tartozik, akik nem vágnak el a parányi falucskából. A globalizáció szele nem ragadta magával. Ki tudja szűrni mindenből a helyeset, ami a közösségnek fontos. Mi a fontos a közösségnek? Horváth István szemszövegéből a pünkösdi bál megszervezése, az úrnap körmenet és a templomhoz fűződő bármilyen esemény zökkenőmentes lefolyása. 2005-ben kántor nélkül maradt a falu. A májusi elsőáldozáshoz a száz kilométerre levő Pancsováról személyesen hozta el gépkocsiján a fiatal kántort, hogy ünnepélyessé és teljessé tegye a hat fiatal elsőáldozó magasztos napját. 2004. szeptember 4-én szentelték fel Udvarszálláson az új Kisboldogasszony-templomot. Megépítésében elévülhetetlen érdemei vannak. A templomépítő kőműveseknek, ácsoknak, asztalosoknak biztosítani kellett a napi egyszeri főtt ételt hónapokon keresztül. A településen nincs kocsmá, vendéglő, ahol az étkezés kivitelezhető lett volna. Sokat házalt ez ügyben, mert nem mindenki vállalta szívesen magára a húsz személy egy-napi melegétel-ellátását havonta legalább két alkalommal.

Mélyen hívó ember. Sohasem panaszkodik. Tevékenységéért nem vár ellenszolgáltatást. Amit a közösségnek tesz, küldetésnek tekinti. Szerényen csak annyit mond: „Engem a Jóisten ezért teremtett.” Saját környezetén kívül kevésbé ismert, csak a verseci és a fehértemplomi egyházi méltóságok ismerik áldozatos munkáját, meg a falu népe.

Horváth István elhelyezi az új templom alapkövét 2003. május 7-én

tóságok ismerik áldozatos munkáját, meg a falu népe.

Keresem személyében a pedagógus-vonást. Nem lelem. Nincs szándékában senkit sem oktatni, nem is térítő, hiszen az újonnan odatelepeültek tiszteletben tartja. A régit, a hagyományos viszont görcsösen őrzi, nem hagyja elveszni. Ösztönösen cselekszik. Ösztönösen védi a „sajátját”. Számára a „sajátját” a közösséget jelenti. Hisz a népszokások összetartó erejében. Az elvadult tájon ez teszi széppé a hétköznapiakat. Töretlen munkakedvvel szervezi a temető gondozását, új kereszt felállítását. A közösségbe vetett hite és bizalma nem csorbul az évek múlásával. „Rendnek kell lenni az emberek életében, rendnek kell lenni a közösségen belül is” – vallja életfelfogásáról. Lejegyezte az udvarszállási vőfélyverset és a betlehemes játékot. Visszaemlékezései az ünnepkörök szokásairól forrásértékűek. A kis falu életét a hagyományörző (és szervező) szemével irányítja. Erkölcsi értékét józan ítélőképessége és a legkülönfélébb helyzetekben is megmutakozó embersége adja. Személyében a közösség vallási és népi hagyományait megőrkítő embert ismerhettem meg.

Presztízse a közösség szemében nagy. Úgy tekintenek rá, mint aki az átlagembernél közelebb áll a valláshoz, s akinek kötelessége szervezni a hagyományos eseményeket. A közösségnek elvárásai vannak vele szemben. A falu hivatalos fóruma, a helyi közösség, politikai indíttatású közigazgatási tevékenységgel foglalkozik: víz-levezető árkok, vetőmagosztás, helyi járulék befizetése. A kis közösség a közigazgatási ügyek intézését nem tekinti feladatnak. Például a VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség) helyi szervezetének elnöke semmilyen köztisztviselőt nem tudott magának kivívni,

Újonnan épült templomuk, 2004. szeptember 5.

mert úgy kezelik mint politikust. Horváth úr, ő más! Rá vonatkozóan az is elhangzik, hogy ő nem érdekből teszi mindazt, amit a közösségben cselekszik.

Vatin a legkisebb települések egyike. A magyar lakosság szempontjából vitathatatlanul az. Amikor a település felekezeti összetétele felől érdeklődtem, szerbek és magyarok egyaránt Kálnak Rozáliához irányítottak, mondván, ő tud mindent. Nem tudom miért, de azt gondoltam, hogy egy idő asszony lesz az adatközlőm. Középkorú, egyszerű asszony nyitott ajtót.

Ki ő, akit pravoszlávok és katolikusok, szerbek és magyarok egyaránt tisztelnek? Az elemi iskolát magyar tanintézmény hiányában szerb nyelven végezte. Szüleitől a katolikus vallást örökölte, mint mondja,

könnyen lehetett volna pravoszláv hitű is, hisz körülöttük a szomszédok és a falu 70% is az. Háziasszony és a templom gondnoka. Szegény sorból származik, mégis azt vallja, a Jóisten valahogy mindig megsegítette. Ezért vállalta a templom gondozását és pap hiányában a templomhoz kapcsolódó minden egyéb feladatot. Ápolja a virágskertet, évente körülmeszeli a piciny, 36 négyzetméter területű templomot. A hozzá tartozó kertet családjával együtt felássák, beültetik konyhakerti veteményekkel. Mindez olyan csekély jövedelmi forrás, amiért mások kapavágást sem ejtenek.

Életmódja alapján a legegyszerűbb osztályhoz tartozik. Tisztában van azzal, hogy nem áll módjában státuscsoportokat utánozni. Mélyen vallásos, amit cselekszik, azt meggyőződésből teszi. „*Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten*” – mondogatja csendesén. Fáradhatatlan egyházszerző. Az egyházközség hitéletének aktív részese. Vasárnaponként, ünnepeken, az adventi rorate misék idején kinyitja a templomot, bár legtöbbször csak ketten-hárman jönnek el imádkozni. Évente három feladatot tart különösen fontosnak. Januárban összeírja azoknak a családoknak a nevét, amelyek szeretnék megszenteltetni családi házukat. Errefelé a házszentelésnek nagy hagyománya van. Olyan családok is igénylik a házszentelést, amelyek egész évben nem járnak szentmisékre. A vegyes házasságban élők, de elszerbesedett magyar családok is kifejezik ebbéli igényüket. Harminc-negyven családhoz is ellátogatnak ilyenkor a plébánossal.

A következő fontos mozzanat a közösségen belül interetnikus vonatkozású, hiszen az ortodox egyház búzaszentelési szokásával van összefüggésben. Szent Márk napja, április 25-e után két hétre (a Julianus-naptár szerint) a szerb egyházközség kivonul híveivel a mezőre megszentelni a kenyérgabonát. Ilyenkor a magyarok az utcán, ki-ki a saját háza előtt bevárja a mezőről visszatérő menetet, és magvakat szór elébe a földre: búzát, napraforgót, kukoricát. Természetesen ez nem történik spontánul, előző nap Rozália körbeszaladja a falut, megkéri a katolikusokat, hogy ne feledkezzenek meg a pravoszlávok ünnepeiről, és köszöntsék őket magyar szokás szerint. Kisebb csoportokba verődve várják a mezőről hazatérő keresztény testvéreiket. Innen a templom elé sietnek, ahol Rozália megkondgatja a harangokat.

A közösségi és személyes vallásgyakorlat iránti érzelmek az úrnapi körmenet megszervezésekor jut igazán kifejezésre. Személye ekkor hangsúlyos szerepet kap. A nyilvános szerepvállalás megszervezése mind nagyobb elfogadást jelent Rozáliának. Kevesen vannak, elfognak a magyarok, az idősek pedig nehezen mozognak.

Úrnapi körmenet Kálnak Rozáliával, 2005

A pap csak havonta egy alkalommal látogat el a településre, így a plébános tekintélyét a hívek átruházták Rozáliára. Ő vezeti a pénztárkönyvet, begyűjti a papbért, majd hiánytalanul továbbítja a plébánosnak. A templomi szárazmiséken kívül az alkalomnak megfelelően ájtatosságra hívja a híveket. A májusi ájtatosságra alig néhányan jönnek el, ettől függetlenül nem hagyja bezárva a templom ajtaját.

Elhivatottság? Kálnak Rozália Vatin település magyar lakosainak vallásos életét összefogó, szervező egyénisége. A gyermek Rozália életének alakulására igen nagy hatással volt szülei vallásossága. Testvérei külhonba vándoroltak, vendégmunkások lettek Németországban a nagy elvándorlás idején, 1970-ben. Ők már nem térnek vissza. Ő maradt. A szülőföld vonzása nem engedte el. „*Nem hagyhatom a falut s a templomot.*” Korán megözvegyült. Két fiagyéren beszél az anyanyelvet. Magyar iskola híján lassan mindenki nyelvet cserél. Egy más között is szerbül beszélnek. Vallásukat, hitüket azonban megtartották. Mindenben édesanyjuk segítségére vannak. Édesanyjuk zseniális szervezőkészségét a környezet nyelvén próbálják segíteni.

Több magyar emberre lenne szükség ezen a tájon.

Buzgó Sándor (szül. 1939) – Nagyszered

Alakját emberi gyengeség övezi. A legszegényebb családok egyikéből származik. Fiatal korában egyetlen cél vezérelte: kijutni a nincstelen zsellérsorból, hogy gyermekeinek az övénel szebb jövőt biztosítson. Ezért 1960-ban belépett a Szerb Kommunista Pártba. Ettől kezdve vallását nyilvánosan nem gyakorolhatta. Felesége elmondása szerint elvonult a külvilágtól, otthon mindig imádkozott. Lefekvéskor

A gondozott Kisboldogasszony-templom Vatinban

keresztet vetett a párnájára, s elmondta: *Uram Jézus, segíts meg e sötét éjszakán!*

1990-ben a kemény kommunista világot rendszerváltás követte. A négy évszázados diktatúra után sokan visszatértek volna templomukhoz, de már nem voltak az élők sorában, leszármazottaik pedig alig-alig beszéltek már magyarul. Akik erőt és bátorságot merítettek, megfogytakozva bár, de életet, színt és hangot vittek a vallásgyakorlás különféle formáiba. Gyuris László verseci plébános nagy gondokkal küzdött: hét leányegyház tartozott plébániájához. Így nem vállalhatta el a hívek teljes, rendszeres lelki gondozását. Ezt a hiányt pótolta Buzgó Sándor.

Az örök hű hívek, akik sohasem fordítottak hátat a templomnak – éles jelzővel illették azokat, akik visszatértek templomukhoz: szemükben ők a novokomponovani hívek (szerb nyelvből: újrakomponált hí-

A katolikus hívek várják haza az ortodox vallásúakat a búzaszentelési körmenetről

vek). Mindezt maga Buzgó Sándor is tudja, de nem zavarja. Szembenézett múltjával, és erőteljesen a templom felé fordult. Amikor már senki sem tett semmit a templom mint objektum megmentéséért, ő a lehetetlent vállalta. Házalt Nagyszereden, ahol már alig van 30 magyar ház, kilincselte a szerbeknél, nyújtának anyagi segítséget a templom tetőszerkezetének megjavításához. Többévi magányos fáradozás eredményeként sikerült pénzt és építőanyagot szerezni a barokk stílusú templom megjavításához.

2005. november elsejére új fakesztrét állított a templom elé, mert emlékezetében még élt a régi a kép, amikor ott egy fakesztrét volt, rajta korpusszal. Gondozza az egyetlen út menti keresztet, a temetői fészületet.

Személye gondba ejt. Nyíltan beszél múltjáról, de csak a jövő felé tekint. Menteni szeretne mindent, ami nemzetéhez, hitéhez tartozik, és még elérhető. Faluját sohasem hagyta el, de hosszú időre vallásos közösségét elvesztette. A szegénységtől való félelme ezt az elvesztést, illetve az ebből fakadó hátrányt némileg csökkentette. A külvilágnak nem volt tudomása arról, hogy hitétől sohasem fordult el, hogy zárt ajtók mögött gyakorolta azt. A parányi magyar közösség maga fölé rendelte, elfogadta, és előljárójaként tisztelt. Tudatosan ápolja és terjeszti az egyházi hagyományokat. Másra nincs is lehetőség Nagyszereden. Ötven éve nincs színház, mozi, művelődési ház a faluban. Az anyanyelven szerveződő Rózsafüzér Társulatot már nem tudta megalósítani, mert ahhoz túl kevesen vannak. Így hát a tárgyi kultúra felé fordult. Jelenleg gyűjt. Múzeumot szeretne létrehozni a templomban. A faluban fellelhető kegytárgyakat szeretné összegyűjteni: fellelhető imakönyveket, búcsújáró helyekről származó kegyermeket, töredékes újság- és folyóiratpél-

dányokat. Bárhogyan is sikerül majd létrehozni a szakrális tárgyak gyűjteményét a templomban, bizonyos esetlegesség mellett mégis jól fogja reprezentálni egy etnikum, esetünkben a magyarság kegytárgyanyagának sokféleségét.

Temesvajkóc és Fejértelep (Šušara) nem tudott ilyen szervezőket kinevelni. E két település mentalitása eltér a fentebb ismertetett három falutól. Előbbre vannak az asszimiláció útján. Emlékeztük szerint sohasem léteztek olyan kimagasló egyének a magyar közösségen belül, akik bármit is tettek volna ennek megakadályozása vagy lassítása érdekében.

Írásomban megkíséreltem bemutatni azokat a világi személyeket, akik olyan földrajzi-történeti területen végzik munkájukat, ahol a magyar nemzet és vele együtt vallása is eltűnőben van. A bemutatott példák egyszerű emberek alacsonyabb szinten kifejtett közéleti szerepléséről szólnak. A

témaválasztás jellegénél fogva elengedhetetlennek éreztem feltüntetni a települések lakosainak összetételét.

A bemutatott három személy: Buzgó Sándor, Horváth István és Kálnak Rozália ösztönös képességeik által váltak szervező egyéniségekké. Mindhármukról általános megállapítás, hogy gyermekkorukban közel álltak a valláshoz. Néphagyományörző családban nevelkedtek. Egyszerű életpályát futottak be. Velük való megismerkedésem után számomra az volt a kérdés, mennyire motiválta őket szerepvállalásukra a kitörés, a felemelkedés, vagy inkább csupán belső késztetésről van szó. Megbizonyosodtam arról, hogy az utóbbi a helytálló, mert ők erkölcsi feladatuknak tekintik azt, amit tesznek. ○

Jegyzet

¹ Magyar értelmező kéziszótár 1972, Akadémiai Kiadó, Budapest

Irodalom

ANTALÓCZY PÉTER Márton

1999: A megújulási mozgalmak a mai egyházban. *Vigilia*, 1., 29–34.

ELIADE, Mircea

1987: *Szent és profán*. Európa Kiadó, Budapest

HAJDÚ Gabriella

2001: *Az utazás mint modern mítosz = Turizmus és kommunikáció* (tanulmányok). Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest–Pécs

KORPICS Márta

1994: *Zarándok és turista = Turizmus és kommunikáció* (tanulmányok) Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest–Pécs

LUKÁCS László

1999: *Az egyház: a communio és mozgalom*. Megújulási mozgalmak az egyházban *Vigilia*, 1., 1–13.

PALÁDI KOVÁCS Attila

1980: *A kulturális régiók néprajzi vizsgálata*. = Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz VII. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest

A további gondozásra szoruló nagyszeredi templom

A szabadságra felszabadítottak

A milánói ediktum 1700 éves jubileuma
(313–2013)

Kovács Csaba, Szabadka

Az idei esztendő egyik legjelentősebb egyházi eseménye az a szentmise volt, amelyet 2013. szeptember 21-én tartottak meg a niši Čair stadionban a milánói ediktum ezerhet századik évfordulója alkalmából számos egyházi méltóság és szerbiai közeleti személyiségek jelenlétében. A szentmisén részt vett Tomislav Nikolić szerb államfő is, Jovan niši ortodox püspök, Aleksandar Karađorđević herceg és felesége, Katarina, valamint Zoran Perišić, Niš polgármestere és több száz zarándok hívő. A szentmisét Ferenc pápa különmegbízottja, Angelo Scola bíboros, milánói érsek celebrálta, bíborosok, püspökök és papok társaságában, akik a világ számos országából érkeztek, hogy meg tiszteljék jelenlétükkel ezt a fontos eseményt. Az egybegyűlt méltóságokat és a zarándokcsoportokat Stanislav Hočevár belgrádi érsek köszöntötte. Scola bíboros Nišbe hozta a Szent Kereszt- és Szent Ilona-ereklyét, valamint átadta a Szentszék ajándékát: egy szobrot, hogy az a tolerancia szellemiségét és a niši keresztények együttélésének megerősítését szolgálja. Angelo Scola számos diplomáciai megbeszélésen vett részt, ezúttal a legfontosabb gondolatokat emeljük ki, melyek az egyházak közötti párbeszédet és a toleranciát szorgalmazták, mert ahogy Ferenc Pápa különmegbízottja hangsúlyozta: „A milánói ediktum 1700. évfordulójának megünneplése jó alkalom arra, hogy a jövőbe tekintsünk, és fölvállaljuk az emberarcú társadalom megteremtése iránti felelősségünket.”

Irinej pátriárka Scola bíborost és kíséretét köszöntve kiemelte, hogy a katolikus és az ortodox egyház, melyek tulajdonképpen egy egyház, nagy kihívás előtt állnak. Hozzátette, hogy a milánói ediktum megünneplése arra figyelmezteti őket, hogy közeledjenek egymáshoz, és válaszokat adjanak az új idők kérdéseire. Hangsúlyozta, hogy még nagyobb a

belső igény az egység iránt, mivel sokkal több olyan tényező van, amely összeköti a két egyházat, mint amely szétválasztaná. „Az egyház egységére kell törekednünk, mert ezt akarta és ezért imádkozott az egyház megalapítója. Együtt kell működni, hogy az egyház megoldást találhasson a problémákra, és kiutat találhasson az alagútból, amelyben élünk”, mondta Irinej pátriárka, kiemelve, hogy a milánói ediktum megünneplése jó alkalom az egymáshoz való közeledésre.

Hangsúlyozta, hogy az első lépés a párbeszéd, amely elsősorban az egyházban kell hogy jelen legyen. Hozzátette, hogy sokan felismerik a párbeszéd szükségességét, hogy beláthassák, mi az, ami elválasztja őket, és megoldhassák a problémákat. „Az Úr elvárja, hogy teljesítsük az Üdvözítőnk kívánságát, hogy »mindnyájan egyek legyünk«, mint ahogy Ő és az Atya egyek”, fejezte be Irinej pátriárka.

Scola bíboros a következőket válszolta Irinej pátriárkának: „Személyesen és a milánói ediktum 1700. évfordulójának megünneplése hivatalos delegációjának nevében nagy örömmel köszöntöm Összentségét, a szerb egyház pátriárkáját, Peć érseket, Belgrád és Karlóca metropolitáját. Mint Ferenc Pápa különleges küldötte, az ő »tisztelőtét és szeretetét« tolmácsolom Önnek. Azért vagyunk itt, hogy megünnepeljük azt a fontos évfordulót, amely összefügg Niš történelmével, ahol Konstantin császár született, valamint Milánó történelmével is és az egyetemes keresztény világ történelmével is: 17 évszázad múlt el 313 óta, amely döntő fordulatot jelzett a kereszténység fejlődésének történelmében. Ebben az évben találkozott Konstantin és Licinius Ambrus városában, és megalapozta azt a szerződést, amely milánói ediktum néven ismeretes, és amely biztosította a római birodalomban jelen levő különféle kultuszok szabadságát, lehetővé téve

Ókeresztény jellek az ünnepségen

a keresztényeknek, hogy kilábaljanak a száműzetések tragikus korszakából. Ebből az eseményből olvassuk ki azon legfőbb elv melletti elköteleződést, hogy: a vallási szabadság az emberi méltóság elengedhetetlen joga.”

A niši stadionban megtartott szentmise bevezető köszöntésében Hočevár érsek felszólította a jelenlevőket, hogy „örüljön mindenki, aki keletről és nyugatról, északról és délről érkezett”, és kiemelte, hogy a Kereszt jele, melynek jegyében összegyűltek, „összeköt mindent, mindennek megadja az igazi helyét, az igazi viszonyát, legyőzi a rosszat, a bűnt és a halált, kegyelmet, életet és erőt áraszt. Ezt a nagy misztériumot akarjuk örömmel megünnepelni és belemerülni a szeretet végtelen óceánjának mélységeibe. Ezért alázatosan, de egyenesen állunk Szent Kereszt-ereklye előtt – melyet a Nonantola szentély ajándékozott a Modenai egyházmegyből – és Szent Ilona ereklyéi előtt, melyek a Trieri egyházmegye ajándékai, tudatában vagyunk, hogy a mai napon a nyugati egyház Szent Máté apostolt ünnepeli, szerb ortodox testvéreink pedig a Boldogságos Szűz Mária születésnapjára emlékeznek.” A továbbiakban Hočevár érsek külön köszöntötte Scola bíborost, „a legnagyobb helyi egyház pásztort – a dicsőséges Milánóét” szavakkal. „Niš Nagy Konstantint ajándékozta a világnak, Milánó megadta neki a lehetőséget, hogy nagy tetteket vigyen véghez; Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica) pedig az a terület volt hazánkban, ahol a fiatal Ambrus első lépéseit megtette a vezetés terén, majd Milánó nyitotta meg

A szentmisét celebráló európai főpapok

a kereszténység kapuit, a lelkipásztori szolgálat és a nagy szentség lehetőségeit. Niš és Milánó ma összekapcsolódnak egy új ölelésben. Abban az ölelésben, amellyel Krisztus a kereszten átolelte, és megváltotta a világot”, emelte ki Hočevár érsek üdvözölve minden résztvevőt.

Alkalmi homíliájában Scola bíboros átadta Őszentsége Ferenc pápa üdvözlését, és hangsúlyozta, milyen nagy megtiszteltetés számára az, hogy őt nevezte ki személyes különmegbízottjának. Kiemelte, hogy a stadionban összegyűltek katolikusok, keresztények, más vallású hívek és nem hívők is, akik Szerbiából, Macedóniából, Koszovóból, Montenegróból, Bosznia-Hercegovinából, Horvátországból, Szlovéniából, Bulgáriából, Ausztriából és Olaszországból érkeztek, „a keresztre feszített, majd föltámadt Jézus” vonzotta őket magához a béke és megbékélés üzenetével, s invitálta őket a zarándoklat és ima útjára. Sokan közülük jól ismerik a „mély különbségeket és ellenségeskedéseket a világban” és az „erőszak és háborúk sebeit”. Scola bíboros hangsúlyozta, hogy Jézus azért jött, hogy „kihirdesse a békét nektek, akik távol voltatok”. Így folytatta: „A béke ki nyilatkozása az örömhír, melyre várunk. A béke nem a békés életet jelenti, és nem szűkíthető a konfliktusok hiányára. A béke az emberek közötti egység lehetősége. Jézus lehetővé teszi ezt az egységet, mert eltávolította az ellenségeskedést, és helyreállította az Istennel való kapcsolatunkat. A béke, melyet Jézus ad, a bűnök bocsánata, megbékélés Istennel, megbékélés az emberek között – ez a megvál-

tás, amely lehetővé teszi az egységet közöttünk. Nem lehet tehát elválasztani az Istennel való megbékélést a testvérekkel való egységtől. A hívő hit, minden hívő hit – mert az Isten utáni vágy kifejezése – az emberek közötti egység forrása, nem a konfliktusok vagy széthúzás forrása. Csak akkor, ha az ideológia veszi át az irányítást, csak akkor távolodnak el az emberek egymástól, ha elhagyják Isten elsőbbségét. A milánói ediktum tizenhetedik centenáriuma azt üzeni mindannyiunknak, hogy a vallásszabadság minden plurális társadalomban a béke és az új civilizáció záloga.”

Scola bíboros külön üzenettel fordult a fiatalokhoz, akik az ünnepi jubileumi szentmise előestéjén virrasztottak, majd reggel keresztúti ájtatosságot imádkoztak Niš utcáin, a katolikus templomtól a stadionig, tizennégy állomással az út-keresztvezéseken. „A kereszt azért van elültetve az emberi történelemben, hogy megismerjük és megtapasztaljuk Isten bölcsességét és erejét, vagyis Isten szeretetét. Az emberi bölcsesség a legjobb feltételezés szerint is csak az egyensúly logikájáig érhet el. Ez a logika azt keresi, hogy ne történjen rossz, vagy legalábbis nem szabad támogatni a kiegyensúlyozottság elve alapján. Az egyensúly, melyet erőszakkal érünk el, meglehetősen instabil, ami napjainkban is megmutatkozik, és amit alátámasztanak a drámai eseményekről szóló krónikák. Az a törekvés, amely a másik leigázására igyekszik, néha fizikai eliminációval is, az emberi szív állandó veszélyét jelenti. Ez az álláspont nem elfogadható, főleg

nektek, fiataloknak nem, mert nem nyitott a jövő felé... Ti, fiatalok, szomszjasak vagytok a szeretetre, de a szeretetet meg kell tanulni. Nézni a Megfeszített Jézust, és követni őt a testvérekkel együtt, ami azt jelenti »tanulni szeretni«. A szeretet tapasztalata tesz bennünket »igazán szabaddá», mondta Scola bíboros. „Az irgalmasságnak nincs alternatívája, és hogy nem tudják banálissá tenni a Megváltó keresztjét. A megtérés arra tanít, hogy Jézus megszabadított bennünket arra, hogy szolgálhassuk testvéreinket, mindannyiukat. Ti, fiatalok, ezekben az országokban szolgáltok, melyek történelmi jelentőségűek, mert az interkulturális és többvallású jelzőket viselik. Ne riadjatok vissza e varázslatos feladattól, hanem legyetek a remény hordozói”, üzent Scola bíboros.

A milánói ediktum 1700 éves jubileumának ünnepi szentmiséje végén a fiatalok felolvasták kiáltványukat, amely így hangzott:

A hit évében, a kereszténység szabadságának 1700. évfordulóján, „A szabadságra felszabadítottak” jelszó alatt összegyűlve, mi, fiatalok így nyilatkozunk:

1. Megköszönjük a Szentháromságú egy Istennek, hogy a milánói ediktum örökösiként részt vehettünk ezen az eseményen. Hálával gondolunk szüleinkre és mindazokra, akik arra tanítanak bennünket, hogy szeressük az Istent és embertársainkat. Köszönetet mondunk Niš városának, a belgrádi érsekségnek és minden embernek, aki nyitott szívvel fogadott bennünket.

2. Kifejezzük elköteleződésünket a katolikus egyház mellett és népeink mellett, a lelkipásztorok támogatásával a keresztény hit tanúi akarunk lenni szóval és tettel, valamint harcolni akarunk minden bilincs ellen, ami ebben akadályoz bennünket.

3. Szolgálni fogunk Istennek és az embereknek igaz és igazságos szeretetben. Bátrak és örömteliek leszünk Isten szavának hirdetésében, és élni fogjuk azt a szabadságot, amelyért Jézus Krisztus megszabadított bennünket.

4. Megfogadjuk, hogy ki fogunk állni a szegény és jogfosztott emberek mellett, akik szenvednek, mint Urunk a kereszten.

5. Mindig szem előtt tartjuk Krisztus keresztyét, amely által Krisztus megváltott bennünket. Készen állunk életünk keresztyeire, és soha nem fogjuk szégyellni a keresztet.

6. Biztosak vagyunk abban, hogy az igazságosságért, a szolidaritásért és az emberi méltóság előremozdításáért folytatott harc nélkül, valamint az egész teremtség megőrzéséért való kiállás nélkül keresztény hitünk nem lenne hiteles. Így nem lennénk hűek Krisztus Urunkhoz, aki arra kér bennünket, hogy az iránta és embertársaink iránti szeretetünket úgy mutassuk ki, hogy betartjuk a pa-

A fiatalok éjszakai gyertyás virrasztása

rancsolatokat, melyek közül az első és legnagyobb, hogy szeressük Istent mindenekfelett és embertársunkat, mint önmagunkat.

7. Kijelentjük, hogy nyitottak leszünk, bátrak és elszántak abban a törekvésben, hogy megvalósítsuk Jézus parancsát, hogy egyek legyünk az Ő egyházában.

8. Mi, fiatalok vállaljuk, hogy az itt megélt közösség tapasztalatával megerősítve mindent megteszünk, hogy társainknak segítsünk kibontakoztatni az

Istentől kapott talentumaikat az egyház és a társadalom javára.

9. Kérjük mindazokat, akik felelősséget hordoznak a társadalomban és a politikában, országainkban, ahonnan érkezünk, hogy támogassanak bennünket, hogy döntéseinket meg tudjuk valószínűsíteni a gyakorlatban.

Legyen ez a nyilatkozat mindannyiunk úturalója és megfontolandó üzenete e nagy történelmi pillanatnak, a milánói ediktum 1700 éves jubileumának. ○

Európa keresztény országaiból érkezett zarándokok Nišben

A pannóniai ókereszténység kialakulása

Bánhidy Vajk, Esztergom

Arra keressük a választ, hogy Pannónia kialakulása, tartományválasa és a IV. század elejéig tartó eseményei után az erre az időre már a birodalom teljes területén jelen levő kereszténység sorsa miként alakult provinciánkban. Hiszen a keresztény vallás az I. századi megjelenésétől kezdve a provincia jelentőségének növekedésével párhuzamosan – hasonlóan a birodalom más tartományaihoz –, fokozatosan egyre jelentősebbé vált. Noha a kezdeti időszakban (I. sz. – III. sz. első fele) számos egyéb vallással együtt terjedt el Pannóniában, a III. század végére már nagy létszámú közösségekkel találkozunk, melyek a provincia szinte valamennyi jelen-

tősebb coloniájában, municipiumában jelen vannak. Ezek a közösségek már önálló püspökségeket alkotnak, imaházai, templomaik, temetőik vannak. Nem véletlen tehát, hogy a III., de legfőképpen a már fentebb említett IV. század eleji, Diocletianus-féle keresztényüldözés a pannóniai keresztény közösségeket is érinti.

Tekintsük tehát át, miként alakult ki, s hogyan terjedt el a Pannóniában az új hit, s miként alakult a közösségek sorsa az utolsó pogány császárok uralkodásáig!

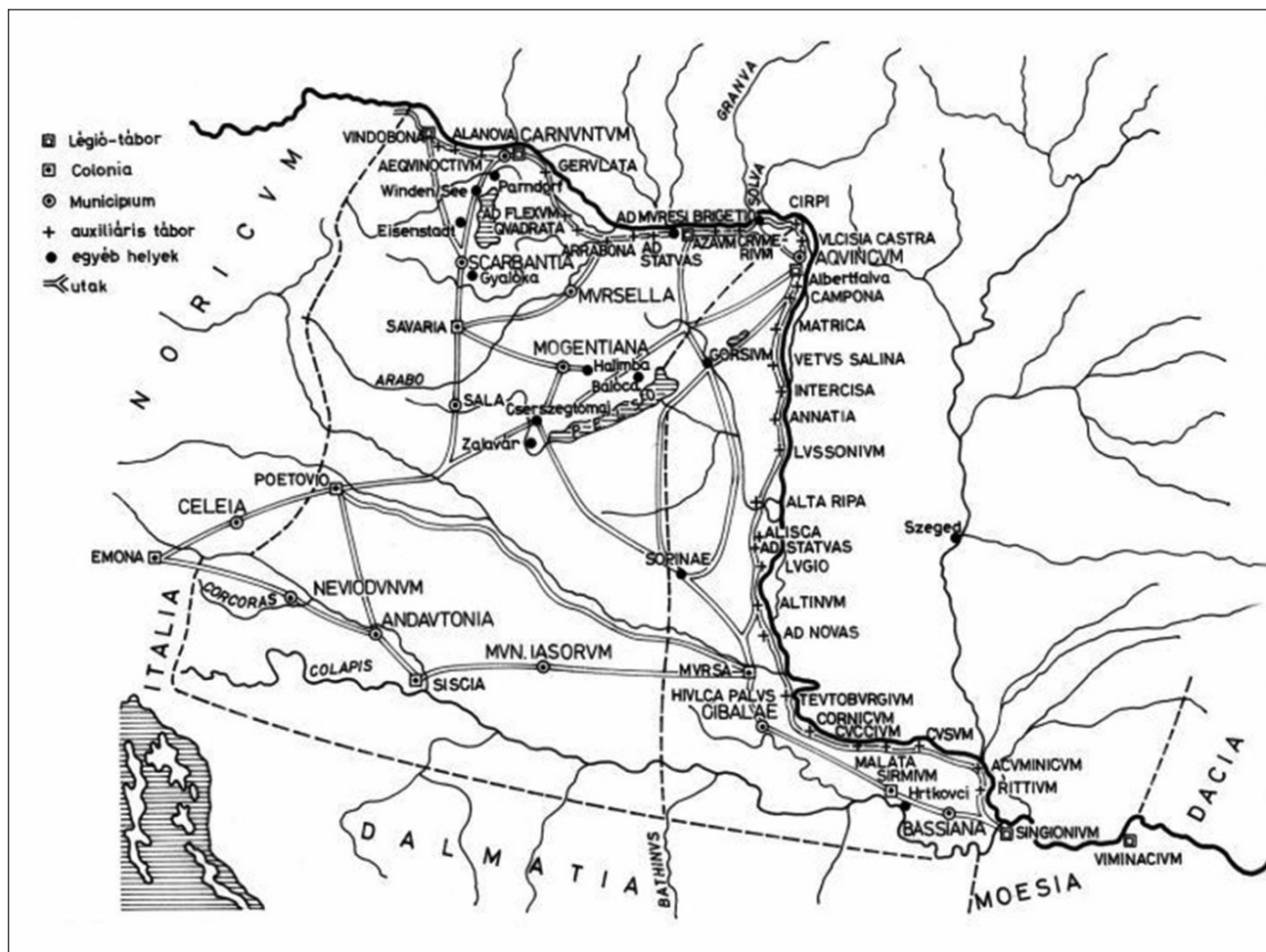
A kereszténység megjelenése Pannóniában

A pannóniai kereszténység jelenlétét vizsgálva elsőként azt kell áttekin-

nünk, hogy mikor és miként jutott el a tartományba Jézus tanítása. Ehhez szükséges a keresztény hit Palesztinából való elterjedésének rövid vizsgálata.

A keresztény hit térítése az első századokban egyéni kezdeményezésekből kiinduló tevékenység volt. Ezt a munkát Jézus Krisztus kereszthalála után az apostolok végezték, majd az apostolgeneráció után a misszionális feladatát a kereskedők vették át (II. század dereka). Mivel foglalkozásukból adódóan messihszerű területeket jártak be, a legkülönbözőbb kultúrkörökkel kerültek kapcsolatba.

A hit terjedésének határt szabott az a körülmény, hogy a misszió az első száza-

Pannónia provincia a II. században

dokban előbb a hellenizált zsidó diaszpórához, majd a hellenizmust tulajdonképpen hordozó görög nyelvű népelemhez kapcsolódott. A kereszténység így szükségszerűen először a Mediterráneumban szétszórt, hellenizált városi közösségekben terjedt el – ebben döntő jelentőségű Pál apostol működése –, majd innen kiindulva került kapcsolatba a görög nyelvet beszélő pogány népelemekkel.

A földközi-tengeri városoktól távoli provinciákban az első két században a kereszténység csak ott volt képes tartósan gyökeret verni, ahol a Mediterránum „kiágazásai” vagy a folyóvölgyek és szárazföldi útvonalak révén az illető területeknek kapcsolata volt a missziós központokkal. Erre a legtipikusabb példa a kereszténység pannóniai elterjedése.

Az áttekintést Itália provinciában, ezen belül is a hozzánk legközelebb eső északi területeken érdemes kezdeni. A felső-itáliai városok közül Pannónia szempontjából elsősorban Ravenna és Aquileia érdemel figyelmet. E városok jelentékeny számú szír-keleti lakossága már kezdettől fogva megteremtette a keresztény misszió számára az alkalmas kulturális összekötő bázist. A Ravennában kialakult keresztény misszionáló centrum tevékenysége valószínűleg elért Salonáig, sőt az sincs kizárva, hogy egészen Pannóniáig.¹ (NAGY 1939: 13.) Lényegesebben nagyobb jelentőséggel bírt az Aquileia irányából érkező hatás. (BRATOŽ 1986: 366.; DULAEY 1997: 17.; NAGY 1939: 14.; FITZ 1980: 30.; PAVAN 1994: 366.; ZACCARIA 1994: 51.) A város keresztény közösségét túlnyomórészt a keleti elem alkotta, amely főleg kereskedelemmel foglalkozott, s így – mobilitásából adódóan – a pannóniai kereskedelmi utakon közlekedve téríthette az új hitet a provinciában. Érdekes azonban, hogy Pannóniában Poetovion kívül legfeljebb a Dráva–Száva közének nyugati részén és az Emona–Carnuntum közötti területen volt jelen az ebből az irányból jövő misszió. A Dráva–Száva közének keleti fele, Sirmium és környéke már egy másik szférához tartozik. Ez a kettősség a kereszténység pannóniai jelenléte során mindvégig megmarad.

Dalmácia felől sem lehetett jelentős a hittérítés, mivel például a III. század második felében előtűnő salonai egyházközösség teljes egészében a keletről menekülő keresztények magvetésének eredménye-

Az „esőcsoda” ábrázolása Marcus Aurelius oszlopán, Rómában, a Piazza Colonnán

ként jött létre. Az első században dalmata területeken térített Titus, Pál apostol tanítványa (TÖRÖK 1997: 19.), tehát ebben az időben lennie kellett itt hellenizált területnek, ez azonban nem tudta hosszabb távon tartani magát.

Összegzésként megállapítható, hogy a III. század közepéig a szomszédos nyugati provinciák felől nem érkezett hatékony térítés, csupán a felső-itáliai Aquileia irányából.

Ezzel szemben a Balkán-félsziget tartományában, Macedóniában és Trákiában már az első században virágzó egyházközösségek alakultak ki, és már korán kiindulópontjaivá váltak egy észak felé terjedő misszionálnak. Macedóniában fejlettebb volt az urbanizáció, Trákiában azonban általánosabb volt a görög mint népnyelv használata, mely mindkét területen a közigazgatás nyelve is volt. Moesia Superiorban, Pannónia keleti szomszédságában a krisztianizálódás csak igen későn indul meg.² Az új hit harmadik századi megjelenése itt is a hellenizált, görög nyelvet beszélő városokhoz köthető.

Az említettekből kitűnik, hogy a szomszédos provinciákban a kereszténység elterjedése szempontjából szinte általánosan a III. század közepe tekinthető a legmeghatározóbbnak. Ennek a korszaknak az elejét jelzi a Gallienus-féle, 260-ban kibocsátott ediktum.³ Ezután több mint 40 esztendő nyugalom következett, mely lehetővé tette az erőteljesebb

hittérítést. Ekkorra már a provinciánkban is megvoltak az eredményes hithirdetés főbb vázolt előfeltételei, hiszen Pannónia nyugati és déli részén a Iulius–Claudius-dinasztia uralkodásától kezdve a romanizáció aránylag gyorsan gyökeret vert (Borostyánkőút, Száva völgye, városalapítások stb.), nem hiányoztak azonban a keleti és a hellenisztikus kultúrát hordozó népelemek sem. Itt gazdag lehetőségeket nyújtó terület kínálkozott a vállalkozó kedvű kereskedőknek.⁴ Élt tehát ezen a területen egy olyan réteg, amely a latinon kívül a görögöt is értette,⁵ s ezzel lehetőséget teremtett a sikeres misszionálásra. S noha ezek a központok már a második században adottak voltak, a krisztianizálódás mégsem tudott elkezdődni. Ennek oka az, hogy ekkor még jelentős távolságra voltak a provinciától a missziós központok. Ekkor, ugyan még csak nyomokban, de már jelen volt a kereszténység, egyházközösségekbe szerveződött csoportosulásokról azonban még nem beszélhetünk.⁶ Pannónia egyháztörténete ugyanis akkortól számítható, amikor már szervezett egyházközösségek mutathatók ki egy céltudatos misszió eredményeként. Ez pedig csak a III. század második felében következett be, amikor a városiasodás és a hellenizált rétegek megléte mellett a keresztény hithirdetés a szomszédos tartományokat is elérte.

Érdekes nézőpontját adja a krisztianizáció vizsgálatának a misztéri-

umvallások és a keleti kultuszok pannóniai jelenléte. Ugyan ezek emlékei a III. század második felében erősen meggritkultak Pannóniában is, ez mégsem jelentette e kultuszok ellényegtelenedését: épültek ugyan kultuszhelyek, de elhagyásukról is van forrásunk. (NAGY 1939: 28.) Ennek ellenére a kereszténység sikeresnek mondható elterjedése szempontjából mindenképpen fontos volt ezek jelenléte és hatása (Isten és a világ, anyag és szellem közötti éles különbségtevés, a transzcendens „messzeség” fogalma, a megváltás utáni sóvárgás stb...), mivel rendkívül fogékony lelki beállítottságot teremtettek.

Első keresztény emlékek

A Kr. sz. I. században szinte semmi jele nincs Pannóniában a kereszténységnek, és a rendelkezésünkre álló néhány adat hitelessége is megkérdőjelezhető. Ezek közé tartozik az a kijelentés is, mely az egyházatyák⁷ tanúságaira hivatkozva azt állítja, hogy „... *Illyricum határain, tehát Pannóniában is a kereszténység első magvait Szent Pál és az apostolok tanítványai hintették el.*”⁸ Ebben az esetben megkérdőjelezve az egyházatyák állítását, mindenképpen pontosításra szorul az, hogy Pannónia neve sem abban a korban, sőt a későbbiekben sem esett egybe *Illyricum* területével. Hiszen ezzel a névvel egy sokkal nagyobb területet jelöltek, mint egy tartományt. Pannonia mellett ide sorolható Noricum, Raetia, Dalmatia, Dacia, Moesia Superior.

A hagyomány a sort Szent Péter apostollal folytatja, aki – állítólag – Rómába, majd vissza, Jeruzsálembe Alsó-Pannónián keresztül ment, s útközben Sirmiumban püspökké tette Pál apostol tanítványát, Epainetost. Ez a megállapítás egy téves forráson alapul, tehát nem állja meg a helyét. (BALOGH 1932: 12.)

Így tehát téves megállapítás az, hogy Sirmium, s ezáltal Pannónia első ismert püspöke Epainetos lenne, viszont a sirmiumi ókeresztény egyházközség első századi meglétét nem kérdőjelezhetjük meg. Mégpedig azért, mert tudunk Pál egy másik tanítványáról, Andronicusról, akit a sirmiumi helyi hagyomány – tévesen Epainetos utódjának – a város és egyben Pannónia püspökének (*episcopus Pannoniae*) tart.⁹ Feltételezhető tehát,

hogy az ő személyében Pannónia első hittérítő püspökét tisztelhetjük.

Életéről szinte semmit sem tudunk, csupán annyit, hogy Krisztus tágabb tanítványi köréből, a „hetven apostol” közül való volt. Róla is megemlékezik a rómaiakhoz írt levél: „*Salutate Andronicum et Iuniam cognatos et concaptivos meos qui sunt nobiles in apostolis qui et ante me fuerunt in Christo.*” „Köszönsétek Andronicus-t és Iunias-t, rokonaimat és fogolytársaimat, akiket nagyra becsülnek az apostolok körében, akik nálam is előbb lettek Krisztus híveivé.”¹⁰ Sirmiumi püspökségét a helyi hagyomány a kezdetektől fogva mind a mai napig őrzi. (MERÉNYI 2000: 41.) Példa erre Szent Metód legendájának (a legenda a IX. században keletkezett) VIII. fejezetének 7. fejezete, mely szerint: „... *Kocel pedig nagy tisztelettel fogadta őt, majd ismét elküldte őt és húsz tiszteletré méltó származású férfit az apostolfejedelemhez* (ti. a római pápához), *hogy szentelje fel őt számára a pannóniai püspökségbe, Szent Andronikoszhoz, a hetven tanítvány egyikeként székébe, ami úgy is lett.*” (MERÉNYI 2000: 53.) Emlékezete mind a mai napig jelen van mind a keleti, mind a nyugati egyház emlékezetében, ünnepét március 17-én tartják.

E századból a helyi kereszténységre utaló régészeti anyag eddig nem került elő,¹¹ ez a tény szintén azt támasztja alá, hogy számottevő egyházi jelenléttel nem számolhatunk, és hasonló a helyzet a II. századi keresztény leletanyaggal kapcsolatban is. A helyi leletek hiányát azonban némiképp pótolják azok a „külföldi” adatok, melyek a második századból származnak, s valamilyen módon köthetők az új hithez.

Ezek az adatok Marcus Aurelius (161–180) császár germán-származta háborújával kapcsolatosak. Viszont tekintetbe kell vennünk, hogy már abban a korban is eltérően értékelték az alábbiakban említésre kerülő történetet, itt azonban a keresztény hagyományon alapuló változata kerül bemutatásra.

Történt ugyanis,¹² hogy a császár 174 augusztusában a germán kvádok ellen harcolt valahol a Garam mentén, akik számbeli fölényben voltak. A rómaiakat egy csellel olyan területre csalták, ahol körül foghatták őket. Ráadásul ezen a területen a már hosszú ideje tartó szárazság miatt nem találtak ivóvizet. A kvádok,

látva a rómaiak kiszolgáltatott helyzetét, megtámadták őket. Ám nem sokkal a csata megkezdése után sűrű viharfelhők kezdtek gyülekezni az égen, majd rövidesen bőséges eső esett. Ez vízhez juttatta a teljesen kimerült légiokat, ráadásul a kvádokra még villámok is csaptak, ami miatt leégett a táboruk, és még csak ezek után következett a fejükre hulló jégeső. Ezután már nem volt kétséges a rómaiak győzelme. Az úgynevezett „esőcsoda” híre hamar elterjedt a birodalomban, és olyannyira fontosnak tartották, hogy mikor Marcus Aurelius diadaloszlopának domborműveit faragták, e Garam menti históriát is ábrázolták rajta.¹³ S hogy mi köze ennek a történetnek a pannóniai ókereszténységhez? Tudjuk, hogy a csata sikeres kimenetelét előidéző esőt maga Marcus Aurelius is isteni beavatkozásnak tartotta.¹⁴ A pogány római történetírók egy része ezt egyértelműen a már említett Iuppiter Pluviusnak tulajdonította. Ezzel szemben a keresztény írók egyhangúlag azt állítják, hogy a csoda a római hadseregben szolgáló keresztény katonák imájának köszönhető.¹⁵ Ezt látszik igazolni maga a diadaloszlop is: a csoda ábrázolásán a császár nincs rajta, és pogány papokat sem láthatunk, viszont szerepel két katona, akik egyértelműen imádkoznak. (BALOGH 1932: 23.) Azt tudjuk, hogy Marcus Aurelius a XII. légióval¹⁶ harcolt a Garam mentén. Ennek a légiónak katonáit Meliténé¹⁷ vidékéről sorozták be, ahol az első századtól jelentős a keresztény jelenlét, tehát nagy valószínűséggel feltehető, hogy a seregben szolgáló és az oszlopon imádkozva ábrázolt katonák valóban keresztények voltak.

A másik, szintén a hagyomány által megőrzött emlékről mára kiderült, hogy egyértelműen téves. Ez egy Pannóniához csatlakoztatott, ám mégsem provinciai adat, hanem egy szarkofág felirata (BALOGH 1932: 32.), melyet Rómában a San Callisto katakombában találtak. Ezen az alábbi felirat volt olvasható: *Ialliae Ialli Bassi et Catiae Clementiae Fil(iae) Priiss(im)ae Matri Clementinae in pace Aelius Clemens Filius.*¹⁸ A feliratban szereplő *in pace* kifejezés – azonkívül, hogy keresztények által használt katakombában találták – egyértelműen jelzi, hogy a síremlék készítettője és az is, akinek készítették, mindenképpen keresztény volt. Ez az epigráfiai emlék pedig azért vált érdekessé a pannóniai

kereszténység gyökereit kutatva, mert tudjuk, hogy 160-ban előbb Pannonia Inferiornak, majd Pannonia Superiornak volt egy galliai származású helytartója, akit Iallius Bassusnak¹⁹ hívtak. Korábban őt azonosították a szarkofág feliratán szereplő, azonos nevű személlyel. Ezért feltételezték azt, hogy amennyiben Iallius Bassus leánya számára az utódok keresztény síremléket állítottak, a családnak kereszténynek kellett lenniük, és hitüket „Bassus pannóniai magistratusa (hivatalviselése) idején is gyakorolhatták”, esetleg látogathatták a helyi, alakulófélben levő közösségeket.

Amint láthattuk, az első és a második századból meglehetősen szegényes adatok állnak rendelkezésünkre. A harmadik század esetében azonban már más a helyzet. A 230-as évekig nyugalom honolt a provinciában, s ennek köszönhetően a Severus-kori tartomány második virágkorát élte. Ez alatt a néhány évtized alatt sok minden indult ismét fejlődésnek, s ez szükségszerűen magával vonta a kereszténység szélesebb körben való elterjedését, a helyi közösségek megerősödését, püspökségek létrejöttét. A század közepén már jelentős keresztény jelenlét van, a békés vallásgyakorlást azonban egy időre megakadályozta a provinciát első alkalommal érintő keresztényüldözés a század második felében.

Keresztény egyházközségek a III. században – Az első keresztényüldözések

E század egyháztörténetével kapcsolatban a hagyomány itt is megőrzött néhány olyan adatot, emléket, melyekről ma már egyértelműen állítható, hogy tévesek. Viszont ez a század lesz az, melyben először találkozunk hitelt érdemlően olyan személyekkel, akik kétséget kizárólag Pannóniához s annak valamelyik helyi közösséghez kapcsolhatók. De ami talán még ennél is fontosabb, hogy megjelennek az első – a többi között régészeti leletek segítségével bizonyítható – egyházközségek.

Hosszú ideig Pannónia első hitelesen ismert, s talán legnagyobb híró keresztényének a Sirmiumban élt és ott mártírhálált Szent Demetriust tartották. (BALOGH 1932: 164.) Mára azonban tisztázódott, hogy ő is 304-ben, a Dioc-

Szent Demeter (mozaik) – Moszkva, Állami Tretyjakov Galéria

letianus-féle keresztényüldözés tetőpontján halt meg.

A század közepére tehető az első egyházközség megjelenése: Cibalae-ban.²⁰ A város ekkortájt emelkedett coloniai rangra.

Ám ebben a században találkozik először szembe provinciánk keresztényüldözéssel (*persecutio*) is. A történetírás a III. század derekán és második felében négy üldözést említ: az elsőt Maximinus (235–238) uralkodása idején.²¹ A következőt Decius (249–251) idején, aki felhagyott elődje türelmes politikájával (GRANT 1996: 144.), és minden korábbi császárnál határozottabban állt neki az egyház felszámolásának.²² Majd Valerianus (253–260) alatt, aki egy romokban heverő birodalmat örökölt, s felélesztette a keresztényüldözéseket, hogy elterelje a figyelmet a készülődő katasztrófáról. (GRANT 1996: 153.) Két rendelete közül a 260-ban kiadott második rendkívül szigorúnak bizonyult.²³

Rövid enyhülést hozott Gallienus (253–268) uralkodása, aki szakított apja keresztényellenességével, 260-ban kibocsátott ediktumában engedményeket tett, s számos rendelkezést visszavont.

Nem így történt ez Aurelianus (270–275) császár idején,²⁴ aki vallási újításokat vezetett be. Elrendelte Sol Invictus (a Legyőzhetetlen Nap) kötelező kultuszát,

mellyel a birodalom keleti és nyugati felének vallási egységét kívánta megteremteni.²⁵

Ezek az intézkedések, üldözések minden bizonnyal érintették az éppen kialakulóban levő helyi közösséget. Mégis a pannóniai kereszténység határozott meggyökerezettségéről és erősödő fejlődéséről tesz tanúbizonyságot az, hogy a század '70-es, '80-as éveiben már négy püspökséget ismerünk. A már említett Cibalae mellett Sirmiumban, ahol már szervezett egyházközség is működött, Sisciában és Poetovióban.

A négy egyházi központ közül ebben az időben még egyértelműen Poetovio tekinthető a legjelentősebbnek. A helyi ókeresztény közösség lélekszámáról nincs biztos adatunk, azt viszont tudjuk, hogy e közösség tagja volt Pannónia első ismert püspöke: Szent Victorinus, aki leginkább irodalmi munkássága által vált ismertté. Életére vonatkozóan csupán műveit vizsgálva lehet néhány feltételezést levonni, hiszen nem maradt fenn róla összefüggő életrajz. Legtöbbit Szent Jeromos műveiből hallunk róla, aki „a mi Victorinusunkat” termékeny írónak mutatta be, és szintén tőle tudjuk, hogy görög származású lehetett. Tekintve, hogy a korban mind Poetovio, mind az összes akkori provinciai település lakossága rendkívül vegyes volt, nem zárható ki, hogy Victorinus noha görög nyelvű szülőktől származott, mégis pannóniai volt. (DULAEY 1997: 18.) Művei nyelvezetén látszik, hogy később – esetleg autodidakta módon – tanult meg latinul, valamint az, hogy retorikát sem tanult. Ez a látszólag érdektelen adat viszont egy olyan feltételezésre enged következtetni, mely szerint nem lehetett előkelő származású, mert a korban e tudás megszerzése magasabb társadalmi körökben általános „elvárás” volt. (DULAEY 1997: 17.) Victorinus ószövegségi könyvekhez, Szent János látomásaihoz és Máté evangéliumához írt magyarázatokat,²⁶ és több művet az eretnekségek ellen (Adversus omnes haeres et multa alia). Legnagyobb jelentőségű azonban az alábbi két műve: *Tractatus de fabrica Mundi* és az *In Apocalypsim Johannis*.²⁷ Műveiben a keleti (elsősorban az órigenészi) hatás érződik.²⁸ Írásaiban – miként azt fentebb is említettük „mindenféle eret-

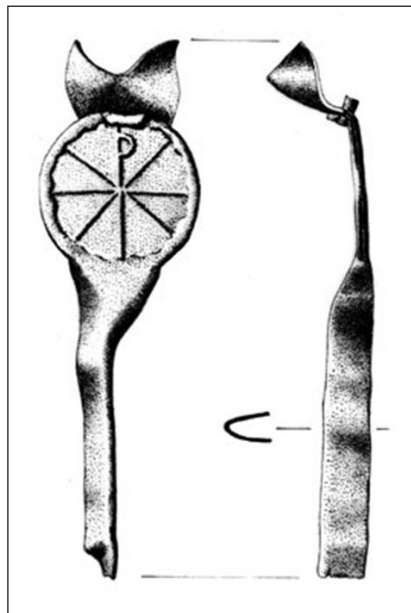
nekség ellen” fellépett, tehát – ebben a korban (III. sz.) – a gnosztikusok, marcionisták ellen, akik szép számban voltak jelen Pannóniában is. Mégis írásaiban fellelhető néhány olyan kijelentés, mely ebben az időben ugyan elterjedt nézetnek számított, a niceai zsinat azonban már elítéli, illetve a „helyére teszi”.

Victorinust a poetoviói egyházközség püspökévé választotta, majd ugyanitt „koronáztatott meg mártírhálálával” („...martyrio coronatus est.” – Szent Jeromos), feltehetően 304-ben, a diocletianusi üldöztetéskor.²⁹ A szent ünnepét mind Keleten, mind Nyugaton november 2-án tartották. Tevékenysége nyomán a provinciai kereszténység immár saját példát követve fejlődhetett, erősödhetett.

A fenti sorokból is kitűnik, hogy a III. század már sok tekintetben különbözik az előzőektől, hiszen több bizonyítottan hiteles adat áll rendelkezésünkre, melyek segítségével képet kaphatunk a keresztények tartományunkon belüli jelenlétéről. Adódik tehát a kérdés, hogy miként is működtek ezek az egyházközösségek.

Az egyházközösség felépítése, működése

Az első századokban minden egyházközség élén püspök (ἐπισκοπος = felügyelő) állt. A III. századtól egyre több helyen, így már vidéken is ter-

Krisztus-monogrammal díszített ókeresztény ruhahakpcsoló tű – Szombathely

jedt a kereszténység, mivel azonban püspök csak a városokat illette meg, a falvak és a kisebb városok közösségei élére *presbitereket* állítottak. (NAGY 1939: 208.) Pannóniában püspökségek csak a Dráva–Száva közén, valamint ezek környékén jöttek létre (Poetovio, Siscia, Cibalae, Sirmium, majd a 330-as évek körül Mursa és Singidunum, és a IV. század végén Iovia). A Drávától északra levő területen egyházi szervezetre semmiféle közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre. Ami segítségével következtetni tudunk az észak-pannóniai kereszténységre, az a gazdagnak mondható leletanyagnak köszönhető.³⁰ Ennek tükrében feltételezhető még két püspökség: Savariában, bár itt a leletek Nagy Tibor szerint inkább egy presbiteri egyházközséget valószínűsítene. Ezenkívül azonban ez a környék a leggazdagabb ókeresztény lelőhely. Sőt, Savariában találtak egy temetőt és egy temetőbazilikát, melyet rendszerint egy-egy helyi mártír tiszteletére szenteltek.

A másik feltételezhető püspökség Sopianae lenne. Ez lehetett esetleg a déli egyházi központ.

A püspököknek és a papoknak az egyházközség ügyeinek intézésében, valamint az istentiszteletek alkalmával segítőkre volt szüksége. Egy egyházközségen belül gondoskodni kellett a működéshez szükséges adminisztratív és karitatív intézmények anyagi hátteréről, a bejött adományok, hozzájárulások kezeléséről, elosztásáról. (BALOGH 1932: 109.) Talán a legfontosabb dolog az volt, hogy ismerni kellett az egyházközség valamennyi tagját, azok anyagi, szociális helyzetét. Rendkívül fontos és nehéz feladatot jelentett a közösség egy-egy vértanújának mártírhálálát megőrkítő vértanúakta megszerzése, majd megőrzése. (BALOGH 1932: 110.)

E tág rétv feladatok ellátására a püspökségben meghatározott hierarchikus sorrend alakult ki, ezenkívül azt is meghatározták, hogy kinek milyen feladatot kellett ellátnia. Az egyházi feladatokat ellátó személyeket két rendbe sorolták. (BALOGH 1932: 98.)

A kisebb rendbe tartoztak az *ajtónállók*, az *ördögűzők*, az *akolythosok* és a *felolvasók*. Ajtónállóra (*ostiarius*) nincs pannóniai adatunk, ördögűzőről (*exorcista*, *eporkistes*) viszont

van egy Sirmiumban talált felirat. Az *akolythosok* feladata volt az Oltáriszentség betegekhez vagy bebörtönzöttekhez való szállítása, s az istentiszteletek alkalmával ők gondoskodtak a megfelelő világításról. (BALOGH 1932: 110.) A felolvasókról (*lector*) többet tudunk, hisz például a már említett Szent Pollio első lector (*primicerius lectorum*) volt.

A nagyobb rendbe tartoztak az alszerpapok, a szerpapok és maguk a papok. Az akolythosok és az alszerpapok (*subdiaconi*) tevékenységükkel³¹ a szerpapokat (*diaconi*) segítették. Az áldoztatást a szerpapok végezték. A papságon belül egy szinten voltak rangban a papok és a presbiterek. A legmagasabb papi méltóság a püspök volt.

Mivel a keresztény közösségeknek a nők is teljes jogú tagjai voltak, nekik is jutott szerep az egyház körüli ténykedésekben. Nők keresztelése alkalmával *diaconissák* segítettek a keresztelést végző papnak, nők halála esetén asszonyok végezték az olyankor szükségesen elintézendő dolgokat. A liturgikus ruhák készítése és rendben tartása pedig kifejezetten nőknek való munkának számított. Ezeket a feladatokat a leggyakrabban özvegyasszonyok (*viduae*) végezték. (BALOGH 1932: 114.)

Ideális esetben egy püspökség e szerint a hierarchia szerint működött. Noha erre vonatkozóan kevés biztos adatunk van, mégis gyanítható, hogy a pannóniai ókeresztény közösségek is így épültek fel. Érdemes megjegyezni, hogy a III. században létrejött püspökségek közül egy sok tekintetben kitűnt a többi közül: Sirmium.

Már a provincia „világi” eseménytörténetének vizsgálatakor is szembe-tűnő volt Sirmium előkelő helyzete és megítélése, valamint fontossága és jelentősége a tartomány(ok), majd a III. század második felétől szinte az egész impérium irányításában. S lényegében ugyanezt tapasztaljuk az egyházi történet áttekintése során is. Kijelenthető tehát, hogy Sirmium a III. század végére a Római Birodalom azon városainak sorába tartozott, melyek elsősorban világi, de pár évtized múlva már egyházi téren is a legnagyobb jelentőséggel bírtak, s ezáltal a jövőbeli események alakítóivá váltak. ○

Irodalom

BALOGH Albin

1932: *Pannónia őskereszténysége I.*, Szent István Társulat, Bp.

BRATOŽ, Rajko

1986: *Kršćanstvo v ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Acta Ecclesiastica Sloveniae 8., Ljubljana, Corpus Inscriptionum Latinarum

DULAËY, Martine

1997: *Victorin de Poetovio: Sur l'Apocalypse*, Sources Chrétiennes N°423, Paris

GRANT, Michael

1996: *Róma császárai*, Egyetemi Könyvtár, Corvina, Bp.

FITZ Jenő

1980: *Cultura Romana in Pannonia nel terzo secolo*, La parola del passato-Rivista di studi antichi Fasc. CXC, Napoli

IMRÉNYI Tibor szerk.

2000: *Magyarság és Ortodoxia ezer esztendő. A Magyar Ortodox Egyházmege és a Miskolci Ortodox Múzeumokért Alapítvány kiadása*, Szeged KOVÁCS Péter

2003: *Christianity and the Greek language in Pannonia*, Acta Ant. Hung. 43.

NAGY Lajos

1938: *Pannonia Sacra = Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján*, szerk.: Serédi Jusztinián, Budapest

NAGY Tibor

1939: *A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig* – DissPann. II/12. Bp. PAVAN, Massimiliano

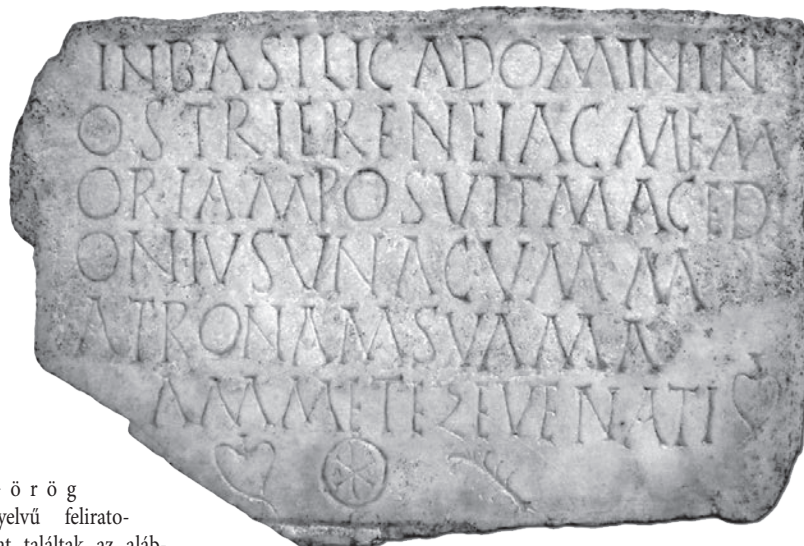
1994: *La Pannonia tra l'Occidente e l'Oriente in: La Pannonia e l'Impero Romano*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria, Roma

TÖRÖK József

1997: *A magyar föld szentjei*, Ecclesia Korda, Kecskemét ZACCARIA, Claudio

1994: *Il ruolo d'Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia = La Pannonia e l'Impero Romano*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria, Roma VANYÓ László szerk.

1983: *Eusebiosz egyháztörténete* (Ókeresztény Írók sorozat), Szent István Társulat, Bp.

5

G ö r ö g

nyelvű felirato-

kat találtak az aláb-

bi városokban: Intercisa,

Aquincum, Poetovio, Siscia,

Neviodunum, Sirmium, Bassiana, Mursa, Savaria,

Scarbantia. Erről részletesebben: Kovács Péter: Christianity

⁶ Lásd.: hagyomány, mely szerint Szent Pál apostol járt itt téríteni; esőcsoda Marcus Aurelius hadjárata során vagy Iulius Bassus személye.

⁷ Elsősorban Szent Jeromos.

⁸ Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében az alábbiakat olvashatjuk: „Jeruzsálemtől kezdve köröskörül egészen Illyricumig mindenütt hirdetem Krisztus evangéliumát.” (XV. 19.) Pál apostol itt nem arról beszél, hogy magában Illyria tartományban is térített, hanem, hogy miközben ő a birodalom keleti felét térítései során végigjárta, eljutott az impérium nyugati felének határára is. Ma már általánossá vált az a nézet, mely szerint Pál nem járt Pannóniában. (BALOGH 1932: 11–12.)

⁹ Delehaye *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae* című művében is szereplő „AndronikoV, óV kai épiskopoV PannóniaV égneto” megnevezés is hitelesnek tekinthető. (BALOGH 1932: 13.)

¹⁰ Róm 16,7

¹¹ Még Sirmiumból sem.

¹² Cassius Dio: Rhómaikéi hisztória LXXII. 8–10. c.

¹³ A római Piazza Colonnán található oszlop faragói a csata sikeres kimenetelét és a csodát luppter Pluviusnak tulajdonították. A domborművön szétárt karokkal áll, jobb oldalán az esőtől erősödő rómaiak, a balon a villámsújtott kvádok láthatók.

¹⁴ Ezt igazolja a csata után a senatusnak küldött levele is.

¹⁵ Ezen a nézetén van Eusebius (HE V.5.3), Nyssai Szent Gergely, Xiphilinos stb. Tertullianusnál a következőket olvashatjuk: Apologeticus V.c.: „... quibus illam Germanicam sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbre discussam contestatur.” (... hogy azt a germániai szomjúságot az eső szüntette meg, melyet éppen keresztény katonák imádsága eszközölt ki...) ¹⁶ Ez a légio a Fulminata/Fulminatrix nevet viselte, melyet erre a csodás „villámlásra” vezettek vissza, ez a melléknév azonban ennél jóval korábban is használatos volt, s arra utal, hogy e légio katonái különösen gyakorolták Zeusz Keraunosz („Mennyköves”, „Mennykőszóró”) kultuszát.

¹⁷ Meliténé Cappadocia provincia, a Római Birodalom egyik legkeletibb határvárosa az Eufrátesz folyó

Pannóniai ókeresztény sírkő

partján, annak északi folyásánál, mely ezen a szakaszon igen közel fekszik a másik nagy mezopotámiai folyó, a Tigris forrásvidékéhez. Itt a második század elejétől volt számottevő keresztény jelenlét.

¹⁸ „Iallius Bassus és Catia Clementia leányának, Iallianak fia Aelius Clemens a legjámorabb anyának Clementianak békében”

¹⁹ CIL XII. 2718; CIL VI. 2. 6169

²⁰ Első püspökének Eusebiust tartják, aki Valerianus császár (253–260) uralkodása idején, 257 és 260 között április 28-án szenvedett vértanúhalált.

²¹ Ennek vált áldozatává Szent Demetrius.

²² Ez az üldözés alkalmával kivégeztette Fabianus pápát, ekkor száműzték Cyprianust, Carthago püspökét, s ekkor börtönözték be Órigenészt is.

²³ Ekkor szenvedett mártíromságot II. Sixtus pápa, ekkor égették meg Rómában Szent Lőrincet, Karthágóban ekkor végzik ki Szent Cyprianust.

²⁴ A hagyomány szerint 275 körül Pannóniában járt Szent Venantius püspök, aki a helyi keresztényeket jött meglátogatni, és itt halt vértanúhalált. (BALOGH 1932: 39.)

²⁵ A napkultusz inkább a keleti városokban (Emesa, Palmyra), tartományokban volt elterjedt, s a Sol-kultusznak a római Pantheon istenei mellé történő beemelésével egyfajta vallási kozmopolitizmus kívánt megteremtteni.

²⁶ *Commentarii in Genesim, In Exodum, In Leviticum, In Isaiam, In Ezechiel, In Abacuc, In Ecclesiasten, In Cantica canticorum, In Mattheum*. in: 294. (BRATOŽ 1986: 294.)

²⁷ A *Tractatus de fabrica Mundi* című műve kivételével valamennyi alkotása elveszett, de 1903-ban Giovanni Mercati vatikáni levéltáros felfedezte az *Anonymi Chiliae in Mathaeum fragmenta* című művet, melyet szintén Victorinusnak lehet tulajdonítani.

²⁸ Balogh Albin szerint ez is „azt mutatja, hogy Pannónia az összekötő kapocs a birodalom keleti és nyugati része, a görög és római kultúra között, s ez a szerepe érezhető a kereszténységben is...” (BALOGH 1932: 47.)

²⁹ (IMÉNYI 2000: 21.; DULAËY 2000: 16.) – itt azonban feltételesem a 283–284-es évek fordulójára szerezem.

³⁰ Nagy Lajos *Pannonia Sacra* című tanulmánya rendkívül alaposan végigveszi Pannónia területén a kb. 1930-ig talált ókeresztény régészeti emlékeket.

³¹ Az ő feladatuk volt az egyházi ruhák rendben tartása.

Jegyzetek

¹ Az első ismert ravennai püspök passiójában az elfogott püspököt Ravennából Salonán keresztül Pannóniába viszik, ahonnet a Duna partjai mentén Trákián át Korinthusba szállítják. Figyelemre méltó, hogy a ravennai keresztények mindjárt az első püspöküket összekötik a Duna völgyével, valamint az, hogy a sirmiumi vértanú, diaconus Demetrius tiszteletére Ravennában már a IV. század első felében külön templomot emeltek.

² Ennek oka az, hogy a terület rendkívül gyéren lakott volt.

³ Eusebius: Hist. Eccl. VII. 13, 2. 3. – in. Ókeresztény írók IV., 314.

⁴ A katonai táborok lakói és a szomszédos Barbaricum lakossága jelentős piacnak számítottak.

Középkor, Délvidék, Szent Korona

(Az esszé a szerző *Küszködés a síkságon I. c.* kötetében jelenik majd meg más írásokkal együtt)

Mészáros Zoltán, Szabadka

Ha a ma emberét kérdezzük a magyar középkorról, általában pozitívnak, dicsőnek, jónak értékeli azt. Így van ez más népeknél is, mert a romantika ezt a hagyományt hagyta ránk. Az erkölcsi erőt a középkor jeles eseményeiről, csatáiról, hőstetteiről szóló történetekben fedezi fel – mint ahogy a középkori emberek a Nagy Sándor-regényeket olvasták.

A magyar középkor egyik legjelentősebb hagyománya a Szent Korona-tan. Amennyiben csupán a Délvidék, Partium Regni Hungarie Inferiorum, azaz Dél-Magyarország történetét vizsgáljuk, akkor sem kerülhető meg ez a kérdés. A Szent Korona-eszme páratlan Európában, mint ahogy az is, hogy a koronát nem csupán ékszernek tekintették, hanem az idők folyamán egyre nagyobb tisztelet övezte. A Szent Korona testesítette meg a király hatalmán túl az ország egységét, de a király alávetettségét is. A Szent Korona-tanban morális, vallási, jogi elemek összegződtek. (GYÖRE 2012: 137.) Jelentősége túlmutat a középkoron, hiszen kiindulópontja volt a magyar nemzeti nemzeteszme és közösségnek, a „hungarus” tudatnak, ezt majd a 19. századtól kiterjesztik az egész magyarságra, noha a nemzetté válás folyamata azt is eredményezte, hogy az országban élő más népek egyre kevésbé érezték sajátjuknak a koronát.

A Szent Korona-tan olyan fejlődőképes paradigma volt, amely egyszerre jelenítette meg az állandóságot, minden jelentősebb korszakban azonban tovább bővült és gazdagodott. Ez az eszme vissza is hatott egy-egy korra, így teremtve meg újra és újra a magyar államiság kontinuitásának eszméjét, és azt egyben ki is emelte a mindennapokból, sőt a történelemből is. Magyarország Regnum Marianum volt, hiszen Szent István az országot a Szent Koronában megtestesülve Szűz Máriának ajánlotta fel. Ezt és az idők fo-

lyamán egyre sokasodó szabályokat minden magyar uralkodónak el kellett fogadnia, ezért volt hosszadalmas folyamat az, hogy valaki magyar királlyá legyen: pontosan meghatározott, időről időre bővülő kritériumoknak kellett eleget tennie. Továbbá a Korona visszahatott viselőjére is, hiszen ha komolyan vette, akkor a tan befolyásolta viselkedését, és ez tetten érhető számos magyar királynál, valójában a kivételek felsorolása lenne egyszerűbb. A Szent Korona-tan folytán válhatott olyan meghatározóvá a magyar nemesség, hogy évszázadokig megőrizze különállóságát, egyediségét, és hogy akkor se szűnjön meg egységként létezni, amikor az egykori ország gyakorlatilag már nem is létezett. A Szent Korona-tanra egy egész sor jogszabály épült, amely a Magyarországon belüli viszonyokat szabályozta, és amely a törvénykezés egészét áthatotta. A tan következménye volt, hogy a Habsburgok magyar királyokként soha nem adták fel az ország újraegyesítését, hogy soha nem mondtak le a Délvidékről, noha ehhez más érdekek is fűződtek, és az is, hogy több békekötést konkrétan célok is motiváltak. A Szent Korona-tan léte azt is jelenti, hogy a magyar államiság figyelembevétele nélkül nem lehet érvényesen gondolkodni a Délvidékről, Vajdaság múltjáról.

Mit jelent igazából a középkor a Délvidéknek, később Vajdaságnak nevezett térségnek? Ha a száraz tények és a megfogható, megszámlálható dolgok felől nézzük, nem sokat. A majdani Vajdaságról a középkorból viszonylag kevés forrás maradt. Számuk talán elérheti az ezres nagyságrendet. Az 1235-ig fennmaradt királyi adománylevelek száma nem éri el még az ötvenet sem. (ROKAI 2012: 67–82) A középkorral foglalkozó kutatók a források kis számára panaszkodnak. Ezen a vidéken a középkor végétől a modern kor kezdetéig gyakoriak voltak a háborúk, és mindent elpusztítottak. Errefelé kimaradt a kora újkori fejlődés, a kapitalizmus fokozatos térhódítása, csak a felvilágosodás és karteziánus gondolkodás térnyerésekor volt lehetőség a térség megszervezésére.

Mégis mit jelent a középkor nekünk? Sokat. Szent Istvánt és művét: a törvényeit, az Imre herceghez írt intelmeit, Szent Lászlót, az Árpád-háziakat, azt, hogy első királyunk az országot a Szűzanya oltalmába ajánlotta. Az Aranybulla a korszakban és a térségben rendkívül korán próbálta szabályozni a nemesség és a király viszonyát, ami előremutató. Nagy László lovagkirályi habitusa, Caroberto (I. Károly) aranyforintjának emlékezete túlélte a Délvidék pusztulását. Inspirációvá vált, amikor ismét úgy gondolkothattak a Magyar Királyságról, hogy annak ismét része lett a Délvidék.

Irodalom

GYÖRE Zoltán

2012: Ideologija Mađarske svete krune. Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije. *Zbornik radova*. Filozofski fakultet, Novi Sad

ROKAI, Petar

2012: Područje današnje Vojvodine u poveljama Ugarskih kraljeva. = Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije *Zbornik radova*. Filozofski fakultet, Novi Sad

Bolgárfehérvár elfoglalása 1071-ben

Cseh Valentin, Zalaegerszeg

Az egykor szebb napokat látott Bizánci Birodalom csillaga a XI. század második felére leáldozott. Ebben jelentős szerepe volt annak a hatalmi harcnak, amely a Makedón-dinasztia utolsó uralkodójának, Theodóra császárnőnek 1056-ban bekövetkezett halála után bontakozott ki a hatalomra került hadvezérek és a palotabeli elit között. A küzdelem egy idő után jelentős külpolitikai következményekkel járt. Így az sem volt véletlen, hogy Romanosz Diogenész császár 1071. augusztus 26-án Manzikertnél vereséget szenvedett Alp Arslán szeldzsuk török szultán csapataitól. Ugyanebben az évben a birodalom északi határánál is fontos események történtek:

Az 1048 óta bizánci zsoldban levő besenyők betörték Magyarország területére, Valkó vármegyébe. A Képes Krónika így ír erről: „A kunok bejövetele utáni harmadik évben történt, hogy a bisseusok¹ Alba Bulgarica² érintésével átúsztattak a Zaua³ folyón Buziás mezejére; rengeteg foglyot, zsákmányt raboltak és hurcoltak haza. A király és a herceg pedig árulással vádolták Alba Bulgaricat, mert a békét megszegve, önként átengedte a rabló bessusokat Hungária kifosztására.” (Képes Krónika 1987: 29.)

A támadás nem maradt következmények nélkül – a XIX. századi történetíró, Holéczy Mihály szerint –, Salamon király kérte a bizánci császárt, hogy tiltsa meg az ehhez hasonló támadásokat, és adjon elégtételt. Miután ezt nem kapta meg a király, Géza és László hercegekkel közösen megkezdtek a bizánci határváros, Bolgárfehérvár (Nándorfehérvár) elleni büntetőhadjáratukat, amelyhez a magyar sereg Szalánkeménél gyülekezett. A haditanács úgy döntött, hogy körülzárják Bolgárfehérvárat, és ostrommal beveszik. Ezután a sereg a Száva térségébe vonult. Majd a királyi parancs megérkezése után a hajóikkal megkezdtek az átkelést a folyón. „A görögök és bulgárok sajkaikon odaevézve, gépezeteikkel kénes tüzet fújtak a magyarok hajóira, és a vízen gyújtották fel azokat. A magyarok azonban hajóik sokaságával, amellyel ellepték a folyót, legyőzték a tűzokádó görögöket.”

(Képes Krónika 1987: 29.) A diadalban fontos szerepe volt annak, hogy a magyar hajók ki tudták használni a Száva folyásirányát, így katonáink jó néhány ellenséges hajót elsüllyesztettek és elfoglaltak. A győzelem után a magyar csapatok nagyjából három napig portyáztak a bizánci területeken. Majd Salamon és Géza megérkezése után blokád alá vették a várost.

A Duna és a Száva találkozásánál levő hegyfokra épült Nándorfehérvár várában egy dux vagy egy sztratégosz székelt, aki a bizánci hierarchiában a császártól függött, és a gondjaira bízott terület adminisztratív, valamint katonai feladatait látta el. A görögök és bolgárok lakta város elsődleges feladata a birodalom északi határának védelme volt a Magyar Királysággal szemben, ennek ellenére Bolgárfehérvár a birodalomtól semmilyen támogatást nem kapott. A védők ezért a besenyőktől kértek segítséget. Céljuk elérése érdekében félrevezették őket, azt üzenték, hogy csak Vid ispán ostromolja a várat a Bács megyei vitézekkel, és nem Salamon király vagy Géza herceg. Az így megtévesztett besenyők Kazár vezérrel az élükön gyorsan hadba szálltak, és a reggeli órákban a Jan ispán vezette soproniakra támadtak. A soproni sereg „mint valami csiszolt kő az agyagkorsót, összetörte a besenyőnek sok ezreit, mielőtt még a király és a herceg a reggeli mellől felkelt volna seregeivel” (THURÓCZY 1978: 148–149.).

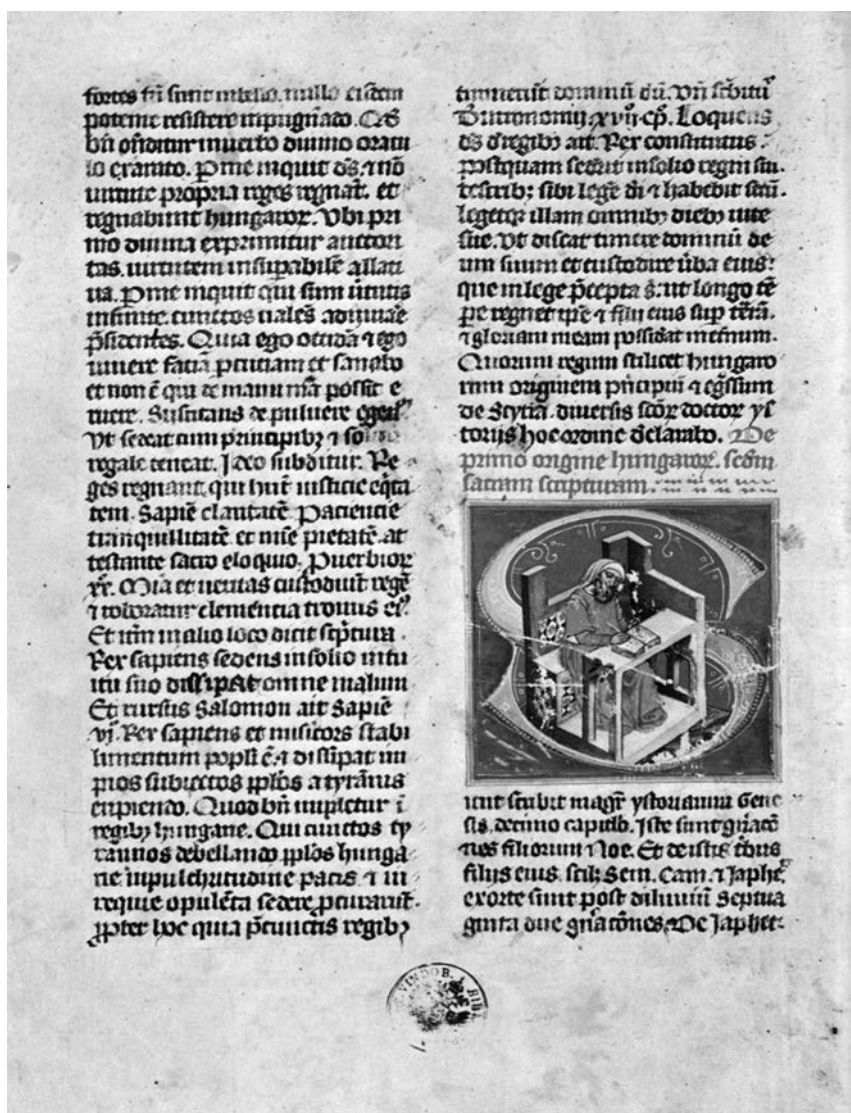
Kazár vezér is csak alig tudott a csatáról elmenekülni. Jan ispánt a király és Géza herceg a csata után adományokkal halmozta el. A viadal másnapján, vagyis szerdán, egy, a városhoz közeli és onnan jól látható sziklán a katonák bemutatták a királynak és a hercegeknek az előző napi ütközet zsákmányait: a levágott besenyő harcosok fejait, a foglyokat és a lovakat. A magyar hadvezetőség így kívánta demonstrálni, hogy milyen sors vár a védőkre, ha azok tovább harcolnak, és nem adják fel Bolgárfehérvárat.

A város elfoglalása érdekében a magyar csapatok megkezdtek az ostrom előkészítését: „A hercegek úgy tartották jónak, ha erődítmény módjára körben nyolc tornyot állítanak fel, mely minél

magasabban emelkedjék a fal fölé, hogy azokról ne csak a városiakat lehessen a bástyákról⁴ és a falakról leszorítani, hanem nyíllal, kővel a város közepét lövetni is tudják, és ezeket szereljék fel mellvéddel meg mindenféle eszközzel. A tornyok közé hajítógépeket helyeztek, ostromtehetőket hoztak, kosokat szállítottak, pajzs-fedeleket, más felszerelést rendeltek, melyek a fal rombolására szolgáltak.” (BONFINI 1995: 296.)

A védők a magyar sereg rohamait folyamatosan visszaverték, ezért csapataink a tornyokat kezdték rombolni. A Bolgárfehérvár köré vont árok és kerítés elősegítette a város szorosabb blokád alá vételét. Ezután megkezdődött a falak töretése faltörő kossal és katapulttal. Ennek eredményeként a várfalakat néhol teljesen lerombolták, de a védők hősiessége miatt seregünk képtelen volt elfoglalni a várost.

A védők egyik kitöréséről a következő történet maradt fenn: Már vagy két hónapja tartott az ostrom, amikor három, dárdával, lándzsával és nyíllal felszerelt szaracén támadt a magyar katonákra, és közülük sokakat megöltek. Végül a kialakult helyzetet egy Salamon nevű királyi pattantyús oldotta meg, amikor a szaracénok közül egyet az egyik hajítógép lövedékével megölt. Ekkor a magyarok és a szaracénok közt kisebb harc alakult ki a holttestért, de azt végül nem sikerült megszerezni. Ezt látva Salamon király és a hercegek ezt mondták a körülöttük levő vitézeknek: „Bárcsak a Makkabeusok szíve és vére buzogna ezekben a vitézekben, és megvédenék a magyarokat ezekkel a szaracénokkal szemben, akik oly bátran harcolnak a város védelmében; hogy a magyarok elragadhasák a szaracén holttestét!” (Képes Krónika 1987: 30.) Ezt követően Obus, György és Bors vitézek rátámadtak a szaracénokra, és elkergették őket. Obus egészen a város kapujáig üldözte őket, s még a védők nyilai és kövei sem sebesítették meg. Amíg Obus üldözte a szaracénokat, addig György és Bors vitézek arra biztatták a magyar katonákat, hogy ragadják el a holttestet. A leírások szerint ez végül sikerült.

Bolgárfehérvár elfoglalása a Képes Krónikában is olvasható

Már a harmadik hónapja tartott az ostrom, amikor a magyarok számára kedvező fordulat állott be. Egy valószínűleg a Szerémségből elrabolt magyar lány, aki fogoly volt Bolgárfehérvárott, titkon felgyújtotta a várost, és az a napkeleti szélnek köszönhetően teljesen leégett. A magyarok, kihasználva a tűz okozta zűrzavart, a falak résein benyomultak a városba, és leöldösték a bolgár, görög és szaracén harcosokat. A védők egy kis csoportjának Nikétász vezérrel sikerült a várba visszavonulnia. Viszont a vár sorsa ezzel a tűzzel megpecsételődött, s innentől kezdve már csak az volt a kérdés, hogy mikor kerül magyar kézre. Csapataink a tűz utáni másnap elfoglalták a várost, és megtalálták a pincékbe rejtett arany-, ezüst-, gyöngy- és drágakő kincseket. A király és a hercegek között a kincsek elosztása miatt itt alakult ki először viszály.

Végül a védők életükért és szabadságukért cserébe feladták a várat a király-

tymentis domini dñ. Vñ scñti
Dionomig xñ. cñ. Loquens
es dñgibz ait Per constitutus
postquam sedis in folio regni su-
tñtibz sibi lege dñi habebit sñi.
legat illam omnibz diebz uite
sue. Vñ dñcat timere dominu de-
um suum et custodire uerba eius:
que in lege pcepta s: ut longo tē-
pe regnet tñe et sñm eius sup tñra.
et gloriā meā possidet in eternum.
Quorum regum stñcet hungaro-
rum originem pñcipui et cñsum
de Syria diuersis sñor doctor et
torus hoc ordine delanto. De
primò origine hungaroz scñm
scripturam.

icut scñbit magñ ysaia annu Gene-
sis decimo capitulo. Iste sunt gñat-
us filiorum i loe. Et cñstus tñus
filius eius. sñi scñm. Cam. et Japhet
exorte sunt post diluuiū septua-
ginta due gñatōnes. De Japhet.

szerezett zsákmányt és foglyokat elosszák. Itt a királynak nem sikerült megegyeznie Gézával, mert a herceg tartotta magát adott szavához, hogy azokat a bizánciakat, akik neki adták meg magukat, nem bántja. Salamon erre válaszul Vid ispán, Frank püspök, Bugar fia, Radoa és Vid vejének, Iliának a tanácsára négy részre osztotta fel a hadizsákmányt. Ezen Géza herceg megsértődött, mert nem a korábban szokásos harmadot kapta, hanem csak egynegyedét, és rajta kívül Salamonnak és katonáinak, Vidnek és Iliának is ugyancsak egy-egy negyed jutott. A király és a herceg ellentétét az is fokozta, hogy Géza fogadta a császár követeit, és békét kötött, Salamont viszont nem keresték meg a követek.

Sajnos a hódítás nem volt tartós életű, mert a bizánciak már 1072-ben visszafoglalták a várost. Ez lehet az oka a Nis elleni hadjáratnak még ugyanabban az évben, amikor Salamon és Géza újra elfoglalta Bolgárfehérvárt. Ez azonban már egy újabb fejezete a bizánci–magyar küzdelemnek. ○

Jegyzetek

¹ Besenyők

² E névalak a város bolgár uralom alatti latin neve. Magyarul Bolgárfehérvár, a későbbiekben pedig Nándorfehérvár.

³ Száva

⁴ Bonfini itt saját korából kiindulva tévesen bástyára gondol, helyesebb azonban toronyról beszélni.

Irodalom

BELLUS Ibolya

1987 (ford.): A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. Budapest

BONFINI, Antonio

1995: A magyar történelem tizedei. Budapest

BRÉHIER, Louis

1999: Bizánc tündöklése és hanyatlása.

Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest

2003: A bizánci birodalom intézményei.

Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest

HOLÉCZY Mihály

1833: Belgrád hadi történetei. Tudományos Gyűjtemény. XII. kötet, Pest, 12–58.

Képes Krónika 1987: (facsimile kiadás) Helikon, Budapest

KÖNYÖKI József

1905: A középkori várak története különös tekintettel Magyarországra. Budapest

KRISTÓ Gyula

1993: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged

MAKK Ferenc

1993: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged

PAULER Gyula 1893: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Első kötet, Budapest

THURÓCZY János 1978: A magyarok krónikája. H. n.

A kettős déli végvári vonal

– különös tekintettel a Duna alsó szakaszára

Szabó Zsombor, Szabadka

A végvár az ország (ez esetben Magyarország) határán, végvidékein, a török korban pedig a hódoltság peremén épült vár. A végvárak együttese rendszert alkotott, nem egyszerűen vonalat, mert mélységben is tagozódott, és az erődítmények egymásra is támaszkodtak, illetve a nagyobb katonai csomópontokat kisebb végvárak raja vette körül. A végvár fő funkciója katonai volt, elsősorban a határok védelme, az utak és folyami átkelők biztosítása, a körzetéhez tartozó lakosok életének és értékeinek megóvása, az ellenséges utánpótlási vonalak támadása, az élelmiszerek, hadieszközök biztonságos tárolása.

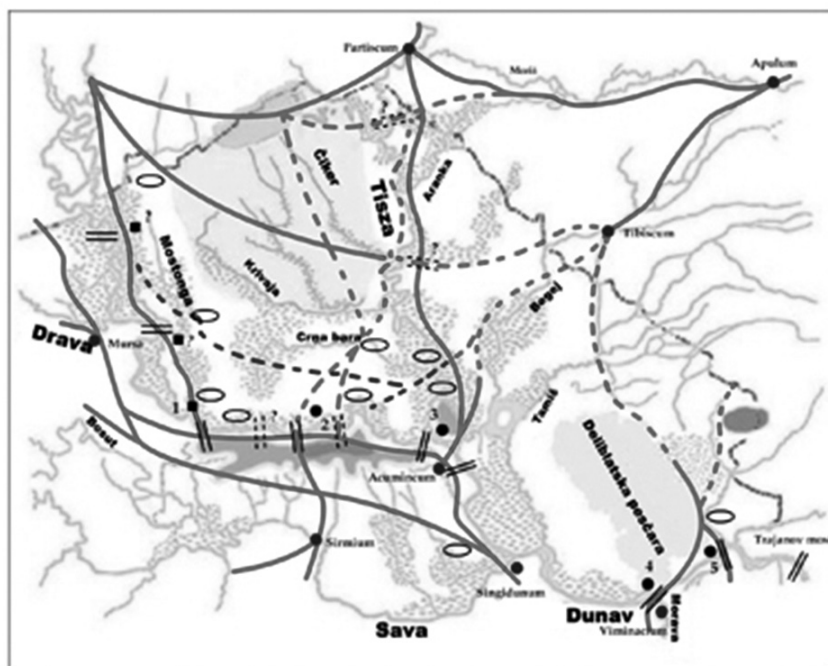
Ebben a munkában a kettős déli végvári vonal alatt a XIV. században, Luxemburgi Zsigmond magyar király és német császár uralkodása alatt elkezdett és később kialakított várrendszert értjük. Szakály Ferenc állítása szerint ezeknek a váraknak az első, délebbre fekvő vonala Szörénynél (ma Turnu Severin)

kezdődött, Orsován, Nándorfehérváron, Zimonyon, Szabácson, Szrebeniken és Jajcán keresztül félkörívben Klisszánál érte el az Adriai-tengerpartot. Az ennél északabbra fekvő, második védelmi övezet Lugossal és Karánsebessel kezdődött, Ér(d)somlyón, Temesváron és Péterváradon keresztül nyugatnak tartott, majd Banja Luka és Bihács felé fordulva Zenggnél (ma Senj) érte el az Adriát. Ez a helyzet a XV. század végén. (SZAKÁLY 1981: 50.) A vonalak nem egyszerre épültek ki, hanem hosszú folyamat eredményeként álltak össze. A jól elképzelt déli védelmi rendszer a XVI. század elején összeomlott.

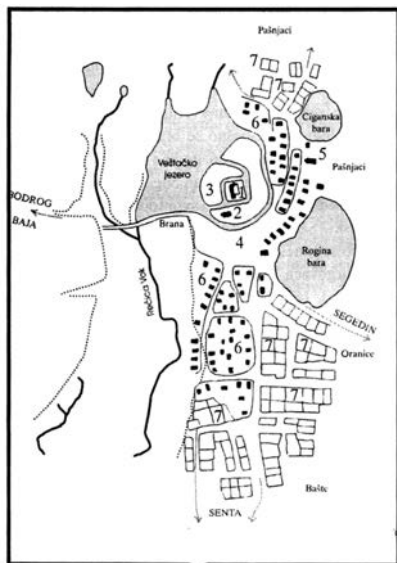
Az előzmények: a római limes

Vidékünkön az első ilyen, ehhez nagyon hasonló határvédelmi rendszert az antik Római Császárság építtette ki a Dunára támaszkodva mint természetes védelmi vonalra. Ez volt az ún. *limes*. Feladata a *Terra Barbaricumból* betörő

barbárok, elsősorban a szarmaták elleni védelem. Ez a védelmi vonal őrtornyokból, *burgusokból*, megerősített várakból és városokból, valamint katonai táborokból állt. Ezeket az építményeket jól megépített utak kötötték össze, amelyeken a betörés helyéhez legközelebbi légiós táborból gyorsan az ellenség megállítására lehetett sietni. Természetesen ez a védelmi rendszer se egyszerre épült ki, s e védelmi vonalnak szerves részét alkották a folyamátkelő helyeknél kialakított *contraburgusok*, vagyis a túlparti erődítmények, amelyek békeidőben a szarmatákkal való kereskedés helyei voltak. A rómaiak a rendes légiókon kívül, amelyek fizetett, profi, Itáliából származó katonákból álltak, helyi lakosokból verbuvált, ún. segédcsoportokat is alkalmaztak. A segédcsoportok leginkább az őrtornyokban, kisebb erődítményekben állomásoztak. A római császárság korából való erődök némelyike – természetesen átépítve – később a végvárvonalak részévé vált, ami szintén természetes, hiszen fontos stratégia pontokon, dunai átkelőhelyeken volt felépítve. Ezek a következők: Szalánkemén (Slankamen), Zimony (Zemun), Nándorfehérvár (Belgrád) és két *contraburgus*, Keve és Krassó (Harám). Keve a római kori *Castra Constantia*, illetve a bizánci *Konstantiola* helyén lett kiépítve, Harám *Lederata/Literata* néven pedig a VIII. századig fennállt, amikor is a bizánciak elhagyták. Ezek az erődítmények általában négyzetes alaprajzúak voltak, a sarkokat tornyok erősítették. Ezt az építészetben *qvadriburgiumnak* nevezzük. E két erődöt újították fel Szent István korában, az erődök a két határvármegye (*marchio*), Keve és Krassó megyeközpontjának, illetve a magyar védelmi vonalnak, a gyeplőnek a szerves részei lettek. E helyen meg kell jegyeznünk, hogy a rómaiak pl. Germánia területén is építettek *limest*, de az más rendszerű volt, mint a dunai, mert nem természetes akadállyal (pl. folyó)

1. A római kori dunai átkelőhelyek és a földvárak, a *contraburgusok*: 1. Bács, 2. Onagrium, 3. Titel, 4. *Castra Constantia* (Keve), 5. *Lederata* (Harám-Krassó). A szaggatott vonal a „kis és nagy római sánc” nyomvonala (a szerző vázlata)

Szabadka vár és oppidum térképe a XVI. század elején, 1. A belső vár, 2. Templom és védősánc, 3. A külső várudvara, 4. Piactér, 5. Második templom, 6. Lakóházak, 7. Kertek (a szerző vázlata)

védett határvidéken húzódott. Földsáncok, árkok tornyokkal megerősített, összefüggő vonalából állt, mint ahogy más rendszerű volt a Brit-szigetet egészében átszelő Hadrianus-falként ismert erődítményrendszer is, amelyet az északi brit őslakosok, a piktek ellen építettek.

Mint két *contraburgust* (ellenerődöt) említenünk kell még Titelt, amely a stratégiai fontos helyen, a Duna és Béga, illetve a Tisza torkolatánál feküdt. Itt volt a római folyami hajóhad állomáshelye is. A másik telep Bács volt, amelyik szintén dunai folyami kikötőhelyként működött, a legutóbbi ásatások ezt bizonyították. Bizonytalan helyen feküdt Közép-Bácskában *Onagrium contra Bononia* (talán Begecs, Futak?!), ahol szintén folyami átkelőhely volt. Még két dunai átkelőhelynél lehetett ellenerőd, legalábbis erre utalnak a római téglamaradványok a mai Bezdánál és Gombosnál (Erdődnél). Ezek a folyami átkelőhelyek ma is „élnek”, mindenütt hidakat építettek a Duna felett.

A „római sáncok” kérdésköre

A „római sáncoknak” nevezett földépitmények a századfordulón heves vitát váltottak ki. A kérdés pontosabb megvilágításához idézzük Iványi Istvánt: „Bács vmgye alsó részében vannak e vmgyének legrégebb történeti emlékei [...] ezek az u. n. Római sáncok, amelyekről már terjedelmes irodalom is fejlődött [...] Marsigli tudós

vezérkari mérnök az 1690-es évek után vidékünket kutatván és lerajzolván, említi fel először ezen nagytekintélyű régiségeket, amelyeket – mint mondja – a császári katonák *romai sáncoknak* nevezte. Azóta sokan foglalkoztak e kérdéssel. Voltak akik ezt római országvédő határnak tekintették, mások katonai útnak vélték, ismét mások a vizek ellen emelt védgátnak mondták.” (IVÁNYI 1906: V., 104–105.) A II. világháború után a „római sáncokat” szakszerűen megászták két helyen, a Duna és a Tisza folyók közvetlen közelében, Doroszlónál, illetve Nagyboldogasszonyfalvánál (Gospodinci). Az ásatásokon semmi erődítésekre utaló nyomokat nem találtak.

A legújabb archeológiai kutatások eredményeit felhasználva Nebojša Stanojev tanulmányában megállapítja, hogy a „római sáncoknak” nevezett földépitmények semmiképp sem egy római előretolt védelmi vonalat képeztek, hanem ezek egy vízszabályozási csatornarendszer részei voltak, amelyek hidroregulációra, árvízvédelemre, a halastavak vízellátására és végső soron hajózásra szolgáltak. Az ún. „nagy római sánctól” leírja, hogy a 25 km hosszú, nyílegyenes csatorna egy háromszöget zárt be a Tisza és a Duna között, megkerülve a Titeli-fennsíkot, s lényegesen megrövidítette és megkönnyébbítette a hajózást a két nagy folyó között. Meglátása szerint a csatorna megászásában Róma is érdekelt volt, ami stabil viszonyokat feltételezett a Római Birodalom és a *Barbaricum* között. Szerinte a csatornák kiásása a IV. század első harmadában történhetett. (STANOJEV 2000: 40–41.) Stanojev álláspontjával én is határozottan egyetértek. Ezt a feltevést bizonyítja a Doroszlónál megásott „római sánc” harántmetszete-szelvénye. Mint ahogy az a tény is, hogy a Kiss József tervezte és a XVIII. században felépült, a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatorna nyomvonala megegyezik vagy párhuzamosan halad az „kis római sánccal”.

A magyar határvédelmi rendszer, a gypű

A magyarok Ausburg sikertelen ostromakor nagy vereséget szenvedtek, mert

Madarász Henrik utóda, I. Ottó döntő csapást mért a kalandozó seregére a város mellett. Madarász Henrik német király és Szászország hercege által kezdeményezett *markok* kiépítése végül megvédte az országot a magyarok és a szlávok rablótámadásaitól. A nyugati „kalandozások kora” lejárt. A magyarok letelepedésre kényszerültek, és gyorsan ki kellett építeniük a saját határvédelmi rendszerüket, a gypűt (lat. *indago*). Ez egy mélységben is tagolt rendszer volt, amely a szlávoktól eltanult gerenda és föld kombinációjú várakból, fatorlaszokból, természetes akadályokból (folyó, mocsár), valamint katonai falvak rendszeréből állt. Kétféle falvakat létesítettek: az egyik típus a nyilas (*sagittarius*) falu, feladata a támadók nyugtalanítása, a torlaszok elhelyezése volt, a másik típus az őrfalu (strázsza), feladata az ellenség szándékainak kifürkészése és a jelentéstétel a hadvezetőség számára, hogy az összegyűjtött had minél gyorsabban és eredményesebben állítsa meg az országba betörő támadókat. Ezenfelül az erődítmények körüli terepet is megtisztították, hogy a támadók ne húzódhassanak fedezékbe. A gypűre rendszerint katonai segédnépeket telepítettek, ilyenek voltak a besenyők, kabarok, székelyek, kölpények stb. A gypű először a németek felé épült meg, majd Szent István idejében a déli részekben is, mint ahogy azt már említettük. Érdekes, hogy a Krassó folyó mellett, Dél-Bánátban, a Dunától kb. 20 kilométernyire ma is létezik egy Temes-Sztrázsza (Straža-Straja) nevű helység. A mai Dráva menti Eszék szláv neve, Osijek is lehet, hogy a gypűre utal.¹

Az ütközőállamok mint az egységes védelmi rendszer részei

A tatárok támadása előtt Magyarországot nem érte nagyobb veszély, általában a magyarok léptek fel támadóan a szomszéd országok ellen. Az ispáni várokon kívül ekkor az országban csak kevés, kőfállal védett vár, illetve város állt. Mindezek a király tulajdonában voltak, vagy királyi engedéllyel épülhettek. A tatároknak 16 vár ellenállt (négyet nem ostromoltak), a megtámadottak közül 12-nek kőfala is volt. Az összes többi korai Árpád-kori föld-fa szerkezetű vár elpusztult, vagy korszerűtlenné vált, és elhagyták (BÓNA 1998:

21.). A tatárjárás (1241–1242) után IV. Béla király – egy újabb tatártámadásra számítva – lázas, addig nem látott „várépítési program” megvalósításába kezdett, privilégiumokat osztogatott, hogy ezzel serkentse és növelje a fallal kerített városok számát, magánbirtokosoknak is engedélyt adott várépítésre, a mi vidékünkön ezek főleg lakótornyok (donzsonok) voltak. Ezenkívül a templomokat is erődítményekké alakíttatta ki, és serkentette a püspöki várak építését. Ilyen volt pl. Rédnek vára a Szerémségben. Maga is építtetett várakat, ezek később a végvárrendszer részei lettek, mint pl. Ér(d)somlyó, a mai verseci vár. IV. Béla uralkodásának végén már több mint száz vár állt, számuk a XIII. század végére több mint 300-ra növekedett. IV. Béla király a magyar határokat is megerősítette oly módon, hogy Boszniát és a Száván túli részeket: Ozorát, Sót, Macsót és Kucsót egy Bosznia-Macsó hercegségbe egyesítette, Szörényt és Kúnországot újjászervezte, Bolgárország északi részét hűbéres tartományává tette.

Zsigmond király védekezése az oszmánok ellen

Zsigmond déli védelmi rendszere az akkori korhoz viszonyítva igen jól kidolgozott volt. Három vazallus ország játszotta az ütközőterület szerepét a határok mentén. Az Oszmán Birodalom válsága 1402-ben tízéves nyugalmat biztosított a határokon, és megnövelte Magyarország befolyását a Balkánon. Havasalföld és fejedelme Mircse, valamint a szerb despota, Lazarevics István (Stefan Lazarević) biztos szövetségesek voltak, a boszniai szövetséges, Hervoja (Hrvoje) azonban egy kicsit bizonytalan volt, de Zsigmond néhány hadjáratát őt és utána következő II. Tvartkót (Tvrdko II) is „meggyőzte”, hogy inkább vele szövetkezzen.

Ez az elképzelés azonban gyengének bizonyult (az ingatag szövetségesek miatt), és Zsigmond 1435 táján minden elérhető jövedelemforrását a fenyegetett határ védelmére vonta össze, és – amire se előtte, sem ezután nem volt példa – az egész végvárornalat Szörénytől az Adriáig egységes irányítás alá rendelte. Élére a dalmáciai születésű Tallóci Matkó (Mate Talović)

horvát–szlavón bán és testvérei kerültek, akik Belgrád újbóli megszállásakor kerültek szolgálatba. Még építkeztek is, Ozorai Pipó temesi ispán irányításával a Duna alsó szakaszán, mintegy 210 kilométeres szakaszon a meglevő öt végváron (Nándorfehérvár, Keve, Harám, Orsova, Szörény) kívül tíz királyi vár épült, amelyek védelmét a Német Lovagrend zsoldosaira bízták, s ez felemésztette az ország jövedelmének egyharmadát (C. TÓTH 2009: 86.). Ezek inkább őrtorony jellegű kisebb várak voltak, amelyekből mára már még az alapok se maradtak fenn. A védelmi rendszer részét képezték a Duna jobb partján fekvő várak is: Galambóc (ma Golubac), Szendrő (Smederevo), természetesen Nándorfehérvár (Belgrád) és Szabács (Šabac). Ez a rendszer gyakorlatilag megfelelt a római *contraburgusok* rendszerének. A törökök először a kisebb, jobb parti várakat, Szabácsot, Szendrőt és Galambócot foglalták el, majd 1521-ben Zimonyt (melynek védői az utolsó emberig elvesztek) és Nándorfehérvárt. A mohácsi csata előtt kétheti ostrom után Szulejmán vezérei felszámolták a második végvárornal kulcsát, Péterváradot, maroknyi megmaradt védőit pedig szabadon engedték. Még két hét kellett több kisebb – pl. a megerősített Dombó monostor, Cserépvár – vár elfoglalására és a legkorszerűbb vár, Újlak birtokbavételéhez, és csak ezután ment Szulejmán szultán a mohácsi síkra. A csata után csellel elfoglalta a fővárost, Budát is. Mivel Szapolyait, vagyis I. János királyt támogatta, visszavonult Szerémségbe és Nándorfehérvárra. E visszavonulás során a törökök sikertelenül ostromolták Szabadkát, és felgyújtották a védelem nélkül marad két jelentős bácskai várat és várost, Bácsot és Titelt. A törökök sikeres várostromait az is lehetővé tette, hogy a várak korszerűtlenekek voltak, védekezésükre alkalmatlanok a mind fontosabb tűzérség használatára, mert nem épültek ún. olaszbástyák széles alacsony falakkal, és emiatt, ha volt is tűzérség, nem alkalmazhatták hatékonyan a támadók ellen. A falak túl magasak és könnyen szétlőhetők, lerombolhatók voltak. A XVIII. század végére kialakult a katonai határőrvidék a Habsburg Császárság és az Oszmán Birodalom határain. A határőrvidék

egyesítette az előző időszakok katonai tapasztalatait, és területe majdnem megegyezett a kettős végvár védelmi rendszer által védett területtel.

A „harmadik” végvári védelmi vonal

„A XV. század második felében Mátyás király előrelátó védelmi politikájának gyakorlati megvalósításában a török veszedelem kivédésére hármas frontvonal épült ki a délvidéken. Az első a Duna-Száva, a második a Szerémi (Fruška Gora), a harmadikat a Maros-Dráva vonal képezte. Ez utóbbi szerves részeként Észak-Bácska területén (Csongrád és Bodrog vármegyékben) egy sor védelmi célokat ellátó várkastély is épült, például Bortány és Küllöd (Kolut) Zombortól nyugatra, a Duna vonalában maga Czobor-Szent Mihály (Zombor) és Zabátka castellum.” (RICZ 2006: 57–58.) Ez a vonal valószínű, hogy kiterjedt Közép-Bánátra is, mert egyidejűleg a Szabadkaival, pl. Galádon is épült egy négyzet alapú vár. A első és második végvárornal áttörése, valamint a mohácsi csata után I. János király (Zápolya) uralkodása alatt ez a „harmadik vonal” nagyobb jelentőséget kapott. Ez a várrendszer a Dunától az erdélyi hegyekig vonult, ennek a vonalnak adtam én, Ricz véleményét elfogadva² a „harmadik” végvári védelmi vonal elnevezést. A magyar történelemnek van egy időszaka a mohácsi csatától, tehát 1526-tól számolva egészen 1552-ig, amikor a törökök végleg elfoglalták Magyarország déli és központi területeit, amit a történetírás sokszor elfelejt, ez az „elfelejtett 26 év” I. János király (Zápolya) uralkodásának időszaka, ami főleg a Habsburgokkal való hadakozással telt el, amit a törökök, akik az országból csak Szerémség területét uralták, nagy nyugalommal néztek végig, mert I. Jánost ismerték el Magyarország legitim uralkodójának. A várak egy része a XV. század végén, illetve a XVI. század elején épült. Fő feladatuk a Zápolya erdélyi birtokaihoz vezető utak ellenőrzése és a két nagy vár, Arad és Temesvár elővédelme volt. Ha az első végvárornal kulcserődítménye Nándorfehérvár, a második Pétervárad, a harmadik védővonalé mindenképpen a becsei vár volt. Ez a védelmi vonal a következő várakból állt:

Kollut (Küllöd) – 1482-ben mint erődítmény szerepel, Geszti Mihály

birtokaként. Iványi Verancsicsot idézi: „1526-ban Tomori Pál és Török Bálint a Dunán *Kollod*-nál kelt át, hogy csatlakozzék a királyi sereghez, 1529-ben is midőn a török Mohácshoz közeledik, Zápolya János *Köllöd*-nél kelt át a Dunán s a mohácsi síkon találkozik a török haddal.” (IVÁNYI 1906: III., 63–67.) A vár (-torony) ezek szerint egy dunai átkelőhely ellenőrzésére épült a Hunyadi-korban.

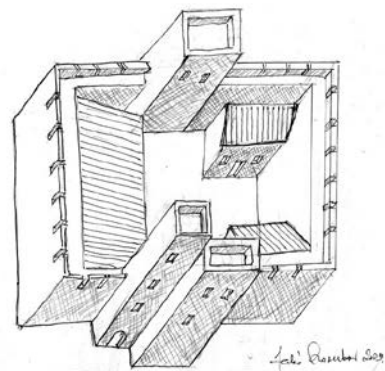
Bodrogvár (Bortány) – A múlt századfordulón a *Bácska* című folyóirat lapjain élénk vita folyt arról, hogy a Bortány név alatt ismert várrom tulajdonképpen az egykori ispáni Bodrogvár-e. Donoszlovits Vilmos egy rajzzal egybekötött cikket jelentetett meg, amelyben azt állította, hogy Bortány megegyezik Bodrogvárral. A vitát bonyolította az is, hogy a Bodrogszigeten 1899-ben végzett ásatások során a pálos kolostor romjai között találtak egy vörösmárvány táblát, amelyen a következő felirat állt: Martonosi Pestyéni György ispán (COMES GREGORIUS PESTYENY DE MARTHONOS) jelenti, hogy 1531–32-ben megjavította a bodrogi várat. Mivel a kőtáblát a monostor romjai között találták, a cikk írója, Varjú Elemér feltételezte, hogy a szigeten volt Bodrogvár, és a Duna vize elmosta romjait. Dudás Gyula akkori „autoritás” Varjú feltevését kétségbe vonta, azt állította, hogy a tábla bárhol is a kolostorba kerülhetett, még Felső-Magyarország is számításba jöhetett. A tábla megtalálói, hogy elkerüljék a további vitát, a táblát a Dunába dobták?! – értesít bennünket Iványi. (IVÁNYI 1906: I., 40. és V., 18.)

A legújabb kutatások eredménye véleményem szerint megerősíti Donoszlovits állításait, hogy Bortány megegyezik Bodrogvárral. A zombori múzeum régésze, Dragan Radojević 2004-ben ásatásokat kezdett a (bortányi) várromtól kb. 300 méternyire, és egy XII. századi templom romjaira bukkant. A templom alapja a korszak megtalált templomaihoz viszonyítva szokatlanul nagy, belmérete: 10 m széles és 16 m hosszú, a falak vastagsága 1–1,20 m. A vár és a templom közötti területen településnyomok találhatók. A templomméret arra utal, hogy már „korán” egy nagyobb településhez tartozó vallási épület volt, és ezáltal megfelelhetett egy Árpád-kori vármegegye székhelyének. Egy XVI. századi név

szerinti dézsmaösszeírás 147 családot említ Bodrogon, ami 880–911 lakost jelent. Bortányon pedig 8 adófizető háztartás volt. Véleményem szerint a „vízbe dobott” táblát Martonosi Pöstyéni György a pálos monostortemplom falába helyezte el mint „hálaáldozatot”, ott megfelelő helyen volt. Bodrog várát a Duna nem moshatta el, hiszen a monostortemplom romjai megmaradtak, a terepviszonyok mind arra mutatnak, hogy Bodrog vára és a hozzá tartozó település a Bortálynak nevezett lokáción helyezkedett el.

Czobor Szent Mihály (Zombor) – Czobor János *auloe regiae familiaris* (királyi udvari szolga) Mátyás királytól 1469-ben és 1473-ban is engedélyt kért egy kő-fa vár megépítésére. A vár 1478-ban fel is épült *Zentmyhaly* (Szentmihály) településen. Csánki Dezső felteszi a kérdést, hogyan lett Czobor Szent Mihályból a török korra egy „kész” Zombor nevű település. Erre a kérdésre a mai napig nincs elfogadható felelet. A négyzetes alapú lakótoronnyal ellátott vár a török idők végéig fennállt, amiről egy XVII. század végi Spaar-rajz tanúskodik. A lakótoronyban ma a zombori levéltár helyezkedik el.

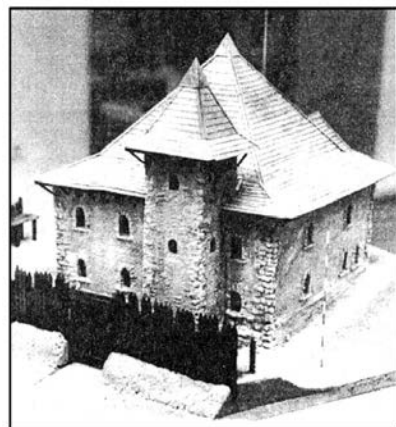
Zabatká (Szabadka) – Először egy 1499-ben kiadott okirat említi *castellum Zabatkát*. Az épület a mai ferencesek temploma és részben rendháza helyén állt. A XVII. században a szabadkai ferences barátok és a várkapitányok között állandó vita folyt, ki is tulajdonképpen a vár birtokjoga. Ezért a császári kamara egy biztost küldött ki 1717-ben, ő lerajzolta a vár hozzávetőleges alaprajzát (vizsgálata főleg a ferences barátok érdekeit támogatta), és arról tudósít, hogy a várkastélyt a bejárat felett levő kőfelirat tanúsága szerint Dengelegi Pongrácz János építtette 1465 és 1470 között. (Mátyás király 1465-ben ajándékozta Szabadkát rokonának, az akkori erdélyi vajdának). A várkastély négyzetes alaprajzú, mérete a 1717. évi vázlat szerint 12 × 12 öl, vagyis 23 × 23 méter volt. A téglából épített falak vastagsága háromnegyed öl, vagyis kb. 1,41 m. A várbejárat a déli oldalon helyezkedett el, ez megegyezik a mai ferencesek temploma bejáratával. Egyes kutatók szerint (pl. Györe Kornél) már IV. Béla idejében épülhetett egy földvár a királyi udvarház védelmére.³ A szabadkai egy külső és egy belső várból

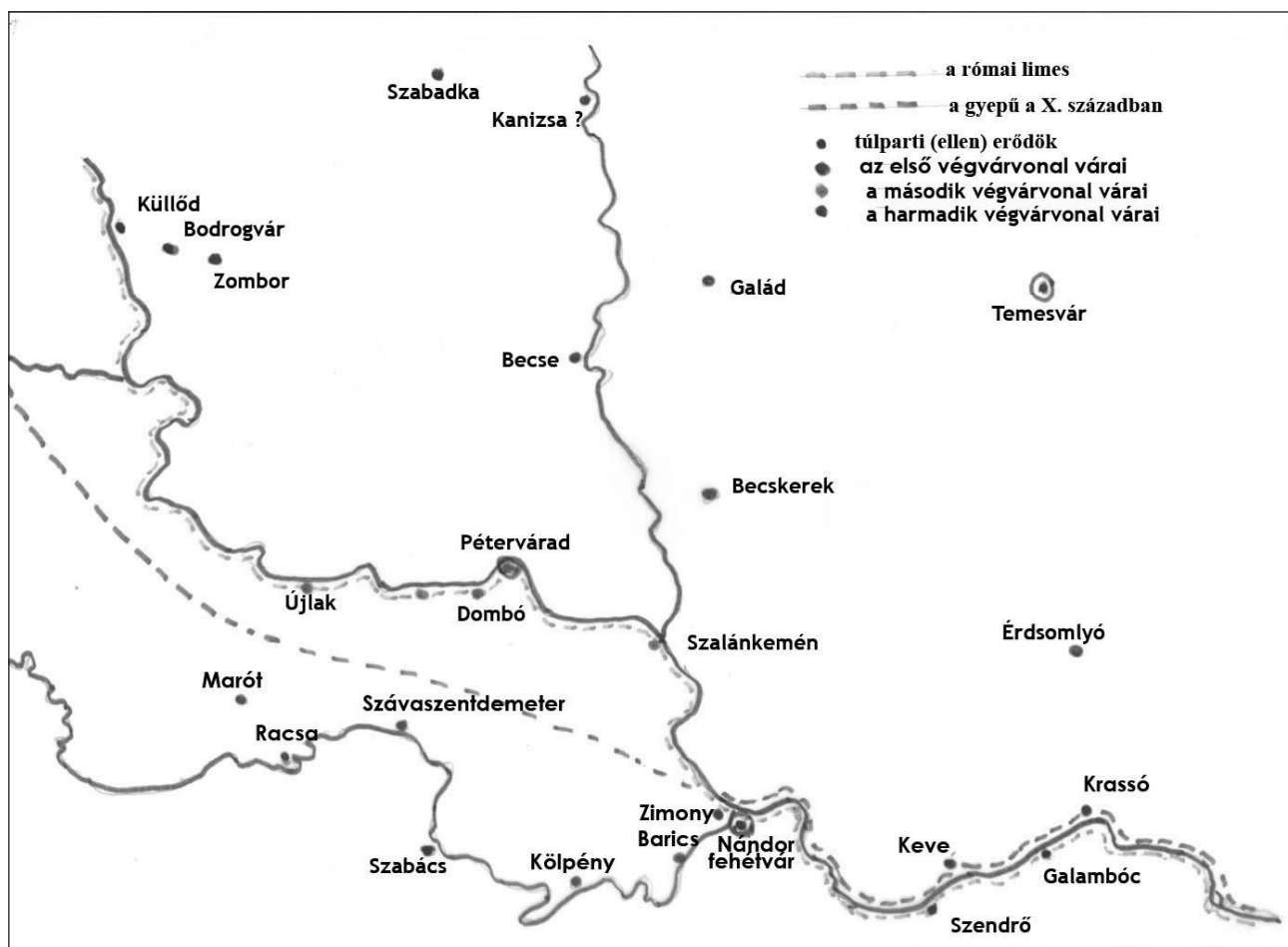
A szabadkai vár rekonstrukciós rajza (a szerző vázlatja)

állt, a kor várépítésének megfelelően. A külső várat vizesárok vette körül, amelyet a vártól feljebb eredő Fűzfás-ér és a Voknak nevezett vízfolyás látott el vízzel. A vár építésekor a Vok folyását egy gáttal zárták el, úgyhogy a várat keletről egy mesterséges tó vize is védte. A török korban a várat továbbépítették, a mai templomot és kolostort körülvevő kert, a „barátok kertje” megegyezik az egykori külső vár udvarával. A kert északi és déli oldalán a kerítésben ma is láthatók török kori falmaradványok.⁴ Az 1717-es alaprajz és a két XVII. század végi látkép alapján megrajzoltam a vár lehetséges rekonstrukcióját.⁵ A várfalakon belül egy nagyobb, emeletes lakóhelyiség (palota) állt, ennek helyén van ma a „barátok temploma”, mely szokatlan észak-déli tájolású (a katolikus templomok orientációja kelet-nyugati), több kisebb lakóhelyiség, pékség, pince, raktárhelyiségek, kút állt a várudvaron.

Szabadka a középkorban is stratégiaiailag fontos szárazföldi útkereszteződésnél feküdt. Itt haladt át a nyugatról Erdély felé haladó kereskedelmi út, melyet „káliz

Vass Géza várrekonstrukciójának makettje

Összesített térképvázlat

útnak” neveztek, és az ország déli részéről az észak felé haladó szárazföldi út is Szabadkán haladhatott át. Aki Szabadkát birtokolta, az egész Észak-Bácskát ellenőrizhette, ezért volt a város sokáig királyi birtok. A szabadkai vár jelentőségét bizonyítja, hogy 1525 és 1527 között négyszer ostromolták. Először a Nándorfehérvár elvesztéséért felelős Török Bálint támadta meg. Mivel kegyvesztett lett, rokonai gondoltak egyet, és elfoglalták Szabadkát, mely Török Bálint birtoka volt, ő viszont csak azzal törődött, hogy a birtokot visszaszerezze, ezért 1525 tavaszán bácskai birtokairól összegyűjtötte 1420 jobbágját és 33 fegyveres familiárisát, és háromnapos ostrom után visszafoglalta a várat rokonaitól, a Lekcsei-Sulyokoktól. A Budát elhagyó törökök 1526-ban sikertelenül ostromolták a várat. A várvédők valószínűleg a Fekete Ember (Homo Niger) katonái voltak, mert ez év őszén Török Bálint 63 lovasát, akik el akarták foglalni a várat, visszaverték. A következő, 1527-es év tavaszán Török 300 lovassal sikeres volt, és a várat visszavette, igaz az is, hogy a Fekete Ember (Czerni

Jovánnak is hívták) akkorra már hadait Szegedre helyezte át. Zápolya két hadjáratot is szervezett, hogy Jován tízezres seregét megsemmisítse, ez végül sikerült is neki. E harcokban több ember veszett el, mint Mohácson. Ezek után nem kell csodálkozni, miért esett szét a középkori Magyar Királyság.

Beche, Bechey (Becse) – Ha az első végvár vonal déli „kulcsa” Nándorfehérvár, a második vonal déli „kulcsa” Pétervárad volt, akkor a „harmadik” végvár vonal legfőbb erődje a becsei vár volt. A várat valószínűleg IV. Béla korában kezdték el építeni, amikor 1238-ban a *churlocki* (csúrogi) szaracénoktól pápai nyomásra a király elvette a vásártartás jogát, és *villa Wechey* helységnek adta folyamirévvám-szedési joggal együtt. Már 1238-ban tartottak vásárt hétfőnként. Az először felépített lakótorony a Szakolyi család rezidenciája volt. A várat írásban először 1342-ben említik mint *castrumot*. A becsei vár alaprajzát 1597-ben Marsigli tábornok (vagy valamelyik munkatársa) a bontása előtt lerajzolta. Eszerint a vár egy tiszai szigeten helyez-

kedett el, négyzetes alaprajzú volt, a négy sarkot tornyok erősítették, a vár közepén lakótorony állt, és a falak között egy lakóépület volt, amelyik az egyik várfalhoz „tapadt”. A várbejárat a vizesárkon keresztül vezető hídon és egy barbakánon keresztül vezetett a váruddarba, hasonlóan, mint a bácsi vár esetében. A rajz tanúsága szerint az egész várat egy kör alakú vizesárk vette körül. A Tisza vize a vár egy részét elmosta, illetve elfedte, a két világháború között a vármáradványok alaprajzát Đorđe Petrović rajzolta le.

Galád – A Kikinda közelében fekvő Galád várának építési ideje majdnem megegyezik a szabadkai vár építésével. A szintén négyzetes alaprajzú vár mérete 32 × 32 m, a falvastagsága pedig 1,20–1,52 m volt. A sarkokat tornyok erősítették. A vármáradványokat a közelmúltban, 1994–95-ben tárták fel. A várfalakon belül lakóhelyiségek, pékség, (bor) pince, raktárhelyiségek voltak.

Aracs (Vranjevo közelében) – A ma pusztatemplomromként ismert műemléket először 1333-ban említi a pápai dézsmalajstrom írásos dokumentumban.

A XI–XII. században már nemzeti templom állt az egykori kolostor helyén, a háromhajós templomot a XIII. században építették, és a XVI. század kezdetén erősített monostorra és templommá változtatták. Az erősítmény részei az ásatások folyamán kerültek napvilágra. Az erősített monostor harc nélkül került a törökök kezére.

Becs(e)kere (ma Zrenjanin) – A vidék másik „legerősebb” várának számított. Maga Szapolyai János parancsára épült 1527 és 1528 között. Szapolyai de-reglyei a szükséges építőanyagot a Fruška gora-i kőbányákból szállították, a téglát természetesen a helyszínen égették, az épületfát pedig a közeli, akkor még nagy kiterjedésű tölgyfaerdőkből termelték ki. A karlócai békével Bánát újra török kézbe került, az ottani várakat meg-egyezés szerint le kellett rombolni, így a becskereket is. Ez 1701 márciusában történt meg. A bontást a várórség és a helybeli munkásnép a nyár derekáig befejezte: a várat egyenlővé tette a föld színével. Maradványaira a városháza építése közben bukkantak rá. Ma a városközpont alatt helyezkedik el, és nyoma sincs az egykori várnak (KALAPIS 1995: 83.) Marsigli tábornok lerajzolta a várat és a török kori város maradványait a bontása előtt. A vár és a hozzá tartozó település egy szigeten feküdt, folyóvízzel körülvéve. A vár elnyújtott téglalap alaprajzú volt, egyik sarkán kör alakú torony helyezkedett el, amely alkalmas volt ágyúk használatára. A rajz tanúsága szerint két bejárata volt, az egyik kaput maga a körtorony védte, a másik kapuhoz egy hosszabb hid vezetett.

A Zsigmond-kori második végvárvonalból még Ér(d)somlyó, Karánsebes, Lugas és Temesvár álltak I. János idejében.

Ér(d)somlyó (ma Versec) – A vár a Kárpátok hegynyúlványa végén állt, 1334-ben mint királyi várat említik, tehát IV. Béla építtette a lakótornyot, amely a vár közepén helyezkedett el. A vár nagyobb ostromot nem állhatott ki, Verancsics Antal megállapítása szerint inkább mint őrtorony, megfigyelő hely funkcionált. Marsigli helyszínrajza alapján maga Érdsomlyó helység fallal volt körülvéve, a központjában egy lakótorony állt, a lakótorony-vár pedig egy hegycsúcson. A falakat és a tornyot lerombolták a karlócai békeszerződés értelmében. Jelentős

ásatások a városban nem folytak, a vár helyreállítása és kutatása ma is tart.

Zápolya (Szapolyai) János, vagyis I. János király halála után a törökök Szokolovics Mehmed pasa ruméliai beglerbég vezetésével 1551 szeptemberében indultak újból hadjáratba az európai török hadsereg 60 000 katonájával. Fő céljuk a felsorolt várak, főleg Temesvár elfoglalása volt, hogy ezzel felszámolják Magyarország déli végvárait. Becse védői (200–400 hajdú) négy napig ellenálltak, majd amikor az ágyúk a falakat lerombolták, tárgyalni kezdtek az ostromlókkal, szabad elvonulás reményében feladták a várat, a törökök a védőket elvonulás közben felkoncolták. Becskerek vára (75 hajdú védte) egy napi ostrom után adta meg magát. Ebben az évben Temesvár ostroma sikertelen volt, a várat a következő évi hadjáratban, egy hónapnyi ostrom után sikerült elfoglalni. Ezeket az eseményeket Tinódi Lantos Sebestyén meg is énekelte *Erdéli Historia* című munkájában. ○

Jegyzetek

¹ A „gyepű” szláv megnevezésére a szláv *sěkatī* ’vágni’ ige *sekt*, *seka* igealakjából képeztek szót. Az *osěk*, *pasěka*, *presěka*, *zasěka* szavaknak ugyan sokféle vágás, vágat jelentésük van (pl. erdei tisztás, méheskert, kerítés, liget, hasadék), de gypűt is jelentenek, ugyanígy általában a zasek, sajátosan a régi lengyel *osiek*. (GYÖRFFY 1977: 214.)

² A harmadik végvárvonal gondolata már régen felmerült, mikor Vass Gézával beszélgettem a szabadkai várról, de nem fejtettük ki részletesen, mint ahogy én teszem ebben a munkában.

³ Szekeres–Riciz könyvükben leírják, hogy a Munkásegyetem (ma Szabadegyetem) építéskor 1960-ban XI–XII. századi kultúrréteget és sáncmaradványokat ástak ki. (SZEKERES–RICIZ 1998: 121.) Tehát Győre állításának van valós alapja.

⁴ Mikor (2005 és 2008 között) városi főmérnök voltam, rátaláltam ezekre a jelentős középkori falmaradványokra. Erről értesítettem (képekkel illusztrálva) az akkori polgármestert, a Városi Múzeumot és a Műemlékvédelem igazgatóját, de senkit se érdekeltek komolyabban a falmaradványok, úgyhogy még elsődleges védelem alatt sem állnak.

⁵ Vass Géza történész készített egy rekonstrukciót és makettet a szabadkai várról, de ez a rekonstrukció építészeti nem hiteles, mert egy 25 × 25 m sátoztetőszerkezet kivitelezése akkoriban nagy feladatot jelentett volna, a falakról nem lehetett védekezni, a tető könnyen felgyújtható volt, és a homlokzata nem egyezik az 1698-ban készült látképpel, mindkét változatán ugyanis két többszintes torony látszik. A Vass

Géza rekonstrukció egy „idealizált neoromán várkastélyra” hasonlít. Sajnos, ezt a nem hiteles „makettet” kiállították a Városi Múzeumban, valamint Magyar László (Magyar László: Szabadka képes történelme. Íróközösség Szabadka, 2004 (kétnyelvű kiadás), Ricz Péter (Ricz Péter: Szabadka és a Hunyadiak, szemelvények Szabadka középkori történelméből. In: *Bácsország*, Vajdasági honismereti szemle. 37. szám, 2006/2.) és Szekeres–Riciz (Szekeres László – Ricz Péter: *Szabadka története a régmúltban*. (Régészeti olvasókönyv) Grafoprodukt, Szabadka, 1998) is közlik munkáikban illusztrációként.

Irodalom

BÓNA István

1998: *Az Árpádok korai várai*. Ethnica, Debrecen
ČEMERE, Zoltan

2007: *Ognjišta u močvari*. Prilozi za srednje vekovnu istoriju kikindskog kraja i Vojvodine. Istorijiski arhiv Kikinde, Kikinda

C. TÓTH Norbert

2009: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. = *Magyarország története* (6. kötet), Kossuth Kiadó, Budapest

GYÖRFFY György

1977: *István király és műve*. Gondolat, Budapest

IVÁNYI István

1906: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–V*. Szabadka

KALAPIS Zoltán

1995: *Történelem a föld alatt*. Fórum, Újvidék

KAUFMAN J. E. – KAUFMAN H. W.

2004: *Középkori várak*. Szukits Kiadó, Budapest

MAGYAR László

2004: *Szabadka képes történelme*. Íróközösség, Szabadka

RICZ Péter

2006: Szabadka és a Hunyadiak, szemelvények Szabadka középkori történelméből. *Bácsország*, Vajdasági honismereti szemle. 37. szám, 2.

SABO, Žombor

2002: *Stepski grad*, Kentar, Subotica

2011: *Nastansk i razvoj mreže gradova i naselja u srednjem veku na teritoriji današnje Vojvodine, od IX do početka XVI veka*. (doktori disszertáció)

ŠMIT Rudolf – BOŠKOVIĆ Đurđe

1939: *Srednjovekovni gradovi u Vojvodini*. = *Vojvodina od najstarijih vremena do velike seobe*. Urednik Dušan J. Popović. Novi Sad

STANOJEVIĆ, Nebojša

2000: „Rimski šančevi” – vodoprivredni sistem Panonske nizije. *Rad muzeja Vojvodine*, 41–42.

SZABÓ Zsombor

2010: *Crte iz povjesti naselja Bačke u srednjem vijeku*. *Hrvatska riječ*, Subotica

SZAKÁLY Ferenc

1981: *A mohácsi csata*. Akadémia Kiadó, Budapest

2004: *Arača*. Muzej Vojvodine, Novi Sad.

SZEKERES László

1983: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*, Fórum Könyvkiadó, Újvidék

SZEKERES László – RICZ Péter 1998: *Szabadka története a régmúltban*. (Régészeti olvasókönyv) Grafoprodukt, Szabadka

A Délvidék visszacsatolása

1941–1944

A. Sajti Enikő, Szeged

A Délvidék katonai visszafoglalása, 1941. április 1–17.

A két bécsi döntéssel és Kárpátalja visszafoglalásával Magyarország jelentős területi nyereségre tett szert, szétporladt a körülötte levő államok ellene irányuló szövetségi rendszere, a kisantant. Ausztria és Csehszlovákia eltűnt Európa térképéről, Románia területileg összezsugorodott, és súlyos belső válságba süllyedt. Úgy tűnt, sikerül megőrizni az ország kívülállását az európai háborús konfliktusban, és érdemes stabilabban beilleszkedni a Németország által újjárajzolt nemzetközi rendbe. 1940. november 20-án Magyarország csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez.

1940 végén Magyarország határai mentén Jugoszlávia maradt az egyetlen ország, amely még nem kötelezte el magát Németország mellett. 1940. december 12-én a két ország aláírta a magyar–jugoszláv barátsági szerződést, amely mindössze három rövid pontból állt: a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között „állandó és örök barátság fog fennállni”, és „tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik.” A harmadik pont a szerződés ratifikációjára és kicserélésére vonatkozott.

Pár hónappal később Jugoszlávia integritásának megőrzése és a háborús konfliktusból történő kívülmaradás reményében a Cvetković-kormány 1941. március 25-én Bécsben aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Még haza sem ért Bécsből a jugoszláv kormányküldöttség, amikor 1941. március 26-ról 27-re virradó éjjel az angol kormány biztatására katonatisztek egy angolbarát csoportja puccsot hajtott végre Belgrádban. A szerb történetírás jó része által ma „korai öngyilkosságnak” nevezett „dilettáns puccs” radikálisan megváltoztatta Jugoszlávia jövőbeni kilátásait. Horthy másnap közölte Hitlerrel, hajlandók átengedni az ország területén a támadó német csapatokat, és egyeztették

Kenyérünnep Szabadkán 1942-ben

a német és a magyar hadsereg Jugoszlávia elleni hadműveletben való részvételének részleteit is. Április 6-án hajnalban a jugoszláv fővárost német gépek bombázták – megkezdődött Jugoszlávia katonai le-rohanása, majd felosztása.

Ebben a helyzetben került sor a Jugoszláviával szembeni magyar területi követelések érvényesítésére. Teleki Pál miniszterelnök úgy érezte, feloldhatatlanul szembe került külpolitikájának két alappillére: a fegyveres semlegesség és a revízió. Ezt a számára súlyos politikai, valamint morális dilemmát nem tudta feloldani, és április 3-ára virradó éjjel főbe lőtte magát. Az új miniszterelnök, Bárdossy László az április 10-ei minisztertanácson a horvát függetlenségi nyilatkozat miatt felmentve érezte kormányát a barátsági szerződés alól, és a horvát függetlenség kikiáltásának másnapján, 1941. április 11-én Horthy kormányzó hadparancsára a 3. magyar hadtest és a gyorshadtest egységei Gorondy-Novák Elemér altábornagy vezetésével átlépték a határt. Három nap alatt visszafoglalták a Bácskát és Dél-Baranyát, a Muraközt és a Muramelléket pedig német csapatok foglalták el. E két utóbbi területet április 16-án adták át a Magyar Királyi Honvédség egységeinek, s ezzel lezárult a magyar területgyarapodások korszaka. A Bánát

az előzetes német ígéretek ellenére is német megszállás alatt maradt, majd közigazgatásilag a németek által megszállt Szerbiához csatolták.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt (Horvát–Szlavónország nélkül) 20 551 km-ből Magyarország visszaszerezte az elcsatolt területek 55%-át, 11 601 km²-t (más adatok szerint 11 475 km²-t), 1 millió 145 ezer (más adatok szerint 1 millió 30 ezer) lakossal. A népesség 26,3%-a magyar, 17,2%-a német, 21,2%-a szerb, 19,2%-a horvát, 7%-a szlovén, 3,5%-a szlovák, 1,3%-a ruszin, 1,3%-a pedig zsidó volt.

A magyar csapatok azzal a paranccsal lépték át a határt, hogy a németekre automatikusan érvényesek a magyar–német kisebbségi egyezmény előírásai, és a horvátokat is „barátságos bánásmódban” kell részesíteni. A szerbekkel és a „szerb érzelmű lakossággal” szemben azonban eleve „keményebb bánásmódra” kaptak utasítást a honvéd csapatok és a katonai közigazgatás helyi parancsnokai. Magyarországgal szemben ellenséges csoportnak minősítették a jugoszláv telepeseket, illetve mindenkit, aki 1918 októbere után költözött a Délvidékre. Az ún. őslakos, azaz 1918 októbere előtt is a Délvidéken lakó szerbekről azonban feltételezték, hogy „megvan bennük a hajlandóság, hogy a magyar ha-

zának hűséges polgáraivá váljanak”, ennek megnyilvánulásait pedig „megfelelő eszközökkel” elő kell segíteni. A zsidókat nemzetileg szintén megbízhatatlannak nyilvánították, elsősorban köztük keresték az „angol ügynököket” is, és a bevonulás után több városban, így például Újvidéken és Zomborban a városi katonai parancsnokság 5-5 millió pengő „különadót” vetett ki rájuk. A kivetett sarccal, érveltek, „lehetővé teszik számukra”, hogy kifejezésre juttassák a magyar állammal szembeni lojalitásukat, annál is inkább, mivel a jugoszláv időkben úgymond „túláságosan is lojálisak voltak” Jugoszláviához. A helyi magyarokból álló ún. ötös, illetve tízes bizottságok segítségével megkezdődött a terület lakosságának a nemzethűségi szempontból való felülvizsgálata. Ennek következtében eleinte válogatás nélkül szedték össze, börtönözték be és internálták a megbízhatatlannak minősített elemeket.

A délvidéki magyarok „a szerb elnyomás” megszűnéséeként, a „huszonhárom éves rabság” alóli nemzeti felszabadulásként élték át a Magyar Királyi Honvédség alakulatainak bevonulását. Spontán és jól szervezett ünnepi szentmiseiken mondtak hálát a visszacsatolásért, országzászló-avatásokat rendeztek, számos helyen népviseletbe, pártába öltözött lányok díszsorfala között vonultak be a magyar honvédség alakulatai.

A Délvidék katonai visszafoglalását a szerb nacionalistákkal, zömmel a helyi csetnik szervezetek tagjaival történő fegyveres összecsapások, a korabeli kifejezést idézve „csetnik lövöldözések” és súlyos emberi veszteségek terhelték. Ezeknek az összecsapásoknak a fegyveres ellenállást tanúsítókön kívül sok ártatlan civil, döntően szerb áldozata is volt.

A ma elfogadott adatok szerint a délvidéki harcokban a magyar honvédség 7 tiszte és 119 közkatonája halt meg, 2 tiszt és 239 katona sebesült meg. Magyar adatok szerint a „csetnik lövöldözések” megtorlásának 1435 civil áldozata volt, a „bandaharcokban” pedig 1122 fő, döntően szerbek veszítették életüket. A magyar katonaság ellen elkövetett fegyveres támadás miatt pedig statáriális úton 313 főt végeztek ki. Az áldozatok száma tehát 2870 fő volt. A közvetlenül a háború után készült jugoszláv adatok szerint a Délvidéken ennél több, 3506 fő veszítette életét a magyar honvédség bevonulásakor. A jugoszláv hadsereg délvidéki embervesztéseiről nincsenek adataink.

A Délvidék visszafoglalását tehát, ellentétben a Felvidék és Észak-Erdély visszacsatolásával, már a bevonuláskor fegyveres összecsapások és kielezett etnikai ellentétek kísérték. Ezt a helyzetet tovább súlyosbította, hogy Jugoszlávia megszállása és feldarabolása következtében Szerbiában és a Független Horvát Államban egyre erősebb fegyveres ellenállási mozgalmak bontakoztak ki. A politikailag, de fegyveresen is egymással szemben álló royalisták, Draža Mihailović csetnikjei és a Josip Broz Tito vezette kommunista partizánok egyaránt a szétdarabolt, 1941 előtti jugoszláv állam egységének helyreállítását tűzték ki célul, így permanens fenyegetést jelentettek Magyarország integritása és belső stabilitása szempontjából.

A közigazgatás kiépítése

Már a katonai közigazgatás időszakában megkezdődött a Délvidék anyaországhoz történő jogi, szellemi-kulturális, közigazgatási, gazdasági és politikai visszaállítás. Az egymást váltó magyar kormányok azt tartották a legfontosabb feladatuknak, hogy a Délvidéken kidomborítsák a magyar állam kontinuitását, és gyökeresen felszámolják a jugoszláv állam 1918 óta létrehozott nacionalizáló, durván magyarellenessé struktúráit, és újra kiépítsék a magyar állam jogi, politikai, kulturális stb. intézményeit.

Ennek külsőleg is jól látható jegyei, mint minden impérium- és rendszerváltás esetében, a korábbi állam, rendszer szimbólumainak ledöntése, eltüntetése, az utcanevek megváltoztatása, adott esetben a cirill betűs feliratok betiltása, a különféle, eddig tiltott magyar szervezetek

újjaszervezése, a szerbhorvát államnyelv használatára felszólító feliratok eltüntetése, az ünnepek, sőt a hétköznapi koreográfiájának, külsőségeinek nemzeti irányú megváltoztatása stb. voltak.

Az 1941. július 27-én kelt 5440/1941 M.E. számú kormányrendelettel megtörtént a Délvidék új közigazgatási határainak kialakítása. Az 1918 előtti vármegyei beosztást állították helyre, amivel a magyar állam kontinuitását kívánták kifejezésre juttatni. A Bácskát és a csonka Bács-Bodrog vármegyét egyesítették, Horgos és környékének kivételével, amelyet eredeti vármegyéjéhez, Csongrádhoz csatoltak vissza, a baranyai háromszög, Baranya megye, a Muraköz és a Muravidék pedig Zala, illetve Vas vármegye része lett ismét. A hajdani szabad királyi városok (Zombor, Szabadka, Újvidék) visszakapták korábbi státusukat, azaz ismét törvényhatósági jogú szabad királyi városok lettek. Szeptemberben megtörtént az újjáalakított, kibővített megyék járásainak kialakítása is. A városi és megyei önkormányzatok eredetileg választott tisztviselőit azonban a kormány nevezte ki. Bács-Bodrog vármegye központja ismét Zombor lett, a vármegye és Zombor törvényhatósági joggal rendelkező szabad királyi város főispánjának pedig Deák Leót, a délvidéki magyarság egyik nagy tekintélyű kisebbségi politikusát nevezték ki.

1941. december 16-án a képviselőház törvényerőre emelte a Délvidék visszacsatolását (1941. évi XX. törvény) – azon a napon, amikor Bárdossy miniszterelnök bejelentette a hadiállapot beálltát Magyarország és az Egyesült Államok között. A törvény alapján az országgyűlés a Délvidékről 26 képviselőt „hívhatott

Zombor az első világháború előtt

meg” a képviselőházba, illetve Horthy kormányzó négy felsőházi tagot nevezhetett ki. (Mint ismeretes, a visszacsatolt területeken sehol nem tartottak parlamenti választásokat, a képviselőket a két ház együttes határozata alapján kinevezték, „meghívták” őket.) A délvidéki képviselők „ünnepélyes bevonulására” 1942. február 9-én került sor a parlament két házának együttes ülésén.

A törvény felhatalmazta a minisztériumokat, hogy illesszék be a területet az ország jogrendszerébe, jóváhagyta és egyes esetekben pontosította az eddig meghozott intézkedéseket. A 4. § rendezte a terület lakosainak állampolgárságát is. Külön hatósági intézkedés nélkül csak azok kapták vissza, illetve kapták meg a magyar állampolgárságot, akik azt a trianoni békeszerződéssel veszítették el.

Az iskolahálózat újjászervezése

A közigazgatás gyors és hatékony átalakításán kívül a magyar iskolahálózat újjáépítése volt leginkább sikeres. Az iskolák, tekintettel a háborús helyzetre, állami kezelésben maradtak (Jugoszláviában a korábban különféle fenntartású magyar elemi és középfokú iskolákat államosították) annak ellenére, hogy ez ellen a katolikus egyház több alkalommal is tiltakozott, és az eredeti állapot visszaállítását követelte. Az 1941/42-es első magyar tanévben a Délvidéken 335 elemi népiskolában 1444 osztályban folyt tanítás, szinte mindenütt magyarul. Az ebben az évben beiratott 98 197 elemi iskolás 57,8%-a azonban nem magyar anyanyelvű volt.

A középfokú oktatásban is teljesen helyreállították a magyar oktatás dominanciáját. A 24 délvidéki polgári iskola közül 20 magyar, 3 német és 1 szlovák tannyelvű volt, szerb nem volt. Az 5 kereskedelmi iskolában, a 3 ipari iskolában, valamint a 4 líceumban és tanítóképzőben kizárólag magyar nyelven folyt az oktatás. A 12 gimnázium közül 9 magyar, 2 német alapítványi gimnázium volt, egyedül Újvidéken maradt meg egy szerb gimnázium, összesen 718 tanulóval. Itt a 26 fős tantestületből kilencen voltak szerb nemzetiségűek, ketten pedig szlovákok. Visszaállították a polgári iskolai hálózatot is, amely teljesen hiányzott a jugoszláv iskolai rendszerből. A Muravidéken az ún. muraközi nyelvű elemi iskolai oktatás bevezetése borzolta a magukat szlovénnek valló lakosság kedélyét. A baranyai háromszögben a horvát nyelvű oktatás hiánya okozott

feszültséget Horvátország és Magyarország között. A Kállay-kormány idején a nemzetiségi iskolapolitika terén pozitív változásokra került sor. A Vallás és Közoktatási Minisztérium határozottan arra utasította az I. fokú tanügyi igazgatóságokat, hogy „*ott, ahol a lakosság nem magyar, a lakosság nyelvén kell oktatni*”. A belügyminiszter is erélyes hangú leiratban figyelmeztette a főispánokat, hogy az alsó fokú közigazgatási hatóságok „*tartózkodjanak*” a nemzetiségek nyelvén folyó oktatásba történő beavatkozástól, mivel az „*nemkívánatos zavarokat*” okoz. Újvidéken létrehozták a Délvidéki Konzervatóriumot, és 1942 novemberében a volt báni palotában megnyitotta kapuit a kétéves Keleti Kereskedelmi Főiskola.

A földbirtok-politika

Még a katonai közigazgatás idején, 1941. július 17-én a minisztertanács hatálytalanította a jugoszláv agrárreform juttatási részét, s ennek alapján a jugoszláv telepesek földjeit kisajátították, és állami kezelésbe vették, majd magyar telepítések céljára átadták a Bonczos Miklós által vezetett Telepítési Kormánybizottságnak. E terület nagysága 192 ezer hektár volt, ebből a magyarok betelepítésére szánt terület nagysága 53 ezer kat. hold.

A kitelepített szláv telepesek, korabeli kifejezéssel a dobrovoljácok helyére 1941 májusában, júniusában bukovinai székelyeket, majd kis számban moldvai csángókat, vitézeket és a délvidéki harcokban hősi halált halt katonák családjait telepítették le. A telepítés, különösen a bukovinai székelyek letelepítése a magyar állam délvidéki nemzetpolitikájának és a nemzeti újraegyesülés szimbólumává

vált. A 3279 bukovinai székely család (13 200 fő), a 481 vitézi család (2325 fő), a délvidéki harcokban elesett 46 katona családja, illetve az 53, más adatok szerint 40 moldvai csángó család a Bácskában 35 ezer kat. hold földet kapott. A baranyai háromszögben kisajátított zárt dobrovoljác községekbe 1324 családot (5800 fő), elsősorban vitézeket, moldvai csángókat, illetve boszniai magyarokat telepítettek. Mivel a Muravidéken a jugoszláv időkben sem voltak említésre méltó telepítések, nem nyúltak a régi agrárstruktúrához.

A visszatelepülések, telepítések között tartjuk számon „a Szerbiában rekedt magyarok” hazatérését is, akik zömmel Belgrád és Szerbia ipari körzeteiben vállaltak munkát. Őket hazatérési igazolvánnyal hozták vissza Magyarországra. A zsidók ilyen igazolványt nem kaphattak. A több csoportban végrehajtott hazatelepítés során hivatalos adatok szerint összesen 2500, zömmel magyar munkás, illetve Belgrádban tanuló egyetemista tért haza.

A jugoszláv agrárreform során kisajátított birtokokat nem adták vissza eredeti tulajdonosaiknak, számos esetben azonban bérelhették azokat. Földosztásra elsősorban házhelyek formájában került sor.

A kulturális és politikai társadalomszervezés új keretei

A magyarok legfontosabb szervezetének kétségkívül a régi-új Délvidéki Magyar Kulturális Szövetség (DMKSZ) számított, a jugoszláviai magyarok egységes kulturális szervezete az 1941 januárjában engedélyezett Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség (JMKSZ) volt. A szövetség igényt

Szerb hadifoglyok vonulása 1941-ben Topolyán

tartott a visszacsatolt magyarság egészének képviseletére, elnökének Kramer Gyulát nevezték ki. Közvetlenül a visszacsatolás előtt a szövetség saját adatai szerint a tagság létszáma már elérte a 150 ezer főt, utána pedig gyakorlatilag minden magyar belépett a szövetségbe. Ez a hihetetlenül magas taglétszám egyrészt tükrözte a kisebbségi sorsot éppen csak maga mögött hagyó délvidéki magyarság erős nemzeti érzését, a szövetség vonzerejét azonban minden bizonnyal növelte az is, hogy a közalkalmazotti, köztisztviselői és egyéb állások, az iparengedélyek, a kereskedelmi tevékenység és egyedárusítási engedélyek (dohány, cukor, benzin stb.) elnyeréséhez elengedhetetlenül szükség volt a szövetség által kiállított nemzethűségi igazolásra. A szervezet nyíltan hirdette: „Csak az számít magyarnak, aki szervezetünk tagja.” Fő célkitűzése az volt, hogy előmozdítsa a Délvidék anyaországgal történő „egybeolvadását”, újjáépítse az anyaországgal 1918-ban megszakadt kapcsolatokat, és a „politikai pártharcok kizárásával a Szent István-i gondolat zászlóvivője” legyen.

A DMKSZ átvette a Szenteleky Kornél által alapított, ma már irodalomtörténeti jelentőségű *Kalangya* c. folyóiratot, szerkesztője pedig a térség jeles írója és irodalomszervezője, Herceg János lett. A folyóirat hű maradt hagyományaihoz a „helyi színek”, a délvidéki szellemiség keresésében, és sokat tett a délszláv és a szerb irodalom közvetítéséért is. A DMKSZ a humanitárius akciók, művészek cseréje, kiállítások, koncertek, filmbemutatók, színházi előadások stb. szervezésében igen gyümölcsöző, értékteremtő tevékenységet folytatott. Az *Újvidéki Hetek* e tevékenység egyik tartalmas és látványos formája volt.

A szerbek kulturális, politikai mozgásterét végletesen leszűkítették. Nagy múltú kulturális intézményének, a Matice srpskának a tevékenységét a bevonulás után rögtön betiltották, vagyonát zár alá helyezték, élére kormánybiztost neveztek ki. Tevékenységét a razzia után, 1942 nyarán a szerbek felé tett kiengesztelő gesztusként, kormánybiztossal az élén, ismét engedélyezték. Nagy hullámokat vert az Újvidéki Szerb Tanítói Konviktus ügye is, amely az ortodox egyházzal szembeni diszkriminatív kormányzati fellépést jelképezte, működését később sem engedélyezték.

A Délvidék sajátos belső körülményei miatt az 1929-ben betiltott Magyar Párt újjászervezése fel sem vetődött. A politikai

teret a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja (MÉP) uralta. Ellentétben az erdélyi képviselőkkel, akiknek egy parlamenti csoportja Erdélyi Párt néven kapcsolódott be a képviselőház munkájába, a Délvidék valamennyi prominens politikai szereplője, Deák Leó, Kramer Gyula, Fernbach Péter és mások, az új parlamenti képviselők döntő többsége, élükön Nagy Ivánnal, belépett a MÉP-be. Az Imrédy Béla által alapított Magyar Megújulás Pártja (MMP), amely a MÉP-től jobbra helyezkedett el, csak az ország német megszállása után jutott jelentős politikai pozíciókhoz. Ekkor itt is leváltották a közigazgatás korábban kinevezett egész garnitúráját, a német többségű helységekben pedig a magyar tisztviselőket a helyi németek váltották fel. Bács-Bodrog vármegye főispánja Deák Leó helyett az MMP bácskai vezetője, Piukovich József lett.

Kormánykörökben már 1941 őszétől komoly aggodalomra adott okot a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt lendületes térnyerése a Délvidéken, különösen a szegény agrárnépesség körében.

Az 1942-es januári razzia

Ellentétben a felvidéki és erdélyi kommunista mozgalommal, a délvidéki kommunisták nem csatlakoztak a magyar párt-hoz, hanem megmaradtak Jugoszlávia Kommunista Pártjának keretei között, és pártjuk álláspontjának megfelelően mindvégig revízióellenes álláspontot foglaltak el. Kezdetben kisebb diverzáns akciókat hajtottak végre, és a közeli proletárforradalom reményében várták az ekkor még német szövetséges szovjet ejtőernyősöket (!). Már az első, nyári szabotázsakciókat is kemény megtorlás követte, majd a „pánszláv alapú kommunista ellenállási mozgalom felszámolása”, illetve a „nagyobb arányú szabotázsakció” megakadályozása céljából Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke 1941 októberében létrehozta a VKF statáriális bíróságot. Úgy tűnt, hogy a Dominich Vilmos hadbíró százados vezette bíróság sikeresen számolja fel a kommunista ellenállás délvidéki fészkeit. A nyomozás során csaknem 2400 főt tartóztattak le, a VKF rögtönítélő bírósága elé 342 letartóztatott ügye került, ebből 116 főt találtak bűnösnek hűtlenség, az állam és társadalmi rend erőszakos felforratására történő szövetkezés bűntettében, közülük 93 főt ítélték kötél általi halálra, 64 elítéltet ki is végeztek. A többieknek Szombathelyi megkegyelmezett.

Ilyen előzmények után történt a razzia, amely az újjáéledő délvidéki és jórészt a határon túlról, Szerbiából és Horvátországból

Diszfelvonulás Újvidéken 1941-ben

táplálkozó „csetnik-kommunista mozgások” felszámolását szolgálta. Szombathelyi parancsára január 6-án megkezdődött a zömmel szerbek lakta Sajkásvidék „terviszerű átfésülése és megtisztítása”. A razziát január 12-én kiterjesztették Újvidékre is. Szombathelyi Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg a razziát végző karhatalmi, katonai és csendőri egységek egységes vezetésével.

Az 1943-as magyar-brit titkos tárgyalások során Screcker Károly magyar megbízott az ankarai brit nagykövethez 1943 áprilisában írott terjedelmes memorandumában így fogalmaz a razziáról: „Újvidéken a szerb partizánok, a 'csetnikiek' forradalmi felkelésének ürügyén (a felkelés valóban történt és le kellett verni) a helyi parancsnokló tisztek parancsot adtak a szerbek és a zsidók tömeges lemészárlására és szabad rablást engedélyeztek. Szándékosan elvágták a Budapestre vezető távbeszélőkábeleket, nehogy ellenparancsok érkezhessenek; 48 óra telt el, amíg Budapesten tudomást szereztek a tényekről. Ekkor repülőgépek vitték a parancsot a kegyetlenségek azonnali beszüntetésére, de mire azok odaértek, áldozatok százai pusztultak el – egyedülálló esemény a magyar történelemben. Az eset szörnyű hatást váltott ki Budapesten, de a kormány gyengeséget tanúsított a tettesek megbüntetésében, mert a német követség és a tábornokok szolidaritásukat nyilvánították a bűnösökkel.”

A razziának a Feketealmy és társai ellen 1943 őszén készült vádirat szerint 3309 fő áldozata volt, az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított

Ünnepség Zentán 1941-ben

statisztika szerint a razzia során 3340 személy tűnt el. Közülük 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák és 13 ruszin esett áldozatul a megtorlásnak. Az áldozatok közül 792 nő, 147 pedig gyermek. Újvidéken az 1246 áldozat többsége zsidó volt.

A razzia hosszú távra megmérgezte a magyarok és szerbek kapcsolatát, és külpolitikailag is újabb nehézségeket okozott az országnak. A razzia által kiváltott nemzetközi és belpolitikai hullámokat a Kállay-kormány a razziában részt vevő magas rangú katonák és csendőrök ellen indított bírósági eljárással (ítélet a katonatisztek szökése miatt csak a csendőrökkel szemben született), az áldozatok hozzátartozóinak kártalanításával, valamint a szerbek felé tett egyéb gesztusokkal igyekezett lecsendesíteni. A kormány a helyi közigazgatás segítségével igyekezett mozgósítani a délvidéki szerbek Milan L. Popović képviselő által reprezentált szűk csoportját, amely tagjai a magyar állam keretei között, kisebbségként is el tudták képzelni jövőjüket, s azt nyíltan vállalták is. Ők azonban soha nem képviseltek valamennyire is hatékony politikai erőt a délvidéki szerbek között. A Kállay-kormány lépéseinek pozitív hatását azonban az európai és balkáni frontokon bekövetkező események jórészt hatástalanították.

Magyarország német megszállása után a Sztójay-kormány visszatért a „kemény kéz” politikájához. 1944. április végén a Délvidéken is megkezdődött a gettósítás. A Bácska 16 034 fős zsidóságából mindössze 2614-en éltek túl a haláltáborokat.

1944. szeptember végén megkezdődött a délvidéki magyar közigazgatás evakuálása, október 4-én pedig a szegedi V. honvéd

kerületi parancsnokság elrendelte a Ferencsatornától délre fekvő területek kiürítését, útra keltek a bukovinai székelyek is. Október 7-én megkezdődött a bácskai és a baranyai németek német csapatok által történő szervezett evakuálása is.

A magyar éra délvidéki története a háború után évtizedeken át kizárólag a magyar–szerb ellentétek kontextusában helyeződött el. Egyrészt az új jugoszláv hatalmi elit politikai legitimációját szolgálta, magyar oldalon pedig a büntudat ébrentartásának eszközeként funkcionált. Mára ez a kérdés a magyar történetíráshoz képest jókora fáziskéséssel, de a szerbiai történetírásban is kilépett a politika szűkre szabott keretei közül, és szakmai diskurzussá szelődött. ○

Irodalom

A. SAJTI Enikő – MARKÓ György

1985: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. 1943. de-

cember 14. – 1944. január 14. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. sz., 426–456.

A. SAJTI Enikő

1987: *Délvidék 1941–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

2004: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest

BALÁZS Attila

2008: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest

BÉKÉS Márton
A Kovács-dosszié elé. *Gondolatok egy csendőrsors töredékei felett*. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2007/02/bekes.htm> (2010. X. 9.)

HORVÁTH Csaba – LENGYEL Ferenc

2003: *A délvidéki hadműveletek*. 1941. április. Püldó Kiadó, Debrecen

JUHÁSZ Gyula

1978: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, 21/c. sz. irat, 121–122.

KASAŠ, Aleksandar

1994: Jedno svedočanstvo o Aprilskom ratu u Bačkoj 1941. godine. *Zbornik Matice srpske za istoriju*. br. 49.

1996: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad

KOVÁCS Gábor
2005: Szombathelyi Ferenc és a „Balkáni megszálló hadosztályok ügye” 1943-ban. *Századok*, 6. sz., 1371–1425.

Limes c. folyóirat 2009/2. és 3. számának Délvidék 1941–1944. I–II. tematikus kötetiben megjelent tanulmányok.

PEJIN Attila

2003: *A zentai zsidóság története*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta

PIHURIK Judit

2009: *Hideg napok. Délvidék 1941–1944*. *Rubicon*, 5. sz., 20–29.

2011: A kórkép mint forrás. Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok újvidéki városparancsnok 1942–43-as pere és elítélése. *Betekintő*, 4. sz., http://www.betekintő.hu/2011_4_pihurik. (2013. IX. 12.)

RAVASZ István

2011: *A délvidéki hadművelet. Fegyveres beavatkozás és zöldmezős revízió. = Visszatér a Délvidék*. 1941. Nagy Magyarország Könyvek 4., Kárpátia Stúdió, Budapest, 72–97.

SZINAI Miklós – SZÜCS László

1962: *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 62. sz. irat, 313–318.

VINCZE Gábor

2001: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepítése Magyarországra (1940–1944)*. *Pro Minoritatae*, 3. sz. 142–187.

Magyar katonák diszfelvonulása Kúlán

A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában a Földművelésügyi Minisztérium dokumentumainak tükrében (1941)¹

Valastyán Balázs, Szarvas

A Magyar Honvédség csapatai 1941. április 11-én lépték át a magyar–jugoszláv határt, amivel megindult a Délvidék egy részének visszacsatolása Magyarországhoz. A visszacsatolás katonai eseményei, a magyar közigazgatás kiépülése mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban a részletesen kutatott témák közé sorolhatóak. A dobrovoljácok kitelepítése, a székelyek betelepítése szintén kiterjedt szakirodalmmal rendelkezik, tanulmányomban ehhez a kérdéskörhöz vontam be új forrásokat levéltári kutatásaim alapján.

Elsődleges forrásaimat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, Földművelésügyi Minisztérium 1941 és 1944 között keletkezett általános iratai közül a visszafoglalt Délvidékre vonatkozó dokumentumok képezték. (Levéltári jelzet: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: MNL-OL] Földművelésügyi Minisztérium [továbbiakban: FM] K184, 6047. csomó, 137. tétel; 6446. csomó, 137. tétel; 6447. csomó, 137. tétel.)

A magyar hadsereg bácskai bevonulására vonatkozóan a magyar honvédség propagandaszázadának iratait használtam fel. (Levéltári jelzet: MNL-OL-K428 sorozat, Napi tudósítások [1920–1944]) A Belügyminisztérium általános iratai közül néhány a közigazgatási intézkedésekre, valamint az internálásokra vonatkozóan került felhasználásra. (Levéltári jelzet: MNL-OL – Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, I. kútfő, 31. tétel/b., 2839. csomó, 368–370.; valamint 4030. csomó, 17. tétel, 3–9. o.)

A magyar kormány célja kezdettől fogva a magyar rendszer folytonosságának hangsúlyozása volt, a jugoszláv időszak átmeneti mivoltával szemben. Szemléletes példa, hogy az 5440/1941 M.E. rendelettel a visszafoglalt terület közigazgatási határait jelölték ki – a vármegyei rendszerben történt változásokat annulálták, és az 1918 előtti állapotokat

állították vissza: Bács-Bodrog vármegye központja ismét Zombor lett, Szabadka és Újvidék visszanyerték kiemelt státuszukat.

Revízió tekintetében nem képezhetett kivételt a jugoszlávok telepítési politikája sem. A trianoni döntést követő időszakban a jugoszlávok politikájának kettős célja volt: Szerbia gazdasági egyensúlyának helyreállítása, valamint a gazdasági élet nacionalizálása.

E két kérdéskör szorosan összefonódott a földreform ügyével, amennyiben abból kizárták a „nem szláv földigénylőket”, így a magyarokat is, a nagybirtokosok földjeit pedig az állam vette kezelésbe. (A. SAJTI 2004: 136–137., TÖRÖK 1941: 210.)

Birtokot kaptak azonban a fentebb már említett jugoszláv telepek, azaz az ún. dobrovoljácok, akiket Crna Gorából, Boszniából és Szerbiából telepítettek az újonnan megszerzett területekre. Katonai szolgálataikért cserébe átlagosan 8 hold földet kaptak, ezenkívül pedig adómentesség, adókedvezmények illették meg őket, valamint az állam a földjük megműveléséhez szükséges eszközöket biztosított részükre. (A. SAJTI 2004: 138., BÍRÓ 2010: 207–228.) A megbízhatóság jegyében javarészt az újonnan kialakult határ mentén telepítették le a dobrovoljácokat – egyes adatok szerint 6175, más adatok szerint 6912 családot – 53 465 kat. hold területre.

Mint utaltam rá az előzőekben, a bevonulás után a magyar kormány célja a jugoszláv rendszer intézkedéseinek a felszámolása volt. A magyar csapatok már azzal a parancssal lépték át a határt, hogy azokat, akik 1918. október 31. után települtek a Délvidékre, ki kell utasítani az országból – ez érvényes volt nemcsak a dobrovoljácokra, hanem minden bevándoroltra és telepesre is. A ki-

telepítetteket vagy szervezett keretek között átdobták a határon, vagy pedig ún. szűrőgyűjtő internálótáborba vitték: közülük sokan a háború végéig ott rekedtek.²

Amint A. Sajti Enikő rámutat, a székelyek Magyarországra történő telepítésének terve a XIX. század végére nyúlt vissza. Az általam tárgyalt időszakban a magyar politikai körökben több elképzelés is volt a kérdéssel kapcsolatban: 1941. február 4-én a magyar kormány lakosságcserét javasolt a román kormánynak, Teleki Pál a szatmári, Németh Kálmán³ pedig a bihari telepítés tervét tartotta elfogadhatónak, illetve Werth Henrik to-

A székelyek ünnepe 1944 nyarán Szabadkán

tális kitelepítési terve is támogatásra lelt, elsősorban katonai körökben. (A. SAJTI 2004: 204–208.) Ezzel kapcsolatban utalnék a Bácskai Szövetség 1941. április 29-ei javaslatára. A többi között azt javasolták a földművelésügyi miniszter-

Az ünneplők

nek, báró Bánffy Dánielnek, hogy „a visszacsatolt területen a végrehajtott agrárreform [ti. jugoszláv agrárreform] teljes egészében mondassék ki hatálytalanoknak...” A beadvány így folytatódik: „Most van a soha vissza nem térő alkalom arra, hogy a délvidéki területekről ne csak a 20 éves szerb uralom idején bevándorolt és betelepített idegeneket távolítsuk el, hanem az ezen a területen élő összes görög-keleti vallású szerb lakosságot is.”⁴ A miniszteri osztálytanácsos meglátása is hasonló irányba mutat, hiszen ez a kitelepítés a nemzetpolitikai szemponton kívül „a jövőt illetőleg külpolitikai szempontból is megszüntetné Magyarország és Szerbia között a vitára okot adó kisebbségi kérdést”. Hozzáteszi még, hogy egy ilyen nagyszabású tervet csak megfelelő nemzetközi támogatással lehetne kivitelezni.

A magyar kormány számára annál inkább sürgető volt a bácskai telepítés kérdése, mivel Németország a Bácska 1941. áprilisi elfoglalásával Magyarországra hárította a korábbi Jugoszlávia gazdasági terheit. (A. Sajti 2004: 209.) Egy hónappal később, május 11-én Magyarország és Románia megkötötte a székelyek áttelepítéséről szóló szerződést. A letelepítést az időközben megalakított Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság végezte, melynek vezetője Bonczos Miklós⁵ lett, székhelye pedig Újvidéken volt. (A. SAJTI 2004: 210–211.)

A telepítések menetéről, eseményeiről Bonczos jelentéseket írt, azokat a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségén keresztül Bánffy földművelésügyi mi-

niszterhez is eljuttatták. A tájékoztatók segítségével – melyek 1941. május 13-tól 1941. augusztus 28-ig datálódnak – bepillantást nyerhetünk a letelepítés folyamatába, láthatjuk, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük egyrészt az áttelepített székelyeknek, másrészt pedig a telepítést végző szerveknek.

A telepítés problematikája szorosan összefüggött egyrészt a magyar kormány délvidéki szociálpolitikájával, másrészt pedig a földbirtok-politikájával. Mivel a bukovinai magyarok beköltözése több lépcsőben⁶ ugyan, de néhány hét alatt lezajlott, a katonai közigazgatásnak, illetve a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottságnak kellett megteremteni a Bácskában az életfeltételeket.

Az egyik legégetőbb kérdés az élelmezés megoldása volt. A telepítés kezdetekor az első hullámban érkező székelyek részére a katonai közigazgatás közvetítésével Bonczos élelmiszereket juttatott el, mivel az újonnan érkezők nem rendelkeztek háziállatokkal, és így az állattenyésztést sem tudták megkezdeni új lakóhelyükön. Az élelmiszerek „arányos és takarékos” elosztásáról a településekre kirendelt gazdasági felügyelő döntött.⁷

A későbbiekben a székelyek kifejezett kérése volt, hogy a juttatás ne természetben, hanem pénzben történjék, azt szerették volna, hogy „a szükségleteit ki-ki maga a lehetőségek szerint ott szerezze be, ahol tudja /üzletek, hetivásárok/.”⁸ Ennek folyamata az alábbi volt: a telepes községekben bizottságokat alakítottak, amelyek a helyi szervekkel összeállították a telepesek névsorát, valamint ellenőrizték az illetményre jelentkezők személyazonosságát. Napon-

ta 72 fillért fizettek ki fejenként, tíz napra előre. 1941. július 8-ig a kormánybiztosság mintegy 446 ezer pengőt költött ilyen irányú kiadásokra.⁹

Az élelmiszerellátás könnyítését szolgálta az ún. Hangya Szövetkezet bácskai megszervezése, üzleteinek megnyitása.¹⁰ Az üzletek szervezésével Fényi György Hangya felügyelő lett megbízva. Bonczos 1941. június 14-ei jelentéséből kitűnik, hogy a Hangya szervezése, mely kezdetben nagy lendülettel indult meg, alábbhagyott, és a jelentés írásának időpontjában már támogatta magánüzletek megnyitását is.

Ehhez hasonló súllyal esett latba a közegészségügy kérdése is a letelepítendőkhöz közelebb. Mivel a telepítés megindítása, illetve annak lefolyása több napig, adott esetben több hétig tartott, sokan nem tudtak megfelelő módon tisztálkodni, ennek következményeként számoltak azzal is, hogy „tetvesedés állott be közöttük”.

Szöregen (később Hadikvára), Bácskádikfalván (Horthyvára) és Gyurgyevón (Hadikföldje) a gyerekek körében kanyaró, valamint szamárköhögés jelent meg, amit a katonai közigazgatás egészségügyi személyzete igyekezett felszámolni. Bácsistensegitsen (Szokolác) azonban a kanyarót felváltotta a diftéria, melyet védőoltásokkal igyekeztek visszaszorítani, lehetőség szerint pedig megelőzni. Mivel bizonyos esetekben más fertőzőbetegségek is megjelentek – Csiszár János Bácsandrásfalván például tébécében szenvedett – célszerűnek tartották, hogy a „déli hadsereg esetleg nélkülözhető orvosainak bevonásával a betelepített bukovinai magyarokon általános egészségügyi vizsgálatot” végezzenek. Problémát jelentett, hogy nem volt a térségben megfelelő létszámú baba,¹¹ ezért magánbábák képzését és alkalmazását javasolta a kormánybiztosság. Május 12-e és június 14-e között 15 születést, 8 halálesetet és 16 házasságkötést jegyeztek fel az illetékes személyek a székelység körében.

Mint az előzőekben utaltam rá, a szerb telepeseket internálták a Bácskából, házaikba pedig a bukovinai székelyeket költöztették. A beköltözés sem volt zökkenőmentes, hiszen a bevonulás, valamint az esetleges tűzharcok nyomait el kellett tüntetni. Ezt néhány esetben a katonaság tette meg (A. Sajti 2004: 211.), javarészt azonban az érkező családokra várt a feladat. A helyreállítási munkálatokat nehezítette, hogy nem volt a betelepülők között kellő számú, műhellyel és szerszámmal rendelkező mes-

terember, aki vezethette volna a munkafo-lyamatokat.

Ezek a munkálatok súlyos anyagi ter-het jelentettek mind a kormánybiztosság, mind a magyar kormány számára, mivel például Hadikvára (Szöreg) esetében az építési anyagok (cserép, tetőléc, ablakok, ajtók, gerendák stb.) 14 662 pengőt tet-tek ki, és „ennek a telepnek a helyreho-zatala [...] az előzetes számítások szerint épületanyagban kb. 200–300 000 pengőt igényel”. A többi telep esetében is ehhez hasonló összeggel kalkuláltak javítások terén. A letelepítettek az ideiglenesen kapott házaikban „a tisztogatási munká-latokat nagy igyekezettel” kezdték meg, a házak falait pedig fehérre meszelték, hogy a „telepes községek házairól a riki-tó szláv színek mielőbb eltűnjenek...” A bukovinai magyarok vezetőinek figyel-mét felhívták, hogy a „kiosztott nemze-ti zászlókat az elfoglalt házakon további intézkedésig [...] hagyják kint”, valamint „gondoskodjanak arról, hogy a főútvona-lak mentén levő telepes házak mindegyi-kén megfelelő zászló lobogjon”.

A magyar kormány a jugoszláv idő-szak agrárreformra vonatkozó intézke-déseit is felszámolta. 1941. július 17-én lépett életbe az 5280/1941 M.E. rendelet, amely a „visszafoglalt délvidéki területe-ken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról szól.”¹² A rendelet hatályon kívül helyezte a jugoszláv agrárreform juttatási vonatkozásait, a megváltásokat azonban érvényben hagyták, illetve rögzítették: „a jugoszláv földbirtokpolitikai jogsza-bályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek – a magyar államra szállanak át...” A székelyek föld-höz történő hozzájutása hosszú folyamat eredménye volt. Akadályt jelentett pél-dául, hogy a katonai közigazgatás idején a zárt telepes községek mezőgazdasági ingatlanainak egy részét „helybeli igény-lőknek szerződéssel haszonbérbe adták a folyó gazdasági évre. Ezek a haszonbér-beadások a zárt telepes községek gaz-dasági ügyeinél bizonyos nehézségeket okoznak.” Emiatt pedig Bonczos meglá-tása szerint ezeket a szerződéseket fel kel-lene bontani, de leszögezi: „a szerződések felbontása csakis a haszonbérbevevővel való legteljesebb megegyezés mellett történhetik.” Számol azzal is, hogy van-nak olyan szerződések, amelyeket nem lehet felbontani, így azokat „továbbra is fenn kell tartani”, illetve ha van lehetőség

a megállapodásra, akkor más területen kárpótolják az illetőt.

Az 1941-es évben a termelést a buko-vinai magyaroknak ún. szövetkezeti rend-szerben kellett végrehajtaniuk, ezért csak az képezte tulajdonukat, amit magukkal hoztak, „amit akár ingatlanban, akár ingó-ságban a telepes községben birtokba vesz, az mindaddig a telepes község tulajdona marad, amíg a kormánybiztosság a továb-biak iránt külön nem intézkedik. [...] A tulajdonjog rendezése későbbi időpontban külön fog megtörténni”¹³

Az előzőekben említett 5280/1941 M.E. rendelet értelmében a magyar kor-mány kezelésébe került 192 ezer kat. hold a földbirtok-politikai elképzelések megvalósítására, ebből 53 ezer kat. hold felett a Bonczos Miklós vezette kor-mánybiztosság rendelkezett – a korábbi dobrovoljácok 62 telepét szánták a szé-kelyek letelepítésére. (A. Sajti 2004: 215–216.) Bonczos 1941. május 28-án meg-beszélést folytatott dr. vitéz Vass Elekkel, melynek során kijelentették, hogy ha a helyi érdekeltek igényeinek kielégítése nem megfelelően haladna, illetve „ne-hézségekbe ütköznék [...] nem zárko-zom el azelől (ti. Vass Elek), hogy a zárt telepes községhez tartozó mezőgazdasági ingatlanok egy része a helyi igények ki-elégítésére átengedtesék”¹⁴

A rendelet megjelenése után kezdte meg munkáját az a tíz bíró és tíz állami mérnök, akiket az igazságügyi miniszter és a pénzügyminiszter rendelt a kormány-biztosság hatáskörébe. Az ő feladatuk volt meghatározni – figyelembe véve a bukov-i nai székelyek vagyoni és családi viszonya-it – hogy mekkora területet birtokoltak a letelepítettek régi hazájukban, és ez alapján mekkora terület ille-ti meg őket a Bács-kában.¹⁵ A rendelet alapján a családok házaspáronként át-lag 3 kat. hold föl-det kaptak, melyet a gyermekek számá-val megegyező, kat. holdban mért terü-lettel lehetett kiegé-szíteni. A kiosztható terület nagyságá-nál a kiosztott föld termőképességét is figyelembe kel-lett venniük, „mert nem volna igazságos ugyanazzal a mér-

tékkel juttatni a gyenge termőképességű földet, mint amellyel a jobb föld juttatása történik”. A juttatási eljárás 1941. július 20-án vette kezdetét Hadikligeten (volt Veternik) és Hadikszállás (volt Vojvoda – Misić) telepeken. Az eljárás az alábbiak sze-rint zajlott: a kormánybiztosság kiküldöttje az 5280/ 1941. M.E. rendelet ismertetése után a helyi lakosság köréből választmányt alakított ki, mely képviselte a helyieket, a megjelentek személyazonosságát igazolta, illetve „földhöz juttatandók által előadott tények valóságának az ellenőrzése” volt fel-adata.

Az egyenkénti meghallgatások, és azok valóságtartalmának bizonyítása után a kormánybiztosi kiküldött helyszí-ni szemlét tartott, a kiosztandó területen található épületekről, valamint a kiosztásra kerülő föld minőségéről szóló szak-véleményt jegyzőkönyvbe vette. Ezek megtörténte után a kiküldött ún. „családi csoportok létrehozására hívja fel az ér-dekelteket”. Ennek értelmében a véségi kapcsolatban levők egymáshoz közel eső területeket kaptak, melynek köszönhető-en egymást segíthették, illetve a termelést hatékonyabb formában tudták folytatni.

A birtokok elhelyezkedését tekintve az elv az volt, hogy a kisebb birtokosok a községekhez közelebb, a nagyobb bir-tokosok pedig attól távolabb lettek letele-pítve. 1941 őszéig lezárult a földek tulajdonjogának rendezése, melynek során a kormánybiztosság a kiosztható 53 ezer kat. hold földből mintegy 35 ezer kat. holdat osztott ki. (A. Sajti 2004: 217.)

A bukovinai székelyek érkezése a helyi lakosságból vegyes érzelmeket váltott ki. „A külföldi magyarok betelepítését a délvidéki területen lévő magyar lakosság

A zenélő kút felavatása Bácsjózseffalván

általában megértéssel fogadta, bár az is kétségtelen, hogy a kormánybiztosság hatáskörébe utalt területen folyó földbirtok-politikai műveletet egyelőre saját sorsának bizonytalansága miatt aggódással szemléli” – írja Bonczos 1941. május 27-ei beszámolójában.

Ezt támasztja alá Topolya község föld nélküli lakosságának beadványa, melyben kéri a település 1200 föld nélküli családjának földhöz juttatását, mely a „szociális megnyugtató végett rendkívül fontos birtokpolitikai feladat”.¹⁶ Ezek az emberek azonban csalódnak voltak kénytelenek, a kormánybiztosság ugyanis 1941. június 5-én Sztankovicsevo (Karkatur) területére 60 székely családot telepített.

A telepítés nem zajlott le zökkenőmentesen, mivel 25 topolyai család, mely házzal nem rendelkezett, illetve házai megrongálódtak az év során jelentkező árvíz során, önkényesen elfoglalt 25 házat. A csendőrség lakoltatta ki őket, ami feszültséget szült a helyi lakosság és a betelepülők között.

A magyar honvédség vezérkari főnöke – aki ekkor már szeptember 6-a óta Szombathelyi Ferenc volt – 1941. október 22-ei helyzetjelentésében említést tesz Bajmok község határában található Hadikvég és Hadikújfalú állapotairól.

Felhívja a figyelmet arra, hogy a településen élő bunyevácokat az általuk birtokolt földekről kilakoltatták, és azokat bukovinai székelyeknek adták. Az őslakosok kijelentették, hogy „ha a termésüket nekik [ti. a székelyeknek] juttatná a kormánybiztosság, az általuk történő betakarítást tettelegesen is meg fogják akadályozni”.¹⁷

A Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács 1941. szeptember 25-ei ülésén foglalkozott a lezárt székely telepítés ügyével. Mivel a székelyek telepítése – mint feljebb láttuk – viszonylag rövid idő alatt lezajlott, „a délvidéki magyarság nagy tömegében, különösen a nincstelen földigénylők előtt úgy tűnt fel, mintha a székelyek bizonyos előjogokkal és kedvezményekkel volnának felruházva”.¹⁸ Ezt az érzést a magyar szervezetek a sajtó által csak részlegesen sikerült eloszlatniuk a helyi lakosság körében.

Dr. Nagy Iván, a Délvidéki Földbirtok-rendezési Tanács elnökének meglátása szerint a feszültség feloldására az lenne a megoldás, hogy a délvidéki magyarság tagjai közül a székelyek közé telepítenének családokat, amivel „az odatelepített székelyek nemzeti irányú fejlődése és lelki egybeolvadása minden akadály nélkül megtörténhetne”.

Mint az előzőekben utaltam rá, a bukovinai székelyek letelepítése a Bácskába néhány hét alatt lezajlott. Végeredményben 1941. május–júniusban 3279 családot (13 200 fő) telepítettek le 35 ezer kat. hold földre. Az öt székely község lakóit 14 telepre helyezték el, ahol a letelepítés során figyelembe vették a családok bukovinai anyagi helyzetét, és ennek alapján juttattak részükre ingóságokat, illetve házakat. (A. Sajti 2004: 211–212.)

Tanulmányomban új források bevonásával igyekeztem röviden bemutatni a bukovinai székelyek Bácskába történő áttelepítését. Láthattuk, hogy átköltözésük sem számukra, sem a telepítést végző szervek számára nem jelentett egyszerű feladatot: kezdetben a mindennapi élethez szükséges feltételek, a későbbiekben hosszabb távra történő berendezkedés záloga, a saját föld, illetve lakóház birtokbavétele okozott nehézségeket. Ezenkívül szembe kellett nézniük a helyi lakosság rosszallásával is, a helyi kelet nem egy esetben csak „magyar dörömpölőnek” nevezték a Bukovinából áttelepülőket. (A. Sajti 2004: 209–214.)

Az események további árnyalását teheti lehetővé a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratainak feltárása, ez az anyag a Vajdasági Levéltárban található meg. ○

A fényképeket a Kalangya 1943-as, illetve 1944-es számából válogattuk.

Jegyzetek

¹ „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

² A. SAJTI 2010: 94. Ilyen internálótábor működött például Szabadkán, Újvidéken, illetve Sárvaron. Az internáltak jelentős részét mezőgazdasági munkára „adták ki”, de a „munkára való kihelevezés csakis nem szláv nemzetiségű családhoz engedélyezhető...” Ennek okát így fogalmazták meg: „... a volt határzónához közelfekvő egyes községekbe történtek egyes esetekben munkára való kiadások, most, hogy tömegesebben jönnek ily kérelmek kénytelen vagyok arra következtetni, hogy – ismerve a szerb és szerb szervezők készségét – ezek az igénylések ily irányú céllal történnek...” A sárvári internálótáborra vonatkozóan egy 1944. május 27-én kelt irat szerint „... a táborban elhelyezett /2150 fő körüli/ munkaképes polg. menekült mind ki van adva munkára.” Forrás: MNL-OL K150, Belügyminisztérium, Általános iratok, 4030. csomó, 17. tétel, 3–9.

³ Németh Kálmán (1897–1966): józseffalvi plébános, aktívan részt vett a bukovinai székelyek bácskai telepítésében.

⁴ MNL-OL-FM-K184-1941-137-112175.

⁵ Bonczos Miklós (1897–1971): politikus, ügyvéd. 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár, 1942 és 1944 között igazságügyi államtitkár, 1944. augusztus 7-től 1944. október 12-ig belügyminiszter.

⁶ 1941. május 17-ig 1328 család (5786 fő), május 27-ig újabb 270 család (1085 fő), június 4-ig még 232 család (1320 fő), június 14-ig 480 család (2166), végül június 18-ig még 611 család (2843 fő) lett letelepítve. Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 I–VII. tájékoztatók

⁷ Részletes kimutatás alapján például Vajsza településre 7,5 mázsa zsírt, 7,5 mázsa szalonnát, 15 mázsa babot, három zsák lisztet, 3,5 mázsa cukrot, 3 mázsa sót, 7 kg paprikát és 3 mázsa tésztát utaltak ki. Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 I. tájékoztató.

⁸ Uo. IV. számú tájékoztató

⁹ Uo. V. és VI. számú tájékoztató

¹⁰ Szőregen (Sirig) például 1941. május 16-án nyitották meg az üzletet, és a boltvezető egy bukovinai személy volt. „E kicsiny boltban az üzleti forgalom nagy lendülettel megindult.” Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280

¹¹ Horthyváran, Bácsjózseffalván, Bácsistensegitsen, Andrásfalván és Hadikújfalun egy-egy bába működött. Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 VI. számú tájékoztató. DEMUS Magda: 2004.

¹² MNL-OL-K428-Könyomatos, Napi hírek – Napi tudósítások (1920–1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogk.hu. (2013. X. 2.)

¹³ Uo. MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 I. számú tájékoztató II. számú tájékoztató. Hozzáteszi még: „... a család részére kijelölt ház sem válik a birtokbavétellel az illető család tulajdonává, s nem lesz tulajdona a végleges juttatás időpontjáig...”

¹⁴ MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 IV. számú tájékoztató. Ilyen területengedés történt például 1942. április 27-én, Újvidéken. Ekkor összesen 1037 kat. hold 482 négyszögöl területet engedett át a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségnek. Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1942-198753

¹⁵ Az előzetes adatszolgáltatások alapján a kormánybiztosság illetékesei az alábbi kimutatást készítették el: a bukovinai székelyek régi hazájukban 10 033 kat. hold földdel rendelkeztek, a Bácskába telepítésük után 24 525 kat. holdat igényeltek. Forrás: MNL-OL-FM-K184-137-1941-135280 VIII. számú tájékoztató.

¹⁶ MNL-OL-FM-K184-137-1941-120446 6047. csomó

¹⁷ MNL-OL-FM-K184-137-1942-175266 6447. csomó

¹⁸ MNL-OL-FM-K184-137-1942-181152 6446. csomó

Irodalom

A. SAJTI Enikő

2004: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken.* Napvilág Kiadó, Budapest
2010: *Büntudat és győztes fölén. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* Szeged
DEMUS Magda

2004: *Egy falusi bába emlékiratai.* Budapest
TÖRÖK László

1941: *A magyarok szociális helyzete a Bácskában.* Kalangya. X. évf. 4. szám, 209–214.

Szókincsvadászat a Huszita Biblia szövegvilágában

A szócsoportok alapján a kor emberének mindennapi munkája, küzdelme, sorsa és életkörülményei sejlenek fel; az időjárással, a ragadozókkal és kártevőkkel, de alapjában véve az életért vívott harca, melyben az ember egész lényével jelen van, életbölcsségével, szokásaival és gyöngéivel. Érvényesülni látszik az a humboldti gondolat, mely szerint a szavak között összefüggéseket, viszonyokat kell feltételezni, melyek a valóság viszonyainak interpretációiként egy egész, teljes világgá kerekednek.

Rajslí Ilona, Óbecse

A Huszita Biblia eredete körül kialakult diskurzus máig hordoz tisztázatlan mozzanatokat. Hadrovics László megjegyzi: „A Huszita Bibliánkkal foglalkozó nagyarányú szakirodalom sok kérdést megoldott, sokat összezavart, több lényegeset pedig csak messziről érintett.” (HADROVICS 1994: 5.) A huszita eredet mellett szól a melléklejes helyesírás alkalmazása, másik forrás pedig a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár ún. Ferences Krónikájának a részlete, amely szerint Tamás és Bálint Kamancról Moldvába szökött, „ahol aztán ez a két pap elterjesztette az említett eretnekséget, és mindkét testamentum írásait lefordította magyar nyelvre”. (idézi KERTÉSZ 2009: 256.) Tisztázott, s ma már közismert kultúrtörténeti adatnak számít, hogy a Huszita Biblia nem teljes bibliafordítás, hanem a kor nagy szellemi forradalmának a termékeként a Bibliából mint egészről megfontolt válogatással fordítottak le nagyobb összefüggő részeket magyar nyelvre a prágai egyetemen tanuló szerémségi diákok. Kertész Balázs megjegyzi, hogy a prágai egyetem anyakönyveiben megtalálható a Thomas de Quinqueecclesiis és Valentinus de Ujlak neve, jóllehet a két prágai tanuló nem lehet minden kétséget kizáróan azonosítani a Ferences Krónikában említett Tamással és Bálinttal.

A fennálló kétségek és kételemek ellenére is megállapítható, hogy a magyar nyelvű bibliafordítás rendkívüli eseménye nyelvtörténetünknek, és annak nemcsak az egyháztörténeti hatása, hanem a magyar nyelv fejlődéstörténetében, a köznyelv egységesülésében is messzemenő befolyása volt.

Korai kódexirodalmunk – így a Huszita Biblia nyelve is – a latinra függvénye, fordítás, tehát viszonyított szöveg, évszázadok interpretációja tapadt hozzá az idők folyamán. A középkori egyház ragaszkodik az egységes bibliafordításhoz, a Szent Jeromos által fordított latin nyelvű Vulgátához (vö. KARDOS 1953).

Ebben három, egymástól néha gyökeresen eltérő gondolkodási, fogalomalkotási rendszer találkozik: a zsidó, a görög és a latin. „A nyelv, amely a gondolatot közvetíti, az agyban-lélekben megformálódó gondolat, eszme szolgája; az agyban-lélekben viszont aszerint formálódik szavakká a gondolat, hogy milyen társadalmi, földrajzi, etnikai feltételek között, miféle közösségben élt az, akiben a gondolat megfogamzódott.” (NEMESKÜRTY 1990: 10.) Bármiféle fordítás szükségszerűen eltérésekhez vezet, hiszen az eltérő feltételek között kialakult nyelvek eltérő civilizációk hatását tükrözik. Ilyen eltérések viszont melegágyai az eretnekségeknek. A huszitizmus történetét leíró művek hangsúlyozzák, hogy e mozgalom alapelvei között szerepelt a többi között az, hogy a Szentírás a vallási élet alapja, ezért nemzeti nyelvre kell fordítani a Bibliát (vö. PALACKY 1984). A huszitizmus folytatja a valdensi mozgalomnak, majd Wiclif reformeszméinek pozitív hozadékát, melynek egyik legfontosabb célja: saját nyelvű bibliát adni a nép kezébe. A Biblia igazi jelentősége – noha már a 12. századtól érezhető – ekkor, a 14. században bontakozik ki igazán: ez a *laikus Biblia* százada. Erasmus még egy századdal később is így vall: „Azt szeretném, ha a legegyszerűbb ájtatos asszony is olvashatná Pál apostol leveleit. Hogy minden nyelven hozzáférhető legyen ez a tanítás. Hogy a paraszt erre gondoljon, ha szánt, a takács ezeket az igéket mormolja, miközben sző, hogy a vándorlegény ezzel kurtítsa meg hosszú vándorútját.” (idézi NEMESKÜRTY 1990: 14.)

Az általunk ismert Huszita Biblia három kódexben maradt fenn, melyeknek nyelvi vizsgálata kétségtelenné tette, hogy a három emlék az elveszett szentírásfordításra vezethető vissza. A legújabb kutatások szerint ennek keletkezési ideje az 1416. évet követő egy-két évtizedre tehető, amit a *Müncheni kódexben*

Bécsi kódex

található (1416 és 1435 között érvényes) naptárból következtek ki.

A három közül a legkorábbi a *Bécsi kódex*, a 15. század középső harmadából való, az ószövetségből Rut, Judit, Eszter, a Makkabeusok második könyvét, Báruk, Dániel és a tizenkét kisproféta könyveit tartalmazza. A másolók (három kéz) és a másolás helye ismeretlen. A kézirat sorsáról keveset tudunk, a 18. század első felében már a Bécsi Udvari Könyvtárban őrzik – innen az elnevezése – 1932-ben kerül az OSZK tulajdonába. Az 1466-ban készült *Müncheni kódex* a négy evangéliumot tartalmazza, s azok közé a ritka kódexeink közé tartozik, amelyekben kolofon tájékoztat a másolóról és a helyről: Németi György, Henzsel Imre fia fejezte be a munkát Moldvában. A kódexet Fejérváry Gábor fedezte fel 1833-ban, első kiadója (Jászay Pál) után egy ideig Jászay-kódex néven volt ismeretes, mai nevét őrzési helyéről (Bayerische Staatsbibliothek, München) kapta. A 15. század végén másolt *Apor-kódex* a zsolnárokat (valamint egyéb „gyűjtélék”-

típusú szövegeket, a többi között az első Passió-szöveg töredékét is) tartalmazza. Nevét az Apor családról és első ismert tulajdonosáról kapta, 1880-ban került Sepsiszentgyörgyre, a Székely Nemzeti Múzeumba. 2009-ben az OSZK restaurátorműhelyében restaurálták. Nyelvemlékeink közül a *Bécsi* és a *Münchener kódexben* jelenik meg először a mellékjeles (huszita) helyesírás.

Szókincsvizsgálat a 15. századi nyelvben

A magyar fogalmi szókincs tekintetében különösen nagy a bibliafordítások jelentősége. Az első, általunk ma ismert magyar nyelvű bibliafordítás a Hunyadiak korának magyar nyelvét őrzi. A magyar írásbeliség fejlődésében kétségtelenül jelentős megállót képez a két szerzési fordító munkája, az összetett és örökervényű gondolatvilág magyarra ültetésekor az előző korokénál nagyobb szó- és kifejezőkészletre volt szükségük, a fogalmak árnyalásához a későbbi nyelvújítók tetteihez hasonlítható szókincsgyarápításra kényszerültek. A délvidéki Szerémség ekkor igen fejlett vidék; élénk kereskedelem, kivitelre is jutó bortermelés, nagyarányú állattenyésztés egyaránt gazdagítja Kamanc, Újlak, Zalánkemén polgárságát. Kamanc az 1400-as évekre jómódú mezővárossá fejlődik, lakosai művelődésben, iskoláztatásban is igényesek, a feljegyzések szerint Kamanczi Balázs, a város szülőtte Prágában tanul.

Újlaki Bálint és Pécsi Tamás is ennek a környezetnek az élet- és világtapasztalását viszi bele a fordításba, végtére is a szövegátültetéskor magukon is átszűrők

az adott mondanivalót, és saját tudásukat, ismeretüket nyilvánvalóan segítségül hívják a nehéz szövegrészek vagy inkább az ismerősnek tűnő, a közeli valóság megformálásakor.

A szókincs hű képe az adott társadalom anyagi és szellemi világának. E tény helytállóságát megerősíti a Huszita Biblia lexikai vizsgálata, azoknak a szókincsrétegeknek az elemzése, amelyekbe a bibliai események, történetek mellett óhatatlanul beszüremkedett a fordítónak a világa, valósága is, tehát a 15. század levegője, sőt helyenként jóval korábbra tehető elemek, emlékek mutathatók ki a nyelvemlék szövegéből, így pl. a pogány hitvilág néhány szava: a *ritet* 'önkivület', *beléndes* 'eltévelyedett', *jonh* 'szív, lélek' stb. Büky Béla a pszichikumra vonatkozó szókincs korai rétegét feldolgozva a Huszita Biblia keletkezéstörténetét, egyház- és kultúrtörténeti háttérét is nagy alapossággal rajzolja meg, jelezve azt, hogy a prezentált szókincs vizsgálata, értelmezése csak is a megfelelő valóságháttér ismeretében lehetséges (BÜKY 1986).

Ki kell térnünk itt néhány módszertani szempontra: a szövegek szókincsének vizsgálatakor specifikus helyzettől állunk szemben: egyrészt azért, mert annak ellenére, hogy bibliai időkről, eseményekről szólnak a kódexek szövegei, mint említettük, a fordító a maga korának, valóságának az ismeretanyagát, tehát a vizsgálatunknak megfelelő szókincset vitte bele a szövegbe; másrészt korlátozó tényezőként hat az a körülmény, hogy csak akkor valóságanyag kerülhetett be a szövegbe, amennyit a bibliai tematika befogadhatott.

Úgyisintén módszertani indokoltaságú az ún. *mezőelmélet* alkalmazása a lexikológiában, ami lehetővé teszi, hogy az etimológiai és asszociációs kapcsolatok figyelembe vétele nélkül is körül tudjuk határolni az egyes területekre, témakörökre vonatkozó szavak, kifejezések összességét. Először mezőkre bontjuk a vizsgált valóságháttérrel, a következő munkafázisban pedig Trier fogalom- és szómező megkülönböztetése bizonyul irányadónak, mert a fogalommező, mely nem *a priori* létezik, hanem a valóságból vezethető le, minden korszak nyelvéllapotában döntő módon irányítja a szómező összetételét, s ami esetünkben igen fontos: a fogalommezőben korszakonként bekövetkező változásokhoz mindig megfelelő szómező társul (vö. RAJSLI 1994: 166–167.).

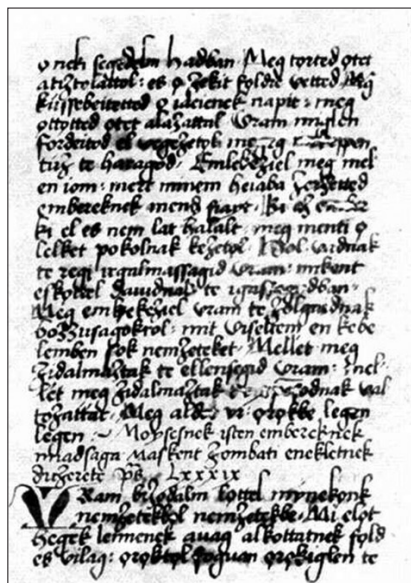
Néhány gondolat erejéig szólni kell az adott korszak valóságháttéréről!

A 13–14. századra a magyarság is felsorakozik az európai feudális társadalmak mellé. Az őshazából hozott pásztorkultúráját egyre inkább az európai földművelő nép műveltségéhez hasonítja. A gazdasági életben a honfoglalás utáni változások következtében az állálló állattartás és a földművelés válik főfoglalkozássá.

A földművelés a 12. század végére éri utol jelentőség tekintetében az állattenyésztést. Itt vezető szerepe a gabonatermesztésnek van (búza, köles, rozs, árpa). A föld megművelése azonban még csak a talajváltó rendszeren alapul, amelyre az jellemző, hogy a terület kimerülése után újjal váltják fel. Ennél a gazdálkodásnál még nem válik szét élesen a szántó, a legelő, tehát a különböző használatú terület.

A 14. századi gazdasági fejlődés az Anjou-uralkodók nagy erénye. Kialakul a teljes faluhálózat, a városi élet, a mezővárosokban élénk kereskedelem folyik. Megalakulnak a céhek. A földművelés új korszakába lép az ekevas használatával. A talajművelés módja is korszerűsödik, a háromnyomásos rendszerben a szántót három váltásban használják: az egyik évben gabonát (búzát, rozst), a másodikban tavaszi gabonát (árpát, zabot) vetnek bele, a harmadik évben ugaron hagyják pihentetni. (BERTÉNYI 1987: 130.) E nagyarányú fejlődés következtében a szókincs is sokat bővül, a kiavuló és a fogalommal együtt eltűnő szavak helyére a gondolkodás fejlődésével új értelmi és érzelmi árnyalatok alakulnak ki.

A nagyméretű és szükségszerű szókincsbővülésen kívül ebben a korszakban érezhető legkifejezettebben a régi, egyébként kifogástalan elnevezés és a jövevénytűző küzdelme. Szemléletes példa erre a szövegeinkben a *búza* analógiájára kialakult *gabonafő* (ahol a *gabona* már jövevénytűző) és a *kalász* szavak előfordulása. A legkorábbi keletkezésű bibliaiszövegben, a *Bécsi kódexben* még csak a *gabonafő* található, az 1466-ban másolt *Münchener kódexben* már megjelenik a *kalász* szó, jóllehet a 'szálka' értelemben („mit látod kedég a kalászt te atyádfia szemében, a gerendát kedég te szemedben nem mértéklel” Mt. 110.), a szlávól ugyanis a 'gabonafej szálkája, bajusza' jelentésben került át. Ehhez hasonló folyamat játszódtott le a *sósolat* ~ *szikesföld*, *folnagy* ~ *sáfár* szavainkkal is.

Apor-kódex

A továbbiakban a Huszita Biblia nyelvi valóságátterének néhány aspektusát – a gazdasági élet, a tér, a vidék, az ember mindennapjainak a képét szeretnénk a szókincs tükrében felvillantani.

A **foglalkozásnevek** közül megemlíthetjük a következőket: *vincellér* 'szőlőmunkás', *szőlőműves*, *szőlőnek nyomója* 'sajtoló munkás' (Károlyi Gáspár bibliafordításában *szőlőtaposó* a megfelelő kifejezés.), *szőlőőríző*, *galambároló* 'galambárus', *madarász* stb. A *komplár* 'kereskedő' szó esetében az olasz *comprare* szó 'vásárol, vesz' jelentését kell megemlítenünk, mely az olasz társadalmi környezet hatását mutatja, hiszen lombard telepesei voltak Kamanc közelében. Gyakori foglalkozásnév még a *folnagy* 'intéző, sáfár' 'gazdatiszt' is. Számos -ó/-ő képzős főnév is előfordul ebben a csoportban: *sütő*, *őrlő*, *szántó* (szolga), *arató* stb.

A terek megnevezései: (külső) *vizetlen* 'pusztaság', *sósolat* 'szikesföld' vagy 'meddő föld' pl. *Gyimölcsnek földő lött sósolatba* Apork. 78., *kietlen* 'puszta v. pusztaság', *irotvány* 'irtvány' vagy 'töretlen föld', *mezős* 'síkság', *egyenes* 'síkság'.

Belső terek pl.: *hajazat* 'állatok menedékhelye', *gádor* 'csarnok', *pince* 'magtár', *patika* 'magtár' pl. *eltékozlattattak a patikák* BécsiK. 204. (Károlyi Gáspár később *gabonás ház* kifejezést használ.)

A mindennapi munkafolyamatokra is számos kifejezést találunk: *himt* 'vet' pl. *Aratsz hol nem vetettél és győjtesz hol nem himtettél* MünchK. 168., *plántál* pl. *Plántáltattak úrnak házában* Apork. 52., *környékez* 'szőlőt fallal körülvesz', *gyűjt* ~ *győjt* 1) 'egybegyűjt' 2) 'bőngész (szüret után)' pl. *szőlőszedetnek fűrtöcskéit gyűjti össze* BécsiK. 255.

Munkaeszközök: *járom* 'iga', *rosta* pl. *Miként a búza megtöretik a rostában* BécsiK. 230., *sarló* pl. *Legottan ereszti a sarlót mert rokon az aratat* 'tehát közel az aratás' MünchK. 194., *vereség* 'korbács' pl. *vereségekkel és bikabőrből alkotott ostorokkal gyötrettetvén* BécsiK. 86., *tömlő* pl. *nem eresztnek új bort ó tömlőbe* MünchK. 116., *szántóvas* 'ekevas'.

A mérőeszközök, edények neveit nem sikerül mindig lefordítaniuk: *kados* 'korsó, vödör' (a latin *cadus*) pl. *tartozol én uramnak száz kados olajjal* MünchK. 301., *siklus* – itt a sékel ókori pénzegység, a latinban: *siculum*.

Lefordíthatatlan marad a *gerla* ~ *girila* (pl. száz *girila* arany), az *arthabe* (pl. egy *arthabe* zsemle).

Megtörténik, hogy az anyagnév áttevődik az edény nevére: *alabástrom* 'kenőcs-tartó, keleh' 'kehely' pl. *borának telles kelhe* Apork. 30., *köböl*, *szapu* 'véka' pl. *nem vetik őket a szapu alá* MünchK. 103. A *szapu* szónak a 'mérce' jelentése után csak az 1700-as években alakul ki a 'lúgos mosólé' értelme.

Az állatvilág megnevezései közül néhány általános használatú szót említünk: *szökdöső* 'általában élőlény', *repeső* ~ *repekös* ~ *repös* 'madár' pl. *Mennyei repesők* MünchK. 108., *tollas repékösök* Apork. 36., *mászó* 'csúszómászó' pl. *földnek mászó* BécsiK. 183., *lelkes* 'állat v. barom' pl. *vidéknek lelkesi* 'mezei állatok' BécsiK. 207., *kövér* 'hízalt állat', *négylábó* 'négylábúak'.

A tenyészállatok nevei közül: *tik* 1) 'tyúk' pl. *hányszor akartam te fiaidat egybegyőjtenem miként a tik győjti egybe ő pisenit ő szárnya alá* MünchK. 162.; 2) 'kakas' pl. *Legottan tik szőla* Apork. 172., *pislen* 'csirke', *kecskeolló* 'gödölye', *bial* 'bi-valy', *joh* ~ *juh* pl. *Kivitted te népedet miként johokat* Apork. 33.

A kártevők elnevezései közül: *csajva* 'pusztító bogár' vagy 'cserebogár' pl. *Mondotta és jött sáska és csajva* Apork. 71., *eblég* pl. *Ereszte öközikbe eblegyet és megevé őket* Apork. 37., *muszlika* 'muslica' pl. *Mondott és jött eblég és muszlika* Apork. 71., *sáska* pl. *ő étke kedég vala sáska és vadméz* MünchK. 99.

Az állat- és növénynevek között is maradnak lefordíthatatlan alakok; pl.: *erodiusz* 'golya' (Károlynál és Szencinél az *esztrág* megnevezés fordul elő.). A gránátalma neve a Huszita Bibliában *malogránátom*, a *mirtetus* 'mirtusz'-t jelent, a *mális* 'gyümölcsfát' stb.

Az állatok megnevezései között van még az *énekő*, mely a bagoly neve; pl. *Éneklőnek szava az ablakon* BécsiK. 281., *ravas* 'róka' pl. *ravasznak likaik vadnak* MünchK. 113., *szől* 'sün' pl. *és szől lakoznék ő küszöbökben* BécsiK. 281.

Az ember környezetét, az őt körülvevő világot is megtaláljuk a szövegekben; pl. a napszakokra, az időjárásra vonatkozó kifejezéseket: *aszjúság* 'szárazság', *cseppen* 'esőcsepp', *derhenő* 'derült idő', *veternye* 'reggel', *verhenyő* – főleg az égre vonatkoztatva: *verhenyő az ég* 'vörös az ég', *es* 'eső' pl. *kérjetez úrtól esset esti üdőben* BécsiK. 308., *harmat* pl. *olyan monnal holval elmúlo harmat* 'olyan, mint a reggel elmúlo harmat' BécsiK. 188., *kristál* 'jégeső', *kő* 'jégverés' pl. *vetett ő essekért követ* 'eső helyett jégverést küldött', *szél* pl. *aszaló szél* 'aszály'; *megverte-*

lek tüőket égető széllel BécsiK. 289., *szelet vetnek és vészet aratnak* BécsiK. 191.

A ház körüli dolgok közül is emeljük ki néhány szót!

Anyag-, étel- és terméknevek: *venerék* 'ital', *seprő* 'borseprő' pl. *az ő seprője nem semmidett meg* Apork. 30., *só* pl. *tü vagytok a földnek savi* MünchK. 103., *lellah* 'gyolcs' (a latin *linteum* 'vászon' megfelelőjeként), *ruha* pl. *jőnek tühozjátok juhoknak ruháiban* 'báránbőrben' MünchK. 111., *kenyér* pl. *hamu alatt sült kenyér ki meg nem fordejtatik* BécsiK. 190.

A szavak nemcsak művelődéstörténeti tényeket fednek fel, hanem érdekes módon életvitelről, morális értékekről, furcsa szokásokról is árulkodnak; pl. a hamis gabonamérés jelenségére ismerhetünk a *Bécsi kódex* lapjain (228. l.), amikor a következő kifejezéseket találjuk: *megkissebbítjük a mértéket* 'vékát', *megbővítjük a siklust* – tehát a gabona árát.

A kétkezi munkás életbölcsségét a kulturális hagyomány, az általánosító értelmű frazeológiai egységek: szólások, közmondások öröklítik meg, de a későbbi irodalmi nyelvet gazdagító hasonlatokba, metaforákba is kerülnek be e szövezők elemeiből. ○

Irodalom

BERTÉNYI Iván

1987: *Magyarország az Anjouk korában*. Gondolat, Budapest

BÜKY Béla

1986: *A pszichikumra vonatkozó szókincs korai rétege a magyarban*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HADROVICS László

1994: *A Magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*. Nyelvtudományi Értekezések 138. Budapest

KARDOS Tibor

1953: *A Huszita Biblia keletkezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KERTÉSZ Balázs

2009: *Bécsi Kódex, Münchener Kódex. = „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk.: Madas Edit. OSZK, Budapest, 256-259.

NEMESKÜRTY István

1990: *Magyar biblia-fordítások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

PALACKY, František

1984: *A huszitizmus története*. Európa Könyvkiadó, Budapest

RAJSLI Ilona

1994: *Délvidéki nyelvemlékeink I. Nyelvtörténeti tanulmányok*. Betli Bt., Szeged

1996: *Az Apork-kódex szótára*. Betli Bt., Szeged

Jegyzet

¹ A kódexekből idézett sorokat a könnyebb tájékozódás érdekében kiejtés szerinti átírtuk és dőlt betűkkel jelöltük.

Hippokratész és Jézus szolgálatában

Dr. Kiss György, Szabadka szemorvosa, és lelkipásztor sógora

Rokay Zoltán, Budapest–Szabadka

A Bácsország 60. számában Glässer Erik Egy bácskai orvos enyésző sírkövééről című rövid beszámolójával arról értesíti az olvasóközönséget, hogy az óbecsei belvárosi katolikus temetőben Dr. Kiss György sírhelye teljesen elhagyatott, benőtt, a síremlék ledől.

A sírhely megmentése érdekében az orvosnyilvánosságra irányítja a figyelmet. – Nos időközben öröndetes változás állt be: Óbecsén (ha nem is az orvostársadalom, hanem Dr. Kiss György és családja emlékéért ápolni kívánók kezdeményezésére és anyagi eszközeivel) felújították Dr. Kiss György sírhelyét, síremlékét, erről a cikk végén látható fénykép is tanúskodik.

1. Ki volt Dr. Kiss György?

Tanulmányok, Pacsér, házassága

A Fővárosi Lapok hatodik évfolyama (1869) – „270.-ik sz. Csütörtök, november 25.” – a következő rövid hírt közli:

„Növekedő tiszteletben részesül Szabadkán egy jeles szemorvos: Kiss György, ki a bécsi egyetemen végzé tanulmányait, s a wieneni kórházban is működött. Ő már sok egyént megszabadított a kancsalságtól és szürke hályogtól. A város által létesített szemkórodában egy év alatt vagy 30 ember nyeré vissza szeme fényét. A szegényeket ingyen gyógyítja. Megemlítendő, hogy nőül is oly leányt vett el, kit vakságából ő gyógyított ki. Négy évi működését máris sokan áldják Bácskában.”

Hogy ne tartsam bizonytalanságban azokat az olvasókat, akik esetleg nem tudják, a „leány”, akit Dr. Kiss György gyógyított és feleségül vett: Szulik Borbála – Betty, a felejthetetlen emlékü óbecsei prépost-plébános, pap költő húga. Így, a Hippokratész szolgálatában álló szemorvos, aki a testi bajokat hivatott gyógyítani, sógora lett a lelkeket orvosló, Jézus Krisztus szolgálatában álló papnak. Az evangéliumok több vak meggyógyítását is elbeszéli, Márk evangéliuma név szerint is megjelöli az egyiket: Bar-Timeus, Timeus fia. – Egyébként Kiss György és

1865. Künbaya.
Febr. 19. A naplóirásomat elmulasztom, de most újra hozzáfogok. – Képe' nif. szarashinter a multra. A sélen át kevé' eredeti dolgozatot képe' tettem; de jó's. kán fordítottam. Kistüörbe; Tanoda. Sajorba s a Tanfeifias piulör s neve. löt Evkönyvébe írogattam. Fűfy. Tan. ma' is fölkelő'sor, hogy írja a Kásho. kishu. Képlazba. Ugy a Sz. Jován'sorfu. lat hivatalos felkelő'sor külvör's. hozzám néjies dolgozatot képe' tetse'. re. Ittam is egy költői be' elést. Az itéleser még várom róla. Fűfy. hozzám különöfen jó' indulatos musas le veleiben. –
Tolyó' hó' yireu' volt Betty hugom eskü. röje Dr. Kip Györgyggel. Isten áldása le. gyen rajtot. Az esküvő' Baján költő's. Almá's Jován. madarafi plébános ur. Gyura nagybátyja eskette őket. A nap. nagyor: Sutrery díjor ügyvéd iskolatár. kem és Wunderlich pompédor's. Egyis vöfel kishorál Gölka, a má's Jován'sor. Nyolcholyó's: Sutrery díjor's s Wagner

Részlet Szulik József naplójából (Dr. Kiss György és Szulik Betty esküvőjének leírása)

Szulik Borbála házasságát minden Kiss Györgyről szóló cikk megemlíti – hivatkozva Szinnye József Magyar írók élete és munkái c. művére.

Mielőtt azonban a boldog frigyéről és a két kiváló személyiség sógorágáról beszélnénk, el kell mondani, hogy Kiss

György 1839. április 12-én szegény földműves szülőktől született Bácsbokodon (Bikityen), elemi iskoláit ott és Bács-Madarason végezte (ahol Szulik nevelőapja gazdatiszt volt), majd a bajai és pécsi gimnáziumban tanult (épp úgy, mint sógora). Az orvostudományt Bécsben hall-

gatta, és ugyanott nyert orvosdoktori oklevelet, 1864-ben a Bécs melletti Wieden kórházában működött mint másodorvos. Ebben az évben hívta meg őt Pacsér, Bács-Bodrog vármegye idillikus fekvésű közsege orvosául. Pacséri működése idején kötött házasságot Szulik Borbálával. Sógora (akkor kunbajai káplán) így örököltette meg a mindkettőjük élete és utóélete szempontjából nevezetes eseményt:

„1865. Kunbaja. Febr. 19... Folyó hó 7.-ikén volt Betty hugom esküvője Dr. Kiss Györggyel. Isten áldása legyen rajtuk. Az esküvő Baján történt. Almásy István madarasi plébános úr, Gyura nagybátyja eskette őket. A násznagyok: Szutrelly Lipót ügyvéd, iskolatársam és Vunderlich szomszédunk. Egyik vőfél Viberál Jóska, a másik Joanovits. Nyoszolyók: Szutrelly Rózsa s Wagner Magdolna. Esküvő után Madarasra mentünk. IV. Béla című versemért 1860-ban nyert 4 arany kettejét szántuk a papnak, de Csápek csak egyet fogadott el; a másikat tehát a cigány kapta. Az ebéd fényes volt. Latinovits Lajos uraság s fia Albin is jelen volt. Én ily formán köszöntém fel őket:

A nagynevű német költőről, Góthéról mondják, hogy kimúlása percén így kiáltott: »Több világosságot!« Lehet, hogy e költő szellemi, értelmi világosságot értett; mindazáltal a physikai világosságot is oly nagy kincsnek tartjuk, miszerint szerencsétleneknek nevezzük azokat, kik – mint mondani szokás – szemök világát elveszték. Már nem sok kellett volna, hogy az én szeretett, édes hugom is e szerencsétlenek közé tartozzék. Tudjuk mindannyian, ki volt az, aki őt e szerencsétlenségtől megmentette, tudjuk, hogy nem más, mint az, aki őt ma az Úr oltárához vezette. Adja Isten, hogy míg élnek, és sokáig éljenek, sohase szűnjék nekik ne csak az anyagi világosság, hanem a meglegedés és boldogság világossága is ragyogni. Éljenek! Reggelig tartott a mulatság. Másnap elkísértem (őket?) Pacsérra. Útközben eltörött kerekünk; úgy kellett egy szállásról költsön kérni. Ez szerdai nap volt. Este Kővágó Gyuri bátsinál mulattunk, bár igen álmosak valánk. Jelen volt Viberál is vőfél fiával és leányával. A kántor tamburásokat hozott. A pacséri templom igen tetszik. Szeretnék oda jutni administratornak. Pénteken jöttem haza.”

(Meg kell említeni, hogy az esküvők/lakodalmak akkoriban keddi napon voltak, hogy a násznép vasárnapig „kialhasa” magát, és ott lehessen a szentmisén,

továbbá, hogy a „stólapénz” esküvőért, temetésért az esketési hely plébánosát illette meg tekintet nélkül arra, hogy az megadta-e a „delegációt”-felhatalmazást annak, akit a násznép eskető papként kívánt.)

2. Szabadkán

Ami Dr. Kiss Györgynek igazán hírnevet és kitüntetést hozott, az szabadkai működésének köszönhető. Ám konfliktusmentesnek sem mondható itteni tevékenysége. Ebből az időszakból maradt ránk a legtöbb forrás róla és munkásságáról, nem utolsósorban Dr. Emil Libmann és Dr. Ivan Pančič publikációinak köszönhetően.

Dr. Kiss Györgyöt így jellemzi Sándor József az *Ó-Becse és Vidéke* 1891. február 1-jén megjelent tárcájában:

„Szerény, de emberi erőt felülmúló munkásságával, leereszkedő finom modorával, anyagi jó szívével, a szegények iránti lángoló szeretetével és nemes-szívűséggel vívta ki, hogy Bácska határain túl is méltó tisztelet tárgya lett. Czelt csak egyet ismert s ezért élt: önzetlenül, szerényen és önfeláldozólag szolgálni a szenvedő emberiséget.”

Dr. Kiss György nyilván már a wieden kórházban kiváló szemészeti ismeretekre tett szert, majd oly tökélyre vitte őket, hogy valóságos „csodadoktor” hírében állott már működése kezdetén. Ehhez hozzájárult páciensei iránti önzetlen emberszeretete, amely arra indította, hogy ingyen kezelje őket, és lakásán gondoskodják róluk. Ezt minden róla írt cikk (amelyek részben egymástól függnék) megemlíti. Mi sem magától értetődőbb, hogy híre hamarosan eljutott Szabadkára, ahol a trahoma és más szembetegségek ijesztő méreteket öltöttek, elterjedésüket – a szakértők véleménye szerint – előmozdította a szabadkai homok. A szabadkai tanácshoz intézett levelében, amelyben oklevelének honosítását kéri, azt is kéri, hogy rendezzenek be egy kórtermet a trahomások számára (akikről addig úgy vélték, megvakulásra vannak ítélve), mert operatív úton visszanyerhetik szemük világát. Ez 1865-

ben volt, amikor Dr. Kiss György félévi pacséri működése után Szabadkára költözött. Szabadkai munkásságát így írja le Sándor József az említett tárcában:

„A szabadkai kórház létezését dr. Kissnek köszöni. Ő nemcsak közkórházak felállításán fáradozott, de privát háza is folyamatos kórház volt; állandóan 8-10 beteget tartott a házában, kikerül nem csak gondoskodott díj nélkül, hanem még élelmezéseket is sajátjából adta. Ugyanott a IV. honvédszászlóalj parancsnokságától a leghálásabb elismerést kapta 1877-ben, a zászlóaljnak hosszabb időn át tett díj nélküli fáradozása-ért. A szegények iránt táplált szeretete, hogy erősebb volt minden emberi tekintetnél mutatja az, miszerint volt elég lelkibátorsága az egész szabadkai hatóságnak szemébe vágni a betegek körüli vétkeket mulasztásait. Midőn a szabad-

kai hatóság többszöri felszólítás után sem volt hajlandó a kenyert beszállító kórházi péket rendre utasítani, nyílt röpiratban ritka bátorsággal így írt: »Vádolom a közönség előtt a hatóság egyes tagjait vétke mulasztással és hanyagságról, mint akik daczára a kétszeres főorvosi jelentésnek, mindeddig orvoslást nem nyújtottak; a bérlet is, mint aki szerződést önhatalmúlag megszegve, 160 sze-

gény ember élete, egészsége és éhségével mit sem törődve, embertelen nyereszke-
désül az anélkül is rossz kosztal táplált azon szegények gyomrát szemelte ki, kiknek jóformán a kenyér képezi egyedüli táplálékát.« Finom ildomos modor, de szakításig menő igazságszeretet égett a már hant alatt kihalt szívben.”

Szabadkán született Dr. Kiss György és Szulik Borbála első fia, György (1867. május 28-án). A Szent György-templomban keresztelték meg, és a szülők a bejegyzés szerint a plébánia területén laktak (az utcát és házszámot akkoriban még nem tüntették fel feltétlenül).

Dr. Kiss György 1874-ben nyerte el I. Ferenc Józseftől a szabadkai kolerajárvány idején kifejtett áldozatos tevékenységeért az Aranykoronás Kereszt Érdemrendet. Erről a tevékenységről mindössze

A bécsi egyetem pecsétje

annyit sikerült megtudnom, hogy Ivan Pančić *Kolera u Subotici* (A szabadkai kolera) című könyvében (PANČIĆ 1991) megemlíti, hogy Kiss György tagja volt egy bizottságnak, amely a járvány leküzdése körüli teendők végrehajtását szorgalmazta. Az idevágó lábjegyzet nagyjából azonos azzal, amit Szinnyei elmond Kiss Györgyről.

Az orvos sógora epigrammával gratulál a magas kitüntetéshez a *Jézus Szent Szívének Hírnökében* (1874. február, 20–21. oldal):

*Dr. Kiss Györgyhöz,
midőn I. Ferencz József őfelsége aranykoronás kereszttel tüntette ki őt.*

György te, kinek neve Kiss, de kinek érdeme mily szép nagy,

Melleden azt ragyogón hirdeti már a kereszt;

Íme keresztdíszed kisded koronával is ékes,

*Képet róla veszek, zengve dicséretedet:
Míg e sötét földön jársz küzdve az emberiségért,*

Lásd a kereszt nagy lesz és kicsiny a korona.

*Ám ha keresztedet itt békén viselended,
a síron*

Túl a kereszt által nyersz te nagyobb koronát.

Szulik József

A Dr. Kiss György tevékenységét ismertető írások kivétel nélkül megemlítik az akkor már elismert szemorvos igyekeztét továbbképzése érdekében. Az ún. „villamtűzet” Tübingenben tanulta, és a „gyógykezelést annak legismertebb mesterétől, Clemenstől Frankfurtban, kivel utolsó napjái tudományos levelezésben állott”, amint ezt Sándor József elmondja. Sajnos, sem a Tübingenben való tartózkodásáról, sem a Clemensszel való levelezésről nem sikerült semmi közelebbit megtudnom. Ez utóbbi valószínű Kiss György halála előtt hat évvel bekövetkezett végzetes megbetegedéséig tartott, amely teljesen megbénította.

Ugyanígy szemészeti és fülgyógyászati publikációit is felsorolják a róla szóló beszámolók. Ezek ismertetése, értékelése a szakorvosok feladata. Említést érdemel a *Palityi tófürdő* c. írása (*Fürdői Lapok*, Budapest, 1868). Burtik Györgytől megtudhatjuk a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1899-ben tartott XXX. vándorgyűlésén elmondott előadásából, hogy ezek a publikációk nem a trachomával foglalkoztak. Ám ugyanebből az írásból első kézből értesül-

hetünk Dr. Kiss György úttörő tevékenységéről ezen a téren:

„Már a 70-es években Szabadka város szemkórházat állított fel boldogult collegánk, dr. Kiss György agitatója következtében, amelynek vezetésével is ő bízott meg. Ő volt az első magyar orvos, ki a trachomával behatóbban foglalkozott, de mivel irodalmilag nem működött ezen a téren, neve egészen ismeretlen manapság. A kormány hivatalos tudomást a Magyarországon lévő trachomáról csak a 80-as évek elején szerzett.”

3. Szeged és Belgrád

A Dr. Kiss Györgyre vonatkozó írások megegyeznek abban, hogy a közkedvelt és elismert szemorvos a szabadkai kórház alapító tagja. 1878-ban, az árvíz idején távozott Szegedre. Itteni működéséről csak annyit sikerült megtudnom – ismét Sándor József tárcájából, hogy „Nem volt egyet Szegeden, melynek ingyenes orvosa nem dr. Kiss lett volna.” A „tárcza” írója azt is megállapítja: „Távol volt tőle a szolgálataiért szereshető pénzügyítés ügyannyira, hogy a szegényekre való pazar költségezése gyakori pénzszavarába ejtette.”

Szegedi működésének kikutatásában remélhetőleg több eredményt tudnának elérni azok, akik vidékeinkről ott folytatják tanulmányaikat.

Ehhez hasonló a helyzet Dr. Kiss György belgrádi működését illetően is. Mindössze annyit mond el Sándor József, hogy az ottani főorvos szobát bocsátott rendelkezésére, ahol a legszegényebb sorsú szembajosokat gyógyíthatta ingyen. Ezután újra Szegeden dolgozott, ami nem tarthatott tovább, mint 1885-ig, mert a róla szóló írások arról beszélnek, hogy 6 évig szenvedett súlyos beteg.

4. Óbecsén

Végül Óbecsén járta Dr. Kiss György az ő élete keresztútjának utolsó stációit. Súlyosan megbetegedett, és betegségének ezeket az éveit – a források szerint – sógoránál, Szulik József prépost-plébánosnál töltötte, ahol felesége ápolta, aki Szulik Józsefet is gondozta, és zárta le a nemes lelkű főpap szemét az utolsó álmra. Ezzel kapcsolatban nem tudjuk, vajon Kiss György a plébániaépületben lakott-e, hiszen – mint már erről szó volt – az anyakönyvekben nem szerepelt feltétlenül a pontos lakcím. Amikor neje, Szulik Borbála meghalt, ott lakcím-

ként a Mezőutca, később Ivo Lola Ribar, most Csuka Zoltán utca szerepel. Azt is tudni kell, hogy régen a plébánosok „elmozdíthatatlanok” voltak, tehát nem volt ritka eset, hogy a „kiterjedt rokonság” a plébánián lakott, vállalva a plébános és a plébánia ellátása körüli munkát mint házvezetőnő stb.

Óbecsén érte a már beteg szemorvost idősebb fia, György halála. A fiú orvos-tanhallgató volt, 20 éves. Az 1887. április 2-án elhunyt ifjú temetését az akkor már szintén súlyos beteg prépost végezte. Ő volt az első, akit a felújított sírhelyre a családból örök nyugalomra helyeztek. Másik gyermekük szintén fiatalon halt meg, róla azonban semmilyen adattal nem rendelkezem. Végül, amire mindenki rettegette, de ami a súlyos beteg számára megváltás volt: aki oly sokaknak visszaadta látását, most lehunyta szemét a végső álmra. Az *Ó-Becse és Vidéke* így értesíti a gyászos eseményről olvasóit:

„Dr. Kiss György szem- és fülorvos, villamgyógyász, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa folyó hó 20-án jobblétre szenderült. A boldogult sógora volt néhai Szulik József prépost plébánosunknak. dr. Kiss igen jó hírnek örvendő orvos volt. Működött Szabadkán majd Belgrádban, legutóbb pedig Szegeden, hol a legnagyobb és legfényesebb sikerű munkájában érte őt, mintegy hat év előtt betegsége, mely visszavonulásra készítet. Ezidőtől fogva sógoránál, itt Becsén tartózkodott, mígnem hosszú szenvedéstől megszabadítá a halál. Temetése 21.-én – szerdán – délután 3 órakor volt az intelligencia, különösen a nők részvétele mellett. A temetésnél három pap cselebrált. Az arany érdemkeresztet Osztrogonác F. tanító vitte az elhunyt után, melyet szép számban kísértek ki az utolsó útra. A mélyen súlytott özvegy a következő gyászjelentést adta ki: dr. Kiss Györgyné, szül. Szulik Borbála, saját, valamint rokonai és ismerősei révén fájdalomtelt szívvel jelenti szeretett férje Dr. Kiss György, szem- és fülorvos, a koronás érdemkereszt tulajdonosának folyó hó 20.-án d.u. ¼ 1 órakor a halotti szentségek felvétele s hosszas szenvedés után életének 52.-ik boldog házasságának 26.-ik évében történt csendes elhunytát. Hült teteme a róm. kath. szertartás szerint folyó hó 21.-én d.u. 3 órakor fog örök nyugalomra helyezettetni. Az engesztelő szent mise a boldogult lelki üdvéért f. hó 21.-én fog az úrnak bemutatattani. Béke legyen porai felett!”

Nr.	vor & Nachname	Promotion	Ordnung graduirten Med. Dr.
<u>Plindim - Jahr 1864/5.</u>			
1222	Spitzer Jo- sef, und Groß- Kopftobin in Dra- gura	Jahr 4. November 1864.	Dr. Jos. Spitzer
1223	Bodnár József, und Kinn- ly. Schulmeister in Dragura		Dr. Stefan Bodnár
1224	Arseniu Johann, und Gimm- mühl in Draconia		Dr. Johann Arseniu
1225	Kiss György und Lihilga in Dra- gura		Dr. Georg Kiss
1226	Weinberger Johann, und Lang in Öberramau		Dr. Franz Weinberger
1227	Casoulides Constantin, und Jannina in Griechenland	Jahr 29. November Jahr 1864.	Dr. K. Casoulides Constantin.
	Michaelis	Jahr 20. d. u.	Dr. Wilhelm Michaelis

Kiss György doktorrá avatásának (promóció) iktatása, az újonnan felavatott doktor aláírásával (Bécs, Egyetemi Levéltár, Promóciók könyve)

Sándor József a már több ízben idézett „tárczában” így emlékezik meg a nemes halottról:

„Még el sem hervadtak a b. e. Szulik József óbcesei prépost-plébános sírján a szeretet összehalmozta koszorúk s már

újabb sírdomb jelzi ugyanazon családnak egy nagy halottját. A kedves nővér szemei a szeretett fivér halála okozta könnyektől még nedvesek s már is az imáadásig szeretett férj csendes sírhantja teszi e nemes nő szívét a fájdalom mélységes

tengerévé. Január 20.-án d. u. 1 órakor hosszas évekre terjedő kínos szenvedés halállal való vívódás után szenvedett ki dr. Kiss György speciális szem- és fül-orvos, a résztvevő szívek egyik legnemesb-
bike, az emberiség egyik önfeláldozásra

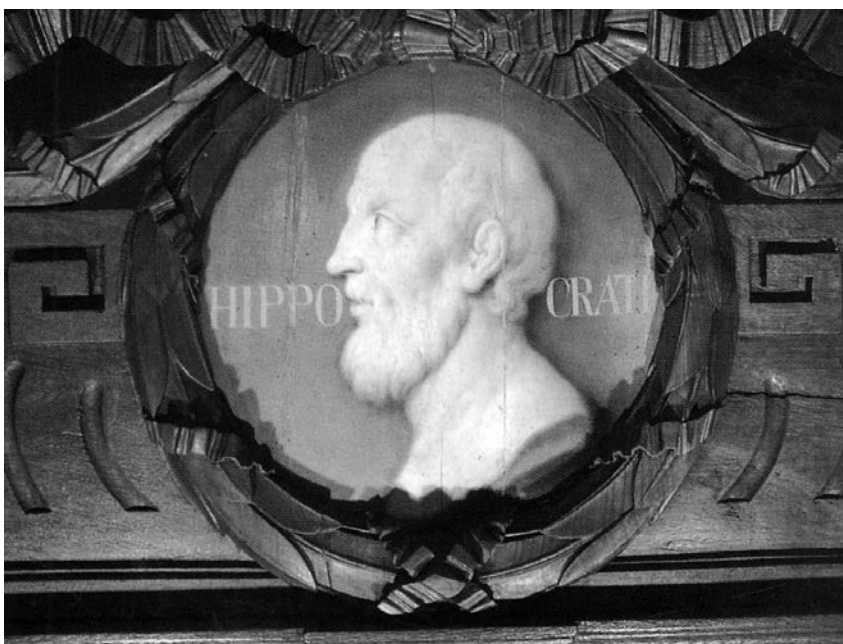
kész jótevője. Nyugodtan halt meg, ki 6 év óta élőhalott volt. Betegsége – mondhatnám betegségek között unikum – már 6 év óta az ágyhoz szegezte. A generális orvos érezte és tudta, hogy betegsége gyógyíthatatlan, egészsége visszaszerzését nem is reménylette és így nem maradt más vígasztalás számára, csak az, mit hön szeretett vallása nyújtott. Ezen szt. vallás sugallta édes reménység csalta a mélyen vallásos férfiú haldokló ajkára az utolsó szót is, melyben egyedül vígasztát érezte. Jézus szentséges nevének segélyül hívása között zárta le szemeit a hosszú álomra az, ki annyinak szerzé vissza életében szeme világát. [...] Nemes szívének ismertetésére szabadjon felhoznom azon körülményt, hogy kedves nejét 1865-ben mint csaknem vakon vezette oltárhoz, s ebből kiragogy egyrészt tiszta, nemes és égő szerelme neje iránt, másrészt tudományos ismereteinek azon biztossága, melyet kevés ember merne ilyképen magára vállalni. – De nem is csalódott ezen anygali jószágú nő nemes szívében. Nem hiszem, hogy van Ó-Becsén, kinek szemében nem lopódzott résztvevő könny és kinek szíve nem esett meg e nő láttára, midőn a teljesen tehetetlen férjét 6 megszakítatlan hosszú éven át oly odaadó hártalan szeretettel ápolta. Ott láttam, mire képes az igazán szerető női szív! Áldozott folyton, nem tudva, hogy áldoz, hasonlóan a vérét odaadó madárhoz. A végzetetlen jószágú Isten, ki keresztény erényedet ily kemény próbára tette és szeretett férjedet tőled elvette, az harmatozza szívedben a nemes megnyugvás azon érzetét, mely a csapások elviselésére mindig erőt ad!

Dr. Kiss György családi életében a legjobb férj és atya volt. Ki volna képes leírni a fájdalmat, mit neki két serdülő kedves fia halála okozott? Meghajlott, de össze nem esett e kín alatt, mert Istenbe vetett bizalma erőt adott ezek elviselésére.

A szó legnemesebb értelmében igaz keresztény módra élt és jámborult halt meg.

Könnyezve és meghatottan hallottam a beteg végső szavait: »Az irgalom Istene legyen könyörületes irántam, és ha más érdemem nem tekint, vesse latba azt, hogy életemben 60.000 beteget gyógyítottam és esküszöm azok közül 30.000-et díj nélkül.« Oh, még ily lángoló szív is kihűlhet!? Nem, nem, emléked élni fog közöttünk!

Habár e sorok írója érzi, hogy nem volt képes érzelmeit felőled, hozzád

Hippokratész Grísaille-eljárással festett arcképe (Maulbertsch?). Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár

méltólag papírra tenni, mégis jól esett kegyeletét ezzel is leróni s vígasztalja őt azon tudat, hogy kedves halottaink felett az igazi érzés nem talál méltó szavakat akkor midőn csak a fájdalomkönyveknek van jogosultságuk.”

5. Hogyan támogatta a Jézus szolgálatában élő lelkipásztor a Hippokratész szolgálatában élő orvost?

Mindenekelőtt Dr. Kiss Györgyről is el lehet mondani, hogy nemcsak Hippokratész szolgálatában működött, hanem – a jelek szerint – önzetlen szeretetével komolyan vette Jézus szavait: „Amit egynek ezen legkisebb testvéreim közül tettetek, nekem tettétek.” Ez feleségére is vonatkozott, aki nemcsak férjét, hanem fivérét is ápolta. Szulik József pedig a betegek gondozása közepette megrokkant sógort és annak családját „házába fogadta”. Már előtte is támogatta sógorát, aki jótékonykodásában nem ismert határt, és családjával együtt gyakran voltak anyagi gondjai. Erről tanúskodik Szulik József 1890. január 24-én kelt végrendeletének idevágó szakasza:

„Kedves hugom, Szulik Borbála, Dr. Kiss Györgyné, életem s különösen beteg napjaim vígasztalója, legyen általános örökösöm. Őt illeti összes hagyatékom; de eddig is igen sok tárgy van házamban, az ő tulajdona már most is, és amennyiben bútoraim jó része az övé volt, s midőn mindenféle bajokban szorult családjá a szegedi árvízkor, Bel-

grádban és onnan visszatértekor, férje megbetegedése alkalmából [...] én a családot mindenféle bajában, adósságai fizetésében több ezer forinttal gyámoltítottam, árveréseken sokféle tárgyat megvettem saját pénzből, s mindezt azért tettem, hogy hugomnak mentől többet megmentsek és biztosítsak, amint ezt életemben többek előtt nyilvánítottam, úgy azt most végrendeletemben is kijelentem...”

Valaki felteheti a kérdést: Nem károsította meg a Jézus szolgálatában működő lelkipásztor az óbecsei egyházközséget azzal, hogy sógora segítségére sietett annak hippokratészi szolgálatában kifejtett nagylelkű jótékonyasága miatt? A tények mást látszanak bizonyítani. Az

Jézus Krisztus. Róma, S. Maria sopra Minerva bazilika, Róma, Perugino (?)

óbecsei egyháztanács 1890. július 13-án kelt jegyzőkönyvében ezt találjuk:

„Szűcs János hitközségi jegyző föl-sorolja Istenben boldogult ft. Szulik József prépost-plébános úr Ő nagyságának egyéb érdemei mellett különösen azokat, miket az egyházi vagyron megőrzése, gondos kezelése és szaporítása által a hitközséggel szemben szerzett. Lelkiismeretessége, buzgósága és gondossága 12 évi lelkipásztorkodása alatt az egyházi vagyont, a templompénztárakban kezelt tőkéket csaknem megkétszerezte. Midőn az Ó- becei róm. kath. hitközség plébánosává lett, elődjétől összesen 62.327 frt. 49 krt. vett át, halála után pedig kitesz az összes pénztárak értéke 108.424 frt. 42 krt., tehát 46.096 frt. 75 krral többet, mint 12 év előtt. Ezért is, de azon szeretetnél és tiszteltetnél fogva is, mellyel a megboldogulttal szemben viseltettünk és azon kegyeletnél fogva, melyet emléke iránt táplálunk, indítványozza, hogy tiszteltünknek és kegyeletünknek adjuk szemlátható jelét is egy Szulik József-alapítvány létesítésével, melyek évi kamatai szegény iskolásgyermekek téli ruhával és tankönyvekkel való ellátására lennének fordítandók. Indítványozza, hogy a hitközség ezen célra tegyen 300 frtos alapítványt.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatik, s határozatlik, hogy az ó-becsei róm. kath. hitközség hálás kegyeletének kifejezését adandó, Szulik József – alapítványul letesz e.é. 300 frtot, mely összegnek évi kamatai szegény iskolás gyermekeknek könyvekkel és ruhával való ellátására lesznek fordítandók.”

Úgy gondolom, ehhez semmit sem lehet vagy kell hozzáfűzni.

Visszapillantás, kitekintés

Az elmondottak azt a célt szolgálták, hogy rámutassanak két önzetlen lélek követendő példájára, és emléküket megmentsék a feledéstől, átmentve azt az utókornak. Ezzel kapcsolatban (természetesen szerény körülmények között) Szulik József esetében előnyösebb helyzetben vagyunk. Dr. Kiss Györgyöt illetőleg azonban, amint azt a jelen írás is bizonyítja, még sok a „fehér terület”. Szegedi és belgrádi működéséről úgyszólván semmit sem sikerült megtudnom. Nem maradt ránk arcképe. Pedig, véleményem szerint, megérdemelné, hogy Szabadkán az „orvosok panteonjában” mellszobrot kapjon. Hála a nagylelkű kezdeményezőknél, óbecsei sírhelyét és síremlékét sikerült felújítani. Úgyszintén köszönet illeti mindazokat, akik mind

Dr. Kiss György, mind Szulik József esetében segítettek hozzájutni a szükséges anyaghoz. A nagyérdemű szemorvos emlékének ápolását előmozdítaná, ha Bácsbokodon, Pacséron, Szabadkán, Szegeden, Belgrádban és Óbecsén utcát neveznének el róla, a nyájas olvasók pedig amennyiben vele kapcsolatban valamilyen nyomra, emlékre bukkannának, azt közölnék a szerkesztőséggel. ○

Források

Az óbecsei róm. kath. hitközség jegyzőkönyve (kivonat), 1890. VII. 13.
Fővárosi Lapok, VI. (1869), XI. 25. (270)
Jézus Szent Szívének Hírnöke. 1874. Február-hó. 20–21.
Nagyboldogasszony-főplébánia, Óbecse: Elhalálozottak anyakönyvei 1887. Nr. curr. 96; 1891. Nr. curr. 18.
Ó-Becse és Vidéke. 1891. 01. 25., 4. szám, 3. és 1891. 02. 01., 5. szám, 1–2. Tárca. Sándor József: Dr. Kiss György
Szent György-plébánia, Szabadka: Megkereszteltek anyakönyve. 1867. Nr. curr. 102.
Szulik József naplója. 1865. febr. 19.
Szulik József végrendelete

Irodalom

BURTIK György
1900: A mezei munkások egészségügyi viszonyairól különös tekintettel a volt korona-területre. = Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1899. augusztus 27–31-ig Szabadkán tartott XXX. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Budapest, 1900, 707–790., 717.
GLÄSSER Erik
2012: Egy bácskai orvos enyésző sírkövééről. Bácsország, 60. sz.
LIBMAN, Dr. Emil
1997: Subotička bolnica, Subotica, 61–62.
2003: Istakruti lekari Subotice (1792–1992) Subotica, 37–41.
PANČIĆ, Ivan
1991: Kolera u Subotici 1873. godine. Subotica, 39. és 47.
ROKAY Zoltán
Óbecsén felújítják Dr. Kiss György (†1891) híres emberbarát szemorvos sírhelyét és síremlékét. Hírvivő, XII. évf. 33. (588.), 2013. 08. 18.
SZINNYEI József
1899: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Budapest, 294–296.
Szulik József összegyűjtött költeményei és műfordításai. 2002, Kiadja: Rokay Zoltán. Óbecse
Szulik József prózai írásaiból. Szulik József emlékezete. 2004, Kiadja: Rokay Zoltán. Óbecse

Jézus rózsafa keresztje

Egy legendaballada vajdasági változatai

Kónya Sándor, Csóka

A magyar legendaballadákról

A legendaballadák vallásos tartalmú, balladás stílusú énekek. Annak ellenére, hogy tartalmukat tekintve gazdagon szerteágazó éneksaladót¹ alkotnak, „nagy” balladaskönyveinkben ezekből csak néhányat találunk, de ez a néhány lenyűgözően szép, nagyon értékes, kiforrott, több változatban közölt ének. Az 1970-es években kiadott erdélyi *Balladák könyvében* (KALLÓS-SZABÓ 1971) két legendaballada van, *A mennybe vitt leány* és a *Három árva*, a budapesti kiadású *Magyar népballadák* (ORTUTAY-KRIZA 1976) az említetteken kívül még két típust tartalmaz, ezek *A szálláskereső Jézus* és *A fiát kereső Szűz Mária*. A felsorolt négy típus képviseli a legendaballadákat Vargyas Lajos *A magyar népballada és Európa* c. egyedülálló, hatalmas munkájában is (VARGYAS 1976). Hogy nem csak az említett négy típus képezi a legendaballadák körét, arra a kutatók rendszerint utalnak: „Tartoznak ide ponyvára került, kevésbé értékes, epikus vallási énekek s távolabbról énekes koldusok effajta szerzései.” (ORTUTAY-KRIZA 1976: 718.)

A balladák témája különböző korok népi és irodalmi műfajaihoz kapcsolódhat (VARGYAS 1976: I., 9–36.), a balladákba különféle elemek keveredhetnek, ezért besorolásuk valamely témakörbe vagy típusba gyakran nem magától értetődő és nem egyértelmű. A legendaballadának gyakran vannak közös elemei a hősénekekkel, a históriás énekekkel, a vallásos népekekkel és a ponyván terjesztett közköltészeti alkotásokkal. A vallásos elemeket is tartalmazó *Virágok vetélkedése* például a balladakutatók legtöbbje szerint balladaszerű régi ének, tehát nem kimondottan ballada.

Legendaballadánk vajdasági kiadványokban

Szűkebb hazánkban a múlt század második felében föllendült a balladakutatás, így a hetvenes évek környékén már

ittthoni balladaskönyveknek is örülhetünk. A kutatásban is, a balladák közreadásában is úttörő munkát végzett dr. Burány Béla,² aki öt éve nincs közöttünk, de emlékét hálával őrizzük. Dr. Burány a *Három árva* legendaballada tizenkét változatát közölte (Dr. BURÁNY 1977: 171–188.), ugyanez a típus nyolc, illetve három változatban jelent meg Tóth Ferenc észak-bánáti, valamint topolyai balladaskönyvében (TÓTH 1975: 96–103.; TÓTH 1981: 33–37.), és megtalálható Pénovátz Antal pacséri balladáiban is (PÉNOVÁTZ 2005: 22.). Nagy, összefoglaló munkájában Bodor Anikó a *Három árva* öt változatán kívül a *Szálláskereső Jézus* két változatát is közreadta (BODOR 1999: 31–46). Silling István kupuszinai balladaskönyvében a *Három árva* négy változatban, a *Szűz Mária és a kovács vak lánya*, a *Szálláskereső Szűz Mária* és a *Kánai menyegző* egy-egy változatban olvasható. (SILLING 1989: 3. sz., 41/a, 41/b és 42. sz.). Csorba Béla temerini gyűjtésében bukkan föl először a *Keresztcsináló Jézus* balladája (CSORBA 1988: 257.), majd teljesebb szöveggel e sorok írója közölte észak-bánásági népénekgyűjteményében (KÓ-

NYA 2004: 97. sz.). Ugyanitt található a *Szálláskereső Jézus*, a *Szűz Mária és a kovács vak lánya*, a *Kánai menyegző* és a *Betlehemi szálláskereső*, valamint a *Jézus szenvedését, halálát és föltámadását megéneklő Aranymiatyánk* (KÓNYA 2004: 98., 14., 66., 15., 96. sz.), továbbá a legendaballadák körébe sorolható *Mária-énekek*, a *Mária menyegzője*, *Mária találkozása Erzsébettel*, *A török szultán fogadalma Szűz Máriának*, *A római Mária-főtemplom legendája* (utóbbi kettő a nyári hóhullással kapcsolatos), *Mária mennybevétele* (KÓNYA 2004: 67. 138–142. sz.).

ÉNEK JÉZUS RÓZSAFA KERESZTJÉRŐL, AVAGY A KERESZTCSINÁLÓ JÉZUS BALLADÁJA

Az oromhegyesi és martonosi (1. és 2. sz.) változatok itt kerülnek először közlésre.

1/a

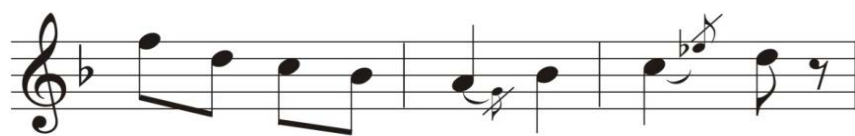
1. Egykor a kis Názáretben,
Kisjézus szőlőskertjében
Két rózsafa zöldellt, virult,
Mind a kettő összeborult.

1/a

♩ = 72

Egy-kor a kis Ná - zá - ret - ben,
Kis - jé - zus sző - lős - kert - jé - ben

Két ró - zsa - fa zöl-del't, vi - rult,

Mind a ket - tő ősz - sze - bo - rult.

2. Az egyik, mint a hó, fehér,
A másik, mint a piros vér.
Szűz Mária gyakorta ott
Este, reggel imádkozott.

3. Megnyílik a kert ajtaja,
Öröm, igazság nappala.
Tiszta hófehér köntösben
Kisjézus azon lépett be.

4. Kis fűrészt tart kis kezében,
Úgy lép Szűzanya elébe,
Szűzanyjának ím így szóla:
Meg ne döbbenj, szent Szűzanyám!

5. Két szál rózsát zöld lombjával,
A fehérből és pirosból,
Kis fűrésszel lefűrészelt,
Abból keresztet készített.

6. Díszesen elkészítette,
Szentséges anyjához vitte.
Örömtől sugárzó arccal
Így szólt szelíd mosolygással:

7. Nézd, Szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
Tizenhárom éves vagyok,
Keresztet csinálni tudok!

8. Halványul Mária arca,
Nagy a lelke, szíve harca.
Titkos, nagy fájdalmat érzett,
Szent fiára búsán nézett.

9. Kérdi Jézust önérettel,
Szívszorongva, bús könnyekkel:
Magzatom, ó, kérlek, mondd el,
Mit jelent a rózsakereszt.

10. Szól a Kisded mosolyogva,
Szűzanyjának csókot adva:
Ilyen lesz a keresztoltár
Kin függök én a Golgotán.

11. Anyám, ezért készítettem,
Csókolj meg érette engem.
Szent szívem érette dobog,
Forró lángja feléd lobog.

12. Te vagy rózsák királynéja,
Szentkereszt a fák királya.
Szűzanyám, ne sírj, ne könnyezz,
Mind a kettőnknek sorsa ez.

13. Engem példáz piros rózsá,
Lásd, még el nem jön az óra.
Fehér rózsá téged példáz,
Te majd a kereszt alatt állsz.

1/b

1. Egy-kor a kis Ná - zá - ret - ben,
Kis - jé - zus sző - lős-kert - jé - ben

Két ró - zsa - fa zöl-dellt, vi - rult,

Mind a ket - tő ősz - sze - bo - rult.

14. Még húsz esztendő van vissza,
Míg szent vérem a föld issza.
Szűzanyám, kérlek tégedet,
Vedd kezédbe a keresztet!

18. Azon a viruló tavasz
Zöld bimbót és lombot fakaszt.
Csipkebokor lett belőle,
Szűz Mária emlékére,

15. Vidd el Libánus hegyére,
Kis, csörgő patak szélére,
Szíved, lelked bánatában
Ültesd cédrusfa árnyába.

19. Melynek kétszínű virága
Piros, fehér a rózsája.
Jó keresztény, rá figyelmezz,
Jézus rózsakeresztje ez.

16. Húsz esztendő zöld tavasza
Ezt új életre fakassza,
Árva rózsák ezen nyílnak,
Engem és téged gyászolnak.

Oromhegyes, Gyalus Mihályné Vörös
Verona (71) – 2008

17. Teljesítve Jézus szavát,
Szent Szűz a rózsakeresztjét
Libánus hegyére vitte,
Cédrusfa alá ültette.

1/b
Szövege megegyezik az 1/a szövegé-
vel

Oromhegyes, Tóth Mihályné Csordás
Katalin (77) – 2008

2.

1. Egy-kor a kis Ná - zá - ret - ben,
Kis - jé - zus sző - lős-kert - jé - ben

Két ró - zsa - fa zöl - det vi - rult,

Mind a ket - tő ősz - sze - bo - rult.

2.

1. Egykor a kis Názáretben,
Kisjézus szőlőskertjében
Két rózsafa zöldet virult,
Mind a kettő összeborult.

2. Az egyik, mint a hó, fehér,
A másik, mint a piros vér.
Szűz Mária gyakorta ott
Este, reggel imádkozott.

3. Megnyílt a kert ajtaja,
Az örök igazság napja,
Tiszta hófehér köntösben
Kisjézus azon lépett be.

4. Kis fűrészt tart a kezében,
Úgy lép Szűzanya elébe,
Szűzanyjának im így szólván:
Meg ne döbbenj, Szűz Szent anyám!

5. Két szál rózsát zöld lombokról,
A fehérről és pirosról,
Kis fűrésszel lefűrészelt,
Abból keresztet készített.

6. Díszesen elkészítette,
Szűzanya elébe vitte.
Örömtől sugárzó arccal
Így szólt szelíd mosolygással:

7. Nézd, Szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
Tizenhárom éves vagyok,
Keresztet csinálni tudok!

8. Halványul Mária arca,
Nagy a lelke, szíve harca.
Titkos, nagy fájdalmat érzett,
Szent fiára búsan nézett.

9. Kérve Jézust önérettel,
Szívszorongva, bús könnyekkel:
Magzatom, kérlek tégedet,
Mit jelent e rózsakereszt?

10. Anyám, azért készítettem,
Csókolj meg érette engem.
Szent szívem térted dobog,
Forró lángja feléd lobog.

11. Szól a Kisded mosolyogva,
Szűzanyjának csókot adva:
Ilyen lesz a keresztoltár
Min függök én a Golgotán.

12. Te vagy rózsák királynéja,
Szentkereszt a fák királya.
Szűzanyám, ne sírj, ne könnyezz,
Mind a kettőnknek sorsa ez.

13. Engem példáz piros rózsza,
Lásd, még el nem jön az óra.
Fehér rózsza téged példáz,
Te majd a kereszt alatt állsz.

14. Még húsz esztendő van vissza,
Míg szent vérem a föld issza.
Szűzanyám, kérlek tégedet,
Vedd kezébe a keresztet!

15. Vidd el Libánus hegyére,
Kis, csörgő patak szélére,
Szíved, lelked bánatában
Ültesd cédrus árnyékába.

16. Húsz esztendő zöld tavasza
Ezt új életre fakassza,
Árva rózsák ezen nyílnak,
Engem és téged gyászolnak.

17. Teljesítvén Jézus szavát,
Szent Szűz a rózsakeresztfát
Libánus hegyére vitte,
Cédrusfa alá ültette.

18. Azon a viruló tavasz
Zöld lombot és bimbót fakaszt.
Csipkebokor lett belőle,
Szűz Mária emlékére,

19. Melynek kétszínű virága
Piros, fehér a rózsája.
Jó keresztény, rá figyelmezz,
Jézus rózsakeresztje ez.

*Marthonos, hívők – Szakály József
gyűjtése, 2012*

Következik a temerini változat,
CSORBA 1988: 257.

3

$\text{♩} = 170$

1. Egy-kor a kis Ná - zá - ret - ben,
Kis - jé - zus sző - lős-kert - jé - ben

Két ró - zsa - fa zöl - det vi - rult,

Mind a ket - tő ősz - sze - bo - rult.

3.

1. Egykor a kis Názáretben,
Kisjézus szőlőskertjében
Két rózsafa zöldet virult,
Mind a kettő összeborult.

2. Az egyik piros, mint a vér,
A másik fehér, mint a hó.
Szűz Mária gyakorta ott
Reggel, este imádkozott.

3. Megnyílt a kert ajtaja,
Örök igazság nappala.
Tiszta hófehér köntösbe
Kisjézus azon lépett be.

4. Kisfűrésszel a kezébe,
Úgy lép szűz anyja elébe,
Szűzanyának imígy szóla:
Nézd, szűzanyám, Jézusodat!

5. Nézd, szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
Tizenhárom éves vagyok,
Keresztet csinálni tudok!

6. Piros rózsza engem példáz,
Midőn függök a Golgotán,
Fehér rózsza téged példáz,
Te majd a kereszt alatt állsz.

7. Halványul Mária arca,
Nagy a bánat, szíve harca,
Titkos nagy fájdalmat érzett,
Szent fiára búsan nézett.

Temerin, Soós Erzsébet (79) – 1979

4. A három észak-bánsági faluban –
Rábén, Majdányon és Oroszlámoson –
énekelt változat is megjelent már nyom-
tatásban (KÖNYA 2004). A fentebbi (2.
sz.) marthonosi változat szövege és dalla-
ma lényegében azonos az észak-bánsági-
val, így itt azt nem közöljük.

5. A Vajdaságon kívüli magyar kiadványokban is kerestük *A keresztsináló Jézus* balladáját. Egyetlenegy változatát találtuk dr. Karsai Ferenc *Jánoshalma néprajza* című munkájában (KRASAI 1986: 602–604.). Dallama megegyezik a martonosi és észak-bánsági változatok dallamaival, szövege is teljes, sőt még teljesebb, mert a „refrénesedés” fázisát mutatja. Néhány versszakának végén a „Légy ezerszer üdvözölve, / Jézus drága, szent keresztye.” formula jelenik meg, három utolsó versszakának vége pedig: „Üdvöz légy, Jézus keresztye, / Bűnös lelkünknek gyógszere!”

6. Mindenképp ide kívánczik egy koldusének is, mely szintén Jézus kereszteléséről szól:

Jézus gyermekkorába,
Názáret várossába,
Faricskáltak Józseffel,
Kedves nevelőjével.

...

Elkészült a szent munka,
A kis rózsza körésetfa,
Jézus, mint egy méhecske,
Szűz anyjához száll vele.³

Felsőhegy, Nagymélykúti Franciska
(78) – dr. Burány Béla gyűjtése, 1972

A koldusének nem rokonítható a legendaballadánkkal: más a szótagszáma, más a dallama is, de motívumai hasonlóságot mutatnak a ballada motívumaival: keresztelés, a kereszt bemutatása Máriának, bár a keresztcsinálás is különbözik, mert a balladában Jézus egyedül készíti keresztjét.

Zárogondolatok

Legendaballadánk szövege valószínűleg nem túl régi, de mintha régiesedne. A már említett refrénesedés mellett előfordul, vagy inkább csak fölcillan benne a régi balladákra jellemző sorismétlés:

Szűzanyának imígy szóla:
Nézd, szűzanyám, Jézusodat!

Nézd, szűzanyám, Jézusodat,
A te kedves magzatodat,
(3. Temerin),

a rímtelenség:

Szűzanyjának ím így szóla:
Meg ne döbbenj, szent Szűzanyám!
(1/a Oromhegyes)

Az egyik piros, mint a vér,
A másik fehér, mint a hó.
(3. Temerin)

és a betűrím:

„A másik, mint a piros vér”
„Abból keresztet készített”
„Még húsz esztendő van vissza”
(1/a Oromhegyes)

A szöveg esetenként barokkos színeződésén kívül (*Díszesen ékesítette, Kis csörgőpatak szélére*) régi korokat idéz az elültetett keresztből kihajtó kétszínű rózsza motívuma is, mely a középkori balladáinkban gyakran fölbukkanó sírvirágmotívumra⁴ emlékeztet.

De van balladánkban lírai költészetünkől származó elem is:

Anyám, ezért készítettem,
Csókolj meg érette engem.
Szent szívem érette dobog,
Forró lángja feléd lobog.
(1/a Oromhegyes)

Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán úszkál,
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.⁵
(Czuczor Gergely: Alföldi legény, 1845)

A dallamok formája minden esetben AABC (a nagybetűk a dallamsorokat jelölik), s mindegyik dallam a régies, kisambitusú dallamok közé tartozik. Lényegében két alapdallamunk van: az egyik csak Oromhegyesen fordul elő (1/a, 1/b sz.), ez a *Kirje, kirje kisdedecske*⁶ kezdetű karácsonyi ének dallama, a másik dallam inkább nevezhető legendaballadánk „sajátjának”, hiszen az összes többi lejegyzési helyszínen ez szerepel. Martonoson (2. sz.) 5/8-os, Temerinben (3. sz.) 4/4-es, Észak-Bánságban (4. sz.) 5/8-os ritmusban, Jánoshalmán (5. sz.) pedig parlando, beszédszerű előadásban szerepel ugyanaz a dallam. Örömmel nyugtázhajtuk, hogy a 2., 4., és az 1/b sz. oromhegyesi változatokban is ott lüktet a valaha Európa-szerte ismert ősi aszimmetrikus (5/8-os) ritmus, melynek meglétét már többen kimutatták (BÁRDOS 1985: 60.; VARGYAS 1981: 97.; OLSVAI-KÖNCZÖL 1974: 143.) a magyar népzeneben. ○

Jegyzetek

a) biblikus vonatkozásúak, b) szentekről énekelt legendák, c) búcsújárással kapcsolatos ponyvaballadák (ORTUTAY 1980: 3., 425.)

² Dr. Burány első balladakiadványa a *Zentavidéki népballadák* (a Zentai Füzetek 8. darabja). A megjelentetés küzdelmes és

hosszadalmas voltára utaló adatok: a borítón a Zentai Művelődési Központ szerepel kiadóként, a kiadás éve 1962, a főcímdoldalon viszont azt olvashatjuk, hogy közlést teszi a Zentai Népkönyvtár 1964-ben.

³ Dallamát és öt versszakos szövegét lásd: BURÁNY 2001: 148.

⁴ A sírvirág a magyar balladákban az egymásért haló szerelmekkel kapcsolatos motívum, mely a szereplők továbbélését jelképezi (ORTUTAY 1980: 4. kötet, 459–460.)

⁵ A folklorizálódott költeményre még Kodály Zoltán mutatott rá egy népdal kapcsán (KODÁLY 1975: 23.).

⁶ Lásd a MTA Zenetudományi Intézete által összeállított Magyar népdaltípusok példatárában: <http://www.nepzeneipeldatar.hu/kereses/index.php?pid=1103> (2013. 10. 10.)

Irodalom

BÁRDOS Lajos

1988: *Írások népzeneinkről*. Budapest, Tankönyvkiadó

BODOR Anikó

1999: *Vajdasági magyar népdalok II. Balladák, betyár- és pásztordalok*. Újvidék/Zenta, Forum Könyvkiadó/Thurzó Lajos Közművelődési Központ

BURÁNY Béla

1964: *Zentavidéki népballadák*. Zenta, Zentai Népkönyvtár

1977: *Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák*. Újvidék, Forum Könyvkiadó

2001: *Ünnepek, szokások, babonák II*. Újvidék, Forum Könyvkiadó

CSORBA Béla

1988: *Temerini néphagyományok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó

GREGUSS Ágost – BEÖTHY Zsolt

1909: *Magyar balladák*. Hatodik kiadás. Budapest, Franklin-Társulat

KALLÓS Zoltán – SZABÓ T. Attila

1971: *Balladák könyve*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

Dr. KARSAI Ferenc

1986: *Jánoshalma néprajza*. Kecskemét, Jánoshalma Nagyközségi Közös Tanács

KODÁLY Zoltán

1973: *A magyar népzene*. A példatár szerkesztette Vargyas Lajos. Budapest, Zeneműkiadó

KÖNYA Sándor

2004: *Harmatozzatok, egek! Népiünk vallásos énekei Észak-Bánságban*. Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ OLSVAI Imre – KÖNCZÖL Ferenc (szerk.)

1974: 88 *Tolna megyei népdal*. h. n., Tolna Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÖTA Tolna Megyei Szervezete

ORTUTAY Gyula – KRIZA Ildikó

1976 *Magyar népballadák*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

ORTUTAY Gyula főszerk.

1980: *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó SILLING István

1989: *Ismeretlen anyám. Kupuszina népballadák és balladás dalok*. A dallamokat lejegyezte és a zenei mutatót készítette Kónya Sándor. Újvidék, Forum Könyvkiadó TÓTH Ferenc

1975: *Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánati népballadák élete*. A dallamokat lejegyezte és bevezetővel ellátta Székely Mária. Újvidék, Hungarológiai Intézet

1981 *Topolya és környéke népballadái*. A kéziratot gondozta és sajtó alá rendezte Jung Károly. A dallamokat lejegyezte és a népzenei apparátust írta Kónya Sándor. h.n. Forum Könyvkiadó – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa*. I–II. Budapest, Zeneműkiadó

1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó

A búcsújárástól a vallási turizmusig

A múltat utolérő jelen hordozza hátán a reményteli jövőndőt!

Kovács Csaba, Szabadka

Bevezető

A búcsújárás legalapvetőbb megfogalmazása, hogy az a katolikus hívők zarándoklata. Ebben a cikkben a múlt század búcsújárásai lelkületét és szokásait fogjuk megemlíteni, majd eljutunk a mai kor zarándoklataihoz, melyeket egyesek vallási turizmusnak is neveznek. A búcsújárás alkalom az elmélyedésre, imádságra, bűnbánatra, ájtatos cselekedetekre és beszélgetésekre. Erőpróbája a testnek és a léleknek a gyaloglás, utazás, éjszakai virrasztás, böjtölés és más fáradoalmak által. (DIÓS 2006: 62.)

A búcsú teológiai értelemben a római katolikus egyházhoz kapcsolódó fogalom: a bűnbocsánati szertartásban a bűneit megvalló személy elnyeri a feloldozást, de a bűnök megbocsátása után visszamaradnak bizonyos ideig tartó büntetések; a búcsú ezeknek a halál után a tisztító tűzben letöltendő büntetéseknek az elengedése. A búcsújáró hely olyan kegyhely, ahol szentek ereklyéi, illetve tiszteltüköz kapcsolódó kegyképek, szobrok stb. meglátogatása révén búcsú nyerhető el. A búcsú kapcsolódhat a templomok védőszentjének évente megtartott emlékünnepehez is. A kultusz helyek, zarándokhelyek jelentős része a középkortól kezdődően, különösen a 17–18. században, a barokk vallásosság korában a Mária-tisztelet jegyében alakult ki. A búcsújáráshoz számos népszokás, illetve a szertartások után vásárok és szórakozási alkalmak kapcsolódtak.

A búcsújárás lelkülete

Hadd illusztráljam a búcsújárás lelkületét egy barátom levelének néhány sorával. Fiatal papi éveiről írt, arról, ő hogyan élte meg ezt a jelenséget. Azt hiszem, ma sokaktól távol áll és ismeretlen ez a fogalom: a búcsújárás. Vajon már a múlté lenne?

„1977 augusztusában történt. Már három éve, hogy a budapesti Szent Imre-templomban Lékai László esztergomi apostoli adminisztrátor pappá szentelt.

Harmadik helyemen szolgáltam, másodszor a jó palócok közt, akkor éppen Szécsényben. Közeledett augusztus 15-e, mikor a nyári nagybúcsúra készülődött Palócföld hívő népe. Mátraverebély-Szentkútra szoktak elzarándokolni Szécsényből is gyalogosan a jó hívek. Mint aki a pesti aszfalton nőtt föl, tőlem igen távoli volt a népies vallásosságnak ez az egész világa. Nyugodt voltam, paptársam, Kemenes Gábor készülődött a nagy csoport hívő kísérésére. Az utolsó napokban azonban megbetegedett. A plébános idős volt, így csak én jöhöttem szóba helyettesíteni a beteget.

Szombaton reggel 6-kor indultunk a híres templomtól zászlókkal, Mária-szobrot vivő Mária-lányokkal, plébánosi áldással, harangzúgással. Amint elhagytuk a lakott területet, megálltunk átöltözni. Majd csak a legközelebbi falu előtt öltjük magunkra ismét az ünnepit, ahol várnak ránk, ahol a harangot megkondítják köszöntésünkre, és a búcsúsokat a helyiek a házuk előtt állva integetik. Időtlen forgatókönyv igazgatott. A szobor a lovas kocsira került, az elemózsia és a közös dolgok mellé. A menet élén az énekvezető irigylésre méltó hanggal elkezdte szolgálatát. Ének, imádság, ének váltakozott a nyolc-tíz órás vonulás alatt mezőkön, lankákon, völgyeken át. Az évszázadok kitaposta úton az ősi tapasztalat diktált iramot, pihenőt, minden apró részletet.

A papi kíséret fontos, hiszen a kétszer 32 kilométeres úton oda-vissza a gyóntatás, a lelki beszélgetés, bizonyos imádságok papi vezetése elmaradhatatlan része az eseménynek. A célban, a kegytemplomnál is fontos feladatai vannak a kísérő papnak. Nekem minden új volt, korábban még soha nem vettem részt ilyen »lelki túrán«. Az emberek fölváltva szegődtek mellém kérdésekkel, vagy udvariasságból, gyakran gyónásuk elvégzéséért. A városi idegenkedését lassan oldotta a rendelkezésre állás, a közel engedett színes élet, a feltáruló sorsok sora.

Már nem volt messze a szent forrás völgye a benne megbúvó templommal, mikor megszólítottam egy nagymamát (a hatvan-hetven-nyolcvan évesek is szépen bírták végig az utat). Kérdeztem, miért étlen-szomjan gyalogol a rekkenő hőségben. Sosem rohamozott ugyanis kutat a pihenőknél, vagy falatozott a hozottból. Csak ment, mint aki nem is látja a környezetét, szelíd mosollyal végezvén rózsafüzért, egyéb imákat, énekeket. Jobbára szótlan volt akkor is, mikor mások körülötte megbeszéltek fontos vagy kevésbé odaillő dolgokat. »Atyácska, ez semmi ahhoz képest, amit a mi Urunk értünk szenvedett«, felelte. »Gyereklányként jöttem ide először. Mikor megérkeztünk Verebélybe, és kinyílt a csodaszép völgy a templommal, a mennyországban éreztem magam. Akkor elhatároztam, hogy jövök ide minden évben, míg csak bírja a lábam, étlen-szomjan jövök, hogy enyhítsem Krisztus urunk gyötrelmeit, amiket bűneink miatt önként elviselt...« És ragyogó arccal ment tovább csendesén.

Ilyen és ehhez hasonló tanúságtételeket hallottam a mi bácskai és vajdasági Mária-kegyhelyekkel kapcsolatos 19–20. századi zarándoklatokról is. Elgondolkodtam. Vajon mélyen vallásos városi ismerőseim közül hánynak van ekkora hite, mint a fent említett nének? Vajon az én hitem hol van ennek az idős asszonynak a hitéhez képest? A fentebb leírt magatartás volt jellemző a bácskai zarándokokra is, akik Bajára mentek gyalog, vagy Doroszlóra, esetleg a Szabadka melletti Szentkútra. De lássuk, melyek is voltak elődeink zarándokcélpontjai, és miért!

Búcsújáró helyek és hagyományok Bácskában

A vallásos népéletnek az egyik legjellegzetesebb megnyilatkozása, a katolikus népnek a legmélyebb közösségi élménye a búcsújárás, amely Bácskában is bizonyos ünnepélyes keretek, megszentelt hagyományok között zajlik le – írta Bálint Sándor 1943-ban. (BÁLINT 1943:

Doroszlói virrasztás

163–164.) A búcsújárás néha több napig is tartott, és rendszeren gyalogszerrel szokták megtenni: megvolt a maga megszabott útiránya, hagyományos ének- és imádságrendje. Minden útba eső templomot, kápolnát, szent szobrot, útszéli keresztet megköszöntöttek. Amikor a búcsúsok a kegyhely tornyát meglátták, letérdepeltek, és hálát adtak, hogy eljutottak ideig. Beérkezéskor különösen a bunyevácok és sokácnak megcsókolták a templom földjét, és üdvözölték a kegyképet. Közös ájtatosságuk elvégeztével kissé megpihentek, majd magukban is imádkoztak a kegykép előtt. A szabadon álló kegyoltárt olykor térdre csúszva kerülték meg. Általános szokás volt, hogy a búcsúsok zsebkendőjükkel megcsókolták a kegyképet vagy legalábbis a kegyoltárt, és utána pedig arcukat törölték meg vele.

A lelki megtisztulást, azaz a szentségekhez járulást testi tisztálkodás előzte meg. Bácska kegyhelyei mellett is találunk szent kutakat, amelyeknek rendeltetése nyilvánvaló. A népi felfogás szerint ezzel a kultikus mosakodással tették magukat méltóvá a hívő lelkek a szentségekhez járulásra. A szent kutak vize különben népies szentelmény, amelyből a búcsúsok haza is vittek és visznek ma is, hogy betegségükben orvosságul használják. A délvideki búcsújáró kegyhelyek közül a legismertebb Doroszló, és itt van még Tekia (Pétervárad), Töröktopolya, Szentkút (Szabadka), Bácskeresztúr (a görög katolikus kegyhely), valamint említik Csonoplyát és Versecet is. A múlt században (századokban) pedig a délvideki hívek hagyományosan zarándokoltak még Máriakönyére – Vodícára (Baja, Magyarország), Máriaradnára (Arad, Románia), Máriagyűdre (Siklós,

Magyarország) vagy éppen Almásra (Aljmaš, Horvátország).

A bácskai búcsújáró helyek mind Mária-kegyhelyek. Doroszlóra és a többi kegyhelyre is sokan zarándokoltak gyalogosan. Régen itt külön napokon volt a búcsú a németek, magyarok, horvátok és szlovákok számára. Pünkösöd másnapjától Kisboldogasszonyig mindenkinek megvolt a saját napja.

Ha területileg tekintünk a búcsújáró helyekre, láthatjuk, hogy minden „környéknek” megvolt a maga búcsújáró helye, ahol rendszeresen szentkút is volt. A kút fontos eleme a kegyhelynek, hiszen Bácskában ritka a forrásvíz, és ahol volt forrás, az a hely már csak ezért is jelentőssé vált. Mindezekhez a kutakhoz legendák fűződnek a csodás gyógyulásokról, ezek az elbeszélések szájról szájra terjedtek általában írásos jegyzetek nélkül. Az akkori híveknek ez elég volt, hogy higgyenek, és elzarándokoljanak ezekre a helyekre.

A Szabadka melletti Szentkút a búcsú alkalmával, 2013

Vannak olyan búcsújáró helyek is, melyeknek tisztelete kialakult, mint például a csonoplyai szentkút, ahova a helyi német lakosság zarándokolt, majd a II. világháború után hirtelen leállt az ide történő zarándoklás. Manapság próbálják újraéleszteni a nemesmiliticsi hívek, kisebb-nagyobb sikerrel. Illetve vannak kisebb búcsújáró helyek, mint például Zomborban a csatorna mellett a Sarlós Boldogasszony-kápolna, amely inkább helyi jellegű.

Honismeret és az egyház

Biztos, hogy az egyház segíti a honismeretet, hogy engedélyezi és szorgalmazza a búcsújárást. A zarándokok új tájakat, embereket ismernek meg, felfedezik szűkebb és tágabb hazájukat. Esetenként helytörténeti tudásukat is bővítik, megismerik bizonyos vidék hagyományait, esetleg ezáltal kialakul bennük vagy növekszik a hazaszeretet is.

De ha belegondolunk: Mit jelent a hon, a haza egy bácskai magyar embernek? Vagy délvidekinek, vajdaságinak, bánátnak? Hol van határon innen, s hol van a határon túl? No, de nem akarunk ebbe belegabalyodni, hiszen más a téma. Mégis kötődik főtémánkhoz, mert nem lehet csak úgy ignorálni az előbbieket. Vegyük példának a zarándoklatot. Elmenni egy szent helyre – erőfeszítést jelent, áldozatot, költséget, esetleg álmatlan éjszakát. A zarándoklat indítéka lehet vezeklés, hálaadás, kérés, közösségi élmény utáni vágy vagy csupán idegen tájak és emberek megismerése. Segít azonban a honismeretben is. Ezt tapasztalattal mondhatom, hiszen magam is többször megéltem különféle zarándoklatok alkalmával a lenyűgöző táj, az útközben

Máriaradna, 1836

megtekintett történelmi helyszínek nyújtotta élményeket. És mindez a *Hont* teszi, a hazához tartozik, nemde? Mondhatom, hogy legkedvesebb zárandokemlékeim között az erdélyi utak vannak. Igen, most országhatárok vannak, más színű zászlók, de az emberek olyan barátságosan, érthető nyelven beszélnek, hozzánk hasonlóan gondolkodnak, mondhatnánk: testvérek vagyunk. Végigsétálni egy bazilika köves padlóján, ahol annyi meg annyi testvér járt és imádkozott az évszázadok során. Tekintetünkkel simogatni azokat a domboldalakat, ahol híres csaták játszódtak le, ahol neves embereink veszték el... a hazáért, a *Hon*ért. Hogy nem meghatódni egy csíksomlyói búcsún, mely azzal kezdődik, hogy ez a 496. búcsú, melyet itt ünnepelünk, és összesereglik imádkozni több százszázados tömeg. Magyarok főleg, de jönnek sokfelől. És tarkállik a Nép sokszínűsége. A csángók öltözéke, palócok tájszólása keveredik a nagyvárósi nyelvjárással. És ismét: testvérek vagyunk. Meglehet, nem is annyira a táj, a környezet, a történelem, az események a fontosak, hanem az emberek. Talán újra kellene gondolni a fogalom jelentését, és akkor kiéleződne az is, hogy a „hon” nem igazán hely, illetve térbeli fogalom, hanem állapot. Mert az emberek teszik a „hazát” hazává és a házat otthonná. Az emberi viszonyok – ha a szeretet, elfogadás, megértés, segítőkészség jellemzi őket – képesek hazát és otthonot képezni. Sajnos, vannak ellentétes jelzők is, melyek rombolnak, nem pedig építenek. De megfigyelhetjük, hogy a történelem folyamán váltakoztak ezek a viszonyok, a fejlődés vagy visszaesések, azután változ-

tak az országhatárok is, az értékrend sem ugyanaz most és valamikor.

Hol van ebben az egyház? Mondjuk inkább úgy, hogy történelmi egyházaink. El kell ismernünk, hogy fontos szerepet töltenek be a közösség formálásában. Az egység építésében, a hon – haza – ott-hon kialakításában. Nem arról beszélünk most, hogy egyes képviselői mindig feladatuk magaslatán állnak-e vagy sem. Inkább úgy általánosan, a társadalomban betöltött szerepükről, és ha a honismeret területét figyeljük, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyház ma is hozzájárul a honismeret és a hazaszeretet ápolásához. A zárandoklatoknak köszönhetően az emberek jobban megismerhetik hazájukat, vagyis történelmi hazájukat, lehet lelki élményük, megismerhetnek új embereket... ez jó és pozitív.

Vallási turizmus (célok, értékek)

Minden vallás ismeri a zárandoklatok és az elvonulások jótékony hatásait, ahol a hangsúly a külső helyett a belsőre kerül: zárandoklatok, búcsúk, kegy- és emlékhelyek, elvonulások és lelki gyakorlatok – ez jellemzi a napjainkban világszerte újra felvirágzásnak indult vallási turizmust.

Vallási turizmus alatt azokat az utazásokat értjük, amelyek célja a vallási, szakrális műemlékek (templomok, kolostorok, kegyhelyek...) meglátogatása, vallási rendezvényeken való részvétel, zárandoklat, lelkigyakorlat, ifjúsági táborok. Habár egyelőre nem készült átfogó tanulmány a világ vallásturizmusáról, az ágazat néhány szegmensét már megvizsgálták. A World Religious Travel Association adatai szerint 2007-ben 300–330 millióan keresték fel a világ

szent helyeit. Az ágazat éves forgalmát 18 milliárd dollárra becsülik. A keresztény turizmus a vallásturizmus egy alfaja. A vallásturizmus leg-hatalmasabb ágaként becslések szerint mintegy 150 millió ember (a világ keresztényeinek mintegy 7%-a) kel útra minden évben zárandoklatra.

A vallási turizmust elemezve megfigyelhetjük, hogy a vallási turizmus keretében a látogatók nagyon sokszor igénybe veszik az egyházi intézmények szálláshely-szolgáltatásait. A látogatók fogadása pluszmunka, mivel fel kell készülni rá – takarítás, személyzet, világítás. Ezért néhol belépődíjat is kérnek, így bevétel is származik, tehát a vallási turizmust nevezhetjük piacképes turisztikai terméknek is, amely vallási indíttatású vagy egyházi intézmények szolgáltatásának az igénybevételével valósul meg. Tágabb értelemben vett vallási turizmus, ha a kegyhelyet mint művészettörténeti, kultúrtörténeti érdekességet tekintjük meg, szűkebb értelemben vett vallási turizmus pedig, ha hitbuzgalmi céllal keressük fel a búcsújáró helyeket.

Mit mond erről az egyház? A turizmus szerteágazó gazdasági, társadalmi kapcsolatrendszerének egyik érdekes példája a turisták fogadására és szervezésére vonatkozó elvek megjelenése a keresztény kultúrkör legmagasabb irányítási szintjén. Az egyház 1969-ben adta ki a „Peregrinans in terra” irányelveket, melyekben felhívta a figyelmet a turizmus nyújtotta lehetőségekre az emberi és társadalmi haladás tekintetében. Időközben a turizmus a gazdaságot is jelentősen befolyásoló tényezővé nőtte ki magát. Sok egyházi közösség számára vált a turizmus jelensége marginális és zavaró tényezőből

Csíksomlyó

az evangelizáció és az együttlét új formájává. A turizmushoz kapcsolódó feladatok az egyházi hierarchiára is kihatnak. A Turizmus Világszövetségen (WTO) kívül a Szentszék állandó Megfigyelő Missziót hozott létre. Ez a szövetség deklarálta 1980 óta a turizmus világnapjává minden év szeptember 27-ét, 1999-ben pedig elfogadta a világturizmus etikai kódexét. Az egyház a maga részéről csatlakozott ennek a napnak a megünnepléséhez. Az egyház osztja az etikai kódex alapelveit is. A vatikáni útmutatás egyértelmű feladatokat ad az egyházi hierarchiában különböző szinten levő szervezeteknek. Ezek szerint fontos az egyházi helyszínen szakképzett személyek alkalmazása, fontos a helyszíneket alkalmassá tenni a turisták fogadására – információs táblák, többnyelvű kiadványok, többnyelvűség a liturgiában... Számos helyen nyíltak látogatóközpontok, mint pl. Pannonhalmán, a szegedi ferences kolostorban stb., ahol ezek fontos tényezők.

Mit jelent zárandokolni a XXI. században?

A XXI. század zárandokai távolabbi helyeket is fölkereshetnek. Vannak szabadkaiak, akik végigjárták gyalogosan Szent Jakab útját, az *El Caminó*t. Sokan zárandokoltak már a Szentföldre is, vagy bejárták Európa Mária-kegyhelyeit Fatimától Lourdesig, Częstochován keresztül Mariazellig. Sokan látogatják a különféle búcsúkat egy-egy kegyhelyen. Továbbra is közkedvelt a doroszlói kegyhely, és egyre többen elzárandokolnak Csíksomlyóra is. Vannak szervezetek, melyek a gyalogos zárandoklatok szervezésével foglalkoznak, mint például a Mária-út. Zárandokolnak az emberek gyalog, kerékpáron, motorokkal, autóval, autóbusszal, vonattal, repülővel. Most akkor ők turisták vagy zárandokok? Hozzátehetjük azt is, hogy minden búcsújáró helyen lehet emléktárgyakat vásárolni. Szeretnek az emberek magukkal vinni valamit – bármit – a szent helyről. Lehet régebben ez egy kő volt, víz vagy olajfaág, de most inkább az erre a célra gyártott emlékszobrocška, kép, gyertya, póló, sapka, esernyő a kegyhely képével stb. Az ízlések is különböznek. Árulnak itt Mária-kepeket, melyen piros fénnel villognak a Szűzanya feje fölött a csillagok, műanyag Szent Antal-szobrocskát, melyet Kínában készítettek, vagy hűtőmágnest, mely úgyszintén kínai.

Valószínű vannak művészeti darabok is, valahol elrejtve. Ami azonban fontos, hogy ezeket a kegytárgyakat meg lehet áldani, és így tartani otthonunkban a zárandoklat emlékét.

Zárszó

Visszatérnék a kérdésre, hogy a mai búcsújárók turisták vagy zárandokok. Meg kell állapítanom, hogy nehéz megfelelő választ adni. Hiszen lehetnek ezek is, azok is. Azt hiszem, az indíték és a lelki állapot a mérvadó. Mármint, vannak olyan zárandokcsoportok, amelyek útközben imádkoznak, énekelnek, mint valamikor. Vannak olyanok is, amelyek bejárják a Szentföldet egyetlen közös ima nélkül. Lehet azonban ebben a csoportban is olyan személy, aki mély lelki élményekkel tér haza, de olyan is, aki turistaként végigfényképezte a szép helyszíneket, nem ismervén a hozzájuk fűződő bibliai eseményeket sem. Meg kell hagyni azonban a lehetőséget, hogy egy-egy ilyen úton valaki turistaként induljon, és zárandokként térjen haza. Ha a cikk elején említett néni, aki étlen-szomjan gyalogolt a Mária-kegyhelyre, ma lenne fiatal, meglehet, más célpontokat is kitűzne maga elé. Figyelembe kell venni a kor adta lehetőségeket, a közlekedési eszközök fejlődését, a technológia által bővülő ismereteinket (pl. a lourdesi barlangot mindennap megnézhetjük az internetes honlap webkamerája segítségével), és megőrizni a lelkiületet, amellyel őseink is indultak az útra. Segítsen bennünket ebben a Boldogságos Szűz Mária!

Búcsújáró ének – útközben (Régi ismert dallam szerint)

Üdvözlégy oh Boldogságos Szűz Mária!
Így köszöntve indulunk a hosszú útra,
Topolyára tisztelni jó Anyánk,
Esdve kérünk, viselj gondot reánk.

Minden lépésünket teneked áldozzuk,
Fáradozásunkat neked felajánljuk
S imáinkban kérjük kegyelmedet:
Segítsd oda gyarló gyermekeidet.

Habár kevés kegyelemre vagyunk méltók,
Mert sok bűnnel bántjuk Fiad, a Megváltót.
Mégis védj meg bennünket Mária,
Bűnösöknek kegyes szószólója.

Aki hozzád fordult Anyánk: el nem hagyta;
Kegyelmedet annak mindig megmutattad.
Minket se hagyj el igaz Szeretet,
Mert bús szívünk teutánad eped.

Te a tengeren járóknak szép csillaga,
Őrizz minket útjainkban Szűz Mária,
Hogy a sok bűn minket el ne ejtsen,
Megtérésünk Fiadhoz vezessen.

Tehozzád fordulunk mi itt bűnös lelkek
Bízván, hogy így gonoszságunk el nem ejthet,
Vigyázz reánk Anyánk, Szűz Mária,
Légy a vészben lelkiünk gyámolója.

Különösen akkor, hogyha bűnök árja
A menny felé vándorlásunk útját állja.
Óvjál minket a sok rút vétektől,
A sátánnak incselkedésitől.

Add, hogy fogadásunkat híven megtartsuk,
Szívünket neked örökre odaadhassuk.
S mindig hűek legyünk Szűz Anyánkhoz,
A mennyország szent Királynéjához.

Ahány lépést megteszünk zárandokolva,
Annyi sóhaj kél szívünkben Szűz Mária.
E sok sóhaj tanúbizonysága,
Hogy látásod lelkiünk alig várja.

Gyermekeid, akik hozzád igyekezünk,
Kérünk adjál rendületlen hitet nekünk.
Mert akinek igaz hite nincsen,
Könnyen elvész a viharban, itt lenn.

De jó hozzád közeledni Isten Anyja
Nekiünk, akiknek benned vagyon bizodalma.
Imádságunk lelki nyugalmat ad,
S egyre könnyebb járni ezen utat.

Bár a tévelygők ezrei itt lennének,
Hogy e búcsún tőled kegyelmet nyernének
És a sátán hatalma csökkenne
Égnek, földnek közös örömére.

Mégis fordítsd feljűk szép orcádat,
Aki sohse ismerték meg szent Atyánkat;
Vagy akik Őt hűtlenül elhagyták
És magukat az ördögnek adták.

Pusztítsa el Fiad az ördög hatalmát,
Mert aki azt szolgálja az téged nem lát.
Annak szemét elfutá a hályog
S nem láthatja meg a mennyországot.
(BERECZ 1934: 18.) ○

Irodalom

- BÁLINT Sándor
1943: Bácska kegyhelyei. *Kalangya*, XII. évfolyam, 4., 163–164.
BERECZ Sándor
1934: *Töröktopolja kegyhelyének története*. Katolikus Hitelet Könyv- és Kegytárgykereskedés, Kanizsa, 18.
DIÓS István főszerk.
2006: *Magyar katolikus lexikon II. (Bor-Éhe)*. Szent István Társulat, Budapest, 62.
www.mariaut.hu (2013. 08. 10.)

A kalocsai-csébi Nagyboldogasszony-főoltárképek

Korhecz Papp Zsuzsanna, Szabadka

Az utóbbi évek kutatásának, a délvidéki katolikus templomok műértékeinek felmérését végző munkának számos érdekes részeredménye mutatkozott már meg, s ez alkalommal is egy újabb, eddig ismeretlen adatot szeretnénk közzétenni. A szakirodalomban több helyen emlegetett, a kalocsai székesegyház egykori, Pesky József által festett főoltárképét sokáig csak a Kalocsai Érseki Levéltár által őrzött előképe alapján tudtuk elképzelni, a terepbejárásnak köszönhetően azonban a dunacsébi Nagyboldogasszony-templomban meglettük az elveszettnek hitt monumentális főoltárképet.

Nagyboldogasszony ünnepe

„Nagyasszony: Mária mennybemene-
telének, aggályoskodó szabatossággal:
mennybevételének, egyben az ország
Mária oltalmába ajánlásának ünnepe,
a legkedvesebb hazai patrocíniumok
egyike. Nagyboldogasszony *nyolcada*,
amelybe Szent István napja is belesik, a
magyar egyházi évnek kiemelkedő idő-
szaka.” (BÁLINT 1977: II., 172.)

A továbbiakban Bálint Sándor megállapítja, hogy az ünnepet a vallonok hozzánk hasonlóan *Grande Notre Dame*, a horvátok pedig *Velika Gospa* néven emlegetik. Ebből az egyezésből jogosan következtethető a liturgikus hagyományozódásnak Árpád-kori vallon-magyar-horvát útja. Az ünnepet Székesfehérvárott első szent királyunk is megüli. Egyik alkalommal a *Napba öltözött Asszony* nagy jeléről Gellért beszélt István és udvara előtt. Az Érdy-kódex nyilván hazai hagyomány nyomán írja, hogy Gellért „tanácsának intéséből akkoron kele föl, hogy az Szüz Máriát ez Magyarországnak Bódogasszonynak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István királ es ez szegény országot Bódogasszony országának nevezé.” Az Árpád-ház, Árpád megkeresztelkedett hada, nemzetsége így Nagyboldogasz-

„Első királyunk szent István,
őszinte irgalmadban bizván, kért,
hogy oltalmadba végy
s Magyarország anyja légy.”

(ZÁDORI 1882: 342.)

szony oltalmába ajánlotta magát. Az országot, vagyis önnön uraságát, uralmát és a királyságot a Szűzanya szimbolikus tulajdonának, Mária örökségének érezte, vallotta. E választásban még nyilván a pogány Boldogasszony-tisztelet, archaikus Emese-hagyomány is közrejátszott: Mária az Árpádoknak mennyei édesanyja és oltalmazó királynéja. (BÁLINT 1977: II., 172–173.)

A honfoglaló magyarok hitvilága szerint eleinknek volt világot megtartó istenasszonya: Boldogasszony, aki a fölének boruló kék éggel mint palástjával megvédi a magyarságot. E hit sikeresen egybeolvadt a római katolikus egyház Szűzanya-kultuszával. A kereszténnyé lett magyarok őszinte áhítattal tisztelték a Szent Szüzet, Boldogasszonyt (asszony – királyné). István király bölcsen ránt hagyta a minden világi harc, küzdelem és érdek fölött álló mennyei pártfogót, akit már a honfoglaló magyarjaink is tisztelték. (NEMESKÜRTY 1989: 36–37.) Már Árpád fehéregyházi sírja fölé is Nagyboldogasszony tiszteletére emeltek templomot, és az ő patrocíniuma alatt állott a székesfehérvári bazilika, királyaink koronázó- és temetkezőhelye, továbbá az esztergomi bazilika, a kalocsai érseki, a váci és a győri püspöki székesegyház, valamennyinek a szent királyunk volt az alapítója. Ismeretes, hogy uralkodásának szinte emberfölötti próbái voltak: fiának, Imrének a halála, továbbá a pogánysághoz húzó törzseknek a megfékezése, országa függetlenségének a védelme. Ezért ajánlja nemzetét élete végén Boldogasszony oltalmába. A felajánlás zsolozsmájának prózai változata az Érdy-kódexben

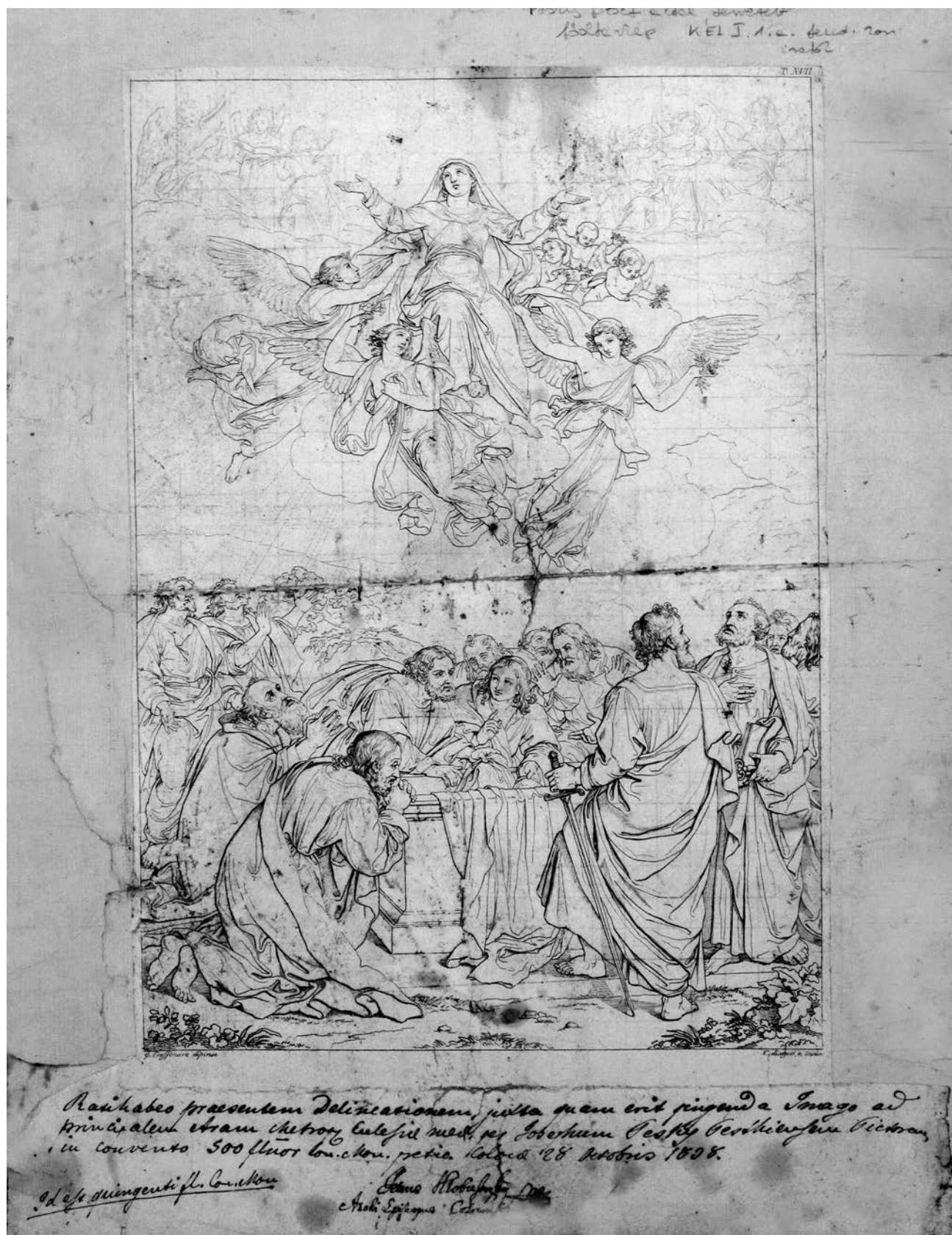
így olvasható: „Annak utána fölemelé ő édes kezeit, szemeit és szívét, lelkét mennyeknek szent országába, és nagy hatalmas és könyörületos szóval mondá: ó, mennyeknek Királyné Asszonya, Istennek szent Anyja és ez világnak megépítő nemes Asszonya, dicsőséges Szíz Mária! Te szentséges kezeidben és oltalmad alá adom és ajánlom anyaszentegyházad, mind benne való fejedelmekkel és lelki népekkel egyetemben. És ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, bódoggal egyetemben... és az én lelkömet Te szent markodba.” (Makula nélkül való Tükör)

Szent István király 1038-ban, Nagyboldogasszony napján halt meg. A szenteknek általában haláluk napján van az ünnepnapjuk, hisz mennyei dicsőségük időpontja ez, viszont István királyt szentté avatásának napján, augusztus 20-án ünnepeljük.

Az egykori kalocsai érsekség területén a következő templomoknak volt Nagyboldogasszony titulusa: *Bács* (XIII. század, franciskánusok), *Kalocsa* (1735, székesegyház), *Hercegszántó* (1752), *Bajsa* (1760), *Titel* (1769), *Óbecse* (1776), *Apatin* (1748, 1798), *Madaras* (1799), *Dunacséb* (1822), *Bácsborsód* (kápolna), *Békova* (1921), *Tataháza* (temetőkápolna).

Az ősegyházig visszanyúló hagyomány szerint a Megváltó édesanyjának, Máriának a holttestét nem engedte át a földi enyészetnek, hanem röviddel halála után föltámasztotta, és magához emelte a mennyei dicsőségbe.

„A szent testet Josafát völgyére vitték, azon kert mellett, hol a Krisztus vérről verítkezett, és ott kősziklából kivágott koporsóba tették. Ottan azért egyenként a koporsóhoz járulván, térdre estek a szent test előtt, és ájtatosan tisztelvén, csókolják vala. Mely miatt nagy édességgel bételének, és nagy állhatatosan három nap és éjjel ottmaradásnak, dicsérvén Istent és az ő szent Anyját. Sok égő gyertyákat is gyújtottanak, és sokféle jóillatú füstökkel és temjénnel füstölték. Ahhoz Szent

Giuseppe Craffonara: Nagyboldogasszony, 1830 körül, rézkarc (lelt. sz.: Kalocsai Érseki Levéltár: I. 1. feud. kori iratok)

Dávid zsoltárit éneklék vala és a levegőégben angyali muzsika-éneklést a három nap alatt hallottak vala.

Most azon a szent koporsón nagy gazdag templom vagyon építve, aki oly mélyen vagyon

a földben, hogy ötven grádicson kell belé lemenni. Azért éppen setét azon templom. Kórusában vagyon a szent koporsó kősziklából kivágva...

Midőn harmadnapig az apostolok a szent koporsónál imádkoznának, imé vé-

letlenül néminemű fényes fölhő a koporsót befedé, és a levegőet szép illat töltötte bé. Azután sokezer angyalokkal eljőve Urunk Jézus, és nagy dicsőségben az ő tanítványit köszönté, mondván: békesség

néktek! Felelének az apostolok: hálaadás és dicséret légyen Néked Uram, ki csudálatos dolgokat cselekszel... Ottan eljőve Szent Mihály sok szent angyalokkal. És a Szűz Mária szent lelkét Urunk Jézusnak béprezentálta... Áldott légy Uram Isten, ki méltóztattál feltámasztani az örök életre. Azután kezdenének az angyalok nagy örvendezve énekelni...” (Makula nélkül való Tükör; BÁLINT 1977: II., 180.)

Nagyboldogasszony egyike a sok Mária-ünnepünknek, Bácskában számos más Mária-ünnephez is kapcsolódik templomtitulus, a többi között: Kisboldogasszony, (Szabadka, doroszlói kegytemplom), Mária neve (Örszállás), Sárlos Boldogasszony (Adorján, Topolya), Fájdalmas Szűz (bajai Kálvária-kápolna), valamint a Magyarok Nagyszonyja (a szabadkai egykori gimnáziumi kápolna, Tornyos).

A kalocsai székesegyház főoltárképeinek története

A napjainkban is álló, kéttornyú barokk kalocsai székesegyház immár az ötödik e helyen, a mostaninak az alapjait Csáky Imre (1710–1732) kalocsai érsek rakatta le, a munkálatokat pedig nagy lendülettel Patachich Gábor érsek (1733–1745) folytatta. Amikor elkészült a szentély, 1738-ban Nagyboldogasszony tiszteletére szentelte fel, megváltoztatva a korábbi Szent Pál titulust. (WINKLER 1929: 63.) Az érsek a szentély oltárára az 1711-ben újjáépített kalocsai Nagyboldogasszony-plébániatemplom főoltárképét vitette át a titulussal együtt. Ez a templom szolgált érseki misézőhelyként a székesegyház elkészültéig. A plébániatemplom új titulust kapott, Patachich Gábor érsek az Angyali üdvözet tiszteletére szentelte fel 1738-ban. A templomot 1879-ben bontották le. (KATONA 2001: 132.; ASBOTH 2004: 363.) A főszékesegyház építése Csáky Miklós (1747–1751) és Klobusitzky Ferenc (1751–1760) érsekek idején folytatódott, teljes belső befejezésére Batthyány József (1760–1776) érsek idején került sor. (LAKATOS 2009: 85–92.)

A források szerinti „a török előtti időből származó, széles aranykeretbe foglalt színehagyott” (WINKLER 1929: 63.) régi főoltárképet, melyet a Patachich érsek által emelt nagyszerű cibóriumos oltárépítmény keretezett, Klobusitzky Péter érsek idején, 1838-ban lecserélték Pesky József művére.

Pesky József a magyar biedermeier portré- és templomfestészet kiemelkedő alakja volt, az egész országban megtaláljuk oltárképeit. Mifelénk is ő a legtöbbször foglalkoztatott mester a 19. században (Apatin: *Mária mennybevétele*, Hódság: *Szent Mihály*, Bács: *Szent Pál megtérése*, a nagybecskereki gimnázium kápolnájának oltárképei: *Szent István felajánlja Szűzanyának a koronát*, valamint *Kalzanci Szent József*, Nemesmilitics: *Mária születése* – a templom oltárképei, Szépliget: *Szent Vendel*, Bácskossuthfalva: *Jézus megkeresztelése* – főoltárkép, Kúla: *Mária születése és Szent Család* – mellékoltárkép, ebbe a sorba tartozik a szabadkai ferences templom 6 egykori mellékoltárképe). (KORHECZ PAPP 2009: 137.) A háromgenerációs Pesky festőcsalád morva származású, Mihály, az apa díszletfestő volt. Józsefet a korabeli Pest egyik legeredetibb tehetségeként tartották számon, 1815 és 1818 a bécsi akadémián tanult. (FLEISCHER 1935: 74.) Szorosra tudta fűzni viszonyát az egyházi donátorokkal, egészen oltárképfestésre rendezkedett be, szinte gyári termelést folytatott, még rendes műteremre sem költött, egyszerű lakószobában állította össze metszetek nyomán nagyszámú oltárképeit. (LYKA1942: 507.) Sok jeles művész tanult Peskynél festeni, majd a bécsi akadémián képezték tovább magukat, mint pl. Györgyi Giergl Alajos és Kozina Sándor. Fia, Pesky Ede (1835–1910) és unokája, Vilma (1875–?) is folytatta a családi hagyományt. (ÉBER 1936: II., 291.)

Ez a csere több kérdést is felvet, további kutatómunkára ösztönöz, hová került, és megvan-e még az egykori plébániatemplom Nagyboldogasszony-főoltárképe, melyet a székesegyház oltáráról 1838-ban távolítottak el. A mű igen kvalitásos lehetett, hiszen megfelelt a műértő és igényes Patachich Gábor érsek ízlésének is. Rossz, valószínűleg besötétedett állapota miatt – amelyhez hozzájárulhatott a székesegyházat megrongáló, 1795-ben pusztító tűzvész is – vélhetők a korabeli vizitátorok réginek. Feltételezésünk szerint a festmény 1711 körül készült, valószínűleg pest-budai mester műve lehetett, hiszen a kalocsai érsekség akkoriban igen rossz anyagi helyzetben volt, s nem engedhette meg a drága bécsi mesterek alkalmazását. (KORHECZ PAPP 2012) Elképzelhető, hogy Falkoner György, a híres budai festődinasztia megalapítója festhette, akinek a nevéhez ma

már egyetlen festményt sem köthetünk bizonyossággal, a 19. század végi kutatók, akik ismerték műveit (Némethy Lajos) még elismeréssel írtak tehetségéről. (NÉMETHY 1881: 263.; 1883:100.) A főpásztorok újító kedve a 19. század második felében sem hagyott alább, ennek sajnos áldozatul esett az 1738-ban emelt barokk oltárépítmény és az ébenfából faragott, több ezüstsoborral és ékítménnyel gazdagon megrakott ölnyi magas szentségtartó, melyet ember nagyságú aranyozott angyszobrok fogtak közre, s tetejét ölnyi magas ezüstözött feszület koronázta. Kunszt József érsek e tabernákulum helyére bizánci stílusú márványoltárt állíttatott 1857-ben, melyet Karl Rösner bécsi szobrász tervezett, Peter Bonani kivitelezett, a főoltárképet a szintén bécsi Leopold Kuppelwieser festette, s előtte a párizsi világkiállításon is bemutatták az ikonosztazionokra emlékeztető kisebb kompozíciókkal kiegészített műremeket. Ez a belső átalakítás sem bizonyult véglegesnek, csak a főoltárkép függ ma is a helyén magában, a kiegészítő képek a szeminárium kápolnájába kerültek, onnan az Érseki Kincstár állandó kiállítására. A napjainkban álló neobarokk márványoltár és a műmárványos vasbeton szerkezetű cibóriumos felépítmény Foerk Ernő tervei alapján került kivitelezésre a kalocsai székesegyház utolsó átépítése idején, a 20. század elején. (WINKLER 1929: 140.) A jelenleg folyó restaurálás célja a székesegyház eredeti fényének visszaállítása.

A székesegyház Pesky József által festett főoltárképe

A Pesky-féle monumentális, cca 5 × 3 m nagyságú főoltárképet Kunszt érsek 1857-ben a dunacsébi Nagyboldogasszony-templomnak ajándékozta, csak a Klobusitzky Péter érsek által hitelesített grafikai előképe maradt Kalocsán. A vázlat, vagyis az előkép és a kész mű szinte teljesen megegyeznek, ez utóbbi egy kissé nyújtottabb formátumú. Az előképek használata a barokk kortól, a sokszorosító eljárások elterjedésével vált általánossá a művészek körében. A legnagyobb, legképzettebb mesterektől kezdve a névtelen művészekig mind-mind éltek e lehetőséggel. A kész kép színvonalát alkotójának tehetsége és rátermettsége befolyásolta elsősorban. A Kalocsai Érseki Levéltárban őrzött előképet az eddigi vélekedéssel ellentétben nem Pesky raj-

Kliegl József: Nagyboldogasszony, 1823, Titel (a dunacsébi templom egykori főoltárképe)

zolta, az valójában Giuseppe Craffonara (1790–1837) itáliai művész szignált nyomata.¹ A lap alján találtuk meg azt a feljegyzést, hogy 1838-ban Pesky József pesti festő 500 forintért vállalta el a festmény kivitelezését a mintalap alapján.

A kompozíció előképek Tiziano rendkívül közkedvelt velencei *Assunta* oltárképe szolgált. Az üres kőszarkofág köré összesereglett apostolok csodálkozva szemlélik a Szűzanya angyalok általi mennybevitelét. Az apostolok alakjai a reneszánsz előképek nyomán kialakított stílusban, letisztultan jelennek meg, ruháik színezése kellemes összhangot teremt. A vázlaton Szent Péter imádkozva, összekulcsolt kezekkel, lehajtott fővel, térdelve látható az előképen, a festményen viszont a művész széttárt karokkal, előrenézve festette meg.

A dunacsébi Nagyboldogasszony-templom

Csébet (1899-től Bács-Cséb, 1905-től Dunacséb) a Baranyában birtokkal rendelkező, 1727-ben III. Károly császártól nemességet nyert család sarja, Márffy Lipót aranysarkantyús vitéz, vármegyei

főjegyző vette meg a kamarától 1791-ben. 1802-ben német telepesekkel telepítette be, 1806-ban adományozza a bécsi udvar Márffy Lipót részére a Csébi előnevet. Mivel nem volt örököse, 1810-ben nevének átruházásával örökbe fogadta Kliegl Károlyt (feleségének unokaöcsét) (KEMPELEN: 1913, 65.) A királyi fiskus azonban nem engedte, hogy ő örökölje a birtokot, hanem Polimberger Józsefnek adta zálogba, miután kifizette a birtokot terhelő adósságokat. Cséb később női hozomány útján a Bezerédy család birtokába került. Kastélyát Bezerédy Miklós építtette, végül Dungyerszky

Lázár tulajdona lett. (PODHORÁNYI 2011: 70.) Egyházának kegyurai a Márffy, Polimberger, Bezerédy és Dungyerszky család tagjai voltak.

Az első csébi, szerény méretű templomot 1802-ben építették, erről tanúskodik a mai templom bejárata fölötti beke-retezett vaskereszt, mely az egykori egyház toronysisakját díszítette. Polimberger József kegyuraság költségén, Ditrich József pesti építész tervei alapján Gottfried Deutsch kőművesmester építette fel ennek helyén a ma is álló monumentális egyházat klasszicista stílusban 1822-ben: 34,25 m hosszú, 15,25 m széles, a torony 38 m magas. (MILANOVIĆ-JOVIĆ 1988: 125.) Ditrich tervezte a szószéket és a kereszttelőkutat (RESCH PHARER – HAMAN LEHRER 1922: 19.), feltételezhetően az eredeti főoltáráépítményt is, amely az eredeti főoltárképpel együtt 1857-ben a titeli Nagyboldogasszony-templomba került, és ma is ott látható. A főoltárképet Kliegl József pesti festő festette 1823-ban a csébi egyházközség adományaiból „ex voto ded. Ecc.Cheb 1823 Josef Kliegl”. A szerb szakirodalom korábban hivatkozás nélkül a nevet téve-

sen olvasta (Klingel Josif), Kliegl Józsefet a „kegyetlen birtokos” (surovi spahija) Márffy Lipót örökbe fogadott fiával azonosította, annak ellenére, hogy más volt a keresztnévük. (MOMIROVIĆ 1986: 37.) Márffy Lipót Kliegl József testvérébátyját fogadta örökbe, aki feleségének, született Kliegl Karolinnak volt az unokaöccse. (SZLUHA 2001: 55.)

A bajai születésű, nemesi származású Kliegl József festő és mechanikus édesapja Bács-Bodrog vármegye táblabírája volt. A művész életéről kevesebbet, küzdelmeiről többet tudunk. Baján kezdett iskolába járni, egyetemi tanulmányait Pesten végezte. A lehetőségek közül a neki leginkább tetsző katonai pálya mellett döntött. Bécsi garnizonokban katonáskodott, a tiszti rangig felvitte. Korán árvaságra jutott. Mire elérte a nagykorúságot, már nem volt sok átvennivalója a szülői vagyontól, mert annak nagyobb részét elnyelték az örökösödéssel járó adósságok. Beleszeretett egy szegény bécsi család lányába. A napóleoni háborúk végén az egyik csatában megsebesült, kórházba került. Felgyógyulása után a testőrséghez helyezték át. Amikor bejelentette, hogy nősülni akar, és hogy ki a jövődöbélje, tiszti rangjáról le kellett mondania, így letette az egyenruhát. Otthagyta Bécsét, visszament Bajára, és gazdatiszt lett. Megyeje esküdtnek is megválasztotta. A tetterős Kliegl azonban ezt a pályát nem tartotta élethivatásának. 1822-ben meg-nősült, majd feleségével, gyermekeivel és vagyona maradékával ismét Bécsbe ment. Ott beiratkozott a Képzőművészeti

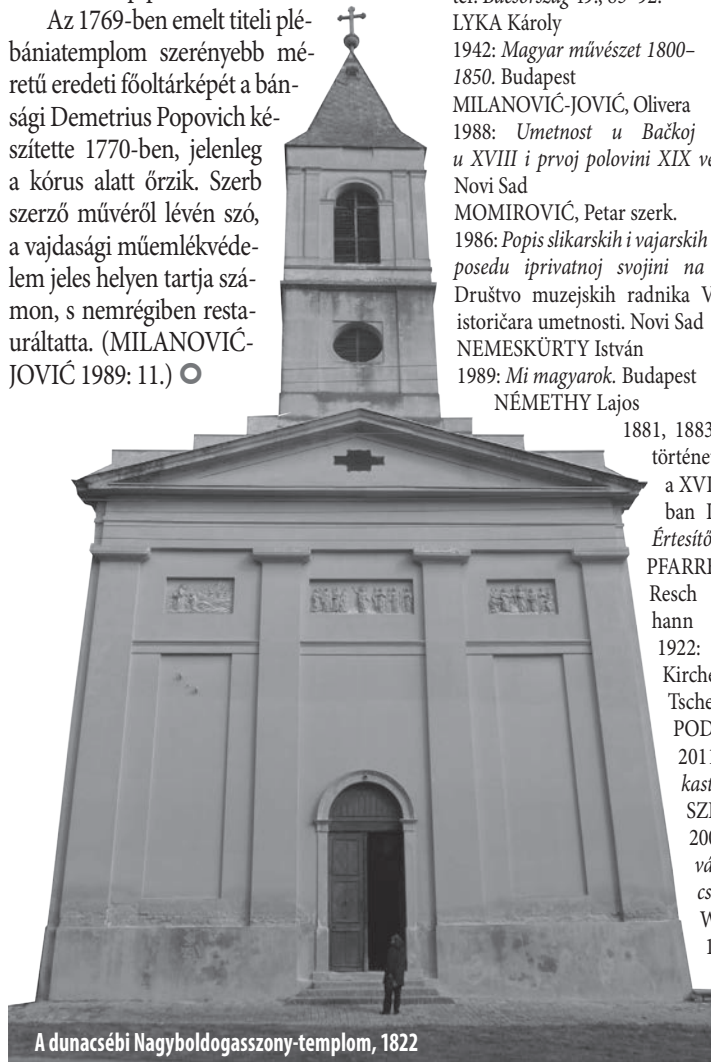

A dunacsébi Nagyboldogasszony-templom szószéke

Akadémiára festészetet tanulni. Családjával 1828-ban Pesten telepedett le, majd festészetből próbált megélni. Kezdetben nem sok sikerrel, sokat nélkülözött a család. Néhány év elteltével a csendéletek, miniatűr arcképek készítésével képes lett családját eltartani, és találmányain is dolgozhatott. (BÁNÁTI 1996: 112–118.; FÁBIÁN 2011: 78.)

A csébi főoltárkép-rendelést feltehetően a Polimberger kegyúri családdal ápolt ismeretségének köszönhetette, amely beajánlotta őt a plébániának. A festmény nem marad el a 19. század eleji pest-budai mesterek átlagos színvonalától, kissé féloldalasra sikerült kompozíciója árulkodik e műfajon belüli tapasztalatlanságáról, kolorizmusán erőteljesen érződik a bécsi barokk nagymesterek hatása. Más oltárképet nem ismer tőle a szakirodalom, ezért is oly fontos e zseniális, korát megelőző, szerencsétlen sorsú mester délvidéki műve. A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében őrzött *Önarcképe* és a magántulajdonban lévő miniatűr portréi viszont könnyedek, a romantikus festészet szép példái.

Az 1769-ben emelt titeli plébániatemplom szerényebb méretű eredeti főoltárképét a bányászi Demetrius Popovich készítette 1770-ben, jelenleg a kórus alatt őrzik. Szerb szerző művéről lévén szó, a vajdasági műemlékvédelem jeles helyen tartja számon, s nemrégiben restauráltatta. (MILANOVIĆ-JOVIĆ 1989: 11.) ○

A dunacsébi Nagyboldogasszony-templom, 1822

Irodalom

- BÁLINT Sándor
1977: *Ünnepi Kalendárium I–II.* Budapest
BÁNÁTI Tibor
1996: Bajai arcképcsarnok, Baja (<http://bajaikonnyvtar.hu/bek/banati/kliegl.htm>)
ÉBER László (szerk.)
1936: *Művészeti Lexikon I–II.* Budapest.
FÁBIÁN Borbála
2011: A bajai nyomdászat kezdetei, az első évtized: 1857–71, *Bácsország* 56., 78–82.
FLEISCHER Gyula
1935: *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián.* Budapest.
KEMPELEN Béla
1913: *Magyar nemes családok VII.* Budapest.
KORHECZ Papp Zsuzsanna
2012: Stettner Sebestyén skapuláréja. *Bácsország* 63. 19–25.
LAKATOS Adél
2009: Dél-Alföld gyöngyszeme, Kalocsa történelmi városközpontja: a Szentháromság tér. *Bácsország* 49., 85–92.
LYKA Károly
1942: *Magyar művészet 1800–1850.* Budapest
MILANOVIĆ-JOVIĆ, Olivera
1988: *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka – Arhitektura.* Novi Sad
MOMIROVIĆ, Petar szerk.
1986: *Popis slikarskih i vajarskih dela u društvenom posedu iprivatnoj svojini na području Bačke.* Društvo muzejskih radnika Vojvodine. Sekcija istoričara umetnosti. Novi Sad
NEMESKÜRTY István
1989: *Mi magyarok.* Budapest
NÉMETHY Lajos

- 1881, 1883: Adatok a festés történetéhez Budapestén a XVII. és VIII. században I. II. *Archeológiai Értesítő,* Budapest
PFARRER, dr. Ignaz Resch – HAMAN, Johann
1922: *Geschichte der Kirche und Gemeinde Tschab.* Hodschag
PODHORÁNYI Zsolt
2011: *Mesélő délvidéki kastélyok.* Budapest
SZLUHA Márton
2001: *Bács-Bodrog vármegye nemes családjai.* Budapest
WINKLER Pál
1929: A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig. Kalocsa

Pesky József Nagyboldogasszony 1838, Dunacséb (a kalocsai székesegyház egykori főoltárképe)

ZÁDORI Ev. János szerk.
1882: *Égi Manna (ima- és énekeskönyv keresztény katolikusok számára).* Budapest és New York

Jegyzet

¹ Kalocsai Érseki Levéltár: I. 1. feud. kori iratok

A dunacsébi Nagyboldogasszony-templom keresztelőkútja

Magyar szentek nyomában

„Szent Erzsébet ábrázolások Vajdaságban”

Csáky S. Piroska, Újvidék

Ami a könyvből kimaradt...

Régóta foglalkoztat a gondolat, hogy össze kellene gyűjteni a magyar szentek ábrázolását templomainkban, kegyhelyeinkben. A teljesség igényével ez a munka csak összefogással, együttműködéssel jöhetne létre, hogy megmaradjanak értékeink az utókor számára. Mivel 2006. november 17-étől 2007. november 19-éig Szent Erzsébet-évet hirdettek meg Rómában,¹ megkíséreltem begyűjteni a Szent Erzsébetre vonatkozó képanyagot, ezt meg is jelentettem egy kötetben *Szent Erzsébet ábrázolások Vajdaságban*² címen. A könyv anyagának gyűjtését 2008 júliusában zártam le. A kiadvány néhány hónap alatt elfogyott. Időközben újabb adatokat találtam, és szerettem volna új kiadást készíteni, kiegészítve az új információkkal. Annál is inkább, mert az olvasóktól is kaptam visszajelzéseket, hogy hiányzik a kötetből néhány, egy-egy település templomában fellelhető ábrázolás. Zömében olyan helyekről van szó, ahova nem jutottam el (csak virtuálisan tájékozódtam), vagy ahol már alig van hívő és istentisztelet – tehát elkerülte a figyelmemet, jöllehet a templom éppen azokat a kincseket őrzi, amelyeknek a megmentésére törekedtem. Ezúttal ezeket az utólag megtalált és begyűjtött képeket szeretném ismertetni az olvasókkal. Lehet, hogy még mindig nem teljeselek az adataim, bár arra törekedtem, hogy minél több helyről tájékozódjam. A pótlásokat utólag is szívesen fogadom.

Szent Erzsébet egyike a legnépszerűbb Árpád-házi magyar szenteknek. Az emberek tisztelete azért irányult személye felé, mert – bár királyi származású volt – életét egyszerűen, mellőzve a pompát, úgy élte le, hogy segített a rászorulóknak, ahogyan csak tudott. Olykor élelemmel, ruhával, de volt, amikor csak szelíd mosolyával, jelenlétével próbált bajukon enyhíteni. Ő maga misztikusságával, istenszeretetével eltért a kor főúri emberek körében megszokott viselkedésétől. Nem értette meg a család sem – vidámságát, másokra való odafigyelé-

sét, másmilyen viselkedését –, amelyben felnevelkedett. Férje korai halála után még inkább megvetette az idegen közeg. Mivel gyermekkorában elszakadt a szülői háztól, Németországban leendő férje családjában nevelkedett, és ott igyekezett a szegényeken, elesetteken, betegeken segíteni. Legnagyobb boldogsága volt, amikor örömet szerezhetett másoknak. Szerinte, „aki szomorú arccal imádkozik, olyan, mintha elretteneni akarná Istent”. Ezért ment a betegek közé is mosolyogva, nem riadva vissza az olykor kellemetlen látványtól sem.

Már életében számos legenda keletkezett a csodákról, amelyek alakjához kapcsolódtak. Halála után megsokszorozódtak a csodás történetek, amelyek akkor következtek be, ha valaki mély hittel Erzsébethez fohászzkodott, tőle kért segítséget. Halála után három évvel szentté avatták, ami ritkán fordul elő, hiszen egy-egy személy szentté avatása hosszadalmas bizonyítást, vizsgálatot igényel a betérjesztést követően. Erzsébet szentté avatása után kezdődött el igazán a Szent Erzsébet-kultusz³ külföldön és Magyarországon egyaránt. Felmerülhet a kérdés, hogy Vajdaságban beszélhetünk-e Szent Erzsébet-kultuszról. A templomokban fellelt ábrázolások alapján állítom, hogy létezik. Talán még össze kellene gyűjteni az imákat, fohászokat, egyházi énekeket, amelyek e szent nevéhez fűződnek.

Vizsgálatom tárgyát a főként templomokban, szeretetházakban található Szent Erzsébet-ábrázolások képezik. Ezúttal csak azokat mutatom be, amelyek kimaradtak a 2008-ban megjelent könyvemből.⁴ Az említett műben 58 kép mutatja be Szent Erzsébet alakját, 36 településről. Némelyik településen több templomban, vagy több módon ábrázolták a magyar szentet. Mivel az adatgyűjtést állandó jelleggel folytattam, öt év alatt még húsz helyen találtam valamilyen formában megjelenítve Szent Erzsébetet. Összesen 24 új adattal pótolva az eddig ismerteket. Két helyen 2-2 szobor, illetve ablak látható.

A képzőművészeti ágak mindegyikében jelen vannak a szakrális témájú alkotások. Minden művészeti ág kifejezőeszközeit szigorú szabályok, hagyományos szimbólumrendszer határozta meg. A mai alkotók gyakran nincsenek tisztában ezzel. A szakrális művészet alapvető tájékozottságot, a szakrális ábrázolásmódok ismeretét követeli meg az alkotótól. Mennyire volt meg ez az ismeret az általunk felkutatott alkotásokban, azt a művészettörténészeknek kell megvizsgálniuk. Én csak az adatok begyűjtésére szorítkozom, némi egyéni kommentárral.

Szent Erzsébet alakját leggyakrabban festményeken, szobrok formájában vagy színes üvegablakon örökítették meg. Egy-egy motívum ismétlődhet, attól függően, hol készült a mű. A leggyakoribb ihletés a rózsalegendából⁵ fakadt, vagy Szent Erzsébet a koldussal. Ritkább a családi jelenet megörökítése a férjével vagy a gyermekeivel. Erzsébetet általában díszes ruhában láthatjuk, ami a kor főúri viselkedésének felel meg, vagy az alkotó elképzelése szerinti őt megillető öltözékben – pedig tudjuk, hogy ő maga egyszerűen öltözött, nem viselt csillogó ékszereket, hanem a szerzetesek szürke darócruháját hordta. A művészek mégis eltekintettek ettől, és inkább díszesebb viseletben jelenítették meg, így jelezve, hogy tetteiben, jószágával nemesebb volt kortársainál, megilleti hát a díszes öltözék és a korona a fején. Származását tekintve valóban királylány volt, az ábrázolásokon látható koronát nézve azonban inkább az a nézet fogadható el, mely szerint az Erzsébet fején levő korona a mennyi királyság jelképe, tehát nem a földi származását jelöli, hanem égi korona.

Az újabb adatok között is vannak szobrok, festmények és festett ablaküvegek. A szobrok Apatinban, Eleméren, Kúlán, Szilágyin, Szilberekben, Szabadkán a Kisboldogasszony-templomban, Szondon, Újvidéken a telepi Szent Erzsébet-templomban és Versecen láthatók. Köztük a szabadkai és az újvidéki újabb keletű ábrázolás fából készült szobor,

illetve dombormű. Minden szobron a kenyér-, illetve a rózsalegenda megjelenítése látható. Valamennyin Szent Erzsébet a köntösében rejtette el a kenyereket, amelyek rózsává váltak a legenda szerint, a kezében pedig már kis kenyeret nyújt valakinek, aki már nem látszik, tehát értelmezhetjük úgy is, hogy a rászorulóknak. Általában bordó vagy világoskék köntösben látható, a szilberek szobron hermelinpalástban. Fejét királyi korona ékesíti.

Szobrok

A templomokban található szobrok szakrális objektumok, amelyek a reformáció korától terjedtek el. Általában valamely szent életnagyságú vagy kisebb formátumú alakja. Mindenképpen a tiszteletet fejezi ki. Gyakran megállnak a hívők a szobor előtt, ott fohászkodnak az ábrázolt szenthez.

Szilberek

A legtöbb szobor kegytárgyakat forgalmazó gyár terméke, de van néhány kivétel is. Ilyen a Szilberekben látható, 18. században készült, festett faszobor. A legtöbb szobron felfedezhetjük a szakrális geometria szabályait. Elmondhatjuk ezt az újabb keletű Mezei István-alkotásról is, amely a szabadkai Kisboldogasszony-templomban látható. Lakkozott diófából készült. Az újvidéki dombormű a magyar szentek sorában Szent Erzsébetnek is emléket állított. Ez Szarvas Sándor munkája, aki elmondása szerint hobbiból, kedvtel-

lésből készíti domborműveit. Sorozatát az újvidéki Szent Erzsébet-templomnak ajándékozta néhány évvel ezelőtt.

Az utóbbi években nem csak a templomokban láthatunk valamilyen formában magyar szent ábrázolását. Művészeinket olykor megleheti ez a téma, így készítette el Vékony Lajos kerámiai arcképcsarnokát a magyar királyokról, királynékról és szentekről, az arcképek dísztlal formában kerültek a falra a szabadkai Magyar Házban. A dísztlalakat 2011-ben mutatták be egy tárlaton. Szent Erzsébet keblén rózsával van megmintázva, koronával a fején. Arca a letisztult vonalak egyszerűségével a népszerű magyar szent ártatlanságát, tisztaságát tükrözi. Fején itt is korona látható.

Freskók, festmények

A templomokban látható festményeken Szent Erzsébetet vagy a Mindenszentek között a magyar szentekkel együtt csoportképen láthatjuk, vagy az életéből jelenített meg egy-egy pillanatot a művész. Utólagos kutatásunk öt újabb festménnyel gazdagítja ismereteinket a Szent Erzsébet-ábrázolásokról: Bácsott, Csonoplyán, Gomboson, Kisoroszon és Moholon van falfestmény. Pontosabban a bácsi csak bekeretezett kép a ferences kolostor folyosóján. Csonoplyán a Mindenszentek templomban a főoltárképen a magyar szentek között látható Árpád-házi Szent Erzsébet is (rózsákkal a köntösében). Figyelmet érdemel a másik három. Gomboson Horváth Lajos (néhai óbcei templomfestő) munkája. Ez a motívum más templomokban is felbukkan a Kár-

Törökbecse

Gombos

pát-medencében. Bár nem vállalkoztam a képek összehasonlító vizsgálatára, mégsem hagyhatok ki egy véletlen felfedezést. Csíksomlyón a Fogadalmi templomban ugyanezt a motívumot láttam meg a falon, más festő alkotását. Azt a pillanatot örökítette meg a művész, amikor Erzsébet három gyermekével elindul a bizonytalanságba télvíz idején. Horváth Lajos valószínűleg ismerhette ezt a képet, hiszen nála is hasonlóan lobog Erzsébet fátyla, a gyerekek éppen úgy bújnak édesanyjukhoz, a kicsi az édesanyja karján ül. Horváth Lajos világos színekkel dolgozik. Erzsébet feje felett még nincsen glória, ellentétben a csíksomlyói képpel, és eltér a háttér is. Horváthnál a bezárult kastély kapuja látható, az erdő fái csak megbújnak a háttérben, a csíksomlyói képen pedig már nem látszik a kastély, csak a sötét erdő, mintegy bizonytalanság, ami elmarad, ahonnan előre kell menni...

Moholon, a templom mennyezetén ugyancsak Horváth Lajos festménye látható, amint a várból kimenekült (vagy kiűzött) Erzsébet a gyermekeivel Szűz Máriához fohászkodik, erőt kér, hogy biztosíthassa gyermekei jövőjét. Ezt a motívumot festette meg ugyanő Doroszlón a Szentkútnál épült templomban is, csak mintha ez a kép vázlata lenne a moholi templomban láthatónak. A moholi templom freskója kidolgozottabb, intenzívebb kolorittal, kiemeltebb körvonalakkal, ami kicsit erőltetetten hat, de valószínű, hogy letről nézve így jobban látható.

Felbukkant még egy Kröll Antal-féle freskó Kisoroszon. Ehhez hasonló képet találunk Péterrévén, Gunarason és Budiszaván. A festmény a rózsalegenda motívuma alapján készült, csupán a

Kisorosz

ruha színe, a palást díszítése, a koldusok elhelyezése, valamint a háttér eltérő. A négy hasonló festmény között csak a budiszavai képen van Erzsébet rózsaszín ruhában, a többin világoskékben jelenik meg a koldusok előtt. A művészettörténészek feladata, hogy megállapítsák, melyik készült előbb, és melyik kinek a munkája.

Egyik adatközlőm szerint a ma már Törökbecséhez tartozó Aracs (Vranjevo) település Szent István királyról elnevezett templomában az egyik kép Szent Erzsébetet ábrázolja. Nem volt módomban személyesen megnézni az említett festményt, ezért van némi kételyem, hogy ide soroljam-e. A képen látható zsámlyon térdelő és fohászkodó nőalakot királyi palástban ábrázolta a művész, előtte Krisztus keresztje, aláhelyezve egy korona. Feje felett rózsákból fonott füzér látható, ami nem azonosítható – szerintem – a rózsalegendával, a hívők azonban azt állítják, hogy a festményen Árpád-házi szentünk, Szent Erzsébet látható.

Nem csak templomokban és szeretetházakban láthatók festmények Szent Erzsébetről. Arra nem vállalkoztam, hogy felkeressek minden alkotóművészt Vajdaságban, hogy megtudjam: foglalkoztatta-e vagy foglalkoztatja-e őket a magyar szentek ábrázolása, s készítettek-e olyan munkát, amelyen megjelenik Szent Erzsébet alakja is. Mezei István, Szarvas Sándor és Vékony Lajos szobrairól említést tettünk, a festmények között Korhecz Papp Zsuzsanna *Az Árpád-ház szentjei* című tárlatán (2007-ben) Szent Erzsébetet is bemutatta, ahogyan a művésznő lel-

kében él az alakja. Ez a kép magángyűjteményben van.

Ablakvitrázsok

Nagyon szépek és különleges hangulatot varázsolnak a templomba látogatók szívébe a festett ablaküvegek. Ezúttal mi vitrázsoknak, vitraileknek nevezzük, jóllehet tudjuk, hogy már nem az eredeti módon készülnek, és inkább a festett ablaküvegnek felelnek meg. Utólagos kutatásom során kilenc új adatot sikerült begyűjtenem, köztük számomra a legérdekesebb és talán a legértékesebb is a Módoson levő, Liezen-Mayer Sándor festménye alapján készült színes üvegablak.⁶ Sajnos már kevesen láthatják, mivel Módoson kevés a hívő, és ritkán van istentisztelet a templomban. Korhecz Papp Zsuzsanna *Vitrázsk a Vajdaságban*⁷ c. könyvében ezeknek az adatoknak a nagy részét feldolgozta már, én csak kiemeltem azokat a színes ablakokat, ahol Szent Erzsébet alakja látható. Mivel a kötet a Monarchia korát dolgozza fel, természetes, hogy a később készült ablakok adatait is közlöm.

Szent Erzsébet alakja látható Fehértemplomon, Bezdánban, Cservenkán, Csonoplyán, Hódságon, Martonoson, Módoson, Pancsován és Versecen. Nagy részük egész alakos kép, és a díszítőelemekkel együtt kitöltik az egész ablakteret. Kivételt képez a martonosi és a csonoplyai ablak, ahol Erzsébetet csak derékig ábrázolják, a háttér kockázott felülettel van kitöltve. A martonosi ablak nagyon hasonlít az Adán látható ablakra, a bajmoki, a magyarkanizsai és a törökbecsei egész alakos ablakképre.

Leltárszerűen felsorolva a könyvben közölt adatok:

Ada – Szentháromság-templom: vitrail
Báctopolya – Sárlos Boldogasszony: vitrail

Bajmok – Szent Péter és Pál apostol templom: tiroli szobor és vitrail

Bóka – Árpád-házi Szent Erzsébet Szeretetotthon: szobor

Budiszava – Magyar Nagyasszonyok templom: freskó

Csantavér – Pádai Szent Antal-templom: freskó

Csóka – Plébániai Múzeum: szobor (ellopták, megsérült) – a kép még épen ábrázolja

Doroszló – Szentkút: freskó, szobor
Erzsébetlak – Szent Erzsébet-templom: freskó

Futak – Jézus szíve templom: vitrail

Gunaras – Kisboldogasszony-templom: freskó (Kröll Antal)

Hódegyháza – Árpád-házi Szent Erzsébet Közösségi Ház: kerámia dombormű

Horgos – Nepomuki Szent János-templom: ablakvitrázs és bekeretezett, kisebb méretű kép a szent évre kihelyezve

Kishegyes – Szent Anna-templom: szobor

Kupuszlina – Szent Anna-templom: szobor

Lukácsfalva – Kisboldogasszony-templom: vitrail

Magyarcsernye – Szent Ágota vértanú szűz templom: freskó (Liezen-Mayer Sándor után)

Magyarkanizsa – Szent Örangyalok templom: vitrail

Nagybecskerek – Nepomuki Szent János-templom: vitrail

Óbecse – (belvárosi) Nagyboldogasszony-templom: vitrail

Óbecse – Szent Antal-templom (Alsóváros): oltárkép (Liezen-Mayer Sándor festménye után – ismeretlen festő)

Ópáva – Árpád-házi Szent Erzsébet-templom: freskó

Oromhegyes (Trešnjevac) – Szent Mihály arkangyal templom: szobor

Péterréve – Mindenszentek templom és plébánia: két festmény (egyik Mester Gyula után Kröll Antal)

Szabadka – Szent Erzsébet-kápolna, szoborcsoport az oltárkép helyett

Szabadka – Szent Mihály-templom: freskó

Szabadka – Szent Teréz-székesegyház: szobor, vitrail

Szaján – Szent István király templom: freskó, valószínűleg bécsi festő készítette

Szenttamás – Szent Kereszt felmagasztalása templom: *Mindenszentek* csoportkép, Than Mór festménye

Szenttamás – Temetőkápolna: tűzzománc kép a szárnyas oltáron

Tekija – Havas Boldogasszony-templom: vitrail

Temerin – Szent Rozália-templom: freskó

Topolya – Sárlos Boldogasszony-templom: Vitrail

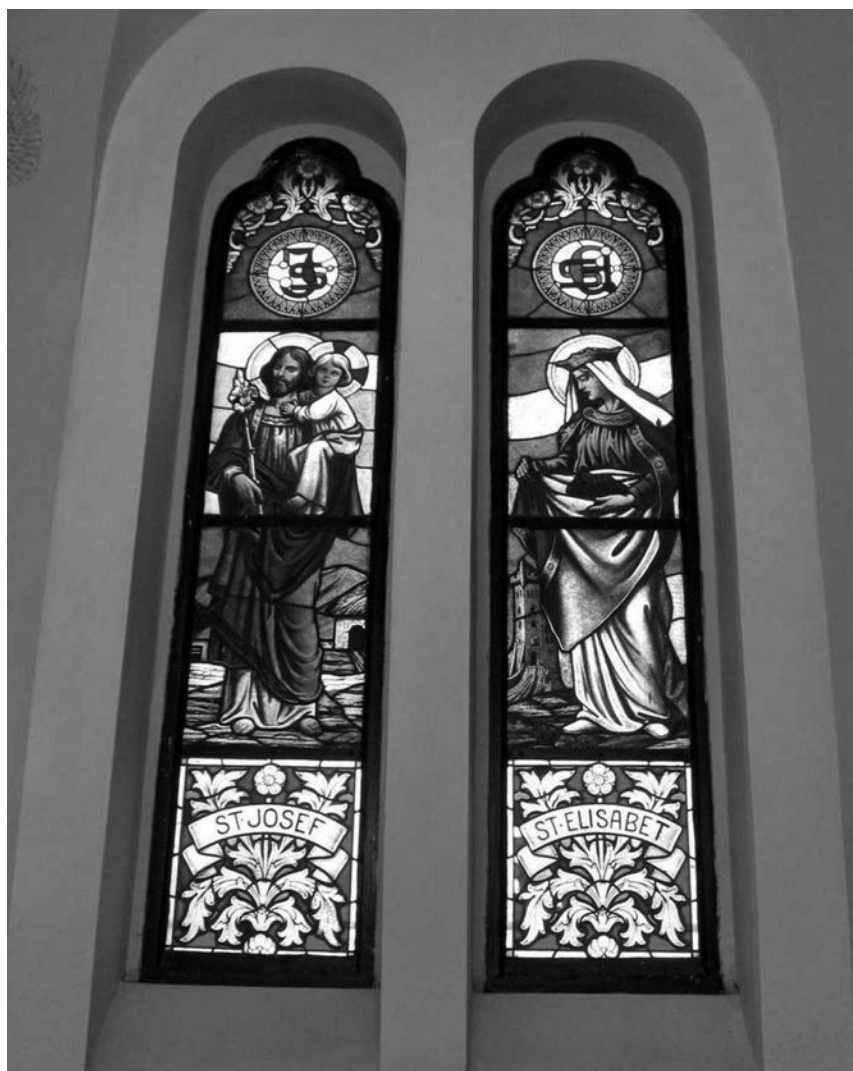
Tornyos – Rózsafüüzér királynéja templom: freskó a főoltáron a *Mindenszentek* csoportképen

Tóthfalu – Szent József-templom: szobor

Törökbecse – Assisi Szent Klára-templom: vitrail

Töröktopolya – Nagyboldogasszony-templom: freskó

Újvidék – Szent Erzsébet-templom – Telep: oltárkép, szobor

Pancsova

Újvidék – Mária neve templom: vitrail, szobor

Újvidék – ferences templom: vitrail

Verbász – Mária szeplőtelen fogantatása templom: vitrail

Zenta – Szent Ferenc-templom: ol-tárkép (Liezen-Mayer Sándor festménye után készítette Cecilia nővér)

Zombor – Szent István-templom (karmelita): két szobor, egy vitrail

Zombor – Szentháromság-templom – szobor és festmény (a mennyezetkép egyik sarkában)

Újabb adatok, pótlások:

Apatin – Mária mennybemenetele templom: szobor, rózsalegenda, vörös palástban

Aracs – Törökbecse – Szent István király templom: festmény

Bács – ferencesek kolostora, bekerezett festmény a folyosón

Bezdán – Szent Simon és Júdás Tádé templom: ablakvitrázs

Cservenka – Jézus szent szíve templom: vitrázs – eltér a megszokottaktól

Csonoplya – Mindenszentek templom: festmény, ablakvitrázs

Elemér – Szent Ágoston-templom: szobor, rózsákkal

Fehértemplom (Bela crkva) – Szent Anna-templom: ablakvitrázs

Gombos – Szent László király templom: freskó – Horváth Lajos becsei templomfestő munkája. Vö.: csíksomlyói freskóval

Hódság – Szent Mihály arkangyal templom: ablakvitrázs – élénk színek

Kisorosz – Szent Péter és Pál templom: freskó (Kröll Antal-féle festmény, kék ruhában)

Kúla – Szent György-templom: szobor

Martonos – Szűz Mária neve templom: ablakvitrázs

Módos (Jaša Tomić) – Nagyboldogasszony-templom: vitrail (Liezen-Mayer Sándor-festmény alapján)

Mohol – Szent György-templom: freskó a mennyezeten – Horváth Lajos munkája

Pancsova – Borromei Szent Károly-templom: vitrail

Szilágyi (Svilojevo) – Szent István-templom: szobor a főoltár mellett

Szilberek (Bački Brestovac) – A Boldogságos Szűz neve templom: szobor – fa, színes

Szabadka – Kisboldogasszony-templom: lakkozott diófából faragott szobor, rózsalegenda, Mezei István munkája

Szond (Sonta) – Szent Lőrinc-templom: szobor, rózsalegenda, kék palástban

Újvidék – Szent Erzsébet-templom: faragott dombormű, Szarvas Sándor munkája

Versec – Szent Gellért püspök és vértanú templom: ablakvitrázs és sötét szobor a főoltár oldalán

A kutató soha sem tesz pontot a munkája után, csak három pontot – jelezve, hogy ha még talál egyelőre lappangó adatot, folytathassa, amit elkezdett. Vagy más folytassa... Nagyon fontos lenne begyűjteni és más kutatók számára is hozzáférhetővé tenni mindazt a kincset, amely templomaikban található. Fel kell hívni a figyelmet értékeinkre, hogy jobban megbecsülhessük elődeink igyekezetét, hogy szebbé tegyék a térséget, ahol élnek, és ahol buzgólkodnak, erőt merítenek az élet küzdelmeihez. Talán egy morzsával hozzájárultam ehhez az elképzeléshez...

Néhány képmelléklettel szeretném alátámasztani állításaimat. ○

Jegyzetek

¹ www.katolikus.hu – Az MKP Körelevele Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója alkalmából

² CSÁKY S. Piroksa 2008: *Szent Erzsébet ábrázolások Vajdaságban*. Agapé, Újvidék

³ Kultusz – tisztelet, hagyomány. Akkor beszélhetünk egy személy kultuszáról, ha az valamilyen hagyományt őriz, hagyományt rögzít. Ábrázolások esetében ugyanazt az eseményt hasonlóan jelenítik meg több helyen.

⁴ Vö. 2. sz. jegyzet

⁵ Az Erdy-kódexben Szent Erzsébet az apjával találkozik, amikor alamizsnát vitt a szegényeknek, a későbbi legendák a férjét említik, aki vadászból tért haza, egyes források szerint pedig a sógorával találkozik, amikor a kenyerek rózsává változtak. Mivel még kislánként elkerült a szülői házból, még kislány korában történhetett a csoda – ha Karthausi Névtelen feljegyzését vesszük alapul. A képek, szobrok és színes ablaküvegek felnőtteként ábrázolják Szent Erzsébetet.

⁶ Palka József munkája 1912-ből. Forrás Korhecz Papp Zsuzsanna munkája

⁷ KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2010: *Vitrázások a Vajdaságban = Vitraži u Vojvodini = Glasgornje in der Vojvodina*. Városi Múzeum, Szabadka

Szent István kultuszának emlékei Kecskeméten

Székely Gábor, Kecskemét

Kecskeméten számos művelődés-történeti emlék tanúsítja első királyunk folyamatos tiszteletét. Bár az államalapítás korából nincs adat a település létezéséről, a helyi emlékezet Szent Istvánnak tulajdonítja a város legkorábbi egyházi épületének, a mára elpusztult Árpád-kori ún. Homoki kápolnának az alapítását. Ennek ellenére nem maradt fenn semmilyen emlék a városból a középkori kultuszról, ami nem zárja ki ennek jelenlétét, mivel a történelmi viszonytárságokban sok emlék elpusztulhatott. A város egykori birtoka, a mai Szentkirályi település elnevezése azonban egy Szent István titulusú templom középkori létére utal. (MAGYAR 1996: 47–60.)

A szent király ábrázolásai a barokk kortól kezdve maradtak fenn folyamatosan a városban. Az első olyan kecskeméti képzőművészeti alkotás, melyen Szent István szerepel, a Szentháromság-szobor, melyet az 1739–1740-es nagy pestisjárvány emlékére fogadalmi emlékműként állítottak, ez egyúttal a város első köztéri szobra is. (HORNYIK 1935; ENTZ – GENTHON – SZAPPANOS 1961: 131., 162–163.; JUHÁSZ 1968; JUHÁSZ 1981; HELTAI é. n.) 1742-ben Conti Lipót Antal luganói származású, Sopronban született pesti kőfaragómester készítette a szobordíszeket, noha a többszöri restaurálás után már nem mindegyik eredeti. Ikonográfiai programjában katolikus szellemiségű mű ugyan, de a reformátusok is adakoztak felépítésére (mivel a járványnak 3959 katolikusan kívül 2011 református lakos is áldozatul esett), feliratai is a város egész közösségét nevezik meg létrehozójaként. A háromoldalú gúlát formázó barokk oszlop csúcsán az Atya, a Fiú és a Szentlélek trónol, a felhőkkel és puttókkal borított oszloptörzsön Szűz Mária áll földgömbön, és azon a Sátánt jelképező kígyóra tapos. Az oszlop párkányzatán a pestis elleni segítőszentek (Sebestyén és Rókus), valamint a betegek lelkigondozását és temetését végző ferencesekre utalva Seraphim (vagyis Assisi) Szent Ferenc szobrai állnak, mellettük

Szent István kapott helyet. Juhász István szerint Szent István vértanút faragták meg (JUHÁSZ 1981: 116.), de a páncélban, kezében királyi pálcával, fején koronával, méghozzá a stilizált Szent Koronával megjelenített szoboralak egyértelműen egy magyar királyt ábrázol. Ifjabb Gyergyádesz László mutatott rá, hogy az Immaculata (Szeplőtelen Szűz) ehhez hasonló barokk oszlopokon való ábrázolása nem csupán a gonosz fölötti diadalt jelképezi, hanem Szent István királlyal egy függőleges tengelyben való elhelyezése a Patrona Hungariae ikonográfiai típusát is felidézi. (HELTAI é. n.: 35., 40.; GYERGYÁDESZ 2005) A Nagylegendában megemlített és a Hartvik-legendában részletesebben leírt történet szerint halála előtt a szent király Szűz Mária oltalmába ajánlotta a fiatal magyar egyházat és magyar államot, ezért tisztelik Máriát Magyarország védasszonyaként (Patrona Hungariae), ábrázolása a barokk művészetben virágzott föl, összekapcsolva a Szent István-kultuszt a Mária-tisztelettel. (ÉRSZEGI 2004: 22., 42.) Ehhez társul Szent Imre herceg alakja az oszlop előtti kőkorláton, akit gyakran jelenítenek meg apjával együtt, előfordul a felajánlási jelenet ábrázolásain is, mivel Hartvik szerint István őt is „Krisztusnak és szűz Szülőanyjának” szentelte. (ÉRSZEGI 2004: 40.) A Szentháromság-oszlopon Mária és Szent István kiemelt ábrázolása azzal a tartalommal gazdagodik, hogy a szent király révén égi pártfogást kér a nép a ragálytól sújtott városnak és országnak, oltalmat várva az újabb járványok ellen. Ezt az értelmezést alátámasztja, hogy Szent Istvánt a néphagyományban gyógyító szentként is számon tartották. Középkori ábrázolásain kézrátétellel gyógyítja a betegeket, hasonlóan az angol és francia királyokhoz, ezt a szokást sokáig a magyar királyok is gyakorolták. A Nagylegenda szerint egy darab kenyeret, egy kis gyümölcsöt vagy fűszeres füvet küldött orvosságul a betegeknek, és ők nyomban visszanyerték egészségüket, a Hartvik-legenda pedig beszámolt a sírjánál tör-

tént csodás gyógyulásokról. (MAGYAR 1996: 42., 135–138., BLOCH 2005)

Conti Lipót készítette a piarista templom homlokzati szobordíszzeit is. A Kecskeméten 1714-ben megtelepedett kegyesrendiek 1729 és 1748 között építették föl templomukat, de a főhomlokzatot uraló középtorony csak 1764–1765-ben épült meg. (ENTZ – GENTHON – SZAPPANOS 1961: 138–139.; DERCSÉNYI 1992: 159–160., 281–282.; JERNYEI KISS 1997; GYERGYÁDESZ 2005) Feltehetően ezután készültek a szobrok is, mivel 1764-ből származik egy engedélyezési irat, a mester azonban már 1748-ban részt vett a templom kőkapuzatának kialakításában. A torony két oldalához csatlakozó attikafal mellett a magyar szent királyok, Szent István és Szent László szobrai zárják le a homlokzatot. A torony szoborfülkéjében, a homlokzat középtengelyében az Immaculata szobra áll. A Mária-szobrot a királysobrok között helyezték el, ami itt is a Patrona Hungariae ábrázolásaira emlékeztet. A két szent király szobra beépült a városképbe, a XX. századi városrendezések előtt még jobban érvényesültek, amikor a döntően

Conti Lipót Antal Szent István szobra a Szentháromság-oszlopon

Szent István szobra a Nagytemplom főhomlokzatán

földszintes házak fölé magasodtak. Ma sajnos nem láthatók, de a templom részben befejezett felújításához kapcsolódva remélhetőleg restaurálva visszakerülnek helyükre. A templom belsejében is voltak emlékei a magyar szent királyok kultuszának, a legmivesebben faragott, Nepomuki Szent János tiszteletére emelt oltárt egykor Szent István és Szent László szobra is díszítette. (DERCSÉNYI 1992: 281.)

Éhhez hasonló ikonográfiai program részeként került Szent István szobra a római katolikus Nagytemplom homlokzatára. Miután 1772-ben a ferencesek a Szent Miklós-templomot visszaadták a világi papságnak, Migazzi Kristóf váci püspök rendeletére 1774 és 1806 között Oswald Gáspár tervei szerint felépült a város új plébániatemploma. (LUX 1916; ENTZ – GENTHON – SZAPPANOS 1961: 144–146.; DERCSÉNYI 1992: 156–157., 281.; GYERGYÁDESZ 2005) A városképet azóta is meghatározó épület főhomlokzata gazdag szobrászati díszítéssel lett ellátva, melyben a fentebbi példákhoz hasonlóan kitüntetett helyet kapott a Patrona Hungariae és a magyar szent királyok ábrázolása. Az oldalkapuk fölötti falfülkékben Szent István és Szent László magyar nyelvű felirattal kísért, posztamensre állított szobra kapott helyet, a főkapu fölött két-két féloszloppal alátámasztott nagyméretű timpanon húzódik, mely magában foglalja a Napba öltözött Asszonyként ábrázolt Mária szobrát. Szent István királyi díszben, fe-

jén a Szent Koronával, hátán paláستtal jelenik meg, baljával az országalmát tartja, megcsonkult jobb kezében valószínűleg jogar vagy pálca volt látható. Hosszú haja és nagy fürtökbe rendezett szakállja, nyugodt testtartása és tekintete a megfontolt, bölcs uralkodó benyomását kelti. Hangsúlyosan magyaros ruhában ábrázolta Staller pesti kőfaragómester, térdig erő, zsinóros, szárgombos mentében, csizmában, oldalán a széles, díszes övéhez láncolt szablyával. Az elrendezés hasonló a jászberényi Nagyboldogasszony-plébániatemplom tornyának szobrászati díszítéséhez. A pesti Mayerhoffer János által 1758 és 1761 között épített torony oldalán kialakított fülkékben szintén Szent István és Szent László szobrai helyezték el, valószínűleg Conti Lipót Antal műveit. (GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY 2004: 70.)

A templom belsejében is kiemelt helyen található meg az első magyar király ábrázolása. A közvetlenül a szentély előtt húzódó álkereszthajó a díszes szószékhez közel elhelyezett bal mellékoltárát Szent Istvánnak szentelték, a Falkoner József Ferenc budai festő által 1791-ben készített nagyméretű, kvalitásos oltárképen az a jelenet látható, melyen fölajánlja a koronát Szűz Máriának. A sötét tónusú, drámai hangulatú képen a huszártiszti egyenruhában lévő, feje fölött glóriával koronázott, ősz hajú és szakállú Szent István a felhők és angyalok közt megjelenő, gyermekét tartó Mária előtt, egy párnán nyújtja át az országot jelképező koronázási jelvényeket. A király hátát a koronázási palást borítja, melyet ugyanolyan pontossággal festett meg a művész, mint a kép középtengelyébe kerülő Szent Koronát, jogart és országalmát. A király háta mögött álló angyal a koronázási eszükeresztre emlékeztető kettős keresztet tartja, utalva arra, hogy Szent István a Hartvik-legenda szerint a koronán kívül apostoli áldást és az apostolság jeleként keresztet is kapott II. Szilveszter pápától. (ÉRSZEGI 2004: 33.) A sötét háttérben csak Mária és a gyermek Jézus feje körül megjelenő dicsfény ad világosságot. A kép felső részén az Istenanya karjaiban és térdén álló Jézus kerül a középpontba, akire egy letekintő angyal is rámutat, mintegy biztatva a királyt a felajánlásra. A kis Jézus Szent Istvánra figyel, és jobbajával áldást oszt, ezzel a felajánlás elfogadását és az égi pártfogás biztosítását jelezve az idős király, rajta keresztül az

egész ország számára. A nemzeti tartalmat hangsúlyozza a kép sarkában álló puttó, aki egy nagyméretű országcímert tart, miközben felmutat a koronázási jelvényekre. Mindezen felül az oltárkép előtt álló tabernákulumot is nemzeti színű szalaggal kötötték át. A fölajánlási jelenet a XVIII. században a Patrona Hungariae népszerű formája volt, maga Falkoner Bölcskén is megfestette a témát Johann Ernst Mansfeld 1772-es rézmet-szete alapján.

A Nagytemplom az 1880-as években nagyarányú külső felújításon esett át. 1900 és 1903 között belső díszítése újult meg, a kor jeles festője, Roskovics Ignác készítette a szentély és a hajó falképeit és pannóit, ezért a munkájáért pedig elnyerte az 1902. évi Lotz-díjat is. A boltzati freskók ikonográfiai programjában is kiemelt helyen szerepel az első magyar király. A négyezeti kupolaként megjelenő harmadik, a többinél nagyobb boltmezőn a magyar szentek hódolata látható a fényárban megjelenő Szűz Mária és a gyermek Jézus előtt. Szent István a Szent Koronát nyújtja feléjük, Jézus itt is áldását adja a térdeplő királyra. Érdekes, hogy a Szent Korona kétszer is látható a képen, amint egy angyal a felajánlási jelenet alatt lévő országcímert fölé tartja (két másik angyal a képmező közepén az Árpádok vágásos-oroszlános címerét fogja), utalva Szilveszter pápa Hartvik-legendában leírt látomására, melyben egy angyal adta hírvül, hogy a magyaroknak kell küldenie az eredetileg a lengyel királynak előkészített koronát. (ÉRSZEGI 2004: 32–33.) Mellette egy másik angyal Szent István kardját védőleg emeli a címer elé, egy harmadik pedig a királyi jogart és az országalmát tartja. A Patrona Hungariae tehát immár harmadszor, ki-

Szent István domborműves portréja a kecskeméti városházán

bővítve és mindennél hangsúlyosabban jelenik meg a templomban. Továbbá a képmezőt kísérő dongaíveken a királyi szentek ereklyéi is megjelennének, egyfelől az angyalok által tartott Szent Jobb, a másik oldalon a Szent László-herma. (LUX 1916: 20., 22.; GYERGYÁDESZ 2005., KACZIÁNY 1903)

A századfordulóg döntően az egyházi kultusz keretei között ápolták Szent István emlékét, a modern nemzeti identitás kialakulásával viszont fokozatosan a nemzeti múlt dicső alakjaként került előtérbe, ezzel együtt tisztelete is felekezeti hovatartozástól függetlenné vált. Kecskeméten ezt az 1893–1895-ben felépített új városháza díszítése fejezte ki a leglátványosabban. A nemzeti formanyelv megalkotására törekvő Lechner Ödön és Pártos Gyula által tervezett épület nemcsak a magyar népművészetből merített motívumokkal, hanem a millennium alkalmából a magyar múlt felidézésével is hangsúlyozza nemzeti jellegét. (SÜMEGI 1996; GYERGYÁDESZ 2012: 5–7.) Az épület homlokzatán, az oromzaton, a második emeleti ablakok között, a tetőpárkány alatti falmezőkön, valamint az udvarok pártázat alatti síkjában medaillonokba foglalt, feliratokkal ellátott domborműves arcképeket helyeztek el, melyek a pécsi Zsolnay-gyárban készültek. Az előre gyártott betétdíszek az ezeréves magyar történelem legnagyobb alakjait idézik föl népszerű ábrázolások alapján, közvetlen előképük a gyár katalógusában fedezhető föl. Ebben a sorozatban természetesen Szent István is helyet kapott, a főhomlokzat középrizalitján, az egyik dísztermi ablak fölött látható a nagy szakállú, hosszú hajú uralkodó, fején a Szent Koronával. Vele átellenben Ferenc József portréja jelenik meg, ő is a Szent Koronával. Ez a párosítás a folyamatosságot jelképezi az első és az építkezés idején uralkodó magyar király alakjával, egyúttal a kiegyezés utáni politikai megbékélést, a történelmi alkotmányosság helyreállítását is kifejezi.

Még határozottabban jelenik meg a nemzeti reprezentáció a közgyűlési terem díszítésében. A terem figurális festésének programja szorosan kötődik a millenniumi gondolatkörhöz. Eötvös Lőránd vallás- és közoktatásügyi miniszter 1894-ben leiratban javasolta, hogy történelmi ábrázolások készüljenek, melyeket az ezredéves kiállításon is be lehet mutatni. Eredetileg Benczúr Gyula festette volna meg Ferenc József koronázását

vagy portréját, Feszty Árpád a pusztaszeri gyűlést, négy további kompozíció pedig négy kisebb mezőbe került volna, köztük Szent István koronázása, ezáltal is összekötte a múltat és a jelent. A történelmi képegyüttes végleges programját Székely Bertalan festőművész, az Országos Mintarajziskola tanára alakította ki, majd valósította meg. Elképzeléseit 1895 tavaszán írt levelében fejtette ki, melyhez ceruzavázlatokat is csatolt, majd a hivatalos felkérés után, 1896 végén mutatta be a városnak a végleges terveket, a kivitelezés 1897 nyarán valósult meg (a képek kazein eljárással, al secco technikával készültek, tehát nem freskók, mint ahogy ez a köztudatban él). Két nagyméretű tablókép, a *Vérszerződés* és a *Koronázás* mint végpontok között a díszterem hosszabb oldalain a magyar történelem jeles személyiségeit sorakoztatta föl négyszer hármas csoportokban, az egész alakos képek alatt nevüket is feltüntetve. Szent István két másik Árpád-házi királlyal, Szent Lászlóval és Könyves Kálmánnal együtt kitüntetett helyen látható, a bejárat fölől nézve a polgármesteri emelvénytől és szónoki pulpitustól jobbra. Székely Bertalan az idős, bölcs uralkodót jelenítette meg, amit hosszú, ősz szakállán és nyugodt, statikus testtartásán kívül a jobb kezében tartott hosszú kettős kereszt is hangsúlyoz. Baljában az országalmát fogja, fején a Szent Korona keresztpántos felső része (corona latina) látható, az Ipolyi Arnold által készített rekonstrukció alapján. A vele átellenes oldalon ábrázolt Kálmánhoz hasonlóan hosszú, bokáig érő, kárpitszerűen dekoratív ruhában és majdnem ugyanolyan hosszú palástban festette meg a művész. István palástját és annak kapcsát medaillonokba foglalt keresztiek borítják, utalva a kereszténység felvételére és a magyar egyházszervezet létrehozására. A közgyűlési terem, ezzel együtt az egész épületet 1897-ben avatták föl, az új polgármester, Kada Elek szavai szerint „ez a mi üzenetünk a jövőnek”. (SZUNYOGHY 1935: 3.; SÜMEGI 1996: 39. kép)

A kecskeméti városháza falképein megjelenő panteonhoz hasonló történelmi arcképcsarnok szerepel két hasonló funkciójú, mintegy egy évtizeddel későbbi épület, a Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte marosvásárhelyi (1906–1908) és szabadkai (1908–1910) városháza dísztermeiben, igaz, ott nem falképeken, hanem színes üvegablakokon. Az utóbbi dísztermének uralkodókat és

történelmi személyiségeket ábrázoló színes üvegablakait Nagy Sándor tervezte és Róth Miksa műhelyében készültek 1911–1912-ben, ebben a sorozatban Szent István alakját is megörökítették. (KORHECZ PAPP: 2012)

A századforduló éveiben lezajló városrendezésnek és építkezéseknek köszönhetően kialakult a kecskeméti főtér mai arculata. A városháza felépítése után számos új épületet emeltek. 1910 és 1912 között megépült a katolikus egyház II. bérháza a Széchenyi tér és a Kossuth tér sarkán, a Nagytemplom és a Főplébánia épületével szemközt, a városházára néző sarokkiképzéssel. A kétemeletes, három lépcsőházas bérház terveit a Fitalok művészcsoport tagjai, Jánszky Béla és Szivessy Tibor készítették, az építésszápos más kecskeméti műveihez hasonlóan itt is a helyi művésztelep alkotóinak összművészeti munkái tették teljessé az épület megjelenését. (ENTZ – GENTHON – SZAPPANOS 1961: 100., 106–107.; GYERGYÁDESZ 2012: 14.) A párkányra helyezett szobordíszeket Kisfaludi Strobl Zsigmond készítette, ezek a város védőszentjét, Szent Miklóst és a magyar szentek szobrai, köztük Szent Istvánt ábrázolják. A szobrok kettesével, az épület manzárdtetőzete elé fölnyúló attikafalak sarkain helyezkedtek el, a homlokzati falsíkból kiugró egy-egy pilaszter lezárásaként. Ezáltal a szentek mintegy oltalmazólag tekintettek le a város lakóira és a főtéri piacra érkező árusokra és vásárlókra. Ezzel egy sajátos helyzet alakult ki, a főtér egymáshoz közeli három épületén (városháza, Nagytemplom, katolikus bérház) is megtekinthetővé vált az első magyar király alakja.

A szobrok megformálása stílusosan igazodott a szecesszió gyakorlatához. Az alulnézetre és távlati szemlélésre komponált, életnagyságnál valamivel nagyobb alkotások homokkőből készültek. Kisfaludi Strobl más munkáihoz hasonlóan csak az épületdíszek kisméretű mintáit készítette el a fővárosi műtermében, azok alapján pedig feltehetően egy helyi kőfaragó végezhette el a kivitelezést. (GULYÁS 2012: 28–29., képek: 30–31.)

A szoborcsoporton a szentek mindegyikét felismerhetővé teszi a több évszázados ikonográfiai hagyományban rögzült jellegzetes ábrázolás, különösen az attribútumaik, az életükre, tevékenységükre jellemző eszközök jelenléte. Szent István a koronázási jelvényekkel, két kapcsolattal összekapcsolt hosszú palástban,

Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent István szobra az egykori kecskeméti II. katolikus bérházzól

fején a Szent Koronával, kezében a jogarral és a kettős kereszt országmával jelenik meg. Derekát öv fogja át, melyre a jelzésszerűen kifaragott, oldalán lógó kardja van kötve. Hosszúka arca, kiugró járomcsontja és sasorra, hosszú bajsa és szakála az Árpádok vonásait idézik. Tűnődve maga elé tekint, az idős, bölcs uralkodó képét jeleníti meg.

A szobroknak kalandos történetük volt. A várost 1911-ben megrázó földrengést az épülettel együtt nagyobb károk nélkül túléltek, a II. világháború után viszont a bérháznak mostohább sors jutott, mert felújítását gazdaságtalannak ítélték, és 1964-ben lebontották. Helyén épült föl 1969-ben a „Lordok Háza” néven ismert, a városképbe nem illeszkedő többemeletes épület. A szobrok azonban megmenekültek a pusztulástól, a bontás során leemelték őket az épületről, és a szintén 1964-ben megnyílt Köztemetőbe szállították őket. (JUHÁSZ 1999: 246.) Bár a városi tanács megbízásából az alkotó egyik tanítványa, Meszes Tóth Gyula restaurálta a szobrokat, amivel maga Kisfaludi Strobl Zsigmond is elégedett volt, ez az elhelyezés azonban nem bizonyult jó megoldásnak, mivel a folyamatos vizesedés és a felületük elfagyása miatt a szobrok állapota jelentősen romlott.

Az ezredfordulóhoz közeledve a római katolikus egyház szorgalmazta a szobrok méltó elhelyezését. 1999-ben, a magyar államalapítás millenniuma alkalmából társadalmi összefogással felújították őket,

és felállították az 1718-ban a városon kívül, az egykori szőlők között épült Mária-kápolna (Sarlós Boldogasszony-kápolna) mellett. (ENTZ – GENTHON – SZAPPANOS 1961: 165.) Ezáltal létrejött a Magyar szentek szoborsétánya, melyet 1999. október 9-én szenteltek fel. A sétány a kápolna környezetében kialakított arborétumba illeszkedik, annak bejáratától a kápolna felé vezet. A szobrok előtt egy-egy ismertető-táblán a szentek életének főbb eseményei, valamint hozzájuk szóló imaszövegek olvashatók.

A millennium alkalmából a katolikus bérház szobrainak újbóli felállításán kívül egy új Szent István-szoborral is gazdagodott a város, 2001-ben a Nagytemplom szentélye mögött állították föl Rieger Tibor alkotását. Innentől kezdve a Szent István-napi ünnepségek helyszíne ide tevődött át a városháza előtti térről. A bronzszobor elhelyezése azonban nem túl szerencsés, mivel a történelmi városmagon kívülre került, a templom előtt jobban érvényesülhetett volna. Az egyszerű koronával ábrázolt uralkodó alakját egészen beborítja a koronázási palást, a Szent Jobbra utalva hangsúlyosan formált jobbajával kardját tartja. A kardot pengéjénél ragadja meg, hogy a markolat és a keresztvas egy keresztet formáljon, kifejezve István uralkodásának kettősségét: ha kellett erővel, hadviseléssel, de ha lehetett, imával, hittel, meggyőzéssel és megegyezéssel vetette meg az európai, keresztény magyar állam alapjait. ○

Irodalom

BLOCH, Marc

2005: *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában.* Osiris Kiadó, Budapest

DERCSÉNYI Balázs szerk.

1992: *Katolikus templomok Magyarországon.* Hegyi & Társa Kiadó, Budapest

ENTZ Géza – GENTHON István – SZAPPANOS Jenő *Kecskemét. (Városképek – Műemlékek).* Műszaki Könyvkiadó, Budapest

Szent István legendája Hartvik püspöktől. = ÉRSZEGI Géza szerk.

2004: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. (Millenniumi Magyar Történelem. Források).* Osiris Kiadó, Budapest, 27–46.

Szent István király nagy legendája. = ÉRSZEGI Géza szerk. 2004: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. (Millenniumi Magyar Történelem. Források).* Osiris Kiadó, Budapest, 17–27.

GRANASZTOINÉ GYÖRFFY Katalin

2004: *Conti Lipót Antal.* = Tamás Zsuzsanna szerk.: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II.* Balassi Kiadó, Bp., 69–70.

GULYÁS Dorottya

2012: *Szobrárszok Kecskeméten a művésztelep első korszakában.* = ifj. Gyergyádesz László – Osztényi Éva szerk.: *A kecskeméti művésztelep első korszaka (1909–1919).* Tanulmányok, adattár. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét, 26–36.

IFJ. GYERGYÁDESZ László

2005: *Kecskemét – A főter és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei.* Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét (interneten elérhető változat:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kecskemet/index_3.htm)

2012: *„Modern és magyaros” – Kecskemét főterének századfordulós-szeccsessziós épületei.* = ifj. Gyergyádesz László – Osztényi Éva szerk.: *A kecskeméti művésztelep első korszaka (1909–1919).* Tanulmányok, adattár. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét, 3–25.

HELTAI Nándor

2012: *A nagy-halál és a fogadalmi emlékmű. A Szentháromság-szobor története és megújulása.* Kecskeméti Lapok Kft., h. és é. n. (Kecskemét)

HORNYIK János

1935: *Egy fogadalmi emlék.* = Dr. Garzó József szerk.: *Emlékkönyv Hornyik János halálának félévszázados évfordulója alkalmából.* Kiadta a Katona József Társaság. Kecskemét, 11–17.

JÁVOR Anna

2004: *Falkoner festődinasztia.* = Tamás Zsuzsanna szerk.: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II.* Balassi Kiadó, Budapest, 488–490.

JERNYEI Kiss János

1997: *Die Piaristenkirche zu Kecskemét. Acta Historiae Artium* 39. évf., 1–4. sz., 131–164.

1999: Késő barokk egyházi propaganda: a kecskeméti Nagytemplom oltárainak ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő*, 48. évf., 1–4. sz., 178–179.

JUHÁSZ István

1968: *A kecskeméti Szentháromság-szobor. Kiskunság*, XIV. évf., 1–2. sz., 157–160.

1981: *A kecskeméti Szentháromság-szobor. Műemlékvédelem*, XXV. évf., 2. sz., 111–117.

1999: *Kecskemét város temetői.* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét

KACZIÁNY Ödön

1903: *A kecskeméti nagytemplom falfestményei. Művészet*, II. évf., 127–134.

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

2012: Délvidéki szeccsessziós vitrázsok. *Bácsország* 3. (62. sz.), 13–17.

LUX Kálmán

1916: *A kecskeméti róm. kath. nagytemplom. Különlenyomat az Építő Ipar – Építő Művészet évfolyamának 34–38. számaiból.* „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest

MAGYAR Zoltán

1996: *Szent István a magyar kultúrtörténetben.* Helikon Kiadó, Budapest

SÜMEGI GYÖRGY

1996: *A kecskeméti városháza.* Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét

SZILÁRDFY Zoltán

2003: *Szent István király följánlásának attribútumai.* = uő: *Ikonográfia – kultúrtörténet. Képes tanulmányok.* Balassi Kiadó, Budapest, 235–245.

SZUNYOGHY Farkas

1935: *Székel Bertalan falfestményei a kecskeméti városházán.* Különlenyomat a Magyar Művészet évi 7–8. számából

A Szabadkai egyházmegye templomi betlehemei

Czékus Géza, Szabadka

Bevezető

Minden katolikus felnőtt egyik legkedvesebb emléke a gyermekkori karácsonyok hangulata, de külsőségei is. Ezeknek az emlékeknek az egyike a templomi betlehem. Ahogy múlnak az évek, ez az emlék egyre személyesebb, bensőségesebb lesz. Legtöbbször arra emlékszünk, hogy édesanyánkkal odaálltunk a betlehem elé. Ő mesélt nekünk, mi meg gyönyörködtünk a képben, nem győztük magunkba szívni a sok információt. A rövid ima, melyet a templomi térdeplő előtt elmondtunk, csak látszólag volt ima, mert akkor figyelmünket más kötötte le. Azután, karácsony elmúltával, kezdtük várni a következőt. Így vált a betlehem lelki életünk részévé, gyermekkorunk és fiatalságunk csillogó részévé, hogy azután – immár felnőtt fejjel – ezt a szép emléket megelevenítve – a betlehem tiszteletét és szeretetét – gyermekeinknek mi is továbbadjuk.

Ott vár bennünket a templomban a megszokott helyen. Kevés olyan templom van, ahol az évek (évtizedek) során akár kicsit is változott volna. Mégis, az éjféli misére vagy a karácsonyi szentmisére jövet alig várjuk, hogy megpillantsuk.

Mit tudunk a betlehemünkről? Egy átlag hívó nem sokat. Tudja, hogy mikor és kik állítják, mikor bontják el. Észreveszi azt is, hogy az adott évben megváltozott, új világítást kapott, vagy néhány új figura is a gyűjteménybe került.

Habár a betlehemek „időt- és plébánost-állók”, mégsem foglalkozunk velük, vagy talán éppen ezért kerül ki érdeklődési körünkől. Meglepő, hogy a plébánosok is igen keveset tudnak a betlehemük történetéről. Még a néprajzosok körében is szinte tabula rasa.

Írásunk ezt a mulasztást próbálja bár részben pótolni. Megelégedésünkre szolgálna, ha (nálunk sokkal illetékesebbek) folytatnák a megkezdett munkát, és új adatokkal szolgálnának. Elég csak a min-

Bajmok

den plébánián vezetett *Historia domus* köteteit áttanulmányozni!

Munkánk alapjául a 2009-es *Schematismus* szolgált. A Szabadkai egyházmegyében 143 templom, illetve imaház van. 2010 adventjében minden plébánost felkértünk az együttműködésre, nevezetesen, hogy egy csatolt kérdőívet (ő vagy valaki, aki a betlehemről többet tud, pl. pasztorális tanácsstag, sekrestyés, kántor, irodavezető, papnövendék, idős személy) töltsön ki és néhány fényképfelvétellel együtt juttassa vissza. Munkánk sokkal nehezebbnek és összetettebbnek bizonyult, mint amilyennek elképzeltük. Három karácsony múlt el azóta. Az esetek döntő többségében jó volt az együttműködés, előbb-utóbb megkaptuk a kért adatokat. A meglévő információk alapján képet adunk az egyházmegye betlehemeiről.

A templomi betlehemek rövid történeti áttekintése

A Krisztus születése ünnepére állított betlehem eredetéről a hagyományokból tudunk. Eszerint először Assisi Szent Ferenc állított betlehemet. 1223 karácsonyán a grecciói erdőben felállított egy jászlat, odavezetett egy ökröt és egy

szamarat, Izajás 1. fejezetének jövődőlésére emlékeztetve. Ugyancsak a hagyományból tudjuk, hogy amikor „Isten szegénykéje” az éjféli mise evangéliumát énekelte, a „Betlehem” szót birkabégetéssel ejtette ki. A grecciói jelenetet Giotto egyik festményén örökítette meg. Más helységek templomaiban is követték a betlehemállítást, elsősorban azonban ez ferences szokás volt.

Vidékünkön a 17. századig (török idő) nincsenek betlehemmel kapcsolatos adataink. De közvetlenül a török hódoltság idején készülhetett a bártfai Krisztus születése oltár, vagy a szepeshelyi székesegyház oltárszekrénye, amely a napkeleti bölcseket ábrázolja. Az ortodox egyházban még később jelentkezett a betlehem-ábrázolás.

A katolikus templomokban sokáig betlehemes játékokat mutattak be. Sajnos, fejlődésük rossz irányt vett, mert inkább szóltak e világi apró-cseprő gondokról, mintsem az Úr születéséről. Ezért a betlehemi játékokat az anyaszentegyház kitiltotta a templomokból. Később bábjáték formájában visszatért. A bábokat a játékok végeztével a templomban hagyták. Valószínű, ezek a bábuk is közrejátszottak, hogy a betlehemi játékok hiányát

Feketics

pótolják, és a bábok bevonásával jöhetnek létre a mai értelemben vett betlehemek. II. József reformjai közé tartozott a helyi szokások kizárása a templomokból. Így eltűnt a szentsír és a betlehem is. Innsbruck környékén a betlehemi elemeket elrejtették. II. József halála után új betlehemeket állítottak, és miután előkerültek a régi elemek is, azokat is kiállították. Ugyancsak osztrák minta a deszkára festett betlehem. (A festés után kivágják.) Ilyet találtunk Regőcén, ott mind a mai napig ez a betlehem szolgál. Sokkal később jelentek meg a ragasztott lemezből készült betlehemek.

Sok betlehem szabványos volt. Fő céljuk – mint az egész romantikus korszaké – a hangulatkeltés volt. A betlehemi figurák egy vároomból átalakított istállót vagy egy közönséges pajtát vesznek körül, amelyhez hozzátartozik egy szétnyitható háttér, csillagos éggel, üstökösrel vagy tájképpel, netalán pálmával és a bárányok itatását szolgáló kúttal. Az istálló tetején kitárt szárnyú angyal, kezében szalaggal, amelyen a „Gloria in excelsis Deo” (Dicsőség a magasságban Istennek) felirat olvasható. Úgy tűnik, a karácsonyfa vidékünkön nem előzte meg a betlehemet (PODMANICZKY 1890).

A XX. századi, szabadkai betlehemekről dr. Rokay Zoltán atya a következőket mondta: „Az alábbiaknak magam is szemtanúja, szereplője, »szenvető alanya« voltam. A XX. század közepétől tapasztalható volt bizonyos törekvés, hogy a karácsonyi történetet, nápolyi példára, minél élethűbben, mozgalma-

Regőce

sabban, minél több szereplővel mutassák be templomainkban. A szerény, kisméretű betlehemek helyett a »tájkép« néha a templom valamely oldalkápolnáját, néhan kereszthajóját betöltötte. A sziklák gipszbe mártott zsákokból készültek, élő növény díszítette a vidéket, a füvet mohával helyettesítették. Ebben élen jártak – a hagyományhoz híven – a ferences atyák. † Páter Ivo Krznar (akit mint ministráns személyesen ismertem) nevéhez fűződik nemcsak a varazsdi (Varaždin) és a zágrábi ferencesek templomának betleheme, hanem talán elsősorban a szabadkai »barátok templomában« ma is látható hatalmas alkotás, pásztortűzzel, patakka, élő vízforrással, amihez hozzájárult, hogy a ferenceseknél az éjféli mise végén a »Hej, víg juhászok, csordások, csörgedeznek a források« kezdetű éneket énekelték.

A ferencesek példáját sok templom követte. Az övékéhez hasonló betlehemek jelentek meg egymás után a templomokban. A régi figurák is alkalmazást nyertek, de újak is szükségesnek mutatkoztak, leginkább kerámiából. Ezeket elsősorban valamely szlovéniai kegyeskereskedésnél lehetett beszerezni. A realiztikus ábrázoláshoz hozzátartozott, hogy a figurák majdnem életnagyságúak voltak, s ehhez megfelelő méretű »díszletekről« kellett gondoskodni. A figurák elsősorban Lojzika Ulman vinkovci keramikus művésznek kezéből kerültek ki. A betlehemben, »szubtropikus« tájról lévén szó, a fenyőfáknak nem volt keresnivalójuk. Ehelyett pálmák, ciprusok, kaktuszok alkották a vegetációt. Másodéves paulinista koromban (2. gimnázium) rám hárult a kaktuszok oda- és

visszaszállításának feladata. A több mint –10 °C száraz hidegben, szállítás közben telement a tenyerem a medvetalp parányi tüskéivel, így téve számomra emlékeztetéssé a betlehemállítást körüli »realiztikus« fordulatot...

A II. vatikáni zsinat szorgalmazza, hogy a templomban a központban a szentmiseáldozat cselekményének kell állnia, semmi sem vonhatja el a figyelmet róla. Az oltár díszei pedig csak nemes anyagból lehetnek. A betlehemről egyik sem mondható el. A betlehem leegyszerűsítése következett be, legalábbis az oltár körüli betlehemekben. Ezt a leegyszerűsítést szorgalmazta a rövidebb ideig tartó karácsonyi időszak is, azaz a betlehem rövidebb ideig maradt a helyén.

Ma már számtalan múzeum része a betlehem. Szlovéniában, a legismertebb Mária-kegyhelyen, Brezjen is található egy ilyen múzeum, ahol a világ minden tájáról mutatnak be betlehemeket. Mégis, a legismertebb a nápolyi »betlehemek utcája«, mert ez világhátrakció. A betlehemkészítő mesterek a turisták szeme láttára faragják ki a figurákat vagy rakják össze a több elemből álló emberkéket. A nápolyi betlehemek főleg abban térnek el a mi betleheminktől, hogy azok sokkal gazdagabbak, élethűbbek. Sok esetben a jászol (fogadó) körül »iparosok« vannak, akik pékek, kovácsok, vendéglősök. Megjelentek a mozgó elemek is (pl. favágó). Ki-ki döntse el, hogy milyen értéket képviselnek. Minden esetre szemre tetszetős, csak az a gond, hogy a lényeg valahol elcsúszik a sok epizód között.

A tirolai betlehemek világhírűek. Ezek elsősorban Ferdinand Stuflesser dél-tirolai

fafaragó és oltárépítő ma is fennálló műhelyének (St. Ulrich – Gröden) – noha sorozatmunkái, mégis – tetszetős termékei. Stuflesser sok bácskai és bánati templomot népesített be oltáraival, szószékével, szobraival. A templomi leltárhoz hozzátartozott a betlehem és a szentsír is.

A betlehemek élete változatos. A változásokról viszont nem készülnek feljegyzések, az utóbbi évtizedeket leszámítva fényképfelvételek sincsenek róluk. Ebbéli ismereteink felületesek, hézagosak, rövid időn belül feledésbe merülnek.

Anyag és módszer

A kérdőívet dr. Pénzes János megyéspüspökkel, dr. Silling István egyetemi rendes tanárral, néprajzkutatóval és dr. Barna Gábor docenssel, a Szegedi Egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék tanszékvezetőjével konzultálva állítottuk össze. A kérdések a következő csoportokba sorolhatók: a betlehem megléte és térbeli helye; kora; elemei (színfal – háttér – kulissza, személyek, állatok, csillag, kiegészítők – élő anyag, szokatlan elemek); anyaga; készítője; a betlehem felállítói, a betlehemállítás ideje és elbontása; népi jellegek; a betlehem környéke (kerítés, térdeplő, persely); „él-e?” a betlehem; a hozzá kapcsolódó szokások; pásztorok miséje; szabadtéri betlehem; betlehemről készült fényképfelvételek és raktározás. A kérdőívet a Megjegyzés rovat zárja.

2010-ben a *Schematismusban* (2009) szereplő plébániákra az atyák nevére kikézbcsítettük a felkérő levelet, amely a püspök úr engedélyét, egy felkérést és a kérdőívet tartalmazta. Ebben a levélben megkértük a címzettet, hogy a karácsonyi időszakban a plébános, vagy valaki más személy, aki ismeri a betlehem sorsát, töltsse ki a kérdőívet. Készítsen néhány fényképfelvételt is, majd ezeket juttassa vissza. A levélváltás módszerén kívül néhány atyával elektronikus formában is tudtunk kommunikálni. Mindhárom évben a szerző személyesen keresett föl több betlehemet is, és a helyszínen töltötte ki a kérdőívet, illetve készített felvételeket.

111 templomból és imaházból van adatunk vagy fotónk. 5-ből nincs adatunk vagy/és felvételünk, 32-ben pedig nem állítanak betlehemet. Sajnos, a *Schematismusban* található 143 objektum közül van, amely már nem áll, vagy romos állapotú. Valamint van olyan templom is, amelyet a Szabadkai egy-

házmegye a pravoszláv egyháznak adott át. (Azoknak a településeknek a nevét, amelyeken lerombolták, illetve romos a templom, dőlt betűvel jelöljük.)

A következő templomokban vagy imaházakban nincs betlehem: Apatin (Jézus szent szíve), Boróc, Bácsordas, Bácspetrőc, Bácsszentiván, Bácsújlak, Csúrog, Dorneye, Doroszló (kegytemplom), Dunabökény, Felsőtavankút, Gá-

Szond

dor, Kerény, Kiszács, Kölpény, Kruševlje, Küllöd, Mérges, Militics, Mozsor, Nádálja, Ófutag, Paripás, Peczesor, Szentfűlöp, Szépliget, Szilberek, Torzsa, Újsóvő, Újvidék (verbiták), Veternik és Zsablya.

A gyűjtőmunkát részben a viszonylag rövid időszak (karácsonytól vízkeresztig, esetleg Urunk megkeresztelkedésének ünnepéig, legjobb esetben pedig gyer-tyaszentelőig állnak a betlehemek) nehezítette meg, részben pedig karácsony ünnepe, újév, illetve a vízkeresztkor kezdődő családlátogatások. Ezért nagyon nehéz volt összeegyeztetni a plébános/sekrestyés és a gyűjtő találkozását. Előfordult, hogy a kutató hiába ment, vagy hogy két órát várt a templom előtt. Ezek a körülmények tették indokolttá a közve-tett adatgyűjtést.

A legtöbb esetben az atyák, plébánosok voltak az adatközlők. A három ferences rendi, illetve karmelita templomban a páterek, illetve testvérek nyújtottak eligazítást. Foglalkozásuk szerint volt kántor, sekrestyés, hitoktató, irodavezető, idős hívő, paulinista, tanító(nő), tanárnő, fényképész és egyetemista.

A templomi betlehemek ismertetése

A betlehem megléte és helye a templomban. A Szabadkai egyházmegye templomaiban, imaházaiiban általában állítanak betlehemet. A templomok több mint 80%-ában minden évben ugyanott van a betlehem, 18 esetben pedig olykor más helyre kerül.

A templom térhierarchiájában különböző helyen helyezkednek el. A leg-

gyakoribb eset az, amikor a szentélyben, a főoltáron vagy az oltár előtt van. Az esetek mintegy egyötödében valamely mellékoltáron vagy előtte áll. Oldalra vagy hátra 5 templomban kerül, négy helyen pedig a kórus alatt, vagy a lourdes-i barlang előtt, vagy a lourdes-i kápolnában található. Egy esetben az oldalajtóban van. A vizsgált templomok közül 15-ben nincs harmóniában: vagy oldalt, vagy hátul helyezkedik el, vagy eldugott helyen. Találtunk miniatűr betlehemeket is. Van olyan, amely a karácsonyi időszakot leszámítva függönnyel van elválasztva a templom terétől (Zombor, Szent Kereszt-templom), és olyan is, amely kápolnában vagy külön a betlehem részére épített, zárható elzárt részben áll (a zombori Szent István-templomban). Ez utóbbit csak egy ajtón keresztül lehet megtekinteni, mert maga az ajtóbejárat egyben a betlehem korlátja is.

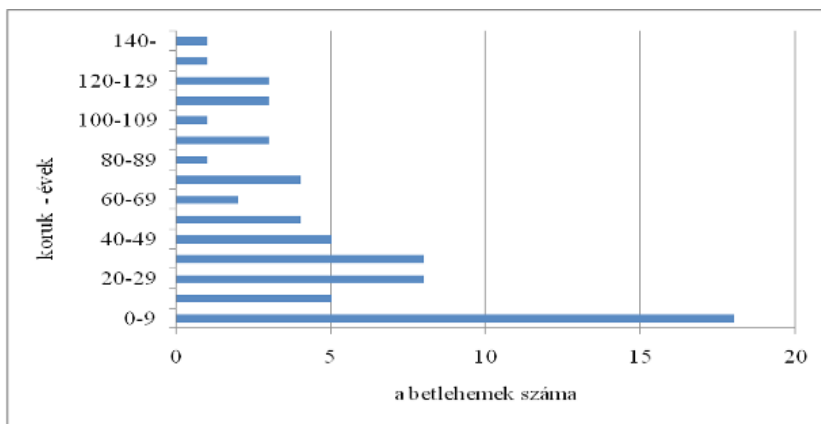
Egyedül a györgyeni templomban jut el szalmán a hívő a bejárat ajtótól a kis Jézuskáig. A betlehem a templom jobb oldalán található. Radanovácon, az imaházban a szentély padlózatát fedte szalma. Egyébként sok helyen csak a bet-

lehembe tesznek több-kevesebb szalmát vagy szénát.

A klasszikus betlehem mellett a főoltár előtt külön is van kis Jézuska vagy Szent Család Cservenkán, Csonoplyán, Martonoson (Szent Család), Feketicsen, Györgyénben, Kúlán (a betlehem előtt van a Szent Család), Sándorban, Szabadkán (Szent György), Újvidéken (Mária neve), Ókér (bölcso és két angyal).

Keletkezésük ideje. A betlehemek koráról nem sokat tudunk. Hatvanhétről vannak viszonylag pontos adataink. A legrégebbi a regőcei lehet. Három évet feltételezünk: 1804-ben újtották fel a templomot, 1817-ben vette fel a Jézus mennybemenetele nevet, 1878-ben pedig ismét renoválták. A helybeliek (Drobina Margit) elmondása szerint több mint 150 éves lehet. Korára a figurák szerkezetéből is erre következtettünk, mivel egyedül ebben a templomban kétdimenziósak. Az 1878-as felújítás idején már kapható volt a Stuflesser-cég betleheme. Elképzelhető, hogy a felújított templom (német) betlehemet kapott, majd az 1944–45-ben eltűnt. Így kerülhetett ismét használatba a szegényes, régi betlehem.

Diagram: A betlehemek számára és korára vonatkozó ismereteink.

Az elmúlt tíz évben sok betlehemet újtottak fel, pl. a szabadkai kertvárosi plébánia azonban teljesen új betlehemmel gazdagodott. Legalább hét betlehem van, amely a 19. századból való. Ezek a következők:

Regőce (1817?), Becse, Szűz Mária mennybevétele (csak egyes elemei 1875), Verbász (1884), Zombor, Szentháromság (1888), Szabadka – Sándor (1891?), Újvidék, Mária neve (1895) és Hódság (1895).

Szabadka, ferencesek

A szabadkai ferencesek templomát díszítő betlehem nem csak Szabadka híressége. Essen róla néhány szó!

Ivo Krznar páter 1953-ban építtette meg a Mihály arkangyalról elnevezett szabadkai ferences templomban a monumentális betlehemet, amely Szabadka kulturális és vallási szimbólumává vált. Faváza volt, a háttér (kulissza) pedig karton és gipsz. Nehéz is volt, de az idő is megtette a magáét, ezért javításra szorult.

(VUČKOVIĆ 2009). A jászolt Raffai Mihály készítette (Eugen Prčić, 2012).

Karácsony után nagyon sok helybéli és turista megcsodálja. Nem is csoda, hiszen nagysága, valamint kinézete, istállója, figurái is versenyeznek Európa egyik legnagyobb templomi betlehemével, a vörsivel. Méretei: szélessége 9 m, mélysége 4,3 m, magassága kb. 5-6 m. Az életképet 27 személy (a Szent Család, 13 pásztor, 1 gyerek, 6 király, 2 nő [vagy a királyokkal, vagy tüzelnek], 2 tevehajcsár a királyokkal), illetve 49 állat alkotja (39 birka és bárány, 5 tehén vagy ökör, 3 teve, 1 elefánt és 1 ló), azaz összesen 76 figura látható.

A templomi betlehemek nagysága. Területük szerint is igen változatosak. Némelyek miniatűrök, de vannak egészen

2009-ben az akkori gvardián (rendházfőnök), Ivan Bošnjak újtatta fel. A Városi Múzeum restaurátorain kívül vezető szerepet kapott Hupkó István, a Népszínház nyugalmazott díszlettervezője, valamint Takács Tibor. Mindössze 25 nap alatt újtották fel a dombokat ábrázoló háttérret. A legkorszerűbb poliészterből készítették el a háttérret, utána a vízfolyásokat, a mohatartókat. Az alapozó négy rétegben került rá, majd a végleges festék. Részben a rendház udvarán, részben a garázsban dolgoztak. Az új makett az eredeti hű mása, de sokkal könnyebb és időállóbb

Újvidék

Újvidék

nagyok is. A legkisebb a bácsstóvárosi (tovariševói), mindössze 20 × 20 cm-es. 11 templomban 0,5 m²-nél kisebb alapterületű. A legtöbb helyen (49) 1–2,9 m²-es. 19 esetben 3–4,9 m²-es, 14 pedig 5–9,9 m²-es. A betlehem mérete a főoltár szélessége határozza meg, csak néhány esetben nagyobb a Jézus születését ábrázoló jelenet.

A két legnagyobb a szabadkai Avilai Szent Teréz-templom és az ugyancsak szabadkai ferences templom betleheme. Az előbbi több kisebb részletből áll, az utóbbi viszont egy teljes egészet képez.

Nincs minden betlehemben istálló.

Régi és új elemek. Bármennyire is vigyáznak a betlehemi tárgyakra, az idő megteszi a magáét. A betlehemállításban gyakran a gyermekek is segédkeznek, így természetes velejárója az egyes elemek megcsonkítása, illetve (nem szándékos) tönkretétele. Olykor az elloptakat pótolják, de vannak templomok, ahol mindet lecserélték. A palicsi kápolnában 2002. december 24-én részben a tűz martaléka lett a betlehem, utána felújították. Az újvidéki Kapisztrán Szent János-templom betlehemét a Vajdasági Múzeumnak ajándékozták. Az utóbbi tíz évben 41 betlehem valamely része megújult. Megjelentek a kínai üzletekben megvásárolható elemek: fények, mozgó figurák (Bács: mozgó favágó, mozgó birkanyíró ember). Ókéren és Szabadkán a kertvárosi templomban az egész betlehem megújult.

Dr. Rokay Zoltán atya, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Szabadkáról elszármazott tanszékvezető professzora, a szabadkai betlehemek jó ismerője

a következő tájékoztatást adta: az Avilai Szent Teréz-templom hátsó bal oldali mellékoltáránál tiroli (vagy Oberbauer-, vagy Stuflessergyártmányú) betlehem volt. Ezt a györgyéni templomnak ajándékozta Zvekanović Mátyás, a templom akkori plébánosa. Ezt követően Lojzika Ulman tájképet, majd szobrokat készített a székesegyház részére. Ezek a szobrok láthatók ma is. A Szent György-templom betlehemi figuráit Míla Vod (eredeti nevén Ljudmila Wodsedalek) horvátországi szobrászművész készítette. A Kisboldogasszony-templom betlehemkulisszája Beszédes László asztalos munkája. A Jézus feltámadása templom első betlehemkulisszája fakéregből készült. A felirata a következő volt: „Te mit adsz a kis Jézusnak?”

A figurák fajtája és mérete. Minden betlehem alapeleme a Szent Család. Van, ahol csak ebből áll a betlehem. A legtöbb esetben azonban megtalálhatók a napkeleti bölcsek, angyalok, pásztorok, juh (birka és bárányok) és rendszerint egyéb állat is. Emberfigurák: a Kisdéd, Szűz Mária, Szent József, napkeleti bölcsek, pásztorok, gyermek(ek), mozgó favágó, mozgó birkanyíró, tevehajcsár, szolga, vízhordó lány, asszonyok. Hét betlehemben nincsenek állatok. A legtöbben (42) 1–9 van, de szép számban található 10–19, 20–29 is. Harmincon felül viszont elenyésző számban vannak. 50-en és 60-on felül is csak 1-1 betlehemben vannak. A legtöbb, 70 a szabadkai Avilai Teréz-székesegyházban található (63 birka és bárány, illetve 7 teve). Kiállított állatfigurák: tehének, ökrök, borjak, szamarak, lovak, birkák, bárányok, elefánt, tevék, zsiráf, szarvas, őz, kecske, hegyi kecske, medve, farkas, párduc, oroszlán (Iz. 11,1-9), ku-

tya, farkaskutya, macska, hattyúk, libák, kacsák, tyúkok és „egzotikus” (kínai) madarak. Növények: pálmafa, fa, szalma, kukoricaszár, fenyőág, gomba, moha stb. 45 növényfajt jegyeztünk fel!

A *kulissza*, élettelen környezet részei: hegy, domb, legelő, barlang, épületek, Betlehem, betlehemi házak, várfalak, patak, híd, vízesés, épületek, istálló, fészér, jászol, szélmalom, bölcső, tűz, kerítés, csillag(ok), kút, 100 csillag és tűzimitáció a háttérképen, kövek.

Külön ki kell emelni a kínai elektromos áram hajtotta szerkezeteket.

Mindent összevetve, a zombori Szent István király templomban és a szabadkai ferencesek templomában van a két leglátványosabb és leggazdagabb betlehem.

A *betlehem anyaga*. Főleg a fa és a gipsz dominálnak, előfordul azonban a kerámia, a terrakotta, agyag, beton, műkö, műanyag, ragasztott lemez, az impregnált vászon (gyakran használták a háttér kialakításához), fém (vasváz), vászon, műgyanta, csuhé is. A péterrévi Szent Imre-templom „istállója” OSB faháncs lapból készült. Ez az épületanyag az utóbbi néhány évben nyert széles körű alkalmazást. A sziváci betlehem istállója hosszába kettévágott kukoricaszárból készült. Tűzfala pedig szalmából van. Az egész alkotás készítője kézügyességét dicséri.

Megjelent-e a műanyag? Igen, a közönséges.

A *betlehemek készítői*. A legértékesebbek a Stuflessergyártmányú betlehemek. Több betlehem figuráit Lojzika Ulman vinkovci (Horvátország) művésznő készítette. Sok esetben a helybéli plébános és a hívek azok, akik új betlehemet hoztak létre, vagy a régit megjavították. Több atya is szorgalmazza, hogy a gyerekek hozzanak (állat)figurákat. A következő helységek betlehemének készítője ismert.

Az 1925-ben kiadott, Szabadkán készült naptárból („Gazdák és iparosok naptára az 1926-ik közönséges évre”) tudjuk, hogy Szabadkán működött Bachinger Frigyes oltárkészítő és aranyozó, aki forgalmazott betlehemi jászolt és az odatartozó alakokat is. Üzlete a mai Fasizmus áldozatainak terén (egykori Ciril-Metód tér 19.) volt. Valószínű, hogy a püspökségen bérelt helyiséget. Hogy hol, mely templomokban található Bachinger-termékek, számunkra ismeretlen, de minden bizonnyal vannak.

A *betlehem helyi (népi) jellege*. Döntő többségük (a 108-ból 92) semmilyen népi jelleget nem tükröz. Az alma, dió,

Táblázat: Betlehemek, amelyek készítője ismert

Sorszám	Helység és templom	Szerző(k)
	Bajmok	Lojzika Ulman (Vinkovci)
	Bajsa	Az első betlehem (1962): kép: Verona Burčiárová bajsai naív festő munkája (1962-ből) istálló: György János akkori plébános munkája. A figurákat is ő kapta valahonnan. Istálló: Damján Zsolt (2000) A szobrocskák eredete ismeretlen.
	Becse Szűz Mária mennybevitеле	Nagy Győző moholi asztalos (kulijsza) Rokay Zoltán (csillagos ég) Stuflesser-gyártmány (egyes elemei)
	Gombos	Kovács Veronika gombosi nővér
	Györgyén	A figurák valószínű Nesto Orčić akadémiai szobrász munkái.
	Hajdújárás	Kerámika Kanizsa
	Káty	Magyarországról szerezték be.
	Kishegyes	Utasi József
	Martonos	Valószínű, hogy a ljubljana Naša sloga készítette.
	Mohol	Nagy Győző (kulijsza), Bóka Sándor(?) bogsnár
	Nosza	Kovács Péter
	Bácskossuthfalva (Ómoravica)	A zombori karmelitáktól vásárolta az egyházközség.
	Palics	Szűz Mária és Szent József: Kothenc Imre (A betlehem túlnyomó része ismeretlen szerző műve.)
	Péterréve Szent Imre	Egy helybéli volt, de neve ismeretlen.
	Szabadka Avilai Szent Teréz	Lojzika Ulman (Vinkovci)
	Szabadka Jézus feltámadása	Lojzika Ulman (Vinkovci)
	Szabadka Munkás Jézus	A budapesti Sacra Famiglia cégtől vásárolták, de kereskedelmi kódja „SF”, ami arra enged következtetni, hogy a Stuflesser-cég terméke.
	Szabadka Kisboldogasszony	Osztrogonác András; kulijszák: Beszédes László asztalos
	Szabadka Szent Rókus	Zágrábban, a „Sv. Kara” kegyboltban vásárolták. A kulijsza valószínű Nesto Orčić akadémiai szobrász munkája.
	Szabadka ferencesek	Ivan Krznar rendházfőnök 1952-ben restaurálta, majd Hupkó István 2009-ben.
	Szabadka – Sándor Mária, az egyház anyja	Lojzika Ulman; Az oltáron: Stuflesser-gyártmány
	Szenttamás	Balázs Mária Margit és Urbán Mária Fatima nővér
	Temerin Szent Rozália	Ft. Vondra Gyula tervei alapján a hívekkel újjátották fel az ezredfordulón.
	Topolya Sarlós Boldogasszony	Stuflesser-gyártmány. A betlehem háttérképét Acsádi Ilona helybéli ismert amatőr festő a múlt század '50-es éveiben készítette.
	Topolya Jézus szent szíve	Kukoricacsuhé figurák: Pálos Mária topolyai hívő készítette (2001). Ezt elvitte a volt templomdíszító 2005-ben. Új figurák: Pálos Mária. Faszerkezet: Erdélyi János hívő készítette.
	Tornyos	Mobo (Ljubljana)
	Újvidék Mária neve	Stuflesser-gyártmány
	Zenta Jézus szent szíve	Gyömrei József
	Zenta Páduai Szent Antal	Istálló: Gyömrei József
	Zenta Szent Ferenc	ljubljanai sorozatgyártmány
	Zentagunaras	Mobo (Ljubljana), 2011-ben Kasza Rudolf (díszlet)
	Zombor Szent Háromság	A kulijsza Visinka Jenő munkája.
	Zombor Szent István király	Kb. 70 éves lehet. Dorotić Vilko rendházfőnök újjátotta fel több évtizeddel ezelőtt. 40 éve így néz ki. 30 évvel ezelőtt Andelko Pašalić barát újjátotta fel és festette át.
	Zombor Szent Kereszt	Marijan Paštrović

Zombor

méz, betlehemi búza magyar trikolorral átkötve (Veprőd), az istálló és a nádfeleles fészter (Topolya: Sarlós Boldogasszony) bácskai jellege, rokka és baromfi- etetés (Zombor: Szent Kereszt), a figurák öltözete (Szabadka: Jézus feltámadása), a gémeskút (Palona), Szenttamás, Vajsza) viszont a vidéki környezetre utal.

A *betlehemek funkciója*. Nyilvántartásunk alapján 64 betlehem ma már inkább csak dísz. A többi, 44 betlehem funkciója különböző. A szülők vagy felnőttek megmutatják a gyermekeknek, elmesélik a karácsonyi történeteket, a gyermekek fejében ezek a történetek idéződnek majd fel, a betlehem előtt imádkoznak (74 eset), és legtöbbször pénzt hagynak ott. Egyes helyeken az éjfél mise előtt a betlehemnél mutatják be a gyerekek alkalmi műsorukat. Külön pl. a kis Jézus szobrát be is vonják az előadásba. Van, ahol ott fényképezik le a gyerekeket. Csonoplyán és Szilágyin a betlehem előtt tartják a Szent Család-kilencedet.

Nem kötődik szorosan a betlehem szerepéhez a gyerekek adventi tevékenysége. Kis ingecskét készítenek a kis Jézuskának, festenek neki, és valamilyen jó cselekedetet tesznek. Ez a szokás pl. Királyhalmon és Szabadkán a Jézus feltámadása templomban is él.

Szabadtéri betlehemek. Az utóbbi 15 évben jelentek meg öt településen (Doroszló, Kelebia, Szabadka – Szent György-templom, Sándor – Szentkút, Szond).

Összefoglaló

Az elmúlt évszázadokban a betlehem funkciója változatos volt, mozgalmas és olykor „viharos” fordulatokban gazdag. Mindez azt eredményezte, hogy a velük kapcsolatos ismereteink a feledés homályába merül-

nek. Ki tudja, melyik templomban milyen további változás fog bekövetkezni, s akkor az előzőre már senki sem fog emlékezni, pedig művészi érték is volt, a hozzá fűződő emlékek, a nosztalgia okán is megérdemel-né, hogy emléke fennmaradjon. ○

Irodalom

- 1925: Gazdák és iparosok naptára az 1926-ik közönséges évre. „A Munka” Hetilap Kiadóhivatala. Subotica
- 2009: *Schematismus Dioecesis Cubaticanae*. Anno Domini 2009. Subotica. Subotička biskupija. Subotica
- BÁLINT Sándor
- 1989: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Harmadik kiadás. Apostoli Szentsek Könyvkiadó, Budapest
- BESZÉDES Valéria
- 2007: A karácsonyi ünnepkör szimbólumai. *Új Kép*, dec. 7–11.
- GELMI, Josef
- 1996: *Geschichte der Diözesen Bozen-Brixen und Innsbruck (1500 bis 1803)*. Kehl am Rhein
- <http://www.hegyvidekujasag.eu/archivum/>

archivum-2010-november-2/epsunk-kozosen (2013. 10. 12.)

KOCSIS István

2010: *Szent Ferenc öröksége*.

KOPILOVIĆ, Andrija

2000: *Franjevačka prisutnost u Subotici*. Muzejski katalog. Katolički institut za kulturu, povjest i duhovnost „Ivan Antunović”. Subotica

KRZMAR, Ivan

2000: *Sjećanja*. Međumurski pinklec

MAAß, Ferdinand

1969: *Der Frühjosephinismus*. Wien

MATÍĆ, Andrija

2000: *Ferenc-rendiek Szabadkán*. Múltjuk, jelenük, jövőjük. Szabadkai ferenc-rendiek, Szabadka

MAYR, Franz é. n.

Innsbruck, St. Nikolaus. Innsbruck

PODMANICZKY Frigyes

1890: A karácsonyfa Magyarországon. *Magyar Szemle*, 1890. (51. szám), 606–607.

ROKAY Zoltán

2011: *Jézus gyermekségtörténete*. Óbecse

2013: *A betlehem „életrajza”*. – kézirat

SAUSER E., KAPFERER M.

1997: *Krippen in Innsbrucker Kirchen*. Innsbruck

SZULIK József

1871: Karácsonyi ünnepélyek. *Jézus Szíve Hírnöke*, I. sz.

TEUSCHER Andrea

1997: Il Bambino Gesù. *Weltkunst* 23/24. 27–54. München.

VUČKOVIĆ, Biljana

2009: Obnovljen kulturni i verski simbol Subotice – Betlehem spreman za Božić. *Blic* – dodatak Vojvodina – 21. 09. 2009., 12.

Internetes forrás (2013. 10. 15.):

<http://bore-aktuel.blogspot.com/2012/12/krybber-fra-mange-land>.

<http://lexikon.katolikus.hu>

http://szabadkavaros.blog.hu/2009/09/17/romai_katolikus_plebaniatemplomoktemetői_kápolnák

<http://www.bajabela.sulinet.hu/regi/regi/okp/templom/stanttem.htm>

<http://www.suboticka-biskupija.info/zupe.php>

<http://www.vorsibetlehem.hu/wp-content/uploads/2012/10/Vandormadar21.pdf>

www.jak.ppke.hu/oktseg/szervek/muszaki/betlehem.htm

www.sacrafamiglia.org/

www.stuflesser.com/

Topolya

Változások és változtatások a topolyai Sarlós Boldogasszony-templom építése során

Az építési napló és a templom eredeti tervei alapján

Lovra Éva, Topolya

Bevezető

A topolyai Sarlós Boldogasszony-templom építésének néhány éves periódusát, valamint az azt megelőző intézkedéseket, ideákat és igényeket feldolgozó tanulmány a történeti építészelmélet fontos kiegészítése. Újszerűsége és helytörténeti, építészettörténeti értéke nemcsak abban összpontosul, hogy eddig nem ismert, illetve másként ismert tényeket, adatokat szolgáltat, hanem az építési naplónak köszönhetően a templom építésének folyamata dokumentálható, alaposabban és pontosabban elemezhető.

A tanulmányozott építési napló, melyet a római katolikus plébánia levéltárában találtam, és Fazekas Ferenc plébános bocsátott rendelkezésemre, az egyik legfontosabb forrás az adott épület valódi építészeti történetének a megismeréséhez. Építészeti szempontból jelentős innovációk is alakították, emelték a templom esztétikai és tartószerkezeti értékét. A szabadkai zsinagógánál is alkalmazott rabic mennyezet öntartó szerkezete a topolyai templom esetében sem csak műszaki jelentőséggel bírt, hiszen könnyített tömegén, és dimenziói nőttek. A mennyezet magassága, illetve a szintén újdonságnak számító vasbeton oszlopok karcsúsága építészeti és esztétikai értéket teremt, létrehozta az elegáns, impozáns belső teret.

A Sarlós Boldogasszony-templom építésének rövid áttekintése

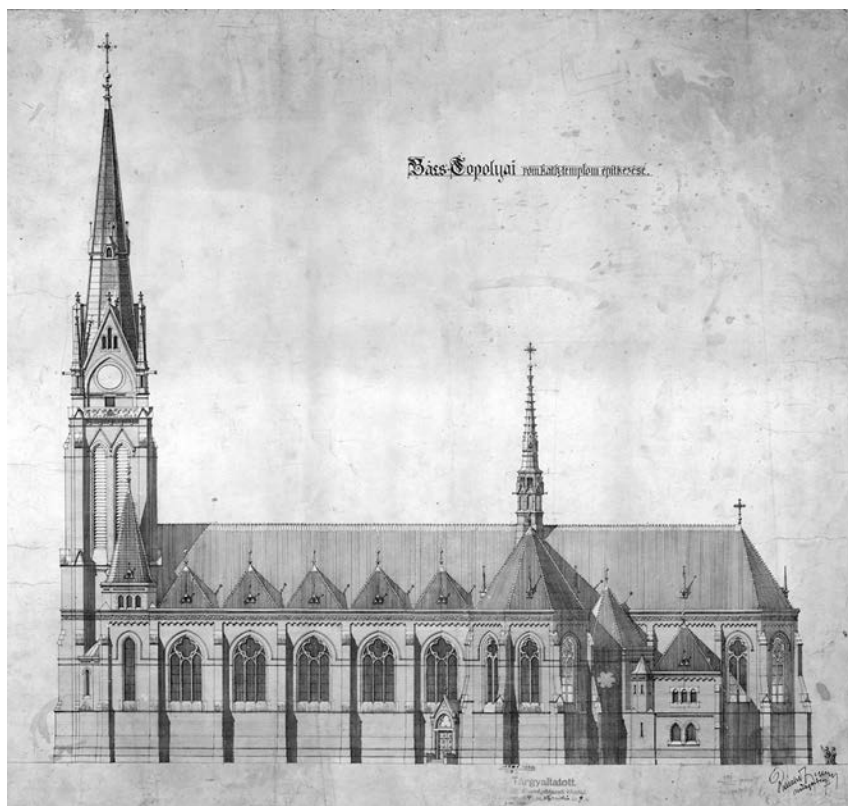
Topolya második, ógót stílusúként jellemzett, de jegyeiben neogót temploma a Kálvária-dombon elhelyezkedő kápolna után, amely „Bóbits Károly prépost-plébános »Borromei Szent-Károly« kápolnája».¹ Építését, amelynek pontos részleteiről a Jeney Mihály mérnök, szakfelügyelő által vezetett építési naplóból kapunk képet, megelőzte a település kisebb, barokk stílusban (1761/62-ben, nem sokkal

az újraterülepítés után) épült templomának lerombolása a múlt század elején. A régi templom tetőszerkezetének rossz állapotán kívül a méretei is az új templom építése mellett szóltak, hiszen nem volt elegendő a község római katolikus lakosságának befogadására, így „égi kisdéd templomunk helyett nemsokára egy impozáns tágas új templom fogadhatja magába az ájtatoskodó hiveket».²

Az új, impozáns és nemcsak méreteiben, hanem jellegében és stílusában is megfelelőbb templom építésének kezdeményezője az akkori plébános, Lippay Imre (1861–1914)³ volt, akit 1902-ben neveztek ki, és Balassy Endre kishegyesi esperes, cz. kanonok iktatta be tisztségébe.⁴ Nemcsak a városi nemesség, gróf Zichy Nepomuk János és neje, Kray Irma támogatását nyerte el az ötlet, hanem számos hozzájárulás is érkezett az előzetes becslések szerint 200 ezer korona költségvetésű épület kivitelezésére. Százmán

Károly bajsai plébános a topolyai templom megáldásakor, 1906. augusztus 5-én mondott szentbeszédének utolsó, a támogatókat összegző részéből értesülhetünk arról, hogy a plébános és a kegyurak közös pártfogásán kívül, akik egyenlő arányban 20-20 ezer koronával támogatták a templom építését (SZÁZMÁN 1906: 1, NINKOV K. 2006: 168.), a város polgárai, vezetősége, valamint az érsekség is hozzájárult a kivitelezéshez, valamint a belső berendezésre a kegyuraság még 26 ezer koronát adományozott.

Az új templom építésére kiírt pályázat meghirdetésére már Lippay kinevezésének második évében sor került, a határidő, 1903. március 23-a lejártá után a bírálóbizottság rövid idő alatt döntött arról, hogy melyik a legmegfelelőbb terv.⁵ A bizottság tagjai voltak a kalocsai „érseki hatóság részéről Kikindai Aladár mérnök, a kegyuraság részéről dr. Gosztonyi Mihály jószágkormányzó

és ifjú Sztelek Ferenc építész, a hitközség részéről Lippay Imre plébános és a község részéről Fazekas Lajos építész”,⁶ ő lett a későbbiekben kiírt kivitelezési pályázat nyertese. A jelíges pályázatra beérkezett tizennégy pályamunkából a bizottság csak négyet vett figyelembe a döntés meghozásakor: hármat kezdetlegessége és kidolgozatlansága, egyet nem titkos volta miatt mellőzött, négyet esztétikai szempontból nem talált megfelelőnek, (a fennmaradó) négyet pedig „szakszerű és alapos bírálat alá vett”.⁷ Mint az építési naplóból kiderül, az építkezéssel kapcsolatos fontos döntésekről tájékoztatták a kalocsai érseki hatóságot, és az engedélyezését is kérték, így a tervpályázat bírálóbizottságának javaslatát, amely titkos volt, szintén felterjesztették a kegyuraság javaslatával együtt az érseki hatósághoz.⁸ A *Bács-topolyai Hírlap* VII. évfolyamának 13. számában közölt cikk szerint a javaslat titkossága miatt „annak eredményét nem tudjuk, csak annyi szivárgott ki, hogy sem az első, sem a második díj nem lesz kiadva, azonban a két legjobb mű jutalomban fog részesülni”.⁹

A *Bács-topolyai Hírlap* VII. évfolyamának 17. száma tudósít arról, hogy Budapesten a pályázat véglegesítéséről, illetve az új topolyai templom építéséről a helyi kegyúr, id. gróf Zichy Nepomuki János és neje, Kray Irma, valamint „Császka György kalocsai érsek ő exelentiája” végleges megállapodást kötött. A döntés szerint a szabadkai műépítész, Raichle Ferenc „Krisztus Urunk” jelígejű terve győzött, amelynek stílusát ógótként jellemzik, és költségvetését 200 ezer koronára becsülik az előzetes számítások alapján. „... e terv ó-gót stílú, szerzője Raichle Ferenc, szabadkai építész mérnök. [...] A templom egyike lesz Bácska legszebb és legnagyobb templomainak, építési költségek a 200 ezer koronát meghaladják. Új, hatalmas méretű templom fog tehát a történet nevezetességü Kray-nemzettség sirboltja felett emelkedni. [...] Álljon e templom az idők végéig az isten dicsőségére, terjesztve és ápolva hitet, szeretetet és egyetértést [...] s megőrizve az építő egyháziak és a világi kegyurak emléket!”¹⁰ A magas építési költség az építés során alkalmazott változtatások miatt nőtt, törekedtek azonban a szerkezeti, esztétikai és költségvetésileg legmegfelelőbb megoldásra. „[A] 200 ezer koronát meghaladó költségek egy része a templomi alaptól, másik része adakozásból fog fedeztetni, a magánadakozások

összege, már eddig is jelentékeny.”¹¹ A kivitelezéshez nem csak a id. Nepomuki János és neje, Kray Irma, valamint Lippay Imre topolyai plébános járult hozzá 20-20 ezer koronával, a kalocsai érsek, Császka György tízezer koronát ajánlott fel, Zahorecz István az orgona építését vállalta (BTN IX/4. 1., SZÁZMÁN 1906: 8.), a község pedig a topolyai napszámások bérét fizette, melyet 41 687 korona 12 fillérben állapítottak meg. A *Bács-topolyai Hírlap* IX. évfolyamának 4. számában megjelent összegzésben Lippayt mint magát megnevezni nem akaró adakozót említi, a község felajánlására elkülönített „megváltási összeg amortisatiós kölcsönrel fog kivettetni s a község kath. tagjaira a kultuszadó arányában fog kivettetni”. (BTN IX/4. 1.)

Az építetők Raichle J. Ferenc elfogadott tervének átalakítását kérték, így új költségvetést is kellett készíteni, „de mindkettőt a tervező mérnök legrövidebb idő alatt befejezi s ez esetben a (tervezési) pályázat ki lesz írható. Azonban arról már szó sem lehet, hogy a hatalmas építmény az idén már tető alá kerülhesen”.¹² Az építkezés kivitelezésére kiírt pályázatot Fazekas Lajos szabadkai építész nyerte el, „akinek ajánlata, 202 ezer korona, a legelőnyösebb volt”.¹³ Előreláthatólag a templom lebontásához „fehér vasárnap után, április hó 12-én fognak hozzá s még ez évben tető alá kell hozni a vállalkozónak.”¹⁴

A templom építésének engedélyét 1904. április 9-én adta meg a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal, miután Zomborban tanácskozást tartottak a terv ügyében. (Raichle Ferenc eredeti terveinek pecsétje: „1201 szám. 1904 Tárgyaltatott. M. kir. államépítészeti hivatal. Zomborban, 1904 évi április hó 9n.

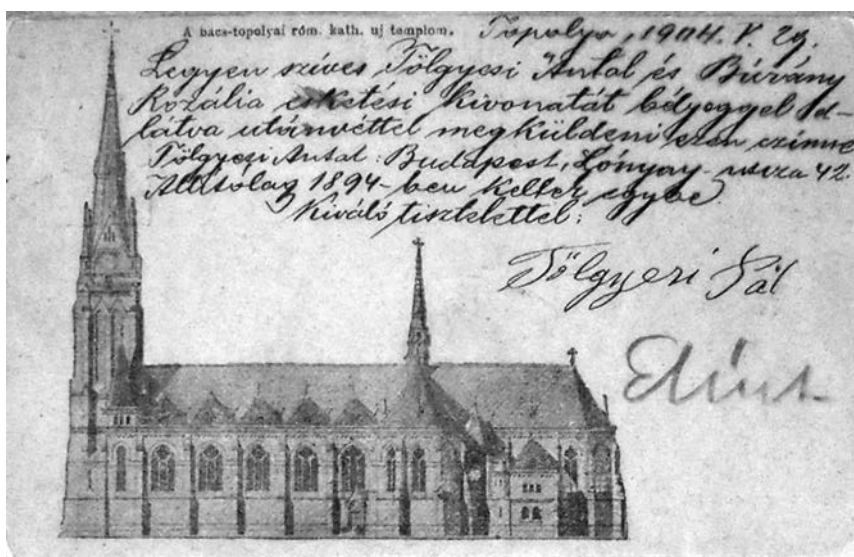
? György, kir. főmérnök. ? kir mérnök. Raichl' J. Ferenc műépítész.”)

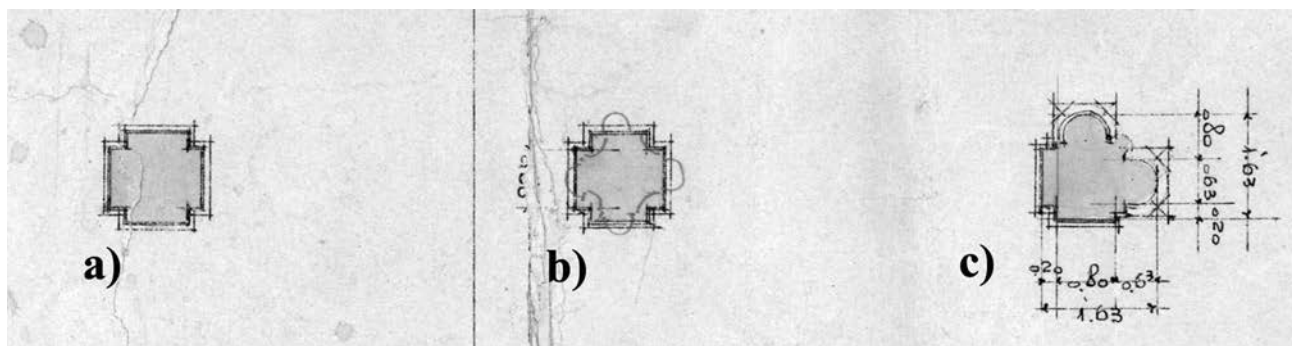
A templomról kiadott, feltehetőleg első képeslapon, amelynek keltezése május 29-ei, a római katolikus templom Raichle-féle terve látható,¹⁵ így a polgárok már az építkezés tényleges megkezdése előtt képet kaphattak a készülő épületről.

Változások és változtatások a templom építése során

Az építési napló első bejegyzése szerint a zombori tanácskozás után három nappal, 1904. április 11-én derült időben a kereszt levételével megkezdődött az építkezés. A templomépítés kivitelezési munkálatait Fazekas Lajos mérnök-vállalkozó vezette, az építkezést Jeney Mihály mérnök, művezető szakfelügyelő irányította. A bontási munkálatok május 5-én a templom helyzetének, tengelyének és homlokzati vonalának meghatározásával kezdődtek: „Az új templom helyzeti fekvése és a téren mikénti elhelyezkedése végleg megállapított és ezzel kapcsolatos helyszíni kitzúések eszközöltettek, egyben az alap árok ásásának megkezdhetése céljából szükséges helyszíni kitzúések folyamatosítottak” (Jeney Mihály mérnök, műszaki felügyelő, Fazekas Lajos építési vállalkozó, építési napló, továbbiakban ÉPNAP 1904–1906)

A terület jellegzetessége a tömör, löszös sárgaföld, így az előzetes mérések, amelyek az alapok mélységének meghatározásakor a tervbe foglaltattak, érvényüket veszítették. 1904. május 13-án az Építési Bizottság ülésén benyújtott javaslatot elfogadták, így az átlagos alapozási mélységet 2 méterre redukálták:

„Jeney Mihály mérnök műszaki felügyelő előterjeszti, hogy az eddigi kiásott alapárkokat megvizsgálta, s arról győződött meg, hogy a talaj minősége már két méter mélységben is oly jó minőségű és alapozásra alkalmas sárga agyag, hogy nem tartjuk szükségesnek, hogy a tervezetben előirányzott alapozási mélységek mindenütt betartassanak...” (ÉPNAP 1904–1906)

Az alapozási munkálatok derűs időben folytatódtak május 23-áig, pünkösd-hétfőig, az alapkö ünnepélyes elhelyezéseig. Jeney Mihály szakfelügyelő és Fazekas Lajos vállalkozó feljegyzése:

„Az alapkö nagy ünnepélyességgel délután 4-6 óra között elhelyeztetett és befalaztatott a torony alapzatában. A torony alapfalazatának legalsó sorai és az alapkö befalaztatásához szükséges alapfáltömb falazva lett.” (ÉPNAP 1904–1906)

Az építési napló nemcsak az építés folyamatát követi végig, hanem az időjárás napi alakulását is, ebből tudhatjuk, hogy az 1904-es év nyara kifejezetten esős volt. Fazekas Lajos az Építési Bizottsághoz intézett levelében, amelyet a Bizottság szeptember 15-én megtartott ülésén figyelembe is vett, az „abnormális időjárásra” hivatkozva kérte a szerződésében foglalt 1904. év végi határidő kitolását 1905 tavaszára:

„... tisztelettel oly kéréssel vagyok kénytelen T. építési bizottsághoz fordulni hogy tekintettel az ez évben beállott abnormális időjárásra melynek következtében a folyókban oly kedvezőtlen vízállás keletkezett, hogy a tetőszerkezet előállítására szükséges faanyagnak szállítása a termelési helyről majdnem lehetetlenné vált s ezen visszamajor a faanyag árát 40%-kal megdrágította s így [...] a tető szerkezetet jövő évi tavaszra állíthatom fel.” A *Bácsi Pólyai Hírlap* 1905. március 19-ei száma már arról ad híreket, hogy „a toronyt fogják tovább építeni s addig talán eldől az oszlopoknak minő anyagból való építésének régen húzódo kérdése is”.¹⁶ A

templom eredeti terve szerint a templomoszlopokat téglából készítették volna, átmérőjük pedig 120 cm. „Az építő - bizottság azonban ezen oszlopokat nem tartotta megfelelőnek a templom stylusához...”¹⁷ Az új oszlopok kétféle anyagtervét terjesztették elő, az egyik az új szabadalom szerinti kivitelezés (az oszlop vaspálcákkal tartott cement) – a magas, 18 ezer korona többletköltsége miatt nem fogadták el –, a másik, a *Bácsi Pólyai Hírlap* 1905. április 2-ai száma szerint ezt elfogadták, a 60 cm átmérőjű cementtel burkolt vasoszlopok. Raichle eredeti tervein (1904. április 9-én fogadta el az Építészeti Kamara) az oszlopok átmérője 80 cm.

Mindezek az utólagos döntések ellenére az építési napló jegyzőkönyve alapján az építőbizottság 1904. szeptember 15-én tartott ülésén már sor került az első változtatások felterjesztésére, ezek a templom oszlopainak vasvázassal való ellátására vonatkoznak. Elsődleges tárgyalások alapján dr. Zielinski Szilárd (1860–1924) tanárt, a magyar vasbetonépítés úttörőjét kérték fel az oszlopok kiképezésére:

„1.) Jeney Mihály művezető hivatkozással az építési bizottság által a templom belsejében alkalmazandó oszlopoknak vasvázassal való kiképezésére tárgyában hozott határozatához előterjeszti, hogy az oszlopok kiképezése iránt a vállalkozóval együttesen ujjal érintkezésbe lépett a kérdéses rendszer kizárólagos képviselőjével dr. Zielinszki Szilárd m.e.m. tanárral, aki is ez alkalommal határozottan kijelentette, hogy első ízben tett abbéli ajánlatát, hogy csupán az oszlopok legyenek vasvázassal való kiképezve, visszavonja, mert időközben újabb számítások és tervezések alapján arról győződött meg, hogy ezen oszlop-kiképezéseknél [...] feltétlenül szükségesnek tartja, hogy ezen oszlopok egész a tetőszékig felnyulva, teljes magasságban kiképeztesse és [...] biztosítási céljából úgy hossz. mint kereszt

irányban fent vasveretekkel merevítse-nek.” (ÉPNAP 1904–1906)

Jeney Mihály művezető szakmérnök túl drágának tartotta Zielinski ajánlatát, ezért új ajánlat készítésére Melocza Pétert javasolja. A bizottság javaslatát elfogadta, és támogatásáról biztosította a mérnököt, de mindkét ajánlat esetében ragaszkodott ahhoz, hogy „a kérdésben levő oszlopok és boltkövek [...] téglafalazattal legyenek előállítandók, mégis oly változtatásával, hogy az oszlopok a tervezett egyszerű négyszögletű sima felületű kiképzés helyett a gothikus jellegnek megfelelő apróbb oszlopsoportos tagozott kiképzéssel legyenek helyreállítva...” (ÉPNAP 1904–1906). Esztétikai szempontból a gótikus stílushoz való ragaszkodás teljesen helyénvaló, az eredeti tervek szerint csak az oltárhoz közeli oszlopok, a kereszt- és hosszahajó kereszteződésének irányában rendelkeztek a félköríves kiképezéssel, az oldalhajók irányában pedig egyenes, sarkaiban bevágott kiképezésű, az alaprajzon látható, hogy ahogyan a templom főbejáratának irányába haladunk, úgy egyszerűsödnek az oszlopvonalak. A műépítész tervein már a véglegesített, tollal kihúzott oszloptervek lehetséges gótikus változtatásai grafitceruzával lettek vázolva, a konkáv és konvex félkörívek egységet alkotnak. A változtatások után minden elkészült oszlop félköríves, egyszerűsített vonalakkal és közbeeső körívek nélkül. Jeney javaslatára a templom tetejére cserepek helyett „Eternith” palatetőt alkalmazzanak, s a művezető ötletét, valamint Hacsek Lajos budapesti építész elsődleges ajánlatát „[a]z építési bizottság lelkesedéssel egyhangulag magáévá teszi” (ÉPNAP 1904–1906).

Jeney már előzőleg a bizottságnak bemutatott hódmezővásárhelyi préselt dísztéglák helyett homlokzati dísztéglát használt.

A templom mérete és beosztása az eredeti tervekhez viszonyítva változott, a művezető javaslatára a templom tervezett magasságának és szélességének 1 méter-

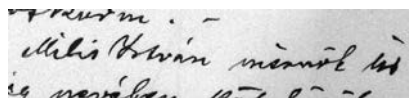
rel történő kibővítését 50 centiméterre redukálták, valamint a „két parcellás oltárszín elhelyezése végett szükséges az eredeti tervben a kereszthajó felől alkalmazott és az oratóriumba felvezető feljárás bejárata ne a kereszthajóból, hanem a szertár helyiségből alkalmaztassék” (ÉPNAP 1904–1906). Raichle Ferenc eredeti tervén a templom hossza a főhajóban 70,578 m (Jeney javaslatával a hossz kb. 71 méterre nő), szélessége a keresztházban 35,06 m, az oldalhajók szélessége 5,50 méter, a tíz méter széles főhajót kiegészíti még a két 0,80 méter átmérőjű oszlop, így az összesen 22,60 m. A templom terében a főhajó és a keresztház metszetében létrejövő négyzet alaprajzú tér magassága 15,50 m (csillagboltozat), valójában a templom egységének is tekinthető, a többi helyiségtől eltérően emelt boltozása, kívülről a huszártorony hangsúlyozza, amelynek magassága 18,00 m. A keresztboltozatok belső magassága 14,40 m. Raichle Ferenc műépítész rajzán a magasság 72,70 méter, Jeney Mihály javaslatára azonban 50 centiméterrel növelték, így a mai magassága 73,20 méter (ellentétben a köztudatban levő 72,70 méterrel).

A jegyzőkönyv szerint a bizottság 1905. március 18-án határozatot hozott a belső oszlopok kiképezéséről, amit a *Bácskatornyai Napló* 1905. március 19-ei és április 2-ai számában megjelent cikkekkel is tanúsítanak: „Milis és Társa budapesti cég ajánlata szerint legyen oly módon végrehajtva, hogy úgy az összes oszlopok mint a boltívek egyöntetűen vasbeton szerkezettel legyenek kiké-

pezve, míg az előírt Rabicz mennyezet kiképzés változatlan marad.” (ÉPNAP 1904–1906) A rabc hészzerkezet hálós kiképzésű álmennyezet, amely könnyen formálható, így a mennyezeti szerkezetre függesztett térelválasztó rendszer boltozatos kidolgozása a topolyai templom esetében. Az építési naplóban a vállalkozó neve Milisként szerepel, szemben a Milicssel, ahogy Harkai Imre, Ninkov K. Olga és Lukácsy István említi írásában.

Feltehetőleg Fazekas vagy Jeney¹⁹ jegyzete szerint a templom belső pillérei ügyében csak március 18-án döntött a bizottság, a végleges döntés késleltetése miatt a kivitelező az építési munkálatokat sem megkezdeni, sem folytatni „teljes munkaerővel” nem tudta. „... a belső pillérek s az ezen nyugvó tető szerkezetet hordó övek, előreláthatólag ez év július végéig lesznek csak elkészíthetők; a miből kifolyólag én addig, sem a tető szerkezet felállítását, sem a vele kapcsolatos munkálatokat nem birom foganatosítani. Te-

kintettel a templom építés befejezésének hátra levő rövid határidejére, azt felsorolt indokaim folytán be nem tarthatom. Bár minden erővel azon leszek, hogy ezen nem az én hibámból eredő mulasztást, lehetőleg helyre hozzam s a templom építés befejezési határidejét betarthassam. Ellenkezesetben a váll. ált. feltételek 31§ át magamra nézve kötelezőnek nem ismerhetem el. Kelt Bácskatornya 1905 év március hó 25-én, láttam: Jeney Mihály művezető, Fazekas Lajos.” (ÉPNAP 1904–1906) A Milis és Társa budapesti mérnöki iroda (Milis István) megbízását csak 1905. május 2-án véglegesítették, erről Fazekas tájékoztatta az Építési Bizottságot. A munkálatok kezdeti szakaszában a betonozás és a vasalás a megfelelő számú és szakértelmű munkás részvételével folyt, így a *Bácskatornyai Hírlap* már beszámolhatott a biztató eredményekről. „A toronynál a magas ablakok már be vannak boltozva. Bent pedig az oszlopokat készítik, az oszlopok egy részénél már fel van állítva nyolc újjnyi vastag vaspálca, mely dróttal van összetartva, ez lesz cementtel kitömve s így jön létre a legújabb építési találmány, a bámulatos erőt kifejtő karcsú oszlop.”²⁰

A művezető mérnök két hónappal később, július 8-án Fazekas Lajos vál-

lalkozónak írt levelében elégedetlenségét fejezte ki a budapesti mérnöki iroda munkájával kapcsolatban: „Önnel szerződéses viszonyban levő Milis és társa budapesti cég a templom építkezésnél teljesítendő vasbeton munkálatokat oly lanyhán mondhatni számba nem jöhető munkaerővel (: 3-4 Ember:) folytatja, hogy az által az egész építkezés veszélyeztetve van...” (ÉPNAP 1904–1906)

A hónap végén, május 26-án érkezett érseki határozat szerint – ezt a május 29-én tartott bizottsági ülésen terjesztették fel – az oszlopok talapatát az eredeti tervvel ellentétben a gótikus oszloptestekkel stílusban és kiképezésben harmonizálva építsék meg, mindez pedig a téglaborítás segítségével valósuljon meg. „... a köríves oszlopok lábazatának kiképezése nem a bemutatott terv szerint szegletes alakban, hanem szintén az oszloptestnek megfelelő köríves alakban rendeli el. [...] az oszlopok lábazatai 8 cm előugrással 1 m magasságban az oszloptestre magára nézve már megállapított és elfogadott alakban lesznek kiképezve.” (ÉPNAP 1904–1906)

Már az elmúlt év szeptember 5-én a művezető javaslatára a tető befedésére cserép helyett palát használnak, melyet Hacsek Lajos készít. Az 1905. július 15-én megtartott bizottsági ülésen bemutatott érseki határozat szerint „a tetők ne egyszerű lemezekkel, hanem, két színben – sötétszürke és vörös – mintázva legyenek Eternith pala fedéssel kiképezve” (ÉPNAP 1904–1906).

Előreláthatólag július 23-án kerül sor a templom keresztjének feltételére: „Az egész egyházmegyében legnagyobb és legimpozánsabb templomunk toronykeresztjének föltétele f. hó 23-án vasárnap fog megtörténni.”²² Az augusztus 20-ai héten „hozzá fognak a torony állások bontásához és a palával való fedéséhez, a templom-hajóban készek már a boltívek és oszlopok.”²³

Szeptember 9-én a művezető előterjesztésére, miután a hosszabb erkély többi része is vasbetonból készült, a torony erkélyét is vasveretekkel erősítik meg. A jegyzőkönyv harmadik pontja szerint a művezető hiányosságokat fedezett fel a költségvetésben és a tervezetben, a főhomlokzat melléktornyainak ablakai ugyanis egyikben sincsenek feltüntetve, így Jeney Mihály kötelezi a kivitelezőt ennek teljesítésére, majd tisztázására: „[E]zen kérdésnek végleges letisztázására és a leszámolás majdan a felülvizsgálás-

kor lesz eszközlendő.” (ÉPNAP 1904–1906) A következő pont tanúsága szerint a „toronynak csak a felső 12 m magas része van bádofedéssel előirányozva, holott annak alsó 6 m magas egyenes része szintén kell, hogy bádofedéssel látassék el” (ÉPNAP 1904–1906). Raichle tervén, a hátsó homlokzat tervén a huszártorony nincs megrajzolva, de a hosszmetszet már feltünteti.

A művezető mérnök nemcsak műszaki szempontból felügyelte az építkezést, hanem fejlett esztétikai érzékkel is rendelkezett, így vezetésével a templom nemcsak technológiailag, hanem szépművészeti szempontból is megfelelőbbé vált. A templom külső kialakításakor a harmóniára törekedtek, így figyelembe kellett venniük a zöldbe játszó szürke és bordó-sötétvörös palatető, a halvány mustársárga dísztéglák és a keretek, párkányok előirányozott cementtel való kihúzásának összhangját. Az 1905. október 12-én vezetett jegyzőkönyv szerint Jeney Mihály esztétikai szempontból megkérdőjelezi az eredeti tervet, és változtatást javasol, ezt részben meg is valósították. Ezek a változtatások 1800 korona többletköltséget jelentettek, és a bizottság elfogadta a művezető javaslatát.

„Ha az összes párkányok, ablakkerekek stb. ily módon /cementtel való kihúzás/ lesznek kiképezve, az esetben az igen hátrányos hatással lesz szépművészeti szempontból az egész homlokzati kiképzésre, mivel portland cementtel való kihúzás a párkánytagoknak és ablak kereteknek bizonyosan sötétszürke, fal pedig világos szürke színbe játszó, tehát nem egyöntetű tarka színvegyületeket ad, ami a homlokzati dísztéglák burkolattól is igen elütő lévén, az csak az egész homlokzat összhangját veszélyeztetné.” (ÉPNAP 1904–1906)

A művezető javaslata szerint a „portland cement kihúzáson felül még külön a dísztéglák burkolattal is összhangzó és mindenütt egyszínben tartott kőutánzáttal legyenek kikészítve, ami által nem csak a homlokzati kiképzés nyer szépségben, hanem a kiképzés maga is szolidabb és tartósabb leend” (ÉPNAP 1904–1906).

A homlokzati ablakkereteket is sima kiképzéssel irányozták elő, pedig a művezető szerint „ezen egyszerű sima kiképzés az egész homlokzat monumentális és díszes jellegét veszélyezteti, miért is javasolja, hogy az összes ablakkereteket, az egész homlokzat kiképzéssel össz-

hangban díszes tagozással legyenek kiképezve” (ÉPNAP 1904–1906), ami 1080 korona pluszköltséget jelent (a bizottság elfogadta).

A december 17-én beállt téli időjárás miatt szüneteltették az építési munkálatokat, és a két nappal később tartott ülésen összegezték az elmaradt munkálatokat, valamint kötelezték Fazekas Lajos vállalkozót a következő, szükségesnek ítélt feladatok elvégzésére:

„1.) a sekrestye utcai bejáratának külső ajtója a költségvetésben érthetetlen módon puha fából van felvéve, holott a többi összes ajtók /külső ajtók/ tölgyfa borítással vannak felvéve és úgy is lesznek előállítva, miért is ezen külső ajtó is a többinek megfelelőleg tölgyfa borítással lesz elkészítendő.

2.) a szertárnak a szentélybe nyíló ajtója egyáltalában nincsen előirányozva, miért is ezen helyre éppen olyan ajtó lesz készítenő mint a vele szemben levő sekrestyébe nyíló ajtó lesz.

3.) /törölve/

4.) az összes 21 drb. tető ablak megfelelő beüvegezással látandó el

5.) a (?) ablakban a megjelölt helyeken összesen 4 drb. megfelelően járható és nyitható szellőző készlet lesz alkalmazandó

/a többletköltségek a felülvizsgálat alkalmával lesznek megállapítva és megterítve/”

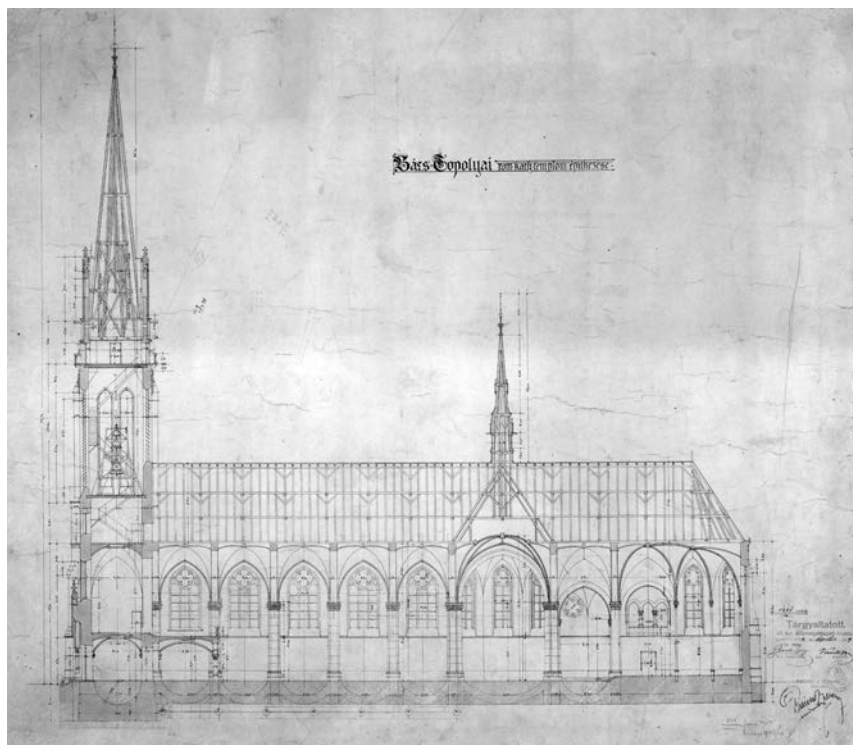
„Tekintetes Fazekas Lajos vállalkozó Úrnak Topolyán

Mai napon a templomhajónak gipsz betonból előállított keresztboltozatait tüzetesen megvizsgálván, azt tapasztaltam hogy különösen a szentély feletti keresztboltozatok nem a kellő gondnal és szabályossággal vannak kiképezve amennyiben egyes helyeken az élek eltolva szabálytalan irány és alaki változtatást mutatnak és így a szemben fekvő élpárok sem fekszenek egy merőleges síkban. Mindezek folytán figyelmeztetem Vállalkozó Urat, hogy ezen munkálatok teljesítésénél az észlelt hiányok megfelelő kiigazítására illetve ezen munkálatoknak is a többivel összhangban pontos és kifogástalan helyreállítására különös gondot fordíttasson.

Topolya 905. december 19-én

Fazekas Lajos Jeney Mihály művezető” (ÉPNAP 1904–1906)

„Az új templom építése, dacára a téli időnek, nem szünetel, amennyiben a kőfaragók a lépcsők beállítását végzi...”²⁴ A hajók padlójának burkolására cementlapokat használtak, a lapokat minőségileg a vállalkozó vizsgálta meg, és az előkiválasztásra tíz különböző mintát terjesztett elő. A mintázatok közül a művezető az V. számút ajánlotta elfogadásra, „amely mintázat az eredeti költségvetési idevonatkozó tételében előírtaknak is minden tekintetben megfelel” (ÉPNAP 1904–1906., 1906. február 17., jegyzőkönyv, 1. pont). A bizottság elfogadta az indítványát, így a lapok geometrikus mintázatúak, kopásnak ellenállóak, ami

Az oszlopok stílusban megegyező és anyagában innovatív kiképezése

a kivitelezés után mintegy százöt évvel is észrevehető. A július 14-én vezetett jegyzőkönyv második pontja szerint, a művezető felhívja a figyelmet arra, hogy mivel könnyebb „cementlapokat” tesznek le, azok nagyobb mértékben ki vannak téve a kopásnak, így „ha ez éveken keresztül így marad, az esetben ezen könnyebb fajtájú cement beton nagyobb mérvű kopásnak lesz kitéve és a torz és (?) magába véve csak a közegészség ártalmára lehet” (ÉPNAP 1904–1906). Javasolja, „hogy a padok helyét kitüntető felületek felső rétege legalább is a cement lapok vastagságával simított portlandcement beton burkolattal legyenek elkészítve” (ÉPNAP 1904–1906). A bizottság elfogadta az 547 korona 20 fillér többletköltséget jelentő változtatásokat.

A február 17-ei jegyzőkönyv második pontja szerint az érseki hatóság (febr. 8. 524 h. a.) javasolja, hogy a „jobb áttekinthetőség elérése céljából” a bejáratnál a kereszthajóig 30 centiméternyi esést alkalmazzanak, a művezető szerint azonban „30 cm esés alkalmazása már olyan technikai akadályokba ütközik, hogy ezt a hosszat már mellőzni kell” (ÉPNAP 1904–1906), mivel az építkezés ebben a stádiumában már az összes bejárat küszöbmagasságát végleg megállapították.

A téli szünet után a munkálatok 1906. március 5-én kezdődtek meg újra, a templomépítés munkálatai az utolsó stádiumba kerültek, hiszen a határidők tolódtak, március 26-án azonban már elkezdődött a főhajó meszelése. Április 26-án, derült időben megkezdődött a huszártorony bádoggal való befedése (bádogosok száma három), valamint az

A keresz- és hosszhajó kereszteződésében elhelyezkedő oszlopok és a templom oltára

oszlopfejek állítása (öt szobrász végezte a feladatokat, a kőművesek sztrájkba léptek), aznap összesen tíz, hat férfi és négy női napszámos dolgozott. Raichle J. Ferenc tervén, ahol a templom keleti nézete látható, a huszártorony nincs berajzolva, de a többi metszeten már megtalálható. Április 30-án kezdődött a belső meszelése, május 7-én a külső díszvakolását kezdték meg, a belső meszelése és a toronyerkély elhelyezése pedig folyamatban volt. A munkák befejezésével május 14-e és 19-e között elbontották a belső állványokat, és kihúzták az ablakkereket. „A helybeli római kath. templom építése a befejezéséhez közeledik [...] a templom július hóban készen lesz és a főltszentelési ünnepély augusztus első napjaiban megtartható lesz”.²⁵ Június 10-én sajnálattal közli a *Bács megyei Hírlap*, hogy „[a]z új templomunknak augusztus hó 5-ére tervezett ünnepélyes felszentelése (consecratio) elmarad s csak a jövő év tavaszán fog megtartatni”,²⁶ a felszentelés helyett azonban csak egyszerű beszentelést (benedictio) tartanak augusztusban.

Június 5-e és 16-a között a belsőt vakolták, és a „föld planirozás a templomdombon” is folyamatban volt. A templom maga és a közvetlen környezete is a lassan kialakult, elnyerte majdnem végleges formáját.

Jeney Mihály művezető szakmérnök, miután kivizsgálta Fazekas Lajos vállalkozó-mérnök kivitelező munkálatait, 32 185 korona 74 fillérben állapította meg a levonást mértékét, ekkorra a templom

építését ugyan már befejezték, de a belső terének a kialakításával még bőven akadt munka. Az Építési Bizottság 1906. június 15-ei ülésén Jeney előterjeszti, hogy Fazekas kérelmére méltányosságból, valószínűleg a korábbi csúszásokra, nyersanyag-többletköltségre utalva, 20%-ot (5048 korona 15 fillért) ne vonjanak le „tekintettel arra, hogy [...] az utólag megállapított és megrendelt pótmunkák után és a 20% mindenkor visszatartott s így különben is vállalkozási járandóságnak egy jó része magas kamat nélkül az előre nem látható időig elhúzódó végelszámolásig” (ÉPNAP 1904–1906). Az ülésen Pály Lajos (biz. jegyző), Szikora János (b. t.), Árpádfy Ferencz (b. t.), Fazekas Lajos, Lippay Imre plébános biz. elnök távollétében Fekete István h. elnök és Jeney Mihály művezető volt jelen. 1906. július 14-én újratárgyalták a méltányossági kérelmet, a levonás 20%-ának (5048 korona 15 fillér) visszautalását a vállalkozónak, a döntés szerint helyet adnak a kérelemnek, és teljesítik azt.

Az építési napló jelentősebb bejegyzései, amelyek az utolsó, befejezési munkálatokra vonatkoznak:

„1906. június 25-30. belső meszelés elkezdése

1906. július 2. Külső vakolás, üvegezés, padló és cement lap lerakás, meszelés folyik (derült idő, 13 kőműves, 3 kőfaragó, 6 üveges, 8 betonos, 36 férfi, 18 női és 3 gyermek napszámos).”

Az esővíz és a hóle káros hatásait nem vették figyelembe az előzetes ter-

A templom külső részének dísztéglás, harmonikus részlete az előterjesztett változtatásokkal megegyezően

vek és számítások kidolgozása során, így utólag időbeli problémát jelentett a megfelelő védőintézkedések kivitelezése. A költségek növekedéséről számol be a július 14-ei jegyzőkönyv harmadik pontja, ésszerű változtatásokat javasol, hiszen a vízelvezető csöveknél hiányzó kőcagylókra elkülönítendő 80 korona külön költséggel számol, e kőcagylók nélkül ugyanis rongálódhatnak a templom falai. A bizottság elfogadta az indítványt. A negyedik pont szerint „[az] építési bizottság művezető előadására és tüzetes tárgylás után egyhangúlag elhatározza, hogy a főz. érseki hatósághoz /megj. az 1906. jul. 7. 2237. sz. a./ sürgősen újból fölterjesztés intézzék miszerint az épület főfalai (?) kívülről téglaburkolással az esővíz kártékony behatásától, ennek következtében keletkezhető süllyedésektől megvédve nem lesznek, az által előre nem látható veszélyek keletkezhetnek. Miután pedig az időszerint az épület főfalai körös körül mindenütt közvetlenül csupán laza földtömeeggel vannak körülvéve, s így azokat az esővíz kártékony hatásától provizórikusan egyelőre nem lehet más módon megvédeni mintha legalábbis közönséges fekvő téglaburkolat alkalmaztaték mindezek folytán ismételt egyhangúlag elhatározza az építési bizottság, hogy az épület főfalainak megvédése céljából, a már korábbi ha-

tározattal fölterjesztett foglalt téglaburkolat elkészítését, lehetőleg sürgősen elrendelni illetve engedélyezni kegyekedjék” (ÉPNAP 1904–1906, Pály Lajos b. jegyző, Fazekas Lajos, Jeney Mihály művezető).

A téglaburkolat és a fektetett téglák megfelelő kezdeti védelmet nyújtottak, Jeney Mihály azonban tisztában volt az-
al, hogy hosszú távon a megfelelő szigetelés nélkül – figyelembe véve a föld természetes süllyedését is – megcsúszhatott volna az épület, és szerkezete a keletkező repedések következtében veszített volna stabilitásából.

Július 23-án kezdődtek a tisztogatási munkák, és a toronykereszt feltétele is aznapra esett. Az építési napló arról számol be, hogy július 31-én „az összes építkezés és tisztogatás teljesen befejeztettek”.

A művezető, miután az elvégzett munkát, a tervszerű kivitelezést és annak minőségét megvizsgálta, a költségvetést átnézte, elégedettségéről számolt be, lezárta az építkezést és magát az építési naplót is.

„1906 évi július hó 30 és 31^{én} a vállalkozó által bemutatott kiviteli munkálatok a helyszínen eszközölt ismételt részletes (?) mérések alapján méretileg felülvizsgáltam és megfelelőleg (?)”.

Miután pedig július hó 31^{én} arról győződtem meg, hogy Fazekas Lajos vállalkozó úr az összes építkezést a legnagyobb elismerést érdemlő gondnal és lelkiismeretességgel, minden tekintetben az építkezés alapjául szolgáló tervzetnek megfelelően és időközben az építő bizottságtól és általam nyert utasításoknak szigorú betartása mellett - mai napon teljesen befejezte; ezen körülménytől az építési bizottságnak jelentés tettem és a vállalkozó által beterjesztett kiviteli művetet korábbi eljárás végett beterjesztettem.

Ezzel az összes építkezés teljes befejezést nyervén, az építkezés teljes befejezést nyervén, az építési naplót ezennel lezárom.

Kelt Topolyán 906. évi július hó 31^{én} (Jeney Mihály művezető Fazekas Lajos)” (ÉPNAP 1904–1906)

Az építőbizottság utolsó ülése, 1906. július 31-én Pály Lajos ér. biz. jegyző, Pósa Ferenc, Fekete István, Lippay Imre elnök, Jeney Mihály művezető és Fazekas Lajos részvételével zajlott, amikor a bizottság „tekintettel arra, hogy ezen építkezés minden tekintetben kifogástalanul és tervszerűen van foganatosítva, javasolja, hogy az

épület vállalkozótól ideiglenesen átvetéssék és a f. évi aug. hó 5^{én} megtartandó megáldás után közhasználatnak átadassék” (ÉPNAP 1904–1906).

A körülbelül két évig tartó építkezés alatt számos problémával nézett szembe Jeney Mihály művezető szakmérnök, az időjárás problémák, a munkások hanyagsága és az eredeti tervezés hiányosságai mind időbelileg, mind költségvetésileg is hátráltatták a topolyai Sárlos Boldogasszony-templom időben történő befejezését. A művezető számos változtatást javasolt az építkezés folyamán, ezek nemcsak szerkezetileg erősítették és védtek az épületet, hanem tökéletesítették akusztikáját is,²⁷ valamint esztétikailag is harmonikusabbá, megfelelőbbé, egyöntetűen fenségebbé tették azt. Raichle J. Ferenc műépítész eredeti tervei és Jeney hozzáértése, fejlett szépérzéke tette a város és a község ékévé a templomot.

„Megtörtént. A topolyai hivek egyházmegyénk legnagyobb és egyik legdíszesebb templomában imádkhatjuk hitük szent Istenét, kik a templom felépítéséhez segédkezett nyújtottak.”²⁸ ○

Irodalom

BÁCSSTOPOLYAI HÍRLAP (1902–1906), Topolyai Múzeum Levéltára, Topolya
BOROVSKY Samu szerk.

1909: Bács-Bodrog vármegye I. Magyarország vármegyéi és városai – Magyarország monográfiája. Budapest <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0002/0.html> (2013. 10. 02.)

ÉPÍTÉSI NAPLÓ (1904–1906), Római Katolikus Plébánia Levéltára, Topolya
HARKAI Imre

1991: *Topolya építészete (1750–1941)*. Újvidék

2001: *Település- és építészettörténet. Topolya Monográfiája*. Újvidék

Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti SEMATIZMUSA (1777–1923) – SCHEMATISMUS Historicus Cleri Archidionensis (1777–1923)

NINKOV K. Olga

2006: Adalék Topolya szakrális emlékeinek kutatásához. *MUSEION: A Szabadkai Városi Múzeum Évkönyve*, Szabadka

SZÁZMÁN Károly

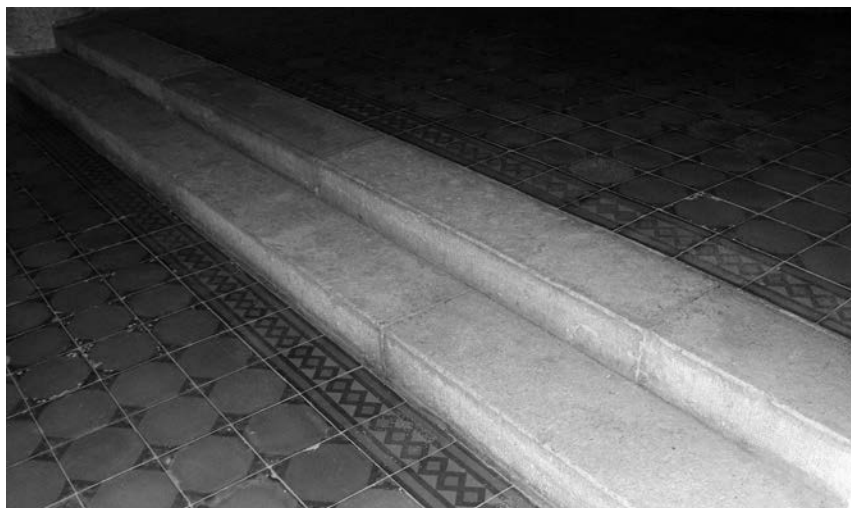
1906: *Szentbeszéd Százmán Károly bajsai plébános mondotta a bács-topolyai templom megáldásakor 1906. augusztus 5-én*. Wilhelm Miksa Könyvnyomdája, Topolya

VALKAY Zoltán

2002: *Zenta építészete*. Újvidék

Jegyzetek

¹ Régi templom.... *Bácsstopolyai Hírlap*, IX. évf., 14. sz., 1904. április 3., 2.

A padlózat a bemutatott tervvel összhangban lévő geometrikus mintázata

² Régi templom.... *Bácsopoliai Hírlap*, IX. évf., 14. sz., 1904. április 3., 2.

³ Lippay Imre topolyai plébános szerepéről a nyomtatásban is megjelent szózatból tájékozódhattunk (NINKOV K. 2006: 168., SCHEMATISMUS 1903: 151., BOROVSZKY 1909: II., 341.)

⁴ Az új plébános. *Bácsopoliai Hírlap*, VII. évf., 5. sz., 1., Plébános instellatio. *Bácsopoliai Hírlap*, VII. évf., 43. sz., 1902. október 19., 1.

⁵ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

⁶ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

⁷ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

⁸ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

⁹ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

¹⁰ Új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, VIII. évf., 17. sz., 1903. április 26., 1.

¹¹ Az új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, IX. évf., 4. sz., 1904. január 24., 1.

¹² Az új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, IX. évf., 4. sz., 1904. január 24., 1.

¹³ Az új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, 12. évf., 4. sz., 1904. március 20., 2.

¹⁴ Az új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, 12. évf., 4. sz., 1904. március 20., 2.

¹⁵ 1904. május 30. Főtisztelendő Rk. Hivatalnak / Szent István-plébánia/ Zenta Bács megye

„Topolya, 1904. V. 29. Legyen szíves Tölgyesi Antal és Búrany Rozália esketési kivonatát bélyeggel ellátva utánvétellel megküldeni ezen címre Tölgyesi Antal: Budapest, Lónyai utca 42. Állítólag 1894-ben keltek egybe. Kiváló tisztelettel: Tölgyesi Pál”

¹⁶ Az új templom építése. *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 12. sz., 1905. március 19., 1–2.

¹⁷ Az új templom belsejében emelkedő oszlopok kérdése végre megoldott. *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 12. sz., 1905. április 2., 2.

¹⁸ A levelezőlapon még szürke palatetővel ábrázolják a templomot. A képeslap szövege: 913 III/9 Tisztelendő Pluhár István úr papnövendék Szeminárium Győr Édes jó Pistám Ne haragudj hogy szép leveledet a mit Pestre írtál még nem válaszoltam meg. De Pestről bővebben válaszolok, ha haza jövök már 3.ka óta itt dolgozom ugye. Ez egy szép Templom. (?) Bezdánhoz (?) megyek úgy hogy csak az ünnepekre jövök haza üdvözlő Szerető Bátyád Makay István

¹⁹ Az írás megvizsgálása utáni feltevés: valószínűbb, hogy Fazekas a szerző, mivel a szövegben található kijelentések az építkezés fizikai megvalósítására vonatkoznak.

²⁰ Az új templom. *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 20. sz., 1905. május 14., 2.

²¹ Izd. M. Wilhelm, Knjižara. Bačka Topola

²² Keresztföltétel. *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 28. sz., 1905. július 9., 2–3.

²³ Templomépítési hírek. *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 34. sz., 1905. augusztus 20., 3.

²⁴ Az új templom... *Bácsopoliai Hírlap*, X. évf., 28. sz., 1905. július 9., 2–3.

²⁵ Templom szentelés. *Bácsopoliai Hírlap*, XI. évf., 20. sz., 1906. május 20., 3.

²⁶ Az új templom felszentelése. *Bácsopoliai Hírlap*, XI. évf., 22. sz., 1906. június 3., 3.

²⁷ Templom szentelés. *Bácsopoliai Hírlap*, XI. évf., 32. sz., 1906. augusztus 12., 1.

A Sarlós Boldogasszony-templom dísztéglás, neogótikus homlokzata

Műszaki leírás

a zentai emléktemplom vázlattervéhez

Tóth Vilmos, Magyarkanizsa

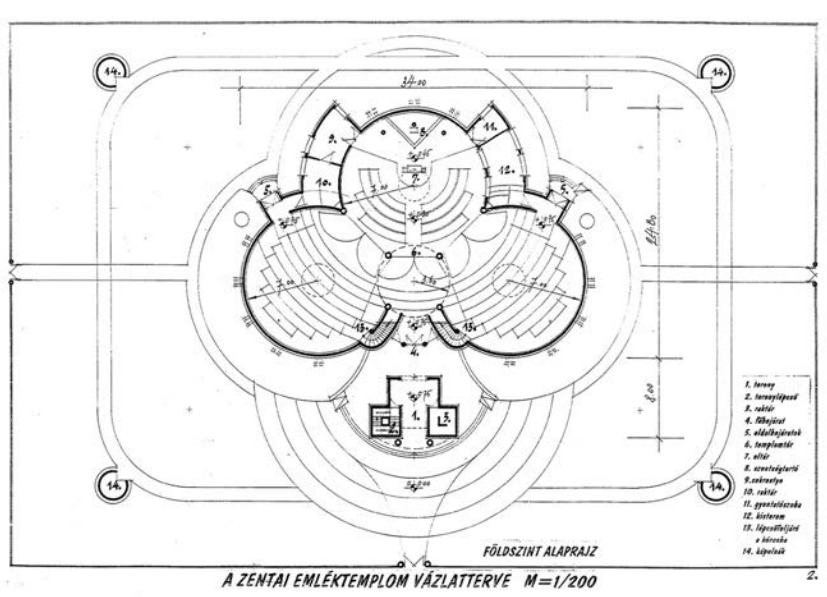
A zentai csata 300 éves és Lisieux-i Kis Szent Teréz halálának 100 éves évfordulójára épülő emléktemplom elvi rajzainak elkészítésére küldött pályázati felkérésre készítettem ezt a vázlattervet, a pályázati meghívást ezúton tisztelettel köszönöm.

Megoldásommal egy szimbólumot helyeztem el kegyelettel a város kiépített szövetében, a városrendezési terv által megadott Szabadság téren. Szimbólumom a tér gypére helyezett stilizált virágcsokor három szál virágból, amelyek a földre helyezve térben és időben visszaalakulnak a földből kibívó hajtássá (12 szelvényből álló, egymásba metsző, a földből előtörő gömbökké), szerves részeivé válva a térnek. A gömböket (amelyek kupolái a templomnak) kis dombra helyeztem el, hogy olyan hatást érjek el, mintha a földből törnének elő.

Az utak, a templom előtti tér és a zöldfelületek kialakításában tartottam magam a városrendezési részletes terv megoldásához, elképzelésemhez alakítva azt.

A toronyt a templomtól különállóvá alakítottam ki, a zentai csata emlékoszlopaként, magassága 30 m. A torony templom felé eső falán, valamint a főbejárat oldalfalain kőbe vésett, természetes nagyságú alakok állnak arccal a templom belseje felé fordulva – a csata győzteseinek résztvevői a szertartásnak. Az európai hagyományos építészeti stílusok, valamint a lebontott Szent István-templom díszítőelemeinek felhasználásával alakítottam ki a toronyt. Falai tömör téglából falazottak, vasbeton erősítésekkel. Szögletes alaprajzi és térbeli megoldása szándékosan tér el a templom görbe vonalú alaprajzi és térbeli megoldásától, hangsúlyozva így a torony magasba szökkenő emlékmű jellegét.

Alaprajzi megoldásában a három gömb alatt három egymásba nyíló terem van, amelyek szükség szerint összenyithatók vagy elválaszthatók. Falaik tömör

téglából falazottak, vasbeton erősítésekkel (magasságuk nem nagy, így könnyen és gyorsan kiépíthetők). A középső terem az oltárral mint kis templom működhet. Szükség szerint bővíthető a többi teremmel, a hívek számától függően, a másik két teremtől ajtókkal választható le, a férőhelyek száma 100 ülő- és 30 állóhely. Ebben a teremben helyeztem el az oltárt, kiemelve a padló felületéből, mögötte a szentségtartóval és a három oszloppal, melyekre sugarasan süllyesztett íves fatámaszok támaszkodnak, és az oltár háttér díszítésének az elhelyezésére szolgálnak.

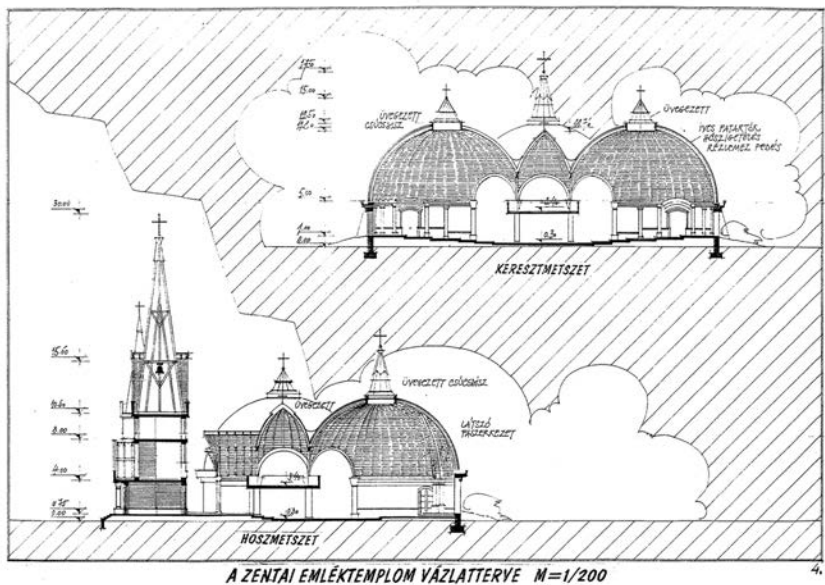
A két oldalsó terem padlója lépcsőzetesen kialakított, így nemcsak szertartási célokra, hanem más összejövetelek megtartására is alkalmas, háttérként a becsukott kétszárnyas, igényesen kialakított faajtó szolgál, a férőhelyek száma 170 + 170 ülőhely. Ezekből a termekből nyílnak a kórushoz vezető lépcsőfeljárók, valamint a templom oldalbejáratai-kijáratai is. A kórus a bejárat előtér felett helyezkedik el, négy oszlopra támaszkodó körlap, mindhárom terem és a főbejárat felé galériászerűen nyitott. Megvilágítását a tetőzetén elhelyezett üvegezett fénykorong biztosítja.

A főbejárat nagy, üvegezett, faszerkezetű portál, közepén kétszárnyas ajtóval, mellette két egyszárnyas kisajtóval. A templom ülőhelyeinek száma min. 440, térdeplőkkel ellátva.

Az oldalbejáratokon közelíthetők meg a sekrestye és a raktár az egyik, a kisterem a másik oldalon. A kisterem a templomtérrel üvegfallal leválasztott többrendeltetésű terem, mellette a gyónatárszoba kapott helyet. Az északi oldalbejárat elé a zentai csata győztes hadvezérének szobra, a déli oldalbejárat elé Lisieux-i Kis Szent Teréz szobra állítható.

Ragasztott, rétegelt, íves fatartókból készülnek a kupolák, melyek Makovecz Imre építész formai és szerkezeti megoldásaiból ismertek, látszó bordázatuk a kupola tetején elhelyezett fénykorongokon beáramló fényt az oltárra és a hívek közé viszik. A kupolák csúcsa

tehát üvegezett, így biztosítják a belső terek nappali megvilágítását. Belső burkolata falambéria, természetes színe megtartja a beáramló fény melegségét. A falak színe fehér, a padlók kő- vagy csempeburkolatúak. A fapadok koncentrikus körökben helyezkednek el az oltárhoz viszonyítva. A kupolák felülete hőszigetelt, külső burkolatuk vörösréz lemezből készül, hasonlóképpen a toronyok tetőfedése is. A belső tér arányai emberléptékűek, valamint akusztikai szempontból is megfelelnek a követelményeknek. Külső arányaival és formá-

ival a környezetbe való beilleszkedésre törekedtem, hagyományaink megfelelő tiszteletben tartásával.

A templom előtti tér félkör alakú, koncentrikus körökben lerakott színes betonkocka burkolatú, a köríveket elválasztó vonalak színe más, hangsúlyozva a köröket, amelyek a templom bejárata felé vonzanak. A templom körül kialakított utak sétányok. Körmenet lebonyolítására alkalmasak. A négy nyitott kápolnát faserkezetűnek képzelem el, vörösrézlemez tetőfedéssel. A templom-

teret kerítés szegélyezi, három kovácsoltvas kapuval, a parókiaépülettel betonkockákból kiépített út köti össze.

A kerítés mellett fák állnak, a növények magassága a templom felé csökken, így szeretném a növényekkel is hangsúlyozni a téren elhelyezett templomot.

FELÜLETKIMUTATÁS: FÖLDSZINT:

- 1. TORONY
- 2. TORONYLÉPCSŐ
- 3. RAKTÁR 39 m²
- 4. FŐBEJÁRAT.....12 m²
- 5. OLDALBEJÁRATOK... 5,6+5,6=11,20 m²
- 6. TEMPLOMTÉR..... 3×160=480 m²
- 9. SEKRESTYE.....15 m²
- 10. RAKTÁR.....15 m²
- 11. GYÓNTATÓSZOBA7,20 m²
- 12. KISTEREM..... 24 m²
- 13. LÉPCSŐFELJÁRÓ
- A KÓRUSBA..... 5 + 5 = 10 m²
- ÖSSZESEN: 613,40 m²
- EMELET:
- 1. KÓRUS..... 40 m²
- 2. HARANGOZÓSZINT... 20 m²
- ÖSSZESEN: 60 m²

Az emléktemplom hasznos felülete összesen: 673,40 m²

Kanizsa, 1995. XII. 14. ○

Az épülő emléktemplom

A horgosi Nepomuki Szent János-kőszobor újjászületéséről

Biacsi Karolina, Magyarcsernye–Budapest

Az első templom Horgoson a mai Nepomuki Szent János tér és Kárász utca sarkán volt, vagyis a Kordován saroknak ismert terecskén. Mivel az első templom egy része összedőlt, másikat építettek, a ma is álló templomot. Az első templom előtt vagy annak közvetlen közelében állhatott a szobor a korra jellemző magas, jellegzetes barokk oszlopon. Az eddigi ismereteink szerint az oszlop a mai szoborfülke helyén lehetett. Az oral history és a logika szerint e szobrot a tiszai árvíztől tartva a falu hívei emeltették az első templomépítés kezdetén. Horgost az akkor Szegeden lakó Kárász család telepítette újra 1771-től (ez az évszám Horgos történelmi címerében is szerepel). 1751-ben került a Kárász család tulajdonába Horgos és Szentpéter-pusztá, itt a falu újratelepítéséig csak majorok és tanyák voltak. Miután az első templom összedőlt, vélhetően az oszlop is tönkrement, ezért 1815-ben szoborfülkét emeltek köréje ugyanazon a helyen. Az elmondások szerint a szobor az 1750-es években került a településre a szegedi nagy árvíz idején, amely állítólag idáig terjedt, ezért néz a szoborcscsa a Tisza irányába. Ha azt vesszük alapul, hogy az első templom építésével mintegy egyidős lehet a szobor, akkor azt a merész feltételezést is megtehetjük, hogy a szoborcscsát a Felvidékről származó Kárász földesúr hozta, hozatta magával, legfeljebb ott készítettet hozzá posztamenszt. A szállítása a szoborcscsa kis méreteiből kifolyólag sem elképzelhetetlen, persze írott forrás nem szól róla, ezért marad a feltételezés, mely szerint 65 éven keresztül, 1815-ig eredeti, vélhetően a kikindai „Immaculata” szoborcscskához hasonló posztamensén állt a helyén, és azután került a fülkébe.

Állíttatója és alkotója is ismeretlen. Mint ahogyan az ismeretes, Nepomuki Szent János a folyók, vízimolnárok, halászkok védőszentje. Így az árvízhez kötött állítás/odakerülés története az állítás idejét illetően akár igaz is lehet. A testtartásából és finoman kidolgozott

A tizenhét festékréteg a szobor korára utal

öltözetéből a szobor keletkezési ideje a barokk korszakra tehető, feltételezésem szerint a XVIII. század közepére.

Maga a szobor 105 cm magas, legnagyobb szélessége 38 cm, legnagyobb mélysége pedig 32 cm. Plintoszának befoglaló méretei 32 × 28. A horgosi Nepomuki Szent János-szobor jellegzetes egyházi viseletben látható; fején birétum, felsőtestén mucétum (mozetta, azaz: kabátka), alatta a hosszú csipkeszegélyű rochétum, ez alatt pedig a reverenda. Kezében feszületet és palmaágat tart. A ruházat a barokk szellemének megfelelően finoman faragott. Feje körül fémből készült glória volt 5 csillaggal. A szobor a védendő köztéri emlékművek listáján van, akárcsak majdnem minden köztéri szobor Vajdaságban.

Mínhogy Vajdaság egyik legrégebbi barokk Nepomuki Szent János szoborcsc-

kájáról volt szó, örömmel vettem a restaurálásra való felkérést. A település fiatal vezetőségének, pályázati támogatásoknak köszönhetően közös erővel és a katolikus plébánia aktív közreműködésével jöhetett létre e kőszobor újjászületése.

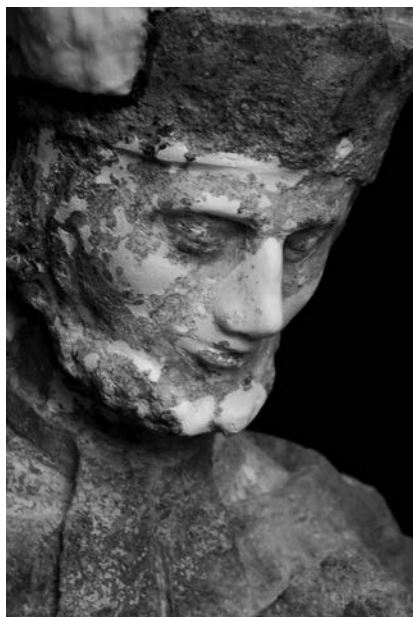
Ki volt Nepomuki Szent János?

Wolfflin János 1340-ben született Csehországban, Pomuk vagy Nepomuk nevű mezővároskában. Miután befejezte a jogi tanulmányait – annak ellenére, hogy szegény szülőktől származott –, gyorsan haladt fölfelé az egyházi ranglétrán. Egyházi méltóságként és jelentős szónokként egész Prága ismerte és szerette. Pap lett, majd a prágai udvarban kanonok, IV. Vencel király feleségének gyóntatója. A legenda elmondja, hogy egy ízben a király rá akarta venni, hogy árulja el, mit gyónt a felesége, mivel azonban semmi módon nem ért célzt, a Moldvába ölette (1383). Egy csodás fényjelenség jelezte a királynénak, hol keressék a holttestet. A legenda egy másik változata szerint a Moldva elapadt annyira, hogy a holttestet megtalálhassák. Nepomuki Szent Jánost a gyónási titok mártíriaként tartják számon. A prágai Szent Vid-székesegyházban temették el. XIII. Benedek pápa 1729-ben a szentek sorába iktatta. Emléknája: május 16. A szent története kapcsán azt is említik, hogy kénytelenek voltak sírját ráccsal elkeríteni, mert aki tisztességtelen szándékkal lépett síremlékéhez, azt Isten súlyos büntetése érte.

Szentté avatási eljárását már a 16. században elkezdték, de csak 1729-ben fejezték be, miután az ereklük tisztelete a huszita mozgalom és a harmincéves háború ellenére is egyre nőtt. Nem sokkal a szentté avatás után a vatikáni levéltárban egy iratot találtak, melyet Jentzenstein (vagy Jenstein) János írt, aki 1381 és 1396 között Prága érseke volt. Ez egy panaszirat Vencel király ellen. Felsorolja az egyház jogait, valamint az érsek birtokát és személyét illető túlkapasait. Felrója még neki, hogy 1393-ban megkínóztatta, és a Moldvába fojtatta általanos helynökét, Nepomuki Jánost. A gyilkosság oka egy-

A szobor újjászülése

házi jogokkal kapcsolatos nézetkülönbségből adódott. Az általános helynök az érsek megbízásából – a király kifejezett akarata ellenére – jóváhagyta Kladrub kolostorában egy új apát megválasztását.²

Boldoggá avatása után a szoborállítások már nyomon követhetőek, főleg Csehországban. Hazánkba a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc után (ekkor volt a boldoggá avatás) kerültek ilyen szakrális emlékművek. Magyarország egyik legismertebb Nepomuki Szent János-szobra Tatán található. Sok egyedi ábrázolást ismer a szakirodalom, mivel egy népszerű szentről van szó. Olyan megjelenítéséről is beszámolhatunk, mely a szent életére utal. Ilyen például az az ábrázolás – mely Magyarországon nagyon ritka –, melyen János kezét ajkai elé emelve csendet int, ami utalás a hivatali titok megtartására, ami halálát is okozta. Vajdaságban Magyarkanizsán található e ritka ábrázolások egyike.

A szobor restaurálásáról

A szoborrestaurálást megelőzően előzetes kutatási kérelemmel fordultam a védelmet ellátó szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézethez. Az intézet engedélyezte, hogy a szobor anyagából mintát vehessek, majd azt Dr. Kalmár János, a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet geológusa elemezte. A kőzet ásványtani elemzése alapján a szobor ooidos mészkőből készült. Ennek a mészkőnek a faragása ugyan viszonylag könnyű, ezért elterjedt anyag volt a szobrászatban, viszont gyorsan tönkremegy,

rosszul viseli a környezeti hatásokat, főleg az urbanisztikus területeken figyelhető meg nagymértékű romlása. A savas környezet következtében a kőre jellemző ooidok (Ca CO_3 -tal körbevett kvarcscsémák) a kötőanyag-lazulás és -vesztés következtében egyenként kiperegnek, és ezért mállik a szobor megmunkált felülete. A horgosi Nepomuki Szent János kőanyaga a festettségének köszönhetően (mely a barokkban esztétikai és védelmi célokat is szolgált) épségben megmaradt. Kijelenthető, hogy a szobor festése védte a követ a környezeti hatásoktól és a tönkremeneteltől. Sikerült a kőszobor több részéről is köig hatoló mintákat venni. Ez alapján a mikroszkópos analitikai vizsgálatok segítségével 17 réteg festék volt megállapítható rajta. Lehetségessé vált az eredeti színek beazonosítása, azok pedig megfeleltek az ikonográfiailag megszokottnak. A mintavételén kívül a szobor bizonyos területein feltáró ablakokat nyitottam, melyeken lehetett látni a különböző rétegek egymásra épülését, és azt, hogy egyes színek (pl. lila) használatának semmi köze nem volt az ikonográfiához. Sajnos bizonyos festékrétegek minősége miatt (az utolsó néhány réteg olaj kötőanyagban gazdag, aprószemcsés zománccfesték volt) a tisztítást csak kromofággal lehetett elvégezni. Mivel a kromofág egy agresszív vegyszer, ezért csak nagyon óvatosan lehetett a szobrot megtisztítani, hogy a vegyszer ne érhesen a köig. A festett rétegek a faragás mi voltából is egyenetlenül voltak felhordva, és különböző vastagságban, a biztonságos mértékig lehetett csak őket eltávolítani. Ez azt is jelentette, hogy a rétegeket nem tud-

tam finoman elválasztani egymástól, mint ahogy azt egy festmény esetében tenném, a tisztítás után egy több színből álló térképes felület volt látható. Ez alapvetően kizárta a beilleszkedő retus lehetőségét, hiszen ennyi szint nem lehetett volna egységes színes felületté alakítani. A tisztítószer káros volta miatt a tisztítást folyamatos alkoholos kimosással végeztem. Ezzel egyidejűleg a szobor egyéb kiegészítései is láthatóvá váltak, és azokat mind minőségi okok, mind anyaguk miatt is el kellett távolítanom. Ilyen volt pl. a szobor arcán az orr, valamint az ujjak egy része, melyek gittszerű kemény anyagból álltak.

A kiegészítések és a vastag festékrétegek biztonságos mértékig való eltávolítása után hozzáálltam a szobor kiegészítéséhez. A kiegészítéseket a felület megfelelő előkészítését követően kőpótló anyaggal végeztem, vörösrézcsapolással. A legnagyobb kiegészítés a szobor mucétumán és a plintosz elülső letörött sarkán volt szükséges. A műkövel való kiegészítés után a felület „glettelése” következett azokon a helyeken, ahol a vékony festékréteg megtartása miatt ahhoz hasonló sima felületet kellett elérni, főként az arc és kéz környékén. Másutt, pl. a plintoszon erre nem volt szükség. Miután befejeztem az alapozást, a megtisztított és kiegészített szobor egy egységes és vékony lakkréteget kapott, melyre azért volt szükség, hogy a frissen pótolts részek ne másként szívják el az új festékből a kötőanyagot száradáskor, valamint ami ennél még fontosabb, hogy a megtisztított állapotot a restaurátor által felhordandó festékrétegtől elválassza. Ez azt jelenti, hogy

Munka közben a restaurátor

akárhány évtized elmúltával, ha újra restaurálásra kerül a szobor, az eredeti (vagy megtisztított) réteg és a restaurátor munkája könnyen szétválasztható lehessen. Ezáltal a reverzibilitásnak nevezett, igen fontos elvárászt valósítottam meg a restaurálás folyamán.

A festés a konzultációk alkalmával meghatározott művész olajfestékkel készülő fedőfestés lett. A már említett felületi tarkaság miatt nem volt lehetőség a kőrestaurálásban gyakran alkalmazott és a műemlékes szakma által is sok esetben támogatott lazúr festés felhordására. A fedőfestés az ikonográfiát figyelembe véve és azt követve került kialakításra, de olyan vékony rétegben, amilyenben csak lehetett, több helyen vattás visszatöréssel, hogy szinte látsszon az alatta lévő réteg vagy a kőanyag. Így birétuma és reverendája fekete festést, rochétuma fehér festést, mucétumának belső oldala vörös, külső oldala pedig a hermelinszőrt leginkább idéző törtfehér színt kapott.

A szobron az ikonográfia szerint a ruházati csipke vissza lett aranyozva. A kezében tartott pálmaágat zöldre vagy aranyra szokták színezni. A magasztosabb

kinézet miatt az aranyozást tartottam megfelelőbbnek, sokkal inkább, mint a zöldet, hiszen a kabátka kiforduló részei vörösek, ezért a túl színes látvány elkerülése érdekében inkább az egységes megjelenítést preferáltam. A szobor feje körüli glória vaslemezből készült, és ólombeöntéssel lett rögzítve a szobor két vállán. A méreteit és a kidolgozottságát tekintve nem az eredeti glória volt, mert a barokk mívés és minden részletre kiterjedő szobrászata nem tett volna ilyen minőségű és méretarányú dicsfényt a szent feje köré. Ezért a glóriát eltávolítottam, és vörösréz csillagokkal a szoborhoz méretarányosan alakítottam ki. A sárgaréz glória a csillagokkal 24 karátos aranyozás és védő lakkréteget kapott. A glória beépítését illetően megszüntettem a kétoldali csatlakozást, és a glóriát a szobor

hátoldalán a kabátka gallérja alatt rögzítettem a szoborhoz. Ezt az indokolta, hogy a szobor hátoldalát a fülkében való elhelyezése miatt nem látjuk, így a glória a fej fölé emelkedve és enyhén a néző felé döntve valóban a dicsőséget jeleníti meg, úgy, hogy a szemlélő nem látja annak rögzítési megoldásait.

Összességében Vajdaság legrégebbi barokk Nepomuki Szent János-szobrocskája, a 17 réteg festékréteg lehántása után szinte megvékonyodott, apró, finom, részletes formái, csipkézete és még a reverenda gombjai is láthatóvá váltak. A korábbi szakszerűtlen kiegészítések és festések eltávolításával és azok művészi értékű kiegészítésével arcának és kezének vonalai megnevesedtek. A vastag, repedezett festékréteg többé nem egy aggyastán arcát idézte, hanem egy fiatal, a negyvenes éveiben lévő Szentét. A

munka több hónapos időszaka alatt sok tapasztalatra tettem szert. A szakszerű, hosszú időt igénybe vevő aprólékos, türelmet és szaktudást igénylő, minden részletre kiterjedő restaurálás, a megfelelő minőségi anyagok használata mind azt eredményezték, hogy e 250 éves műkincset az őt megillető tisztelettel továbbmentettük az utókor számára.

A munkálatokban részt vevőknek és mindazoknak, akiknek köszönhetően létrejöhett e műkincs megmentése ezúton szívből köszönöm az odaadó munkát. Köszönettel illetem: Szabó Attilát, Gutás Ákos atyát és a horgosi katolikus plébániát, a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézetet, a Horgosi Önkormányzat munkatársait, különösen Herédi Tivadart és Kerekuska Róbertet, Dr. Kalmár János geológust és Dr. Habil Bóna István restaurátort. ○

A „megfiatalodott” Nepomuki Szent János-szobor

Jegyzetek

¹ Nagygyörgy Zoltán horgosi helytörténész kutatásai alapján

² <http://www.katolikus.hu/szentek/> (2013. 05. 11.)

A szenttamási Szentháromság-szobor rövid története

Paraczký László, Szenttamás

A Szentháromság (latinul Sancta Trinitas) több keresztény felekezet tanítása szerint a három isteni személy (Atya, Fiú, Szentlélek). A 18. századi katolikus népességű magyar városokban nagy divat volt Szentháromság-oszlopot, Szentháromság-szobrot állítani. Ezek a főtéren, főutcán álló szobrok maig hozzátartoznak városaink arculatához, hangulatához.

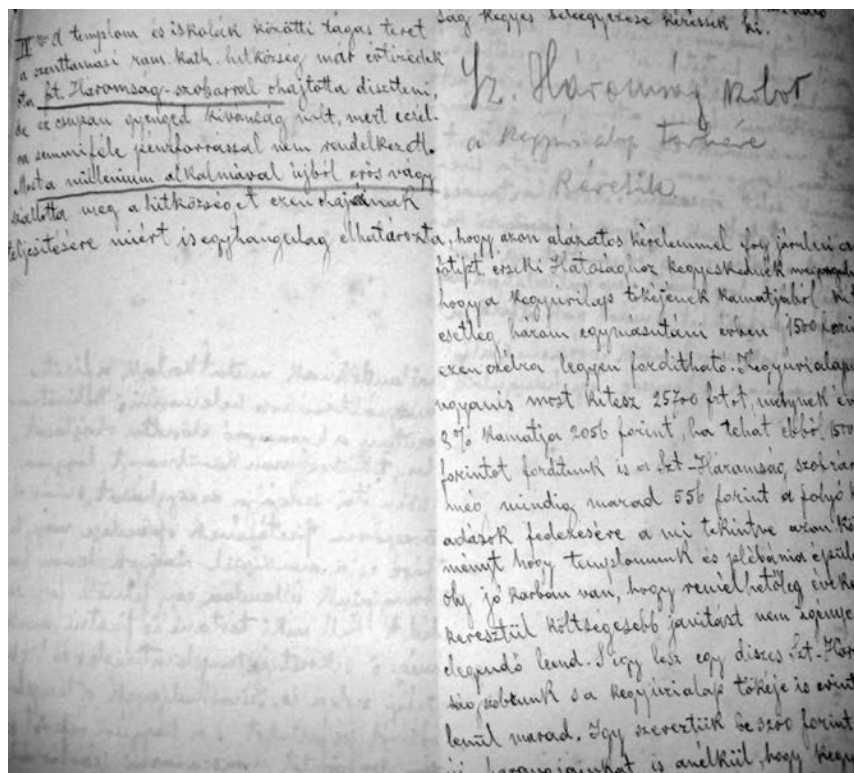
Az egyházi jegyzőkönyvek szerint Szenttamáson 1896. március 1-jén vetődött fel először a Szentháromság-szobor felállításának kérdése. Az egyházközség tanácstagjai az ülés negyedik napirendi pontjának keretében a következő határozatot hozták meg: „A templom és az iskolák közötti tágas teret a szenttamási róm. kath. hitközség már évtizedek óta Szentháromság-szoborral óhajtott díszíteni, de ez csupán szerény kívánság volt, mert e célokra semmiféle pénzforrással nem rendelkezett. Most, a millenium alkalmából újból erős vágy szállotta meg a hitközséget ezen óhajának teljesítésére, miért is egyhangúlag elhatározta, hogy azon alázatos kérelemmel fog járulni a főtiszt. Érseki Hatósághoz, kegyeskedjék megengedni, hogy a Kegyúri alap tőkéjének két, esetleg három egymásutáni évben 1500 forint ezen célra legyen fordítható. Kegyúri alapunk ugyanis most kitesz 25700 ft-ot, melynek évi 8%-os kamatja 2056 forint. Ha tehát ebből 1500 forintot fordítunk is a Szentháromság-szobrára, még mindig marad 556 frt a folyó kiadások fedezésére, ami tekintve azon körülményt, hogy templomunk és plébánia épületünk olyan jó karban van, hogy remélhetőleg éveken keresztül költségesebb javítást nem igényel - elegendő leend. S így lesz egy díszes Szentháromság-szobrunk, s a kegyúri alap tőkéje is érintetlenül marad. Így szereztük be 3200 forintért új harangjainkat is annélkül, hogy kegyúri alapunk ezt megérezte volna. Ha a főtisztelendő Érseki Hatóság kegyes leend ebbeli tervünket helyeselni,

s a kért összeg folyósítását megengedni, ft-dó elnök és az egyházgondnokok megbíznak, hogy egy jóhírű szobrasszal tegyék magukat érintkezésbe, s tervrajzot és költségvetést kérjenek tőle, hogy az mielőbb főtisztelendő Érseki Hatósághoz kegyes felülbíralás és jóváhagyás végett felterjeszthető legyen.”¹

Miután a tanácstagok másik két kérdésben is határozatot hoztak, az összesen három egyháztanácsi határozatról felvett jegyzőkönyvek másolatához csatolták a szenttamási római hitközség templom-pénztárának állapotáról szóló jelentést is, melyből az derül ki, hogy az említett év március 7-én a templom pénztárában 7000 forint és 55 korona volt (815 forint és 45 korona készpénzben, továbbá 6185 forint és 10 korona kötvényekben), a kegyúri pénztárban pedig 26 228 forint és 47 korona (528 forint és 47 korona készpénzben, továbbá 25 700 forint kö-

vényekben). Ezeket a dokumentumokat még aznap továbbították a kalocsai Érseki Hatósághoz: „Van szerencsém az idecsatolt három rendbeli egyháztanácsi határozatról felvett jegyzőkönyvet legmélyebb tisztelettel azon alázatos kérelemmel betérjeszteni, hogy az bölcs belátása szerint jóváhagyni a kért összeget folyósítani a kért összeget megengedni méltóztassék”², állt többek között Matoss János szenttamási plébános a kalocsai Érseki Hatósághoz címzett levelében.

Az Érseki Hatóság válasza a felkérésre 1896. március 8-ai keltezéssel érkezett meg, a szoborral kapcsolatos határozatról pedig a következőket olvashatjuk: „A Szentháromság-szobor beszerzéséhez a kegyúri alap legföltebb 1/3 részben járulhatna hozzá. A többi költség adakozásokból volna fizetendő, mely ha birtokában lesz a szobor felállítása iránt, további előterjesztésre váratik.”³ Hogy a helyi hitközség kapott-e a szoborra az érsekségtől támogatást, arról sehol sem található bejegyzés. Viszont a kalocsai levéltárban talált dokumentumokból kiderül, hogy a szobor felszentelésére csak jóval később, 15 év múlva került sor. Matoss János atya 1900 nyarán meghalt, júliusban helyette Fáncsy Antal plébános jött Szenttamásra. Ő a század elején, 1902-től főleg a templom nagybővítésére és rendbetételére összpontosított, és valószínűleg a hitközség pénzét is ezekre a munkálatokra köl-

Jegyzőkönyv – részlet, 1896

tötte. A Szentháromság-szobor elkészítése még váratott magára.

1911. június 15-én az akkori szenttamási plébános, ft. Fáncsy Antal kérelemmel fordult az Érseki Hatósághoz, a többi között a már elkészült Szentháromság-szobor és egy új kőkereszt felszentelésére kér engedélyt. Ebben a levélben említik először azt, hogy a Szentháromság-szobor egyik támpillére Szenttamásra szállításkor eltört, de megjavították, és a szobrot az iskolák, valamint a templom közötti téren emelték fel. A szobor költségeit teljes egészében Fülöpp József szenttamási kereskedő fedezte, aki – mint később Fáncsy Antal plébános Kalocsára küldött leveléből kiderült – annak fenntartására feleségével közösen egy alapítványt is létrehozott: „Fülöpp József itthelyi kereskedő a Molnár-Mák féle iskola előtti térségen egy Szentháromság-szobrot állíttatott fel, sósókúti homokkőből. Mély tisztelettel kérem a főtisztelendő Érseki Hatóságot: Méltóztassék meghatározni, hogy mekkora alapítványi összeg tétessék le ennek a szobornak a fenntartására, hogy a hitközség átvehesse annak kezelését, gondviselését? Kegyeskedjék a szobor felszentelésére meghatalmazást engedélyezni.” A plébános levelében véleményezte is az előállt helyzetet: „Az elsőre nézve, miután a szobor piedesztáljának egyik támpillére kettétört, s összeragasztva lett beillesztve (a hibájával is eltart, éppúgy mintha egész lett volna), ezen címen száz koronával több igényeltessék alaptőkéül, tehát úgy 300 korona. Ha pedig a szobor teljesen épen jut a Hitközség kezelésébe, 200 korona lenne tán leteendő. Egyébként ezt teljesen a főtisztelendő érseki hatóság bölcs belátására bízom. A szobor felszentelésére (hogy ne legyen egészen köznap funkció) egy vidéki papot kértem föl, Mihalovits Endre temerini plébános jó barátomat. A facultas benedicendi (engedély a megáldásra – a szerző megjegy.) tehát – ha a ft. Érseki Hatóságnak az ellen kifogása nincs Mihalovits Endre nevére méltóztassék kiállítani.”⁴ (A levél folytatásában az ún. Túlsovégi temetőben lévő kőkereszt felállításáról ír a szenttamási plébános, melyet az ottani fakereszt helyett szándékoztak felállítani.)

Szentháromság-szobor, 2012. április 12.

A kalocsai érsekség június 18-án válaszolt a kérelmekre: „A Fülöpp József által állított Szentháromság-szobor alapítványi összege iránt f. hó 15-én 594 k.a. ide intézett kérésére válaszolva n.t.-ségedet értesítem, hogy ily nagyobb szobor alapítványi összege legalább is 200 korona, de ha ennél is nagyobb összeget hajlandó az alapítványozó letenni, úgy ezen nagyobb összeget esetleg n.t.-séged által véleményezett 300 koronát fogadja el, annál is inkább, mivel mint n.t.-séged jelentette, a szobornak egyik oszlopa törötten érkezett meg, s így talán már a legközelebbi időben a szobor javításra fog szorulni.”⁵

Az érseki levélben hangsúlyozzák, hogy amennyiben lehetséges, követelni kell, hogy a kőfaragó a szobor törött részét egészszel cserélje ki, ne csak megjavítsa, mert úgy a szobor tovább eltart, és nem szorul javításra. Továbbá a válaszlevélben jóváhagyták, hogy a szobor megáldását Mihalovits Endre temerini plébános végezze el, továbbá felkérték ft. Fáncsy Antal plébánost, hogy az alapítványozóknak fejezze ki az Érsekségi Hatóság elismerését.

A Szentháromság-szobor felállítására és annak esetleges újjáépítésére Fülöpp József és neje, Trebitscher Mária a ké-

sőbbiekben létrehozta az említett alapítványt, és be is jegyezték. Az 1911. szeptember 28-ai keltezésű alapítványi levél másolata a kalocsai levéltárban található: „Alulírott szenttamási plébános és egyházi gondnokok ezennel elismerjük és kijelentjük, miszerint Fülöpp József és Trebitscher Mária a helybeli róm. kath. plébánia pénztárába kettőszáz (200) korona értékben letett oly célból, hogy ezen tőkének esedékes kamatai az ő általuk Szenttamáson felállított Szentháromság-szobor fenntartására, esetleg újjáépítésére fordíttassanak.”⁶ Az alapítványi levelet Fáncsy Antal plébánoson kívül Nagy Antal egyházi gondnok, Manojlovics Sándor bíró és Ivanich Izidor jegyző látta el kézjegyével, Kalocsán pedig Kleiner Lajos érseki helynök hagyta jóvá 1911. október 28-án.

1912-ben a Szentháromság-szobor mögötti területen a Molnár-Mák iskola helyén felépült az egykori zárdaiskola, amely egészen 1982-ig állt. Akkor lebontották, helyére pedig 1983-ban a mai Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola épült. Ugyanabban az évben a szenttamási Iskoláskor Előtti, Általános Iskolai Nevelési, Oktatási, a Diákok és Egyetemisták Ösztöndíjaztatási Önigazgatási Érdekközössége egy átiratot küldött az egyháznak, melyben az építkezési munkálatok miatt kérik a szobor mielőbbi eltávolítását. Az 1983. március 21-ei keltezésű átiratban a többi között a következőket olvashatjuk: „A szenttamási Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola udvarában lévő vallási jelkép, a Szentháromság-

A kettétört Szentháromság-szobor, 2012. április 24.

szobor miatt nem lehetséges az iskolaudvar további tervszerű rendezése. Ezúton kérjük fel a hitközséget, hogy a jelképet 30 napon belül másik helyre helyezze át. Ellenkező esetben az Egyházközség terhére a szobrot lebontjuk, annak védelmére való tekintet nélkül.⁷⁷

Szarvas Péter plébános nem tudott mit tenni, hiszen ehhez a munkához az egyháznak sem szakembere, sem pénze nem volt. Továbbította a levelet a szabadkai püspökséghez, ahonnan az említett érdekközségnek Zvekanović Mátyás püspök válaszolt. Az 1983. április 9-ei dátummal és püspöki pecséttel ellátott válaszevlében a szabadkai egyházfő úgy vélte, a szobor áthelyezhető ugyan, de az érdekközség terhére, és kizárólag a templomudvarba, illetve közös megegyezés útján egy erre alkalmas másik helyre. A levélben a többi között a következőket olvashatjuk: „Habár a szobor emberemlékezet óta azon a helyen áll, elvileg semmi kifogásom annak áthelyezése ellen, úgy, hogy az iskolai építkezést ne zavarja. Át lehetne helyezni a templomudvarba, oda, ahol a mellékelt vázlaton előre van látva (ezt a vázlatrajzot sehol sikerült megtalálni – a szerző megjegy.). Ugyanakkor nem értek egyet azon felszólítással, hogy amennyiben a szobor nem kerül 30 napon belül áthelyezésre, azt minden további nélkül lebontják. Több példa van rá, hogy egyházmegyénken belül áthelyeztek bizonyos vallási jelképeket (példaként említi Szabadka, Topolya és Ada esetét), de ez az adott helységben lévő egyházközség és az ottani hatóságok közös megegyezése alapján történt oly módon, hogy azzal mindkét fél meg volt elégedve, azaz tiszteletben tartották egymás óhaját. Ez a mellékelt levélből sajnos nem szűrhető le. Ebben az esetben is úgy kellene megegyezni, hogy az érdekelt fél olyan helyre helyezi a szobrot, amely mindkét félnek megfelel. Persze az áthelyezéssel járó költségeket mindig az a fél viseli, aki kezdeményezi a szobor áthelyezését az őt megillető helyre, ebben az esetben ez az említett Érdekközség terhére történne.”⁷⁸ A katolikus egyházfő átiratában (amelyet egyúttal megküldött a vallásügyi minisztériumnak is) emlékeztet arra is, hogy a szobor mögötti egykori zárda épülete egykoron egyházi tulajdon volt, amelyet államosítottak, lebontottak, és ennek helyére építik a Zmaj iskolát.

Az Iskoláskor Előtti, Általános Iskolai Nevelési, Oktatási, a Diákok és Egyetemisták Ösztöndíjaztatási Önigazga-

tási Érdekközség Végrehajtó Tanácsa 1983. május 18-án megvitatta a püspök úr levelét, és úgy határozott, hogy az iskola szabadtéri sportpályáinak építésére szánt eszközök egy részéből biztosítják majd a szobor áthelyezéséhez szükséges anyagiakat, annak áthelyezésével pedig a pályákat építő kivitelezőt bízzák meg. A határozat végrehajtására viszont soha nem került sor. Elkészült az iskola, a sportpályákkal együtt, a szobor pedig a régi helyén maradt. Közben a pályák bekerítésekor ügyeltek arra, hogy kikerüljék a vallási jelképet, amelyet alacsony, kovácsolt vasból készült rács vett körül. Idővel pedig az iskola körül ültetett fák is megnöttek, így a szobor, bár forgalmas helyen volt, nem tűnt annyira fel senkinek sem. Szarvas Péter plébános atya elmondása szerint miután Szenttamásra került, a hívőkkel többször is megtisztította a szobor környékét, kivágták a fák vadhajtásait és a gyomot. Évente többször volt a lépcsőzetén egy-egy műanyag edény, amelybe néhány idős néni vitt virágot. A szobrot a naponta ott eljáró több száz gyerek sem bántotta, így különösebb gond sem volt vele. Viszont a homokból készült jelképet sok évtized után kezdte az idő vasfoga. A négy tartópillér közül egy teljesen tönkrement, a Fiúisten kezében eltört a kereszt, a galamb feje is hiányzott már róla. Erős szél esetén már maga az oszlop is mozgott, nem volt biztonságos.

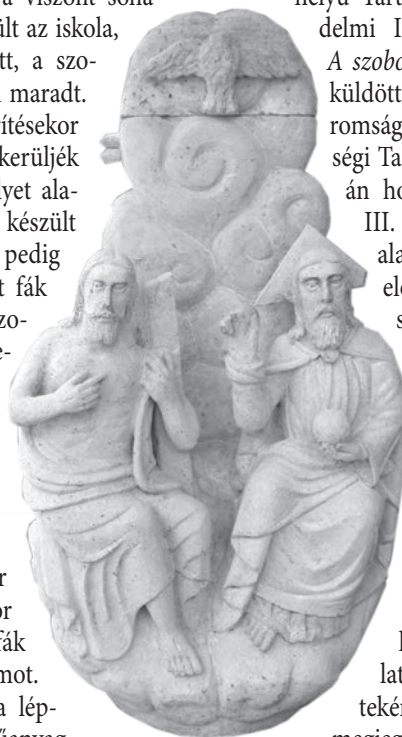
2012. április 24-én lebontották a szobrot. Azon a napon minden előzetes bejelentés nélkül a helyi általános iskola mellett megjelent egy hatalmas teherautó emelővel együtt, és a 101 éves szobrot egyszerűen leemelték a helyéről. Miközben a földre engedték, kettétört a tartóoszlop. Tekintettel arra, hogy a munka eléggé forgalmas helyen folyt, sok polgárnak feltűnt a nehéz gépjármű, az emberek érdeklődtek, hogy tulajdonképpen mi is történik. Többen észrevették a kettétört oszlopot, a kérdezősködésből később nagy por kavardott. Két hét volt még hátra az akkori helyhatósági választásokig, sokan a választási kampány ré-

szének tartották a felújítást, illetve áthelyezést. A kedélyeket Szarvas Péter plébános csillapította le azzal, hogy a szobor áthelyezése tulajdonképpen egyházi, felújítása pedig önkormányzati döntés volt. Erről hiteles dokumentáció is született. Zoran Mladenović polgármester 2012. október 5-ei keltezéssel az újvidéki székhelyű Tartományi Műemlékvé-

delmi Intézet igazgatójának *A szobor áthelyezése* címmel küldött átiratot: „A Szentháromság emlékművet a Községi Tanács 2012. április 20-án hozott 06-13-11/2012-III. számú határozata alapján bontották le az előbb említett helyszínről. E határozat a Szenttamási Római Katolikus Hitközség 2012. március 30-án keltezett kérelme alapján lett, előterjesztve és elfogadva, a kérelmet Szarvas Péter plébános írta alá (a kérelem fénymásolatát a levél mellékleteként csatolta – a szerző megjegy.). Az iratok között nem találtunk utalást és adatot, hogy a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet véle-

ményét is kikérték volna, habár tudomásunk szerint, a Szentháromság-emlékmű mint kulturális örökség van nyilvántartva. Az iratokból az is látható, hogy az emlékmű leszerelésével és áthelyezésével Stojan Novakov turiai magánvállalkozó, kőfaragómester lett megbízva, és a megkötött szerződés alapján a leszerelést és a javítást követően a vallási jelképet új helyszínen, pontosabban a szenttamási katolikus templom előtti helyen (melyet a plébános határoz meg), kell újból felállítania. Az említett szerződés alapján a kivitelező kezességet vállal az elvégzett munkáért. „Tekintettel az előállt helyzetre kérjük Önöket, segítsenek megtalálni a lehető legjobb megoldást. Egyúttal felkérjük Önt vagy munkatársait, hogy jöjjenek el egy ezzel kapcsolatos megbeszélésre a szenttamási község házára, ahol megbeszéljük a további lépéseket.”⁷⁹

Még abban a hónapban Szenttamásra jöttek a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet munkatársai, egyúttal ellátogattak a turiai kőfaragóműhelybe is, ahol a

Felújítás alatt a Szentháromság jelképe – Turia

Új helyen a szobor, 2013 májusa

szenttamási Szentháromság-szobor restaurálása folyt. A szakemberek elsősorban afelől érdeklődtek, mennyire sikerült pótolni a sósokúti fehér homokkőből készült szobor hiányzó részeit, illetve hogyan folyik a már kész részek konzerválása. A látottak alapján elégedettségüket fejezték ki, hiszen a munka szakszerűen készült, a kőfaragó műhely legkevesebb tízéves szavatosságot vállalt. Zoran Vapa, a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet igazgatója a polgármesternek intézett október 25-ei átiratában közölte, hogy tudomásul vette a szoborral kapcsolatos intézkedéseket, és a Szentháromság-szobor felkerült a tartományi műemlékek listájára: „A Tartományi Műemlékvédő Intézett szakemberei Branislav Krstić okleveles műépítész, restaurátor és Miloš Vukajlija okleveles szobrász, szobrász-restaurátor megtekintette a helyszíneket, ahol a Szentháromság-szobor állt és a felállításra javasolt helyszínt, valamint a kőfaragó mester turijai műhelyét, ahol a felújítási és konzerválási munkákat végezték, és az összegyűjtött adatok birtokában a következő álláspontra jutott: A Szentháromság-szobor restaurálása és konzerválása a műhelyben minőségesen és a szakma szabályai szerint történt. Az ajánlott új helyszínnel kapcsolatban sem találtunk semmi kifogást, amennyiben

ott nincs vagy nem terveznek építeni földalatti vagy föld feletti infrastruktúrális létesítményt. Ebben az esetben az illetékes építkezési és kommunális hatóság véleményét és engedélyét is ki kell kérni.”¹⁰ Indoklásában a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet igazgatója megjegyzi, hogy a Szentháromság-emlékművel kapcsolatos feltételek egyébként is megtalálhatóak a Szenttamás Község Területrendezési Tervéhez kért és megküldött feltételek között, melyek a tartós kulturális hagyatéokra vonatkoznak. A szobor így bekerült a védelem alatt álló tartományi műemlékek közé.

A szenttamási Szent Kereszt felmagasztalása római katolikus templom előtt 2012. június 26-án készült el a Szentháromság-szobor alapzata. A kőfaragó műhelyben október végére a felújítási munkálatok nagy része is befejeződött. A szobor törött és hiányzó részeit a kálvárián levő három darab (ugyancsak homokkőből készült) kőtömbből vájták ki a mesterek. (Ezek a kövek a régi kereszték talpazatai voltak – a szerző megjegyzi.) Bejött viszont a hideg idő, és az itteni vasbeton alapon fekvő lépcsőzetet már nem tudták befejezni. A községi képviselő-testület november 22-ei ülésén határozatot hozott a szobor áthelyezéséről, a tél folyamán pedig a megfelelő építkezési

engedély és dokumentáció is elkészült. 2013. április 25-én, pontosan egy évre a szobor lebontása után a márványból készült kétlépcsős talpazatot fektették le a turiai mesterek, azt követően pedig május 15-től egyenként a szobor többi része is a helyére került. A szobor alsó részének védőanyaggal történő impregnálása azonban nem történt meg. A vallási jelképet körülvevő kovácsoltvas kerítés teljes felújítását (csiszolását, hegesztését és festését) Szarvas Péter atya fizette ki.

A felújított Szentháromság-szobor felszentelésére 2013. május 25-én, Szentháromság vasárnapjának előestéjén, a szenttamásiak számára jelentős egyházi esemény keretében került sor. A helyi Szent Kereszt felmagasztalása templomban mintegy 80 bérmlákozó kapta meg a bérmlás szentségében a Szentlélek ajándékait, majd az ünnepi szentmise után dr. Pénzes János szabadkai megyéspüspök felszentelte és megáldotta az impozáns látványt nyújtó emlékművet.

A szobron levő felirat az erre járók számára immár márványtáblán hirdeti: „Dicsértessék és áldassék a teljes Szentháromság!” ○

Források

Átirat, A szenttamási római katolikus hitközség templompénztárának állapota, kalocsai levéltár, 1896. március 7.

Átirat, Válaszlevél Matoss János pléb. úrnak, kalocsai levéltár, 1888–1915.

Fülöpp József és neje alapítványának nyilvántartása, kalocsai levéltár, 5521 sz.

Jegyzetek

¹ A szenttamási római katolikus egyházközség képviselő-testületi tanácskormányainak jegyzőkönyve, 1888–1915.

² Átirat, 1896. március 7., kalocsai levéltár, iratszám: 38/896

³ Átirat, 1896. március 8., kalocsai levéltár, iratszám: 8/2. 1896

⁴ Átirat, 1911. június 15., kalocsai levéltár, iratszám: 594-k

⁵ Átirat, 1911. június 16., kalocsai levéltár, iratszám: 3924

⁶ Alapítványi levél, másolat, 1911. szeptember 28., kalocsai levéltár, 5578 sz.

⁷ Zahtev za izmeštanje verskog obeležja, SIZ za predškolsko osnovno usmereno srednje vaspitanje i obrazovanje i učenički i studentski standard, Szenttamás, 1983. március 21., ikt. sz. 01-62/83

⁸ Átirat, Egyházmegyei Hatóság, Szabadka, 1983. április 9., ikt. sz. 589/983

⁹ Átirat, Szenttamás község polgármestere, 2012. október 5., ikt. sz.: 633-4/12-II

¹⁰ Átirat, Tartományi Műemlékvédelmi Intézet, 2012. október 25., ikt. sz.: 03-278/5-2012

A csonoplyai kálvária

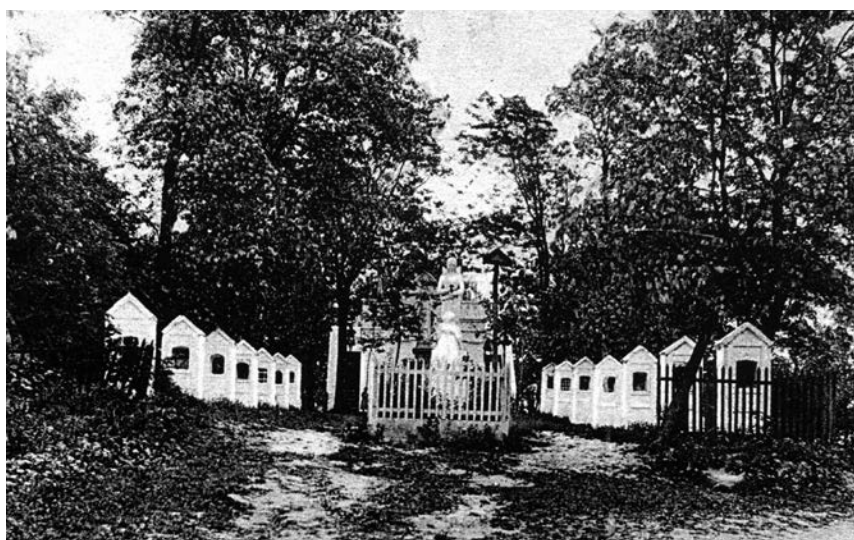
Szlávics Károly, Szabadka

Csonoplyát, a régi Bodrog megyei, Nemesmilitics és Kerény között, a Telecskai-dombok alján fekvő, a török kor végén elnéptelenedett falut 1747-ben telepítették újra bunyevác, leszerelt zombori határőrök, és már 1750-ben vert falú (17 × 4 öl), torony nélküli templomot emeltek (per gremialem communitatem erecta est). 1752-től szervezett betelepítések során magyar és szlovák, 1786-tól német lakosok érkeztek. Így vált háromnyelvű, majdnem kizárólag római katolikus vallású faluvá. Kezdetben, 1753-ig a zombori, majd a nemesmiliticsi parókia filiáléja volt. 1761-től alapult meg az önálló plébánia.

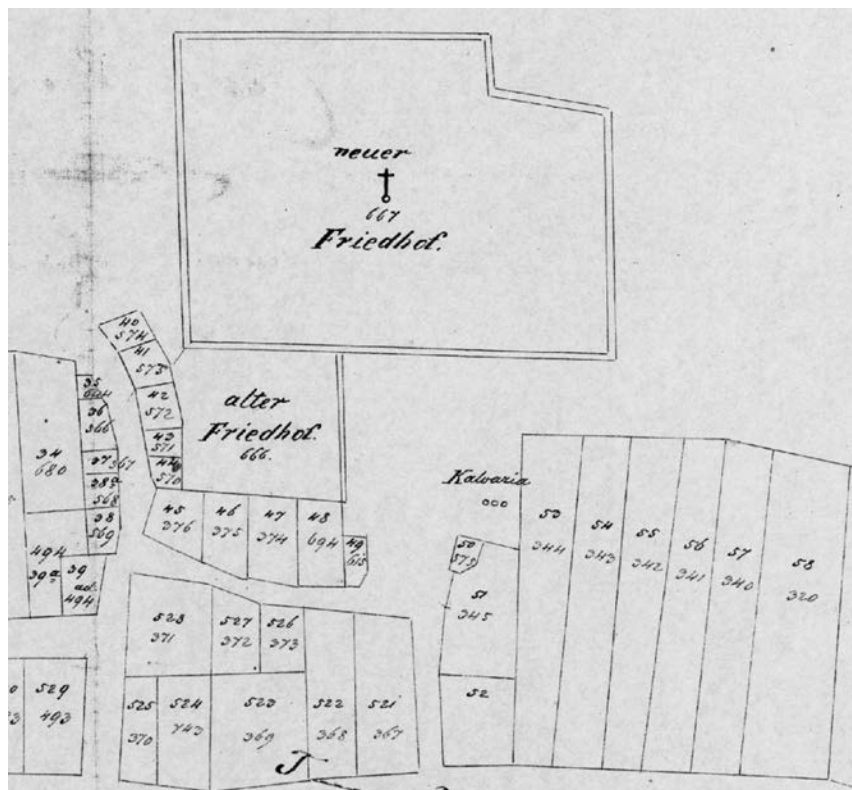
A kálvária alapításának éve ismeretlen. A korabeli térképeken, az 1763. évi kamarai (DŽINIĆ 1980: 22.), az 1782-ben Liptai Ferenc által készített falutérképen¹ és az 1783. évi I. katonai felmérés alkalmával készített térképen sincsen feltüntetve. Az eddigi kutatá-

sok alapján Bácskában a kálváriákat többnyire a temetőkertben vagy annak közelében alapították. Ennek alapján Csonoplyán is a temető közelében lehetett. A temető először a 1763. évi kamarai térképen van feltüntetve. Nem

messze az utolsó házaktól, a falu keleti oldalán, a Telecskai-dombok lankáin látható a térképen. A temető helyét, ha lehetett, általában magasabb határrészen igyekeztek kijelölni. Részletesebb adatokat találunk az 1783. évi térké-

A kálváriaegyüttes az 1910 utáni évekből (Képeslap, részlet. Astaloš Ištvan gyűjteménye.)

Csonoply német nyelvű térképe 1859-ből. Készítették Carl von Sterrccsymtz és Müller Nicolaus mérnökök. Részlet. Történelmi Levéltár, Zombor. Térképgyűjtemény, leltári szám 11.

pen. A téglalap alapú temető a falura néző keleti domboldalon terül el, ezzel is erősítve azt a tézist, hogy a település lakóinak fontosak a hozzátartozói. Bal oldala mellett halad a Pacsér és Szabadka felé vezető út egyik ága.

Írott források csak a későbbi időkből említik a temetőt. Az 1825. és 1842. évi kánoni látogatás alkalmából készült jegyzőkönyvekben a következők olvashatók: „A falun kívül fekszik és nincsen különösen gondozva; 500 négyszögöl területet foglal el és körül van árkolva. Kizárólag r.k. hívók részére szolgál.” (DŽINIĆ 1962: 6–7.)

A kálváriát először az 1803. október 31-ei kánoni látogatás alkalmával készült jegyzőkönyv említi. „A kálvárián három kereszt áll.” (DŽINIĆ 1962: 3.) Sajnos semmi bővebbet nem mond a kálvária helyéről és a rajta álló keresztokról. Ezek szerint a kálváriát a német, a magyar és a bunyevác lakosság alapította. Az 1810.

évi vizitációs jegyzőkönyvben azt is feljegyezték, hogy a „kálvárián álló keresztokról az emeltető családok gondoskodnak”. (DŽINIĆ 1962: 5.) A kálvária helyét és a keresztet emeltető családok nevét viszont nem jegyezték fel. Az 1825. évi kánoni vizitációból megtudjuk, hogy a kálvária gondozását szóbeli egyezmény alapján a Palić család vállalta magára. (DŽINIĆ 1962: 3.)

1850-ben a Kalocsai Érseki Hivatal engedélyezte Kubik Jánosnak, hogy saját költségén kálváriát emeltessen. (DŽINIĆ 1962: 6.) Építése valami okból elmaradt, mivel a későbbiekben nem esik szó róla.

A kálváriát az 1859-ben készült kataszteri térképen három kereszttel jelölték, a régi (Alter) és az új (Neuer) temető melletti üres téren, a régi temető kezdeténél, a falura néző domboldalon állt. A három kis köröcske a kereszt helyét jelzi, és a templomtól kb. 350-400 m-re, a temető felé vezető mellékutca végén, a falu felett állt a kálváriát jelképező három kereszt.

Szent Antal-napi ünnepi utcai körmenet. Marijine divojke – vállukon a hordozható „Napba öltöztetett Boldogasszony” szoborral. (1941. 06. 13.)

A térképen látható az is, hogy időközben a régi temető betelt, és közvetlenül felette, a fennsíkron újat nyitottak.

Egy másik, ugyancsak 1859-ben készült településtérképen jelölték a falu felé húzódó Telecskai-dombokat. Jól látható a rajzon, hogy a temető a fennsíkron, a kálvária meg a falu felé néző domboldal alsó felén helyezkedhetett el.

Az 1865/1866-ban a II. katonai felmérés alkalmából készített térképszelvényen a kálváriadombot *Calvarienberg* néven jelzik. Helye egy keresztült van

A régi Szent Antal-szobor. (A szerző felvétele, 2011)

megjelölve, amely megegyezik az 1859. évi térkép adatával. Mivel katonai térképről van szó, a tengerszint feletti magasságát – mint fontos tájékozódópontot – is feltüntették, amely 55,64 bécsi öl (1 bécsi öl = 1,8625 m), azaz 103,63 méter. Megjegyzésként említem, hogy a templom magassági pontja 48,32 bécsi öl, vagyis 90 m. Ez azt jelenti, hogy a kálváriadomb és a templom magassági pontja között 13,63 m volt a különbség.

Ezen a térképen már csak az új temető van bejelölve, a régít már nem használták. Jól látható, hogy a kálvária előtt két út elágazódott, ezek körülölelték a katolikus (*katholischer Friedhof*), illetve a zsidó temetőt (*israel. Friedhof*), mindkét út a Pacsér felé vezető országútba torkollott.

Az új kálvária építése

1876-ban elhunyt az egykori 1848-as honvédszázados, Volarich György plébános, utódjául pedig Mayer Nándor zombori hitoktatót nevezték ki. Az új plébános lelkesen fogott munkájához. Hivatalba lépése után szerteágazó munkát fejtett ki. A többi között felvetette egy új kálvária megépítésének tervét is, a kálváriát az 1873. évi kolerajárványban elhunytak emlékére kívánta emeltetni. A felépítésére szükséges pénzt közadakozásból tervezte előteremteni.

Az 1873. évi kolerajárvány, mely másfél hónapig, augusztus 7-étől szeptember 23-áig tartott, még élénken élt a lakosok emlékezetében. Szerencsére nem követelt olyan sok áldozatot, mint az 1831. évi járvány. Beljanski (BELJANSKI 1996: 87.) szerint a 438 megbetegedett közül 171 (52 férfi, 77 nő és 42 gyermek) hunyt el. Valójában ennél jóval többen, több

mint kétszáz lehetett az áldozatok száma. Visszaemlékezések szerint a járvány idején naponta 7-8 halottat is eltemettek. Mivel a járvány sok áldozatot szedett, egy előre kiásott, „üres” sírba temették el a halottakat. Gyakori eset volt, hogy az elhunyt sírgödörét az új sír kiásott földjével temették be. A halottak egy részét lepedőben, koporsó nélkül, tömegsírban hantolták el. A járványban elhunytakat a temető külön részében temették el. Ezt a részt ma is *koleratemetőnek* nevezik. Az új temető bal felső sarkában található. A hagyomány szerint 200 évig tilos oda temetkezni. Jelenleg szántó.

Mayer Nándor plébános az új kálváriát a temető szerves részeként kívánta felépíttetni, abból a megfontolásból, hogy így a hívek gyakrabban látogatják majd. Az épületegyüttes kápolnából és 14 stációból áll. Azt az elképzelést akarta kifejezni, hogy a keresztény ember legalább egyszer járja végig Krisztus szenvedéseinek útját a pilátusi ítélettől a sírba tételeig. Javaslatát mind a falu vezetőségének tagjai, mind a hívők között is megértésre talált, a közadakozás is sikeres volt.

A kálváriaegyüttes helyéül, jól kihasználva a domborzati viszonyokat, a falu felett húzódó, a temetőhöz felvezető, kissé meredek domboldalt, a régi és az új temető közötti szabad területet választották ki. Először a tereprendezést végezték el, vagyis a régi temető déli részén levő meredek domboldalt részben levájták, és folyamatos esésűvé alakították ki a falu felé néző keresztút helyét.

A munkálatok jó ütemben haladtak. 1878-ban a régi és új temető sarkán, a fennsík tetején, valódi dombtetőn felépült a kápolna és a 14 stációból álló keresztút. Az új kálvária a régi kálváriától kb. 30 méterre kissé balra, a régi temető déli hosszanti oldala mellett kezdődik, és több méterrel magasabban helyezkedik el.

Az építkezést Majer Pál és Társai végezték 440 forintért. Az összköltség 2000 forintot tett ki (FEITH-KEMMER 1994: 58.), ez csak a dologi költségeket jelenthette. Ez az összeg nem tartalmazta a hívők által, önkéntes alapon elvégzett munkák pénzbeli értékét.

A kápolna arányos, klasszicista egyhajós torony nélküli épület, csúcsán kis kereszttel, letompított sarkú alaprajzzal. Szélessége 8,5 m, hossza 7,5 m, magassága a tetején levő kis kereszt nélkül kb. 6,5 méter. Homlokzata nyugatra, a falu felé néz, középen 1 m széles és 2 m magas

bejárati ajtóval. Tetején körfallal ellátott, járható terasszal, melyre a falu felől kétoldalt elhelyezett lépcsők vezetnek fel, kis pihenővel és fordulóval. A felvezető lépcsők száma $16 + 3$. A lépcsők szélessége a támfallal együtt 1,5 m. A terasz hátulsó oldalán állították fel a kálvárijelenetet ábrázoló három keresztet a két latorral és a felfeszített Jézussal, Happf József zombori kőfaragó munkáját. A megfeszített Krisztus keresztje a falu felé néz, oldalán a két szemközt néző latorral. Az északi és déli oldalfalon, közvetlenül a 10. és a 11. lépcsőfok között, egy-egy félkörös üvegezett ablakot helyeztek el, mely a kápolna belső megvilágítását hivatott elősegíteni. A kápolnát kívül-belül fehérre meszelték.

A kápolna berendezése egyszerű. A bejárati ajtóval szemben állították fel a falba épített oltárt a Szent Antalt ábrázoló oltárképpel, melyet Dimitrije Petrović festő készített 45 forintért, olvasható a Džinić-féle kéziratban. Közvetlenül a bejárati ajtó melletti bal oldali falon kapott helyet a barna márványból készült szenteltvíztartó. A kápolnában nem voltak padok. Egyéb tárgyakról nincs adatunk.

A keresztút a dombok alsó lankáin, kb. a régi temető elejénél, a régi kálvária magasságában kezdődik. A régi temető jobb hosszanti oldala mellett, a két kis-é aszimmetrikus sorban elhelyezett, az együttes tengelyére merőlegesen álló, falu felé néző, Krisztus szenvedéstörténetét ábrázoló 14 stáció a temető bejáratánál van. A stációk római számokkal vannak megjelölve. Jobb oldalon a páratlan (I., III., V., VII., IX., XI. és XIII.), bal oldalon a páros számúak (II., IV., VI., VIII., X., XII. és XIV.) találhatók. A stációk közötti távolság $9,5 \times 5,5$ méter, számozás szerint követik egymást.

A keresztutat képező stációegyüttes kb. 40 m hosszú és kb. 15 m széles. Az utolsó stáció kb. 6 méterre áll a kápolnától.

A stációk $1,5 \times 1,3$ m alapterületű, tétszerű, fehérre meszelt téglapítmények. Magasságuk 2 méter, tetejükön kis vaskeresztel. Egy-egy család külön adakozásából épültek. A stációkban kis, lapított téglalakú fülkéket alakítottak ki. Szélességük 60, magasságuk 90, mélységük 50 cm. Ezekben a fülkében helyezték el az önlemezre festett kálvárijeleneteket. A kegyes állítató családok neveit és építésük évszámát közvetlenül a fülkéik alatt elhelyezett márványablakon örökítették meg.

A helyi előljáróság rendes évi közgyűlésén, 1878. április 6-án, magára vállalta, hogy saját költségén gondját viseli

a kálváriának, ezt a vármegyei bizottság is megerősítette az 1878. június 25-ei ülésén. Június 12-én ünnepélyesen felszentelték a kápolnát Pádúai Szent Antal (Sveti Antun Padovanski, heiligen Antonius von Padua) nevére. Pádúai Szent Antal, az elesettek, megtántorodott, szegények pártfogója az egyik legnépszerűbb szentek közé tartozik. „A kálvária hegyen lévő kápolna titulusa Szent Antal, a mi Urunk szenvedését bemutató stációkkal és a három kökeresztel együtt a hívek adományából 1878-ban épült.”²

1947 után félve a megtorlástól, a kálvária rendszeres fenntartásának alkalmával az alapítók nevét megörökítő márványablakat bemeszelték, ezért nem tudjuk az alapító családok nevét. Néhány évvel ezelőtt, amikor helyreállítottuk a stációoszlopokat, megkíséreltük leolvasni ezeket a feliratokat. Nem jártunk nagy sikerrel, csak egy, a XI. stáció márványtábla feliratát sikerült teljes egészében leolvasnunk:

Spreitzer Anton und
Mayer Regina
1878.

Az adakozó, Spreitzer Anton és Mayer Regina házaspár.³ A VIII. stáció márványabláján csak a keresztnevet és az évszámot sikerült leolvasnunk: Johan... 1878. A név és felirat szintén német családra utal. Fontos lenne felfedni a többi stáció feliratát is, kiemelni a homályból az emeltető családok nevét, mivel a többnyelvű környezetből kifolyólag vélhetően magyar és bunyevác családok is lehettek az építetők között.

A kálvárián más (szokásos) szobrok is állnak a bejáratánál, közvetlenül a keresztút előtt, az I. és II. stáció között található a homokkőből készült, monumentális, $3,5 \times 1,5$ méter alapterületű szoborkettős, amely a Getsemáne-kerti (Olajfák hegyén) jelenetét ábrázolja: a kínhalálra készülő, imádkozó, térdeplő Jézusnak az angyal átnyújtja a keserű poharat. Mivel a források az építést külön nem említik (talapzatán sincs márványtábla), a keresztút szerves részét képezi, a kálváriaegyüttes építésének évében, vagyis 1878-ban emelték.

Beszédes Valéria⁴ kutatásai szerint e szoborcsoport kálvárián való felállításának szokása elterjedt volt a kalocsai érsekség területén, a szomszédos Kerényben (ACKERMANN 1978: 47.) és a közeli Bajmokon is áll ez a szoborcsoport. (CSÜSZÓ 2008: 159.)

Az új kápolna harangja Deák Szaniszló⁵ jegyző nagylelkű adománya, melyet Heller János bajai harangöntőmester készített 1878-ban. A következő felirat olvasható rajta: A „Csonoplai Kápolna”nak ajándékozta 1878. Deák Szaniszló Jegyző. A harangot Y ágú deszkatekős ágasfára, közvetlenül a kápolna bejárata előtt állították fel. Harangját a temetés ideje alatt lélekarhangként a temetőhöz érkező halottat üdvözölve kongatják meg, illetve a kápolnában tartandó szentmisék alkalmával.

1885-ben, hét évvel az új kálvária felépítése után, a keresztút felső részén, a IX., X., XI. és XII. stációk metszőpontjain, Gärtner szül. Janda Maria, (DŽINIĆ 1962: 8.)⁶ monumentális szobrot emeltetett Szűz Mária (allerseligste Jungfrau Maria) tiszteletére, a szobor fenntartására 60 forintot helyezett letétbe a helyi plébánián. A falu irányába tájolt szobor magassága a talapzattal együtt kb. 3,8–4 m. A talapzatán elhelyezett márványablán a következő felajánlás olvasható:

In Gottes Namen
in lissster Andacht gewidmet
imJahre 1885.
der unbefleckten Jungfrau
Maria
Mutter des Welterlösers
Jesu Christi
der Tröstlerin der Betrübten
und Hilfe der Christen

Isten Nevében
a szeplőtelen Szűznek
Máriának
a Világ Megváltójának
Jézus Krisztus édesanyjának
a Szomorúak Vigasztalójának
és a Keresztények Segítőjének
Szeretetteljes áhítattal ajánlva
1885 évben

(Dr. Horváth Endre plébános fordítása).

A márványtábla jobb alsó sarkában fel van tüntetve a szobrot készítő mester neve is. Bár a betűk egy része sérült, olvasatom szerint: Ign. Menser Bild...bauer Budapest, vagyis Menser Ignác kőfaragó budapesti műhelyében készült.

A kálvária jól illeszkedik a tájhoz és a településhez. A kis, vert falú, nádtetős falu fölött emelkedő új kálvária fenséges látványt nyújthatott felépítése után. Mivel a kápolna a település egyik legmagasabb pontján áll, uralja az egész falut. A szemlélődő innen beláthatta az egész telepü-

lést és környékét. Derült időben a Dunán túli hegyek is láthatók voltak. Így nem csoda, hogy a tetején kialakított terasz a fiatalok kedvelt látogatóhelyévé vált. Vasárnap délután, ünnepnapokon feljártak, beszélgettek, ott találkoztak.

A csonoplyai hívők mint Szent Antal nagy tisztelői a kápolna felépítése előtt Szent Antal napján a bajai Páduai Szent Antal ferences kolostortemplomba zárandokoltak. Batinánál keltek át a Dunán. (RAUSCH é. n.: 53.) A zárandokhely szerepét átvette az új kápolna.

1894-ben elhunyt az új kálvária építésének „atya”, Mayer Nándor plébános. Sírja felett méltó síremléket emeltek a hívek, amely az utóbbi években kissé elhanyagolt.

A legkorábbi fénykép a kálváriáról az 1910-es évek elején készült. Az előtérben jól látható a Getsemáne-kerti szoborcsoport, a Szűz Mária-szobor, a stációk, a fákkal beárnyékolt kápolna és a harangláb. Ebben az időben a stációk, a Getsemáne-kerti szoborcsoport léckerítéssel volt elkerítve. A stációkat övező

Szűz Mária szobra és a Getsemáne-kerti szoborcsoport a térdeplő Jézus előtt álló angyalal. Fénykép a kápolna teraszáról az 1930-as évek második feléből. Astalos István gyűjteménye.

kerítés kissé elhanyagoltnak, a stációk első oldala kissé rusztikusabbnak tűnik. A stációfülkékben elhelyezett ónlemezre festett jeleneteket kis rácsos lécek védték. A kápolnára vezető keresztút egyszerű ösvény, mely a Getsemáne-kerti szoborcsoport mind a két oldala mellett haladt.

Az 1914. évi térkép már jelzi a Szent Antal-kápolna helyét a temető előtt. Sajnos magassági pontját, mely a régi, el-

Az új, 1988-ban felállított harangláb (A szerző felvétele, 2013)

bontott kálváriánál több méterrel magasabban áll, már nem tűntették fel.

Szent Antal napjának ünneplése

A kápolna felszentelése napjától a falubeliek Páduai Szent Antal napját fogadott ünnepnek tartják. Ezen a napon nem dolgoznak a földeken, *kisbúcsút* (*malo proštenje, klone Kerweih*) tartanak. Azért

A kerényi templomból áthozott Szent Antal-szobor (A szerző felvétele, 2013)

kisbúcsút, mert a falu búcsúnapja, a *nagybúcsú*, a templom védszentjének, mindenszentek napján van. Mindenszentek után eső első vasárnapján tartják.⁷

Szent Antal napja előtt rendet tettek a kálvária körül, lekaszálták a fűvet, szükség esetén kimeszelték a kápolnát és a stációkat. A hívők hófehér liliomokkal halmozták el Szent Antal szobrát, feldíszítették a szentély belsejét, lelkükben

bensőségesen várták az ünnepet. A háziasszonyok a közelgő ünnepre való tekintettel már napokkal korábban elkezdték az előkészületeket, mert erre a napra vendégeket hívtak. Komákat, keresztyereket, másutt élő közelebbi-távolabbi rokonokat illett meghívni. A váratlan vendéget is szívesen fogadták. Ezen a napon számos, a faluból elszármazott is hazalátogatott.

Az ünnepély a Szent Antal-kápolnában általában 9 órakor szentmisével vette kezdetét. Mise előtt-alatt a jelenlévők meggyóntak, megáldoztak, legkülönbébb kérésekkel fohászkodtak Szent Antalhoz, adományukat a Szent Antal perselyébe helyezték. A kápolnában és a templomban elhelyezett Szent Antal-perselyben összegyűlt adományokat (*Szent Antal kenyérét*) szétosztották a koldusok és szegények között. (DŽINIĆ 1975: 306.) A szent mise után ünnepi körmenetet (*prošijun, Prozessionen*) is tartottak. Látványossága a „máriás lányok” (*Marijine divojke, Muttergottesmädchen*) felvonulása volt. Előre kijelölt útvonalon haladtak, vállukon a feldíszített hordozható „Napba öltöztetett Boldogasszony” szoborral.⁸

Az ünneplőbe öltözött helyiek és a vendégek már kora reggel, mise előtt ott tolongtak a búcsú helyén, a keresztút előtti téren. A bunyevác lányok pazar népviseletben tündölköltek, és a többi etnikum is igyekezett kitenni magát. A kis helyen számos feldíszített szekér és fiáker gyűlt össze. Vendégek a közeli településekről, főképp Zomborból, Nemesmiliticsről, Katymárról, Bajmokról, Kerényről és környékbeli szállásokról, valamint más helységekből is jöttek. Rajtuk kívül számos zárandok is érkezett. Virágkorában (1945-ig) a

A Szent Antal-kápolna ma (A szerző felvétele, 2013)

búcsúárusok sora egészen a kápolnáig ért. Az árusok közül legtöbb mézesbábos, cukorkakészítő és gyertyaöntő volt. Nem hiányozhattak a céllövöldék, alkalmi fényképészek, körhinták (*ringispil*), koldusok stb. A főhelyet, a keresztút előtti részt a vendéglősök foglalták el. Ennek egyszerű oka volt, a keresztút elejétől balra, a régi temető alatt egy nagy, patkó alakú pince – hossza kb. 80 méter – húzódik (BELJANSKI 1996: 46.), mely hajdanán a dézsma begyűjtésére és tárolására szolgált. Később egy részét jégveremmel alakították át, melyet a helyi kocsmárosok és hentesek béreltek. Ezért „járt” nekik ezen a napon közvetlenül a pince bejárata előtt álló főhely, ott húzták fel sátraikat, és a legkülönfélébb, már lehűtött italokkal várták a szomjukat oltani vágyó búcsúsokat. Több zenekar is szolt a többen nemzetiségű közönséghez, különösen a megyeszerte híres *csonoplyai tamburások* igyekeztek minél jobb hangulatot teremteni. Nagy volt a tolongás, a búcsúból nem illett búcsúfia nélkül hazamenni.

Este minden kisebb-nagyobb teremmel rendelkező kocsmában reggelig tartó táncmulatságot rendeztek. Minden nemzetnek megvolt a saját kocsma, íratlan szabály szerint ezt illeti tiszteletben tartani.

Erre a napra a plébános is meghívta vendégül több paptársát, akik a szentmise alatt segédkeztek. A szertartás végeztével a plébánián megvendégelték őket, ahol a szakácsné mellett több asszony is kisegítőként sürgött-forgott a konyhán.

A kálvária 1944-ig

A kápolnában Szent Antal napján kívül még június első vasárnapjával kezdődően minden hónap első vasárnapján tartottak szentmisét. A prédikáció nyelve úgy érvényesült, mint a templomban. Hagyomány szerint hetente váltotta egymást a bunyevác, a magyar és a német nyelvű prédikáció. Év közben a jelentősebb vallási ünnepeken is a megbeszélt sorrendben váltakozott (bunyevác, magyar, német) a prédikáció nyelve, függetlenül attól, hogy kié volt a „hét”. Erre különösen ügyeltek a plébánoson kívül a hívők is. Egyszer sem fordult elő, hogy megsértették volna.

A kálvária gondozása a sírásó feladata, aki a temetőcsősz is volt. Ezért a teendőkért a többi között ¼ hold községi föld használati joga is járt. Gyakorlatban a kálvária gondozása a temetőcsősz felelőssége és gyermekeire hárult. A kápolna ajtajának kulcsa is náluk volt. Ők végezték el a szükséges kisebb beavatkozásokat, takarították a kálvária körül,

szellőztettek, stb. Ünnepnapokon és esedékes nagyobb munkák esetén a hívők is besegítettek.

Idővel, nem tudni, mikor, a kápolnában lecserélték a Szent Antalt ábrázoló szentképet. Helyette Szent Antal szobrát helyezték el: jobb kezében a csukott imakönyvön ülő kisgyermek Jézust tartja, bal kezével pedig magához öleli. Öve bal oldalán olvasó, jobb lábánál liliumvirág. A szobor magassága kb. 140 cm.

Egy 1930-as évek közepe táján, a kápolna teraszáról készült fényképen jól látható Szűz Mária nagyméretű szobra és a Getsemáne-kerti szoborcsoport. Továbbá, hogy a kápolnához vezető meredek keresztútra lépcsőzetesen kialakított téglajárdát fektettek, megkönnyítve (különösen a sáros, havas időben) a feljárást. Az emlékezet szerint a lépcsőket 1930 körül rakták le. A járda főleg az erre elhaladó temetési menet számára jelentett nagy segítséget. Szélessége összesen 2,4 méter,

A Međugorjei Szűzanya fénymásolt képe a kápolnában (A szerző felvétele, 2013)

ebből 1,8 méter a járda, 30 cm-es szegéllyel a szélein. Kissé fordított L alakra hasonlító járdán összesen 22, több méter hosszú lépcsősor vezet fel a kápolnához. Ebből 10 a keresztútig, 12 az Getsemáne-kerti szoborcsoporttól a kápolnáig. Nem sokkal korábban bonthatták el a stációkat és a Getsemáne-kerti szoborcsoportot övező léckerítést.

Az 1890. évi népszámlálás szerint Csonopla nagyközségben, 842 házban 5125-en éltek. (IVÁNYI 1909: 76.) Összesen 2340 német, 1821 magyar, 964 bunyevác; vallás szerint 4980 római katolikus, 96 izraelita, 43 protestáns és 6

A kálváriagyűttes ma (A szerző felvétele, 2013)

görögkeleti. 1940-ben a falunak összesen 4859 lakosa volt. Ebből: 2597 német, 1442 magyar, 721 bunyevác, 38 szerb, 38 zsidó és 23 más nemzetiségű. (FEITH-KAINRAD-KEMMER 1994: 1051.)

A kálvária 1944 után

Miután a legkülönfélébb atrocitások után a faluban maradt német lakosság több mint a 90%-át lágerba hurcolták, példamutató plébánosukat, Haug Antalt⁹ is koholt vádak alapján börtönbe zárták, nagy félelem uralkodott el a hívők körében. A helyzetet súlyosbította, hogy 1945/46-ban a kilakoltatott, lágerokba zárt németek helyébe likai szerbeket (összesen 493 családot) telepítettek, megváltoztatva a nemzeti arányokat.

A félelem nem volt alaptalan. 1947-ben a *keresztendőntések évében* közvetlenül pünkösöd ünnepe előtti éjszaka alatt „felelőtlen személyek” ledöntötték a faluban és határában felállított kereszteteket, szobrokat, megrongálták a szentkúti, kálváriai és úrnap kápolnákat.¹⁰ Ekkor döntötték le a Szent Antal-kápolna teraszán álló 3 keresztet, a keresztúton álló Szűz Mária-szobrot és a Getsemáne-kerti szoborcsoport elemeit, a térdeplő Jézus és a mellette álló angyal szobrát. A ledöntött szobrokat szétérték, részeit szétdobálták. A stációkat nem döntötték le, de a fülkében található önlemezre festett kálváriajeleneteket megkísérelték kifizíteni.

Ez időben Stoffner Mátyás adminisztrátor (1945–1956), volt zombori káplán, elővigyázatosságból éjjelente nem is tartózkodott a paplakban, hanem egy közeli bunyevác család házában töltötte álmatlan éjszakáit. A történetek miatt felfüggesztették a misézést a Szent

Antal-kápolnában. A nagy hagyománynak örvendő utcai vallási körmeneteket már korábban betiltották. A Szent Antal-napi ünnepi körmenet emlékét is csak a fényképfelvételek mentették meg a feledéstől.

Ezekben a nehéz, megfélemlítésekkel teli időszakban a hívők nem is gondolhattak a szobrok felújítására. A kálvárián ledöntött keresztek és szobrok nagyobb részeit összeszedték, és a temető szélére hordták. A Getsemáne-kerti szoborcsoport nagyobb részeit az alapzat körül gyűjtötték össze. Később, amikor a helyzet kissé rendeződött, fel sem merült a nagy anyagi megterhelést jelentő, eleik által nagy áldozatkészséggel emelt szakrális emlékek felújításának a kérdése.

1953-ban 1517 háztartásban 5633 személyt írtak össze, közülük 3070 volt a telepés, *kolonista*, ahogy a falubeliek nevezték. Nemzetiség szerint: 2947 szerb, 1578 magyar, 477 horvát, 127 jugoszláv és 504 többi. (BELJANSKI 1996: 156.)

Stoffner plébános halála után a meghurcoltatott, beteges Raible Ferencet nevezték ki plébánosnak. Nem egész három évig (1957–1959) viselte gondját a nyájnak. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a vallásszervezés, vallásgyakorlás terén. Vigaszt nyújtott a megfélemlített hívőknek. A többi között adakozásokból és magánvagyonából felújította a megrongált szentkúti Sárlos Boldogasszony- és a kálvárián levő Szent Antal-kápolnákat, és azokban a kijelölt napokon újra szentmisét tartottak. A Szent Antal-kápolnában is a régi szokás szerint miséztek a hívők nagy örömeire.

A miserend maradt a hagyományos, vagyis hetente váltotta egymást a magyar, a bunyevác és a német nyelvű prédikáció. Mint ministráns, jól emlékszem, hogy a német nyelvű misék alatt a jelen levő magyar és bunyevác hívők is német nyelven imádkoztak. A háromnyelvű miserendet egészen az 1970-es évek elejéig sikerült megtartani. Utána a miserend kétnyelvű lett, magyar és horvát.

Mivel Szent Antal napja hivatalosan nem munkaszüneti nap, az ünnepi szentmise látogatottsága nagymértékben csökkent. A búcsú is szerény, halvány emléke a réginek.

A kápolna továbbra is a fiatalok gyülekezőhelye maradt. Különösen kedvelt volt a teraszon való tartózkodás. Legtöbbször a kilátásban gyönyörködtek, voltak azonban szemtelenkedők, rongálók is. Télen, különösen a szünidő alatt, gyer-

mekek hada foglalta el a kálváriát. Szánkóikkal a kápolna felől ereszkedtek le a hóval borított keresztúton.

1978. szeptember 24-én ünnepélyes keretek között beiktatták az új adminisztrátort Danyi László személyében. Danyi atya folytatta neves elődjei hitbuzgó munkáját. A többi között felelevenítette a vallási szokásokat, így a régi, hagyományos miserendet a Szent Antal-kápolnában. Ünnepélyessé tette a Szent Antal-napi szentmisét. Valamint mindenszentek estéjén és a halottak napja reggelén is itt misézett.

1982-ben felújították a kápolna belsőjét. A munkálatok során elbontották a régi oltárt. Az oltár alapjában, egy üregben elhelyezett fémdobozban megtalálták az alapító okmányt, erősen szétmállott, és olvashatatlan állapotban volt. Mellette 1806-ban, 1846-ban, 1848-ban és 1879-ből származó pénzérmékre bukkantak, a plébánián helyezték el őket. Az 1879. évi pénzérme bizonyítja, hogy felszentelése évében még nem állhatott az oltár, azt csak 1879 folyamán fejezhették be. Az elbontott oltár helyett szembenéző oltárként kisebb mozdítható úrasztalt helyeztek el.

Az 1980-as évek második felében felmerült a halottasház építésének gondolata. A falu vezetősége szemet vetett a kápolnára, ezt akarták erre a célra átalakítani. Szerintük úgyis kihasználatlanul áll a temetőben. Danyi atya elutasította az „ötletet”, szívvel-lélekkel óvta a kápolnát erre a célra való átalakítástól. A többi között ezért is 1988-ban a hajdan kitelepített, Németországban élő Kemmer Franz¹¹ és családja, valamint a hívők önkéntes adományából sürgősen felújította a kápolnát. Rendbe hozatta környékét, kívül-belül kimeszelték a kápolnát és a stációkat, a keresztút szélein fenyőfákat, közepén tujafákat ültettek. A kápolna bejárati oldalának egyes részeit kissé halványbarna színre festették. Zöldkerti János helyi kőfaragó saját költségén a régi közelében új, betonból készült haranglábat állított.

Az állítólagos beázások miatt, valamint amiatt, mert egyesek a teraszon tiszteletlenül viselkedtek, a felújítás során Danyi atya elbontatta a teraszra vezető lépcsőket. Szerintem ez meggondolatlan és elhamarkodott lépés volt. Ezzel Bácska egyik legszebb Kálvária-kápolnájának megbontották az arányosságát. Mint később kiderült, a kápolna továbbra is beázott.

A felújítást a kápolnában, a szenteltvíztartó felett elhelyezett márványablán örö-

kíttették meg. A következő háromnyelvű felirat olvasható rajta:

DIE KAPELLE IST ERNEUERT
IM JAHRE 1988 VON FAMILIE
FRANZ KEMMER UND VON DEN
GLÄUBIGEN VON TSCHONOPLA

KEMMER FRANZ ÉS CSALÁDJA VA-
LAMINT A CSONOPLYAI HIVEK ÖN-
KÉNTES ADOMÁNYÁBÓL A KÁPOLNA
MEGUJÍTATOTT AZ 1988-AS ÉVBEN

KEMMERFRANZINJEGOVA OBITELJ
KAO I PO DOBROVOLJNIH (DAVANJA
?) ČONOPLJANSKIH VJERNIKA OVA
KAPELA JE OBNOVLJENA (GOD 1988 ?).

A felirat horvát nyelvű része két helyen is olvashatatlan. Pótolni kellene a hiányzó szavakat.

Miután a kápolnán és a kálvárián elvégezték a felújításokat, a falu vezetősége elállt eredeti tervétől. A temetőben található csőszházat bontották le, helyén 1989-ben fel is épült a halottasház.

A felújítás utáni évben, Szent Antal napján ünnepi szentmisét tartottak a kápolnánál. A magyar nyelvű szentbeszédet p. Harmath Károly OFM atya, a horvátot pedig ft. Dulić Marijan monostorszegi káplán mondta. A szentmisét a monostorszegi esperes plébános, Wizenauer Ivan celebrálta.

A halottasház felépítése után, mivel már nem a háztól temettek, a temetési menet útvonala is megváltozott, nem a régi, keresztúton kialakított téglajárdán halad el a kápolna mellett, hanem a halottasházból indul a sír felé. A gyászolók igyekeznek úgy felállítani a temetési menetet, hogy a kápolna előtt haladjon el. A kápolnához vezető kissé meredek téglajárdát nem használják, ezért elhanyagolt.

1990-ben Danyi atyát a hívők nagy bánatára áthelyezték. A falunak hosszú ideig nem volt állandó lelkipásztora, a sűrűn váltakozó, kirendelt lelkészek, tisztelet a kivételnek, nem voltak a helyzet magaslatán, vagy egyszerűen nem volt idejük ápolni a régi hagyományokat.

Közvetlenül a csőszház lebontása előtt, az ott lakó Baucki Grgo sírásó, temetőcsősz családjával leköltözött a faluba. A felesége nem vállalta tovább a kálvária gondozását. Ezt a feladatot rövid ideig Kismárton Veronka végezte, de betegsége miatt kénytelen volt feladni. Utána Szegedi János és felesége viseltek gondot a kálváriára, és élvezték az ¼ földből eredő szerény jövedelmet. Végül ők is kiöregedtek, önként jelentkező pedig nem volt. Erre Fábán szül. Szajkó Mária

látva, hogy a kápolna is el lesz hanyagolva, elvállalta gondozását, és átvette a kulcsokat.

Az 1990-es években a kápolnában lecserélték a Szent Antal-szobrot. Helyére a kerényi templomból áthozott, fából – Tirolban – készült Szent Antal-szobor került. Magassága kb. 140 cm. Ábrázolása némileg különbözik az előbbtől. Bal kezében a karján ülő kisgyermek Jézussal, jobb kezében egy szál liliumvirággal.

Az őslakosság fogyását jól mutatják az utóbbi népszámlálások adatai. 2002-ben a 4359 lakosból a többi között volt 3093 szerb, 668 magyar, 160 jugoszláv, 129 horvát, 113 bunyevác és 22 német. Az 2011. évi népszámlálás összesen már csak 3426 lakost jegyez, etnikai hovatartozásuk nélkül. Közülük feltevések szerint kb. 300–500 a legújabb telepesek, *menekültek* száma.

A szabadkai Műemlékvédelmi Intézet munkatársai 2010-ben Beszédes Valéria vezetésével felmérték és feltérképezték a vajdasági kálváriákat, közöttük a csonoplyait is. Így pontos méretekkel rendelkezünk a kálváriaegyüttesről. A felmérésre a Szent Antal-kápolnára felvezető lépcsők elbontása után került sor.

A kálvária napjainkban

A Szent Antal-kápolna évente háromszor, Szent Antal napján, mindenszentek este és halottak napján reggel tartandó szentmisék alkalmával van nyitva. A kápolna kívülről már nem tiszta fehér, a bejárati oldalán kialakított „oszlopok” és más részei barna színűek. Vasajtájának felső negyede üveg nélküli, rácsos rész. Ezekre a rácsokon helyezik be adományukat (kisebb összegeket) Szent Antal számára az év közben kálváriára látogatók. A gondnok ebből fedezi a legszükségesebb kiadásokat. Gyertyát, virágot, apróbb kegytárgyakat vásárol rajta. Jelenlegi gondnok Bitó szül. Fábián Piroska.

Az 1980-as évek végén ültetett fenyőfák szépen díszlenek a keresztút széléin. A középben ültetett tujafák koronái azonban már eltakarják a kápolnát, gondolkodni kellene a kivágásukról. A három éve érkezett dr. Horváth Endre atya új, színes képeket helyezett a stációfülkékbe.

A Szent Antal-kápolna berendezési tárgyai

Középen a fal mellett, fehér terítőn egy állványon áll a kerényi templomból áthozott Szent Antal-szobor, előtte a mozdítható úrasztala oltárterítővel, rajta kis feszülettel. Bal oldalon egy kis asztalkán, szintén fehér terítőn, kisebb méretű Jézus

szíve szobra, jobb oldalon egy kis szentkép. Az északi falon a Međugorjei Szűanya képének nagyméretű színes fénymásolata, vele szemben a falon, keresztben aranszínűre festett mozdítható feszület áll. Ezenkívül egy kisebb szekrény is található, legszükségesebb kellékek és apróbb kegytárgyak tárolására.

Szent Antal napja ma is ünnepnap, dologtiltó nap, bár nem mindenki tartja tiszteletben. Az ünnep előtti napokon a gondnok vezetésével kitakarítják a kápolnát, rendezik a környékét, lekaszálják a fűvet stb. Liliommal feldíszítik Szent Antal szobrát, az úrasztalát és a kápolna belsejét.

A kora délelőtti órákban ünnepi szentmisét tartanak. Ha az idő engedi, a szabadban, a kápolna északi fala előtt tartják. Olártként a kápolnában álló úrasztala szolgál. A mozdítható feszületet szintén kihozzák a kápolnából, és az ideiglenes oltár előtti falon kialakított keresztre helyezik. Mise előtt a hívők a kápolnában, Szent Antal szobra előtt imádkoznak, pénzadományukat a szobor jobb lába elé helyezik. Mise alatt megáldoznak, és Szent Antalhoz fohászkodnak. Mise végeztével a hívők a pappal együtt a kápolna melletti, temetőben álló nagykereszthez mennek, és ott közösen elmondanak néhány imát. Ezután a temetőben meglátogatják szeretteik sírját, imádkoznak, és virágot helyeznek el. Hazafelé megállnak a kálvária előtt álló búcsúárusoknál, búcsúfiát vásárolnak. A búcsú nagyon szerény, megkopott. Alig néhány, főleg bizsu- és édességárus van jelen.

Keresztjárás a kálvárián

Nagyhéten, pénteken vagy vasárnap délután 3 órakor a hívek a pap vezetésével együtt imádkozva végzik a keresztúti ájtatosságot, melyet a keresztúti énekek kezdnek. A stációk előtt a megfelelő keresztúti imádság egy-egy versszakát énekelik.

Napjainkban húsvét hajnalán még sokan járják a keresztutat. Úgy nézik, hogy ezt még napfelkelte előtt elvégezzék. Égő gyertyával a kezükben sorra járják az állomásokat, mindegyik stációnál letérdelnek és imádkoznak (miatyánkot, üdvözlégyet egy-egy fájdalmas titokkal, dicsőséget). Miután körüljárták a stációkat, a temető nagykeresztjénél találkoznak, és együtt vallásos énekeket énekelnek. Utána meglátogatják szeretteik sírját, gyertyát gyújtanak, és imádkoznak.

A kálvária ma is a helyi fiatalok kedvelt látogatóhelye. Mivel a teraszra már nem járhatnak fel, ott üldögelnek a kápolna előtti lépcsőkön.

Adatközlők: Ároki Árpád (1972), Bitó szül. Fábián Piroska (1956), Varga szül. Gogolyák Rozália (1949). ○

Irodalom

ACKERMANN, Adam

1978: *Kernei in der Batschka*. Trostberg

BELJANSKI, Milenko

1996: *Šest vekova Čonoplje (1399–1987)*. Sombor

BESZÉDES Valéria

2000: *A jó Isten dicsőségére*. KLNT, Szabadka

2001: Vajdasági kálváriák. *Magyar Szó*, április 15.

CSÜSZÓ Dezső

2008: *Könyörgésünk színhelyei V. Életjel*, Szabadka

DŽINIĆ, Ilija

1962: *Historia Domus Romano-catholicae ecclesiae et parochias in Čonoplja 1750–1962*. Továbbiakban Kézirat, 1962., 6–7.

1975: *Čonoplja, bačko selo kraj Sombora u prošlosti*. Monografija. Kézirat. Sombor

1980: *Čonoplja, kratak opis njenog postanka i migraciono kretanje njenog stanovništva*. Sombor, 22.

FEITH, J. – KAINRAD, J. – KEMMER, J.

1994: *Orisippenbuch Tschonopel 1762–1945*, Rödemark: Ober Roden

IVÁNYI István

1909: *Bács-bodrog vármegye Földrajzi és Történelmi Helynévtára II*. Szabadka, 76.

RAUSCH, Joseph

Donauschwäbische Heimat. Gemeinde Tschonopel. Nürnberg

SILLING István

2002: *Vallási néphagyomány*. Forum, Újvidék

SZILÁGYI István

1980: *Kálváriák*. Corvina, Budapest

SZLÁVNICS Károly

1997: Csonoplyai Mária-lányok és leánykák. *Üzenet*, XXVII. évf. 3–4 sz., 241–245.

2009: Csonoplyai újratelepítése. *Bácsország*, Szabadka, 49. sz., 62–65.

Jegyzetek

¹ Zombori Történelmi Levéltár, Térképgyűjtemény, leltári szám 88.

² Magyar Katolikus Lexikon. C/Csonoplyai.

³ Spreitzer Anton (1828. 07. 08 – 1908. 02. 11) és Mayer Regina (1835. 01. 08 – 1906. 05. 01.) 1851. 07. 17-én házassodtak össze. 9 gyermekük született, közülük 6 hunyt el csecsemőkorban. FEITH–KAINRAD–KEMMER 1994: 921.

⁴ 7 NAP. Szabadka, 2013. július 24.

⁵ Nevét tévesen vették a harangra. Sírfeirata: Deák Szaniszló Csonopla község érdemes jegyzője. Meghalt 1883 év július 20-án életének 62-ik évében. *ÁLDÁS HAMVAI FELETT!* Halála után a jegyzői székben fia, Deák Andor követte.

⁶ Kézirat, 1962, 8., Janda Maria, 1823. 07. 01. – 1895. 09. 04. Férje Gärtner Nikolaus, 1821. 03. 21. – 1882. 05. 21. (FEITH–KAINRAD–KEMMER 1994: 217.)

⁷ A falunak még egy kisbúcsúja van Sarló Boldogasszony napján, melyet az 1894-ben tiszteletére emelt szentkúti kápolnánál tartanak. Csonoplyai az egyetlen falu Vajdaságban, melynek három búcsúnappja van.

⁸ Szent Antal napi körmenet, 1941. 06. 13. Szoborvivők, bunyevác ajkú Mária-lányok. Balról jobbra: Bošnjak Katica, Probojčević Marija, ?.

⁹ Haug Antal (Szenttamás, 1890. május 12. – Szávaszentdemeter, 1945. július 15.) 1930-tól volt a falu plébánosa. A többi között megalakította a bunyevác, magyar és német katolikus egyület, három nyelven színre vitte a passiót, stb. Letartóztatása után először a községházán, majd a zombori börtönben kínzták. Innen még hazaengedték, de újra perbe fogták, és többéves börtönbüntetésre ítélték. Büntetését a hírhedt szávaszentdemeteri börtönben töltötte. Ott is hunyt el.

¹⁰ A több mint 40 vallási emlékmű közül csak a templonkertben található Lourdesi Szűz Mária előtt térdelő Bernadett-szoborcsoport és a Lisieux-i Kis Szent Teréz szobra maradt sértetlenül.

¹¹ Kemmer Franz (Csonoplyai, 1922. 03. 13.; Kemmer Mathias és Keller Klara fia). FEITH–KAINRAD–KEMMER 1994., 416.

A bajmoki és a felsőtavankúti kápolna

Csúszó Dezső, Szabadka

A bajmoki Felsőtemető Szent Rókus-kápolnája

A temetőnyitás után megérlelődött a bajmokiakban a gondolat, hogy egy kápolnát építesse fel az új sírkertben. Kecsenovics Tádé falubíró idejében, 1841-ben a helyi plébános, Kovács Jakab (1817 és 1843 között volt bajmoki plébános) tolmácsolta a hívők igényét a kegyúri szerepet betöltő Szabadka városi Tanácsnak.¹

Részlet a plébánosi folyamodványból: „2-or A Bajmoki hiveim ajtatos buzgosagtol inditativa, önként össze adando pénzből kivannának egyik Temetőben egy kiss kápolnát építtetni, melly szándékjokat a Tekintetes egyenes Uradalommal arra végre közlendő szükségesnek tartottam, hogy jóvá hagyások után, arra nékik engedelmet kegyessen adni meltoztattnának. Ki is egyéberánt Üri jó voltokba ajánlott tellyes tisztelettel maradok Bajmakon 19 Junius 1841. Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatos szolgálja Kovács Jakab Bajmaki Plébános.” A néhány nap múlva megtartott tanácsülésen foglalkoztak a folyamodványban felvetett kápolnaépítés lehetőségével. „Levél 2-ik pontjára nézve pedig Szárits Josef Polgármester Úr, Gyelmis Miklós szószólló Úr közbenjöttével kiküldetni javaltatik annak megtudására, ha valyon a' kérdéses kápolnát, nagyobb terhelteése nélkül a Bajmaki lakoságnak fel lehet é építeni? – melyről a Tanácsot tudósítani fogja. – Ezen Javaslát Tanácsilag jóvá hagyatik. – Költ Szabadka sz: kir: városában 841-ik évi Junius 28-án tartatott Tanács ülésből – Kiadta Hoffmann Ferencz Aljegyző.”

A bajmokiak nem várták meg az illetékesek engedélyét, hanem a plébános szervezésében megindult az építőanyag és más javak gyűjtése – úgyhogy a következő év októberére, amikor a tanácsi kiküldöttek megjelentek a faluban, az építéshez szükséges anyag nagyobb része már megvolt. Ennek szellemében írta meg jelentését a polgármester és a szószólló.

Rókus-kápolna, Bajmók

Tekintetes Tanács!

Alázatosan jelentjük: hogy mult évi 909-dik gazd. szám alatt hozott tanátsi végzés következtében N. Tiszt. Kovács Jakab tek – Esperes, és Bajmaki Plébános Ur levelének 2-dik pontjára : ha vallyon a' felépíttetni kért kápolnát a' Bajmaki lakosságnak nagyobb terheltsége nélkül fel-lehete építeni? – f.é. October 11-én Bajmakon más hivatalos dolgaink eljárásában lévén – Bajmak Elöljáróit, is a' végre össze hívott lakosit fentebb érintett tárgyban meg halgattuk – kik e' dologban illy nyilatkozást tevének : t. i. hogy éjszakyugati részen felállított uj temetőben építeni szándéklott kápolnának felépítésére – minden erőszak nélkül – és így szabad akaratjukból önkénytesen – 60. ezer téglát, 250 pozsonyi mérő meszet (:melly meg oltása után 750 akónyi mennyiségre rughat:) 560 forintot váltóban, gabonában pedig 460. bajai mérőt, mellynek árát ugyan ezen kápolnára szánták, immár össze gyűjtöttek, reménylenek tehát ezeknek előkészítése után, a' mi az egésznek nagyobb részét téssen, a' hátra lévő részét is össze gyűjtendik – melly felépítéshez annál több a' reményök, miszerint

a' fentisztelt Plébános Ur segéd kezét nyujtani magát késznek nyilatkozza. Szabadkán October 14-én 842.

Szárits József Polgármester.

Gyelmis Miklós Szószólló.

A jelentést még aznap beiktatták az 1481 gazdasági szám alatt, a kápolnát pedig feltehetőleg már a következő évben, 1843-ban felépítették. Georg Nuber, a falu monográfiájának az írója szerint az épület csak 1855-ben készült el a kolerajárvány ideje után, melynek számos bajmoki áldozata volt.²

Kovács plébános halála nem akadályozta meg az építkezés befejezését és a kápolna felszentelését, mert az új plébános, Missuray Mátyás szolgálati ideje alatt elkészült a kápolna, és ő szentelte fel Szent Rókus tiszteletére. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a fenntartására készült-e alapítvány az egyháznál, valószínűleg csak írásbeli kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy rendben tartják, és időnként felújítják az épületet.³

A bajmokiak hálájuk jeléül a plébános halála után, 1862-ben⁴ egy vörös márványtáblát állítottak a kápolna keleti falára a következő felirattal:

1862. Május 31-dik
örök nyugalma Szenderült
MISSURAI MÁTYÁS
esperes Baymáki Plébánosnak
hála emlékül.

Mojzes Antal a kápolna harangjáról és búcsújáról a következőket írja: „Felépülését követően nem sokára Mayer György családja harangot vásárolt és ajándékozott a hitközségnek, amit ebben a kápolnában állítottak fel. Minden évben Szent Rókus napján (augusztus 16.) misét szolgálnak itt, a kápolna környékén pedig búcsút tartanak.”

A barokk és klasszicista stílusú épület jellegzetessége a négy dór oszlop az épület főhomlokzatán, valamint a hagymakupolás tornya. Az épület a temető utcai bejárata felé tájolt kápolna, napjainkban ravatalozóként szolgál. A belterét is ilyen szellemben alakították át: egyszerűen fe-

hérre festett falak, a középén a ravattalal. A szerényes díszítőelemek egyike a kápolnahajó északi falán, az oltárkép helyén függő fakeretes, kisméretű, nyomtatott kép a kálváriajelenetről – a keresztre feszített Jézus és a két lator. Két kisebb, félméteres szobrot is elhelyeztek a keleti falnál: Szent Teréznek, valamint a kápolna védszentjének, Szent Rókusnak fém-talapzaton álló szobrait.

1900. július 26-án a plébánián elvégzett leltározás alkalmával jegyzékbe vették a kápolna berendezését.⁵ A jegyzékben a következő tételek olvashatók: Felső temetői kápolnaépület (1 – jó állapot), oltár (1 – közepes állapot), oltárkép (1 – rossz állapot), orgona (1 – rossz állapot), kisebb falikép (8 – közepes állapot), Szent Mihály lova (4 – közepes állapot) és harang (2 – egy jó állapot és egy repedt).

A Mayer-féle harang a felszentelés után rövid időn belül megrepedt, és újra kellett önteni 1878 elején Heller János harangöntő műhelyében.⁶ 1917-ben ezt a harangot is elvitték katonai célokra, majd az üres toronyba a húszas években egy újat helyeztek el, melynek Szent Rókus a dedikációja. A harang a bajmoki hívők adománya volt.

A kápolnát több alkalommal is restaurálták, legutóbb a múlt század kilencvenes éveiben a Funero Temetkezési Magánvállalat költségén végezték el a külső-belső felújítását.

Az ezredvégen nyílt arra lehetőség, hogy a huszadik századi megtorlások áldozatairól megemlékezzenek (így a 1944-es áldozatokról is). A bajmokiak úgy döntöttek, hogy a négy nemzet tagjainak temetkezési helyül szolgáló Felsőtemetőben egy emléktáblát állítanak. Erre legalkalmasabbnak a temetői kápolna bizonyult, és 2002-ben egy régi stílusú, fehér márvány sírkőnek a lecsiszolt felirata helyére az alábbi, háromnyelvű szöveget vésték, a sírkövet pedig az épület keleti falába helyezték el.

KEGYES EMLÉKEZÉSÜL
A XX. SZÁZAD
ÁLDOZATAIRA ÉS
MÁRTIRJAIRA

ZUR ERINNERUNG
AN DIE OPHER DES
XX. JAHRHUNDERTS

USPOMEN
NA ŽRTVE
XX. STOLJEĆA
BAJMIK 2002.

A kápolna előtt álló temetői nagykerezt valószínűleg egyidős az épülettel, bár erre vonatkozóan nincsenek levéltári adataink.

Felsőtavankút, Szent Anna-kápolna

Felsőtavankúton, 750 méternyire északra a Vermes-keresztől, illetve a Rudić-szállástól, a temetőhöz vezető út nyugati oldalán áll a felújított kápolna szép tanyasi környezetben: dús lombú tölgyek alatt a legelőszélén. A hagyomány szerint e helynek a közelében az 1860-as évektől búcsút tartottak Szent Anna-napján. Egy képfülke állt itt, nem volt az nagyobb, mint a kálváriai stáció fülkéje. A pusztalakói a tavankúti kápolnácskában Szent Anna képét helyezték el.

A szakrális tér kialakításában és a névadásában feltételezhetően a közelben levő egykori középkori templomnak volt meghatározó szerepe – amely valószínűleg a Vermes-dombon állhatott –, a hagyomány szerint annak védszentje pedig Szent Anna, Szűsz Mária édesanyja volt. Ezzel magyarázható a környék hívői körében napjainkban is fellelhető Szent Anna-kultusz. A legenda azt is sugallja, hogy ezen a helyen folyamatos volt a lakosság jelenléte a középkortól a napjainkig.

A forrásokban viszont nem akadunk olyan adatra, amely szerint az 1439-ben először említett Tavankút helység templomának Szent Anna lett volna a védszentje, így megkérdőjelezhető a mai kápolna előtti közkereszt felszentelésekor, 1995. október 8-án tartott alkalmi beszédben elhangzott adat, hogy már a középkorban ismert és közkedvelt volt Szent Annának, Jézus nagyanyjának a tisztelete a környéken.

Jómagam a *Könyörgésünk színhelyei II.* c. kötetemben részletesen foglalkoztam a felsőtavankútiak első kápolnájával, melyet a XIX. század második felében építettek a környék lakói: „A hagyomány szerint 1870-ben a Vermes-domb környékén, a Felső-tavankúti temetőhöz vezető út mellett álló iskolánál egy kút vizének felszínén Szent-Anna képmását vélték felfedezni. Ezért ott egy kisebb kápolnát építettek, amely elé fakeresztet emeltettek. A történetet Gabrić Antun, a tavankútiak köztiszteletnek örvendő plébánosa írta meg a Subotička Danica 1996-os kiadványban: A különös eseménynek gyorsan híre kelt Tavankúton. Sokan meghatódtak, de különösen Szkenderovits Kálmán, aki rövidesen téglát és más épületanyagot szállított

Felsőtavankút

ökörfogaton a helyszínre. Megegyeztett egy mesterrel és felépíttetett egy kápolnácskát a közeli dombon, amely nem volt nagyobb egy közepes kálváriai stációnál. [...] A kápolna előtt egy egyszerű fakereszt is állt. [...] Az idősebb emberek szerint ez az 1870-80-as években történnéhetett.” (Csuszó 2004: 135.) A történeti levéltárban nem maradt nyoma ennek a szakrális emlékeknek. A helyi újságok a későbbi évtizedekben időnként tudósítottak róla, valamint az építés után a helyen búcsút is tartottak.

Három Szent Anna-búcsú

„Múlt vasárnap három Szent-Anna búcsúja volt a római kathol. híveknek: Szent-Rókus területén a temetőben levő Latinovics-kápolnában, – Kelebián a br. Redl által díszesen restaurált kápolnában, – és Tavankút-prediumon az ez alkalomra izlésesen fölállított sátorban. Tavankúton eddig csak szent beszéd volt, az idén kaptak először szt.misést. Mind a három helyen ezrekre rúgott a résztvevők száma. A rend sehol sem lett megzavarva” – írja a *Szabadka és Vidéke* 1894. augusztus 5-én.

A horvát nyelvű *Neven* 1896 augusztusi számában szintén a Szent Anna-napi búcsúkkal kapcsolatos a tudósítás: „Szent Anna-búcsú. Szabadkán három helyen ünneplik a Boldogságos Szűzanya édesanyja, Szent Anna emlékét. Ünnepelnek Rókusvárosban a temetői Latinovics-kápolnánál, Felsőtavankúton a Szent Anna-képnél és báró Redl kápolnájánál Kelebián. Az idén is mindhárom helyen Szent

Annát éltető ünnepi szentbeszédet tartottak a helyszíni istentiszteleteken, melyeken – Istennek hála – ezuttal is nagyszámban jelen volt az istenfélő nép.”⁷

A Szabadka és Vidéke 1900 nyarán a tavankúti búcsúról külön is megemlékezett. Ebben az időben kezdődött meg az a huzavona, hogy hova építsék fel a tavankútiak templomát. A vita hosszú évtizedekre megosztotta a tavankútiakat, hiszen mindenki a saját szállásához közelebbi helyet tartotta célszerűbbnek.

„Tavankúti búcsú. Tavankúton a hívek áldozásából felállított kereszt és kápolnánál 1866 óta évenként lelkész ment ki prédikálni és litániát tartani, 4 év óta miséznek is sátor alatt, ez alkalomra f. július 29-én Mamuzsich prépost a mise előtt az egyházi egységről és a hithűségről, a vecsernye előtt a babonáról beszélt 4 ezerre tehető hallgatóságnak, mely nagy figyelemmel hallgatta az itt évenként egyszer hangzó isten ígését. Mindenkinek ajkán ott volt a kérdés, mikor lesz már templom, miután a szükséges pénz és terv meg van?”⁸

Ahogy közeledett 1908, a templomépítés ideje, a felsőtavankúti hívek egy csoportja szerette volna megváltoztatni az épülő templom helyét, melyet a város kijelölt. A polgárok egy csoportja, a Vuković család tagjaival az élen, azt kívánta, hogy az új templom Felsőtavankút közepén épüljön fel még 1905 elején, ezért aláírtak Vermes Gáborral, a környék, illetve Szabadka leggazdagabb birtokeosával egy nyilatkozatot.⁹

Nyilatkozat

A mennyiben Szabadka szab. kir. város közönsége az új tavankúti rom. kath. templomot a réginek helyén építteti föl, ezen esetben kötelezőleg kijelentem, hogy a templom építés céljaira már előzőleg felajánlott 1000 – (szóval: Egyezer) öl területen kívül az építendő plébániak céljaira még 500 (ötszáz) öl terület díjtalanul engedek át

Elöttünk mint tanuk

Vermes Gábor, Lovas István, Bojnitzky Béla

1907 februárjában még a magyar választás- és közoktatásügyi miniszter is értesült a dologról:

Nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatásügyi Minister Úr! A legnagyobb alázattal esedezünk mi Szabadka tavankúti és sebesicsi lakosok circa 4000 lélek, kegyeskednék oda hatni,

miszerint az ide mellékelt és Szabadka város Tanácsához beadott kérelmünk és indítványunk részünkre kedvezően intéztessék el. – Az ügyünk már 1900. évben nyert elintéztést, de tévesen és szerencsétlenül. Most az a fő óhajunk, hogy a tanács illetve közgyűlés egy újabb bizottságot küldjön ki, a mely hivatva volna ügyünket fölülvizsgálni és a tavankúti templom építésének régi kitűzött helyét, – a melylyel nem vagyunk megelégedve – megváltoztatni, mert a régi helyen építendő templomba nem járhatunk a hely fekvése és indítványunkban előadott okok miatt. – Ezen szent ügyünk pártolásáért a mindenek Úráról áldást kérve Nagyméltóságod részére maradunk hazafias üdvözléssel Vukovits Márton és társai.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a templomot mégis Alsótavankúton fogják felépíteni, Mate Vuković – Majo és társai, 1908. október 9-én a városi tanácshoz fordultak kérelmükkel:

Tekintetes Tanács!

Felső-Tavankúton a nép összessége abban állapodott meg, hogy ők a nép részére, – egy kápolna szerű templomot szándékoznak építeni és erre már gyűjtéskép alá is íratott tizenhétezer koronát.

Miután azonban ezen összegért, a Felső-Tavankúti lakossághoz képest igen kis kápolnát lehetne építeni, – kénytelenek vagyunk a Tek. Tanácshoz ezen kéréssel járulni, hogy jelen kérelmünket kegyeskedve a Tek. törvényhatósági közgyűléshez pártolólag felterjesztse, hogy a város részéről is a templom felépítéséhez egy bizonyos összeg megszavazásaival hozzájáruljon.

Mi alulírottak ezen ügyben Ő Kegyelmeisége a kalocsai érsek úrnál is kihallgatáson voltunk és Ő Kegyelmeisége nekünk oly ígéretet tett, hogy ő is egy nagyobb összeggel fog a templom építéséhez hozzájárulni.

Tekintetes Tanács! Mintegy 2000 lélek kéri ezen kápolna felépítését azon helyen a hol már ősidők óta a Szt. Anna búcsút szokta a nép tartani és a melyben Istenét szándékozik imádni, – hisszük, hogy a Tek. Tanács nem lesz oly szűkkeblű, hogy ezen kérelmünket elutasítja. Tisztelettel kérjük a közgyűlés után a helyet kitűzni és bennünket ezen ténnyel végzésileg értesíteni kegyeskedjék.

Teljes Tisztelettel Vukovits Máté, Májó Vukovits futós, Pájó Vukovits, Lázár Vukovits, P. János, Vukovits Máté, Szitarits Marián.

Már másnap, október 10-én kiegészítették javaslatukat, egy kisebb plébánia felépítését tervezték. Az 1908. október 21-én tartott közgyűlésen úgy határoztak, hogy a város kész segíteni a kápolna felépítését, erre 12 000 pengőt szántak. Erről értesítették Mate Vukovićot és a kalocsai érseket. Arról már ők sem tehetnek, hogy jött a világégés, és mintegy 15 évig elodázódott az építés.

Az impériumváltás után a felsőtavankúti hívek a továbbiakban nem számíthattak a közeli, kunbajai plébánia szolgáltatásaira. A korábbi években elmérgesedett viták miatt kevesen fogadták el az alsótavankúti plébániához való tartozást. A Futos ragadványnevet Vuković család tagjai továbbra is azon fáradoztak, hogy önálló plébániát, de legalábbis vikáriát alapítsanak Felsőtavankúton. Temetőjük már volt, tehát a meglevő kisméretű kápolna helyett kellett egy nagyobb építeni, hogy az megfeleljen a tervezett célnak.¹⁰

Az építés, a berendezés, valamint a fenntartási alapítvány költségét Mate Vuković és felesége, Cilika Vuković Lamić vállalták, és ők szereztek meg az építkezési engedélyt is az új államalakatban.

A kalocsai érsek felkérésére Petrovácz Gyula budapesti tanár, az érsek műszaki tanácsosa 1923. március 20-án készítette el a kápolna terveit, melyet a városi mérnöki hivatal még az év augusztusában felülvizsgált, és a tanács ez alapján engedélyezte az építkezést.¹¹

1437/923-as számú határozat

Szabadka város Tanácsa

Sz. 15675/923 sen.

2392/923 inž.

Tárgy: A római katolikus hivatal kérvénye egy kápolna építési engedélyezéséért Tavankúton.

Tanácsi határozat: Szabadka város tanácsa engedélyezi a kápolna építését a folyamodványhoz mellékelt és a mérnöki hivatal által felülvizsgált tervek szerint.

A kápolnát Középtavankúton kell felépíteni a 11916/923-as számú tanácsi határozatban megjelölt parcellán.

A kápolna fenntartása a tavankúti plébániahivatal kötelezettsége lesz, aminek biztosításaként elfogadható Mate

Vuković ígérete, aki három lánc saját földjét ajándokozná e célra a plébániának.

A plébánia további kötelessége, hogy megnevezze a kivitelezőt és az építési felügyelőt, valamint, hogy bejelentse a munkálatok kezdetét és befejezését.

Az 1923. szeptember 1-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvének kivonata

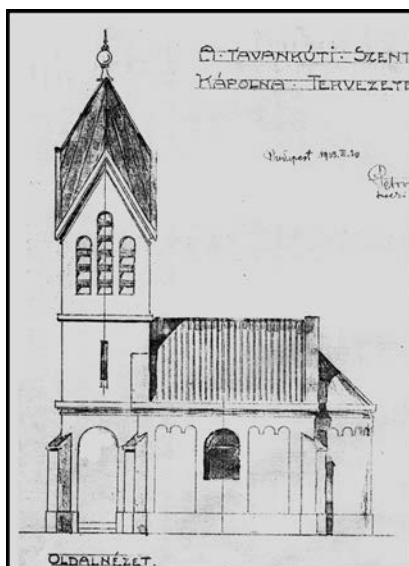
1923. szeptember 24-én kezdték meg az építkezést, a kivitelező Mijo Gabrić kőművesmester volt. A kőműves- és a belső munkálatok elvégzése, valamint a berendezések elkészítése csaknem két évet vettek igénybe. A munkálatok 1925. március 18-án fejeződtek be, a kápolnát pedig ezúttal is Szent Anna tiszteletére szentelték fel. A belső festését és berendezését – a kőoltárt, a Jézus szentséges szíve szobrot és a harangot Mate Vuković fizette ki, valamint a mérnöki hivatalnál ígért fenntartási alapítványt (három lánc szántóföld jövedelmét) is befizette az egyháznak.¹²

A keleti falon, a bejárat fölé egy márványtáblát helyeztek a következő szöveggel:

OVU KAPELU JE PODIGAO
NA SLAVU BOŽJU
I
MAJCI SVETOJ ANI
MATE VUKOVIĆ
I SUPRUGA
CILIKA VUJKOVIĆ LAMIĆ
1924.

Vagyis: E kápolnát Isten és az Anya, Szent Anna dicsőségére emeltette Mate Vuković és felesége, Cilika Vujković Lamić 1924-ben.

Gabrić plébános az 1995-ös kereszt-szenteléskor elhangzott szent beszédében részletesen kitért az 1923/24-es kápolnaépítésre, valamint az előzményekre is: „1910-ben a szabadkai városatyák a kalocsai érsekkel megbeszélték, hogy néhány pusztán templomot fognak építeni. Előszörban Tavankúton. De pontosan hol? A kunbajai állomástól Mérgesig, illetve a községhatártól a Bajmoki útig terjedő 14 × 8 kilométeres térségben abban az időben csaknem 8 ezer római katolikus hívó élt. A felsőtavankútiakat azt kérték, hogy az ún. Szent Anna-vidéken épüljön fel a templom, mert az már ősidők óta, a középkorban is templomos hely volt. Az illetékesek azt válaszolták, hogy nem épülhet a templom a pusztá periferiájára, csakis a központban, hogy az mindenki számára elérhető legyen. Így is történt, a templomot Alsótavankúton építették fel. Sokaknak ez nem tetszett, így 1924-ben Vuković Mate földbirtokos megvásárolta ezt az egyházi legelőt, és fel-

A tavankúti Szent Anna-kápolna terve

építette a Szent Anna tiszteletére felszentelt kápolnát. A régit lebontották, de az előtte álló fakeresztet áthozták az új elé. A Szent Annát ábrázoló képet is áthozták a régi-ből – napjainkban is a kápolnában látható. Szentmisét csak a Szent Anna-napi búcsún szolgáltattak, erre nagy számban jöttek a környékeliek, Máté gazda még a fúvósokat is iderendelte Bajmokról, hogy emeljék az ünnep fényét. A megboldogult Ivan Lebović plébános, aki ezen a környéken született, vezette be a vasárnapi szentmisét. Sajnos ezt a szokást nehezen lehetett betartani, hiszen korábban fogatos kocsival, vagy szánkón járt át az alsótavankúti plébános, így többször is csak a délutáni órákban került sor a misékre. Én is tartottam magamat a fenti rendhez, kivéve januárt és februárt. A kápolnában ötven ember számára van hely, ám szép időben többen is összejönnek, akiknek nagy része a bejárat előtt ülve, illetve állva hallgatja az istentiszteletet. A kápolna szépen be van festve, oltára, keresztútja, harmóniuma, miseruhái, misekönyve és egy nagyobb harangja van. Nemrégiben emelték vikária rangra.” (1995 körül – a szerző megjegyzése.)

A továbbiakban a plébános a kápolna előtti kereszt történetéről is beszélt: „A fakereszt, amelyet áthoztak a régi kápolna elől, néhány év után elkorhadt. Mate Vuković 1931-ben egy újat csináltatott akácfából, ez 64 évig bírta az időjárás viszontagságait.” Az 1995-ben felállított kereszt kapcsán a plébános elmondta, hogy a kápolnaépítőknek nincsen örököse, ezért a kápolnát, valamint az előtte álló fakeresztet is az alsótavankúti plébániahivatal, illetve a hívók rendezték.

2002 októberében ismét felújították az épületet, 2001-ben új műkö keresztet emeltek. A szép környezetben meghitt szabadtéri istentiszteleteket tartanak. A legnagyobb ünnep természetesen a július végi búcsúkor van, ilyenkor több száz helybeli, illetve vendég hallgatja az ünnepi misét a kápolna és az előtte álló tölgy lombzatának hűvösében.¹³ ○

Jegyzetek

¹ SzTL, 20-C-278/aec. 1842.

² Az 1855-ös járvány és a Szent Rókus-tisztelet összefüggése kapcsán írja Georg Nuber 1966-ban: „... Ihm zu Ehren wurde daher auf dem Friedhof die St.-Rochus Kapelle von deutschen Einwanderern erbaut.” Mivel a bajmoki szerző a Németországban kiadott könyvében a németek számára elvesztett bácskai Hazáról ír, elnézhető, hogy a kápolnaépítést is kizárólag a német ajkú bajmokiaknak sajátítja ki. (NUBER 1992: 135.)

³ (MOJZES 2001: 135.) „A bajmoki bírő, Czindel János, a községi előjáróság és a falu lakossága nevében 1843. június 5-én a kalocsai érsekséghez kötelezvényt juttatott el, hogy a temetőben kápolnát emelnek. Az ehhez szükséges pénzt a lakosság fedezi, önkéntes alapon. Vállalják, hogy gondját viselik, és a saját költségükön hozzák rendbe.”

⁴ Missuray Mátyás plébános 1843-tól 1862-ig, haláláig volt a falu plébánosa.

⁵ SzTL, XII., 1210/1900.

⁶ 1878. február 26-án szentelte fel Kubinszki Mihály püspök. Az érseki helynök értesítőjét, melyet a bajmoki plébánosnak, Pertics Bertalannak írt 1878. március 31-én, Mojzes Antal tette közzé.

⁷ Proštenje sv. Ane. U Subotici se na sv. Anu na tri mista slavi i štije uspomena sv. Ane, matere B.L.D. Marije. Slavi se u varoši sv. Ana u kapelici Latinovićevoj na groblju, na Tavankutu gornjem kod sl. Sv. Ane, i na Kelebiji u kapelici baruna Redla. Na sva tri se mista i ove godine svetčane mise pivalč i svetčani crkveni govori držali na što veću slavu sv. Ane. Naroda pobožno – hvala Bogu – svud bilo dosta.

⁸ Szabadka és Vidéke, VIII. évf., 31. szám – 1900. augusztus 5.

⁹ SzTL, III., 84/1897.

¹⁰ Nem a kápolnaalapító Vuković családon múltot, hogy a kápolna idővel nem alakult át plébánia-templommá.

¹¹ SzTL, 2392/mérnöki 1923.

¹² A tervrajz szerint a kápolna méretei: 10,40 × 5,90 méteres alap, 7,50 méter tetőmagasság és 17,50 méter össz(kereszt)magasság.

¹³ A búcsút Szent Anna-ünnepéhez legközelebb eső vasárnapon tartják.

Irodalom

CSÚSZÓ Dezső

2004: *Könyörgésünk színhelyei II.* Életjel, Szabadka
MOJZES Antal

2001: *A bajmoki Szent Péter és Pál római katolikus plébániatemplom története.* Szabadka

NUBER, Georg

1966, 1992: *Die Geschichte von Bajmok 1188–1944.* Stuttgart

KIÁLLÍTÁS AJÁNLÓ

„Zsinagógaépítészet Kelet-Közép-Európában
1782–1944”

Klein Rudolf kiállítása a budapesti VAM Design Centerben

Klein Rudolf építészettörténész, a Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar professzora mintegy harminc éve kutatja a modern építészetet kívül a Kárpát-medencében épült 19. századi zsinagógákat. E kiállítás továbblépést jelent egyrészt a szomszéd országok irányába, másrészt a vizsgált időszakot illetően is.

A Zsidó Nyári Fesztivál keretében felállított, negyven zsinagógát bemutató hetvenöt tabló kép- és szöveganyaga részben Klein Rudolf a Terc Kiadó gondozásában 2011-ben megjelent, *Zsinagógák Magyarországon 1782–1918* című könyvéből táplálkozik. A kilenc ország, Magyarország, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Románia és Ukrajna izraelita templomainak tipológiáját, történelmi és építészettörténeti változásait feldolgozó könyvet kiegészítve, újabb képekkel és írásokkal bővült a körülbelül négyszáz fotót összefoglaló kiállítás.

Az izraeliták vándorútja, amely Közép-Európa, a Habsburg Birodalom északkeleti területén, a mai lengyel, illetve ukrán területekről indult a stettlekből (kisebb települések zsidó többségű lakossággal) a megyeszékhelyeken és nagyvárosokon át a birodalom központjaiba, lecsapódik a zsinagógaépítészetben. Ez utóbbit gondosan átgondolt és kidolgozott idő és tipológiai rendbe sorolt fejlődéstörténeten ábrázolja e kiállítás. A fejlődéstörténet bemutatását (különböző színekkel átláthatóbbá téve) az emancipáció előtti, középkori, kora újkori zsinagógákkal kezdi, majd a parasztház, polgárház, protestáns templom, Salamon temploma típusú zsinagógákat felvezetve áttér az iparcarnok, palota, katolikus templom és bizánci templom típusú zsinagógákra, végül pedig a két világháború közötti zsidó templomokkal zárja a földrajzi, vándorlástkövető tipológiát.

Visszatekintve Klein Rudolf könyvére, kiegészítve azzal a vizuális élménnyel, melyet a kiállítás képanyaga tett teljessé, megállapítható, ragaszkodva a szerző vé-

A kiállítás kassai katalógusa

párbeszéd ugyanúgy megvalósult más nemzeti környezetben, de közvetlen közelünkben is, elég csak a Dohány utcai zsinagóga mór stílusára vagy a szabadkai magyar szecessziós építészetre gondolni, a zsinagógák már nemcsak az identitás megtartásának, hanem egyfajta idomulásnak is a megvalósulási formái, mégis kifejezőeszközeivel kulturális sokkot okozó, ámulatba ejtő építmények.

Klein Rudolf egyéni látásmódja, innovatív elképzelései és módszerei nemcsak az építészettörténeti kutatásaiban, hanem vizuális kifejezőmódjában is jelen vannak. A kiállítás fotóanyaga, amelyet kiegészít a tipológiai áttekintés, teljességében az ő műve. Az egyes képekhez, zsinagógatípusokhoz tartozó

A budapesti kiállítás megnyitója

leményéhez, hogy az egykori Magyarország a világ egyik zsinagógákban leggazdagabb területe, ami a magyarsággal való kapcsolat, valamint az új technológiák bevezetésének leképződése. Párbeszédet teremt az építészet, a zsidó és keresztény kultúra, valamint a magyarság között. „A felemelkedő lengyel, magyar, cseh, szlovák vagy horvát nemzeti kultúrához való asszimilálódás, a megállás, vagy éppen a megnyugvás, lehorgonyzás reményével kecsegtetett az örökös vándorúton.”¹ Valójában, a kényszerített és elfogadott

szövegek, nem pusztán képek, a szögek, megvilágítás egyszerre helyezik a kontextusukba a zsinagógaépítészet közép-európai példáit, valamint megadják a tér élményét, azt az érzetet keltik, mintha kilépnének a kép síkjából, s egyre plasztikusabb formát kapnak, ahogy az első pannók ámulata után mindinkább hozzászokik a szem és az elme a szerző, fotóművész látásmódjához.

A zsidó vallási és közösségi élet eszenciája, ahogy a szerző is megállapította, maga az izraelita templom. A kiállítás

A szabadkai zsinagóga a kassai kiállításon

ennek megélését segíti az egyes épületekről készült képektől kezdve a városi kontextus felvillantásáig. A zsinagógák léte, a város sziluettjébe ágyazódó tornyok és kupolák a várost határozták meg, de soha nem a város magát az épületet. Az építészet nagy hatással bír, de mégis semlegesnek mondható képviselői utaltak a zsidóság életére a Habsburg Birodalomban és utódállamaiban, s még ma is, mind a rendeltetésszerűen használt, mind a használaton kívüli épületek az utódállamokban visszatükrözik az egykori zsidó nép jelenlétét, valamint azt, hogy ezek az épületek meghatározóak voltak a városkép alakulásában.

A Kassán – az Európa Kulturális Fővárosa rendezvényeinek keretében – debütáló kiállítás budapesti állomása szeptember második hetében zárult, s vándorol tovább a tér és idő vezérfonalán. ○

Lovra Éva

Jegyzet

¹ Részlet a kiállítás katalógusából

Szabadkára rengeteg jelzót használnak. A homok városa, a hét kapu városa, az öngyilkosok városa, Kosztolányi városa, a biciklik városa... Ez utóbbi jelzót jelentette meg a Szabadkai Városi Múzeum 2011-es tárlata.

A kiállítás nemcsak nézhető volt, hanem kézzel fogható is, kerékpárok és a hozzájuk kapcsolódó tárgyak bemutatása tette életszerűvé, elképzelhetővé, élővé.

Mi, akik mindennap elszétalunk Szárits János szobra mellett, akik a legpraktikusabb közlekedési eszközzel, a kerékpárral közlekedünk, és sokszor gondban vagyunk, vajon hova is zárjuk be a vasparipát, nem is hinnenk, milyen hagyománya van vidékünkön a biciklinek.

Szabadka a 19. század végén méhkasoz volt hasonlítható: építkezések, szervezkedések, pezsgő élet a városházán, az utcákon és a kocsmákban. Vállalkozó szellemű városlakók próbálgatták szárnyaikat, nem féltek utánozni az újdonságokat. Nem csoda tehát, hogy a kerékpár is gyorsan megjelent a városban.

1879-ben tűnt fel Szabadka útjain az első bicikli, s ki más is lett volna a tulajdonosa, mint a neves sportember, Vermes Lajos. Pár év múlva már versenyt szervezett, klubot alapított, tanított.

És a folyamat elindult. 1895-ben már egy társaság Zentára kirándul biciklivel, amiről a helyi lapok is beszámolnak. Abban az évben már 100 kerékpár van Szabadkán... Az új jármű azonban bonyodalmakat is okozott. A *Szabadság* című hetilap például arról ír, hogy egy bicikli balesetet idézett elő, vagy hogy egy közismert hölgy nadrágra váltott, hogy szoknyája ne zavarja a kerékpározásban.

A biciklit elő is kellett állítani. Rothmann Imre, majd annak halála után Gábor Béla neve fémjelezte azt a kerékpárgyárt, amely nemcsak az ipar fejlődését segítette, hanem népszerűsítette a vasparipát is.

A két világháború között terjedt el igazán a kerékpározás. Visszaemlékezők szerint az idősebb generációk, az II. világ-

háború előtt születettek csak teherhordásra használták a biciklit, azon tolták be az árut a faluról a piacra, a későbbi generációk életének azonban már olyan szerves része lett a közlekedésnek ez a formája, mint amilyen szerves része a városnak a por.

A Szabadkai Városi Múzeum *A biciklisek városa* elnevezésű kiállítása nagyszerűen bemutatja a kerékpár és Szabadka kapcsolatát a kezdetektől. Erdemes volt bolyongani a képek és tárgyak között, elképzelni, meglátni, felismerni a fotókon szereplő embereket, sorsokat, megtapogatni a tárgyakat. Kerékpárok, kerékpározkók, kerékpárjavítók néztek vissza a képekről, időutazásnak is beillt. A bicikliklen keresztül a város egykori arca is meglevénedett. Érdekes volt a Korhecz család hatüleses kerékpárja, amelyen az egész család helyet/nyerget foglalhatott, és a Grgo Kujundzić készítette velocipéd. Különböző korok biciklijeinek sűrűjében vált kézzel foghatóvá a kiállítás.

A bicikli nem csak a városképhez tartoznak szorosan, megjelennek a művészeti alkotásokon is, sőt, művészeti alkotásokká váltak. Szajkó István, Szarapka Tibor, Sagmeister Peity Laura, Srđan Milodanović, Emil Kadirić, Edita Kadirić, Mihajlo Dejanović, Bíró Miklós művei mutatták be a bicikli különféle arcait.

A kiállítás anyagát Mirko Grlica, Ninkov K. Olga és Raffai Judit állították össze, több szempontból vizsgálva és látva annak tartalmát. Ennek köszönhetően a kiállított tárgyak művészi, történeti és néprajzi szempontból is bemutatják a bicikli szabadkai történetét.

A Szabadkai Városi Múzeum a kiállítás-hoz kapcsolódva *A biciklisek városa* címmel kiadott egy katalógust is, amelyben a három szerző/szerkesztő írásban is bemutatta a kiállítás anyagát és annak hátterét.

Igen, Szabadka a biciklisek városa. Egyszerűségből, kényszerből, ésszerűségből használjuk a kerékpárt. Szabadságot ad, egészséges és praktikus. Hagyományai vannak.

Hicsik Dóra

Árpád-kori falurekonstrukció Tiszaalpáron

Az utóbbi évtizedekben hazánkban is egyre nagyobb számban jelentek meg az Európa nyugati és északi felén már korábban elterjedt régészeti skanzenek és parkok. Az ilyen jellegű létesítmények között jelentős helyet foglalnak el a különböző régészeti korszakok közül az Árpád-kort bemutató parkok, pl. Budaörs, Kiszrovágy, Ópusztaszer, Szarvasgede. Ezek sorába tartozik a Kiskunsági Nemzeti Park területén, a tiszalipári Templom-domb mellett létesített Árpád-kori falurekonstrukció is. Megépítésének célja az ásatásokon feltáruló egykori falukép minél hitelesebb újraalkotása volt. A tiszalipári képzeletbeli falu a Bács-Kiskun megye területén fekvő különböző lelőhelyeken (Kiskunfélegyháza – Halesz, Kecskemét – Kiscukás, Ballószög) a korábbi években feltárt építmények lehetőleg eredeti méretben, az akkor használatos alapanyagokból (agyag, fa, vessző, nád, gyékény) megépített másolataiból áll. A Duna-Tisza közti Árpád-kori települések megismerésében nagy előrelépést jelentettek a különféle nagyberuházásokat megelőző régészeti kutatások, melyek során számos falurészlet objektumait sikerült feltárni és dokumentálni. A nagyszámú és a korábbi időszakokhoz képest nagyságrendekkel nagyobb területre kiterjedő megelőző és leletmentő ásatások mind az objektumtípusok változatait, mind a településszerkezet eltéréseit tekintve sok új megfigyelésre adtak lehetőséget. Az Árpád-kori településeken egykor létezett objektumok közül természetesen csak azokat lehet az ásatásokon feltárni és dokumentálni, amelyek részben vagy egészben a földbe mélyítettek, jóllehet még számos egyéb építményre is van más forrásból adatunk. Bizonyos például, hogy az Árpád-korban nemcsak félig földbe mélyített, hanem a föld fölé épített, felszíni gerenda- vagy téglaházak is léteztek, illetve olyanok, melyek alapfalai csak alig mélyedtek a talajba, és emiatt nem maradt régészetileg megfigyelhető nyomuk.

A Tiszaalpáron látható falurészlet két gazdasági egységből áll, az egyikben a mindennapi ház körüli élethez, a másikban az állattartáshoz kapcsolódó építmények láthatók. Az Árpád-kori falukép meghatározó elemei a félig földbe mélyített, nyeregterős, földdel vagy nád-
dal fedett kisméretű lakóházak voltak. A kiállítóhelyen mindkét tetőfedés bemutatásra került a házrekonstrukciókor. A nyeregteretű a földbe ásott ágafákra fektetett szelemengerenda tartotta. A kívül-

ről kisméretűnek tűnő házakba belépő látogató egy viszonylag nagyobb térben találja magát, jóllehet a besűrűsödő kevés fény miatt ez csak néhány másodperc múlva érzékelhető, amikor a szem már hozzászokott a félhomályhoz. A gödör- vagy veremházak belső terének kialakítása az ásatásokon megfigyelt jelenségek alapján történt, ezt pedig a korabeli edények másolatainak elhelyezése egészíti ki. A házak sarkában agyagból vagy kőből megépített, kisméretű kemencéket fűtésre és sütésre-főzésre egyaránt használtak. A tető alatt kialakított padkák tárolásra vagy alvásra szolgáltak. A házak padlójába ásott gödör szélére ülve különféle tevékenységeket végeztek. A lakóházak mellett található külső kemencéket tavasztól őszi ételkészítésre, kenyérsütésre és az élelmiszerek tartósítására (füstölés, aszalás) használták. Tiszaalpáron egy szabadon álló, agyagból épített tűzhely (katlan), egy külső kemence és egy három kemencéből álló kemenceborkor látható. A házak közelében egy vesszőfonatos bélésű, Árpád-kori kutat is megépítettek, a bemutatás megkönnyítése érdekében azonban a vesszőfonatot csak kissé sülyesztették a földbe. A földbe mélyített, agyaggal kitapasztott falú tárológödör kialakítása csupán jelzésszerű, a valóságban ezek szűk szájnnyílását többnyire lefedték.

A falurekonstrukció másik nagyobb egységét az állattartáshoz kapcsolódó építmények alkotják. Egy kisebb méretű szárnyék, közepén a cserépbográcsot tartó szolgálófal a szabadtéri főzés helyszíne volt. A közelében megépített vesszőfonatos karám az állatok elkerítésére, összetartására szolgált. A valóságban ezek az

építmények egymástól távolabb, lazább településszerkezetet alkotva helyezkedtek el, itt a rendelkezésre álló kis terület miatt lettek összeszorítva. Ez a megoldás egyúttal kissé zsúfolttá teszi a bemutatóhelyet, és bizonyos fókig megtéveszti a látogatót. Mind az ásatási megfigyelések, mind az írásos források többfajta településszerkezetről árulkodnak. Az Árpád-kor első évszázadaira a lazább szerkezetű, elsősorban elhelyezkedő építményekből álló települések voltak jellemzők, a késő Árpád-korban pedig már egyre inkább a házsoros, utcás falukép az általános.

A régészeti skanzenek és szabadterei bemutatóhelyek létrehozása és a különböző régészeti korszakok településeinek bemutatása egyúttal a régészettudomány új területének, a kísérleti régészetnek is kiváló lehetőségeket teremt. Nem elég a régészeti objektumokat feltárni és dokumentálni, hanem azokat újra fel is kell építeni, újraalkotni, lehetőleg az eredeti alapanyagokból. A folyamat során szerzett tapasztalatok nagyban elősegítik a feltárásokon megfigyelt jelenségek helyes értelmezését, azok megerősítését vagy cáfolatát. A régészeti parkok a létrehozásuk során szerzett szakmai tapasztalatokon kívül jelentősen hozzájárulnak a sok évszázaddal-évezreddel korábbi gazdálkodás, életmód és lakáskultúra teljesebb megismeréséhez, a történelmi ismeretek gazdagításához és elmélyítéséhez. Az általuk közvetített üzenet megfelelő figyelemfelkeltéssel a turizmus és az iskolai oktatás révén sokakhoz eljuthat. Ebben a tiszalipári bemutatóhelynek is fontos szerepe lehet. ●

V. Székely György

Amikor az élet – történelem

Dr. Várady Imre: *Napló 1–2. Forum
Könyvkiadó, Újvidék, 2011–2012*

Ritka, bánati viszonylatban ez idáig egyedülálló naplójegyzeteket jelentetett meg két kötetben az újvidéki Forum Könyvkiadó. A feljegyzéseket Várady Imre (1867–1959) becskerekai ügyvéd, hajdan volt magyar országgyűlési képviselő és jugoszláv szenátor vetette papírra, elsődleges szándékkal kizárólag családtagjai számára. Mint utóbb kiderült, ezek izgalmas kortörténeti olvasmányok is, a családi történeleken túlmenően a 19. század második és a 20. század első felének fontos nagybecskerekai, bánati helyi és közéleti eseményeiről, azok részleteiről és háttéréről számolnak be a megbízható szemtanú (gyakran a résztvevő) hitelével. Így válik teljessé a kép a Torontál megyei választások hangulatáról, Várady lapalapításairól, ellenzéki politikai tevékenységéről, közéleti kapcsolatairól, sikereiről. A családtörténet háttéréből tűnnek elő ezek a fontos események és tények, amelyekről a leghitelesebben csak itt olvashatunk – a levéltári források ezekről nem tájékoztatnak maradéktalanul.

A kétkötetes munka megjelenését a Várady család támogatta. Dr. Várady Tibor akadémikus, a nemzetközi jog jeles professzora, a szerző unokája volt az, aki a napló kéziratát a hagyatékából közlésre előkészítette, és így közkinccsé tette. A. Sajti Enikő és Várady Szabolcs pedig recenzensként járultak hozzá a kötet anyagának megformálásához.

Dr. Várady Imre jegyzetanyagában azokra a politikai háttéreseményekre világít rá, amelyeknek jómaga is részese volt több évtizeden át. Ha valaki egyszer megírja a vajdasági magyar politizálás és a vajdasági magyar politika történetét, úgy hiszem, megkerülhetetlen forrás lesz számára dr. Várady Imre munkája. Nem egyszerű szemléloról van itt szó, hanem tekintélyes közéleti szereplőről, bánati/vajdasági vonatkozásban meghatározó egyéniségről, aki fiatal kora óta szenvedélyesen érdeklődött a közügyek iránt, amelyeknek bőven részese is volt. Tájékozott, tapasztalt politikus vetette papírra ismereteit, tapasztalatait, emlékeit. Egy hosszú élet történetének naplóanyagát, amely, mint egyik méltatója találoan megfogalmazta: „Messziről: történelem, közlelől: emberek élete.”

Voltaképpen a sors változtatta a megélt életet történelemmé.

Naplójegyzeteit (vagy talán helyesebben: visszaemlékezéseit) olvasva, megdöbbenünk őszinte szókimondásán, helyes meglátásain, élcis konklúzióin, szépírtetés, színezgetés nélküli családi narratíváján. Talán éppen ez teszi oly olvasmányossá és egyben hitelessé is Várady feljegyzéseit. S ha már a hitelességnél tartunk, hadd mondjuk el azt is, hogy a szerző, naplójegyzeteihez – nyilván ügyvédi gyakorlatával összhangban – egykoron megfelelő mellékleteket (újságkivágást, fotót, eredeti dokumentumot) is csatolt az elmondott események hitelességének alátámasztására.

A *Napló* első kötete az Osztrák–Magyar Monarchia korának bánati eseményeit villantja fel családtörténetbe ágyazva, az 1910-es évekig, második kötete pedig az 1943 és 1957 közötti időszak történeteire ad – esetenként megrázóan hiteles – rálatást. Ebben, mondhatnánk, dr. Várady Imre súlyos, vesztérhes idők krónikása. (Hiányoznak ugyan a két világháború közötti időszak feljegyzései, de nagy a valószínűsége annak, hogy a szerző abban az időszakban nem is készített feljegyzéseket. Legalábbis ez idáig nem kerültek elő a családi levéltárból.)

Naplójegyzeteinek külön értéke, hogy miközben aggódó családapaként hozzátartozóinak sorsát, helyzetét, mindennapi gondjait kíséri figyelemmel, azal a nemes szándékkal, hogy segítsen ott, ahol lehet, jegyzetein átszűrőmlik a családot is érintő, valós, nélkülözésekkel és bizonytalansággal teli társadalmi háttér, előtűnnek a szűkebb pátriáját érintő történelmi események. Így e családtörténeti feljegyzések túlmutatnak önmagukon, s hiteles tájékoztató jegyzetanyagként is értelmezhetők. Ilyetén, amennyire szubjektívnek tűnik, olyannyira objektív is, mert tágabb érvényű élményanyagot fogalmaz meg, más családokhoz hasonló életvitelt, életsorsot és életélményt tükröz. Tehát tágabb, felismerhető kontextusa is van, s hitelességét fokozza, hogy egy köztektintélynek örvendő, tapasztalt, bölcs, a közszerepléstől jobbra visszavonult becskerekai ügyvéd és politikus meglátásait rögzíti. Éppen ezért lehet fontos forrása a kutatóknak, annál is inkább, mert bánati viszonylatban nincs még egy ehhez hasonló hiteles dokumentum a német megszállás és a felszabadulás időszakából.

1944. szeptember 30-ai feljegyzésében (két nappal Nagybecskerek felszabadulása előtt) a városon átvonuló, menekülő németekről olvashatunk: „Vagy

700 kocsin vonultak át a főútcán végig Aradác felé a német menekülők. [...] Bácska felé igyekeznek. Az egész úton veri őket az eső. Van közöttük sátras kocs, de a többsége nyitott kocsin, gyermekekkel, asszonyokkal. A saroglyához kötve egy-egy tehén; ritkán kettő.”

1944. október 2-án, a város felszabadulásának napján dr. Várady Imre az alábbiakat találta fontosnak feljegyezni: „Hétfő. [...] A német polgári vezetők családjukkal a nap folyamán egymás után elhagyták a várost; hír szerint Aradára és Szablya felé, s részben Titel irányában menekülnek – a német katonaság a várost ellenállás nélkül kiűrtette. Ez mentette meg Becskereket a bombázástól, dúlástól.”

1944. november 2-án már a Becskereken, azaz Petrovgrádon székelő partizán ezredesnél járt közben – háromegyed órányi beszélgetésük során – a bánati magyarság érdekében. Az új hatalomnál ugyanis az elfogatások és a lágerbe szállítások szakadatlanul tartottak, s tenni kellett valamit. Dr. Várady Imrének sikerült ígéretet kapnia arra vonatkozóan, hogy „az elfogott bánati magyarok mielőbb kihallgattassanak, s a nem vétkek hazabocsátassanak.”

Egyrészt a német megszállás nyomasztó hétköznapijai, a deportálások megpróbáltatásai meg a frontról érkező hírek, később a felszabadulás utáni évek gondjai itatják át a családtagjaiért szüntelenül aggódó családfő csaknem napi rendszerességgel feljegyzéseit, másrészt pedig a mostoha körülmények között is megmutatózó, gyakran reménytelen kimenetelű segítőkészség, amely ismeretlen polgártársak esetében is családi prioritásnak számított. 1944. december 9-ei feljegyzésében olvassuk: „Az én szobámat már három napja átadtam Pirosnak, Józsinak, akik Ivkovic irtokkal itt fogadják, itt hallgatják a nehéz panaszokat. Itt vetik írásba a részleteket, készítik a kérvényeket. Az utolsó 3 napon át szakadatlan a panaszosok tódulása. Valahogy híre jutott annak, hogy megkönnyebbül sorsa az olyan asszonynak, aki – német – férje ellen valókeresetet ad be. Tódulnak e szerencsétlen asszonyok. Itt szoronganak a folyosón, az én szobámban már reggel 7 órától az est beálltáig. Íródnak a panaszok; készülnek a valókeresetek. Persze mind szíveséggel, ingyen munka. Ma, mert pénzt senkitől nem fogadtunk el, az egyik, a táborból kimerült asszony, halából 10 liter bort vitt a konyhába. Csak meg ne lássák az oroszok, hogy bor van a háznál. Mert akkor vége.”

A házaknál beszállásolt oroszok szeretlenkedéséről is több ízben tudósít. Három nappal a város felszabadulása után ezt írja: „A nap folyamán egymás után jöttek panaszok. Orosz és partizán fegyveresek a lakásokba behatolnak, ahol zárt ajtókra találnak, azokat feltörik. [...] Ami nekik megtetszik, egyszerűen elviszik. Különösen ráesnek minden zseb- és karórára, történt, hogy az ujjakról lerántják a gyűrűket, s visznek minden fehérneműt, ágyneműt, ruhaneműket. Igen sok helyt, amit el nem vesznek, mindazt összetörik, összerombolják. A külkerületekről, a Micskei telepről sok asszony, leány – néhány magyar asszony arca összevissza verve – panasolja, hogy a beszállásolt orosz katonák megbecstelenítették. A panaszcímű kifoghatatlanok.”

Sérelmek, nélkülözések, gondok hosszú sorával kellett szembenéznie naplóíróknak, s lehetőségeihez mérten el is járt mindenki ügyében. Tette a dolgát, már nyolcvanhoz közel, mert lelkiismerete szerint cselekedett. Intézkedett, tanácsolt, fellebbezéseket írt olyan időkben, amikor a fellebbezés és az intézkedés is a szó szoros értelmében tilos volt, számára nem is veszélytelen. Emberi nagysága abban is megmutatkozott, hogy tudott közösségekben gondolkodni. Érezte, ismerte a bánati magyar közösség gondjait, azon próbált – lehetőségeihez mérten – segíteni, nem törődve saját kényelmével.

Naplójegyzeteinek második kötete is izgalmas történelmi olvasmány, maradandó kordokumentum, amelyet a képmellékletek tesznek még hitelesebbé. Számos olyan részlet, adat és magyarázat van benne, amelyet ma már nem lelhetünk fel sem a korabeli napisajtóban, sem a fennmaradt (de inkább jórészt elkallódott) egykori dokumentumokban. Sok ténnyel csak ő tudott, s lám jó, hogy mindezt fontosnak tartotta papírra vetni. Város-történetünk, tájtörténetünk egy hiányzó fejezete lappang e kötetben. Az évek múlásával és a felszabadulást követő katonapolitikai helyzet rendezésével naplójában mind kifejezettebben ragaszkodott családtagjaihoz meg a régi ismerősökhöz, barátokhoz, amelyek tábora évről évre fogyatkozott. Lassan elhaltak osztálytársai, egykori ügyvéd kollégái, barátai. A távozókról rendre megemlékezett, elbúcsúztatta őket naplójában néhány meleg szóval, miközben csak fokozódott hiányérzete: kilencvenéves korában már szinte alig volt kivel felelevenítenie a régi szép idők emlékét. Akik még éltek, távol voltak tőle. Mégis, kilencvenedik születésnapján, 1957. március 1-jén naplójában megelégedéssel nyugtázta: 104-en személyesen, táviratban pedig 23-an köszöntötték.

Két évvel később hunyt el, 1959. február 5-én, alig egy hónappal 92. születésnapja előtt. Gyászjelentésében olvasuk életpályájának alábbi, egymondatos, frappáns jellemzését: „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon.”

Ennél többet mi sem mondhatunk róla.

Németh Ferenc

Sajtóapostolból apostolutód

Szerdahelyi Csongor: Sajtóapostolból apostolutód. Szent István Társulat, Budapest, 2013

A budapesti székhelyű Szent István Társulat *Pásztorok – Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején* címmel indította útjának azt a sorozatot, amelynek immár tizenhetedik kötete jelent meg *Sajtóapostolból apostolutód* címmel. A sorozatban végeredményben életutat bemutató interjúkönyvek jelennek meg. Ebben olvasható az a munka, amelyben Szerdahelyi Csongor újságíró beszélgetett Huzsvár László nyugalmazott nagybecskereki püspökkel életútjáról.

A kérdező: Szerdahelyi Csongor 1954. november 26-án született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem-néprajz szakán diplomázott le, majd újságírói diplomát szerzett a Magyar Újságírók Országos Szövetsége újságíró-iskolájában. Gazdag pályafutása során az *Új Ember* katolikus hetilap főmunkatársa volt, egy időben a Miniszterelnöki Hivatal sajtóirodájának főosztályvezetője, majd a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia sajtóirodájának vezetője, a Magyar Katolikus Rádió szerkesztője. A könyv bemutatásakor a Magyar Ferences Tartomány Sajtóintézetének igazgatója volt.

A *Sajtóapostolból apostolutód* szabadkai bemutatójakor, 2013. szeptember 19-én a Szabadkai Városi Könyvtár olvasótermében Huzsvár püspök atya így jellemezte őt: „Szerdahelyi Csongor nagyszerű képességű ember. Ha ő nincs, a rólam szóló könyv soha nem jelenik meg. Van neki egy pozitív, nagyon értékes, finom rámenőssége. »Ezt meg kell csinálni! Ki kell adni!« Érdekesen vezette a beszélgetéseinket.”

Ez a könyv tehát úgy született meg, hogy egy hiteles, tehetséges újságíró kérdéseire válaszolt egy páratlanul gazdag életutat bejárta ember.

A válaszoló: Huzsvár László 1931. február 21-én született Horgoson, az egyetlen olyan településen, amely a trianoni döntés nyomán Csongrád megyéből került a Jugoszláv Királyság fennhatósága alá. Édesapja gazdag parasztszaládból származott, aki megjárta az I. világháborút, súlyosan megsebesült Doberdo környékén. Édesanyja tanítócsaládban nőtt fel, a néptanítói fizetéséből élt a család, így a házasságkötés alkalmával nem kaphatott hozományként több földet. Ebből komoly családi feszültségek adódtak, amelyekről püspök atya őszintén mesélt.

A szerző már az első kérdésével a hivatástudatot feszegeti. Huzsvár püspök atya itt emlékezett meg először az idős Virág István horgosi plébánosról, aki 1944-ben a vérbosszú áldozata lett, meg arról is, hogy az első igazi egyházi esemény, amelyre még annyi év után is szívesen visszaemlékezik, az Budanovics Lajos püspök 1935-ös bérmakörútjának horgosi állomása volt. Ez az emléke egybemosódott szegedi eszmélkedésével – a dédszülei Szegeden éltek. A régi fiákeres kerekreire, a lovak dobogásának hangjára még mindig szívesen emlékezik, hiszen azok érdekesen kopogtak a városi utak préselt, sárga kövein. Így, amikor feltették neki a kérdést: „Mi leszel, ha nagy leszel?”, azt válaszolta: „Püspök vagy köcsis.”

Az elemi iskolát Horgoson járta ki, majd a szegedi Klauzál Gábor Gimnáziumban folytatta tanulmányait. Erre már azután került sor, hogy 1941-ben „megszűnt az országhatár”, vagyis Horgos újra a Magyar Királyság része lett. Ez az időszak nem tartott sokáig, a vége súlyos megpróbáltatásokat, sőt, rettenetes tragédiákat hozott a délvidéki magyarság életébe. Huzsvár László ezeket tizenhárom évesen élte át, családja mégsem gondolt arra, hogy a borzalmak elől menekülni próbáljon, hiszen amitől azokban a napokban félni lehetett, máshol is utolérhette volna őket. A megtorlás elkerülte a családot, Huzsvár László édesapját nem hurcolták el, számos horgosi embert azonban igen, köztük a már említett Virág István vértanú plébánost is. Mindezek a borzalmak átélése után a volt szegedi gimnazista gyorsan felnőtté vált, az átélt fájdalom nem vette el a kedvét, inkább erőt adott neki a további élethez. Erre az erőre szüksége is volt a tehetséges fiúnak, hiszen a megpróbáltatások korántsem értek véget a számára...

Tanulmányait Magyarokiszán folytatta, ahol algimnázium nyílt. Erről a lehetőségről egy horgosi szerb asszonytól szerzett tudomást. Sokat segített az új horgosi plébános, Körmöczy atya, aki

magyarkanizsai származású volt, és saját szüleihez vitte el a gimnazista fiút, és ezt mondta: „Emlékezzon rá édesanyám, mennyire örült annak, hogy volt, aki családtagként befogadott engem. Ugye, most ezzel a fiúval maga is fiaként bánik...?” Ebben a környezetben püspök atya rendkívül mély élményeket szerzett a szépen megélt keresztény családi életéről, a mélyen vallásos Magyarkanizsa adta meg azt a lelki indítást, hogy végérvényesen a papi hivatást válassza. Az érettségi után örömmel utazott tehát Szabadkára, hogy Budanović Lajos püspök úr elé álljon, átadva neki bizonyítványát, kérte, fogadja be azok közé, akiket a papnevelő intézetbe küld a további tanulmányok végzésére. Így került Zágrádba, a hittudományi karra.

A küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal, kitartással és sikerekkel fémjelzett életút sorsdöntő szakasza kezdődött meg ezzel. Egy dolog ugyanis meghallani Istent hívó szavát, és lelkes „igennel” válaszolni rá, egy másik dolog pedig kitartani az „igen” mellett akkor is, amikor egyszerre több oldalról éri támadás a nemes elhatározást.

A Bácskából Zágrádba került, papságra készülő magyar fiatalembernek számos nehézséggel kellett szembenéznie, és ezeket csak hőies elszántsággal lehetett legyőzni. A legprózaibb a sok közül az volt, hogy a koszt, az bizony nagyon rossz volt az otthonihoz képest. Ennél nagyobb gondot okozott a „szánszalmasan kevés szláv tudás”, de ez is eltörpült amellett, amikor az állambiztonságiak jelentek meg a nagyszemináriumban, és kispapokat, majd később tanárokat, előjárókat is letartóztattak. Könnyű elképzelni, hányan adták volna fel a harcot ilyen körülmények között. „Otthonom Jézusban van, bármi történéj is” – ismételtette magában választott jellegét Huzsvár László, és hőiesen kitartott választott hivatása mellett.

A könyvben melegen említi meg név szerint is azokat a horvát kispapokat, akik igyekeztek a segítségükre lenni, miközben akadtak olyanok is, akik gyanakodva, olykor kifejezetten ellenségesen viszonyultak a bácskai, számukra egyszerűen csak „szerbiai” magyar fiatalemberkekhöz.

A papságra készülő Huzsvár Lászlónak természetesen katonáskodnia is kellett a titói hadseregben a múlt század közepén. A leszerelés után és pappá szentelése előtt még egy súlyos betegséggel is meg kellett birkóznia, de végül elérkezett a nagy nap: 1957. június 29-én pappá szentelte őt a szabadkai Szent Teréz-templomban Budanović püspök

Ehmann Imre, Léner István, Sóti Imre és Zolárek Michal paptestvéreivel együtt.

Papi pályájának a következők voltak az állomásai: Topolya, Adorján, Szabadka, Kelebia, Verbász és Újvidék.

A II. vatikáni zsinat felszabadító hatására a Szabadkai egyházmegye magyar papjai rájöttek, hogy híveik az egyháztól bátrabb kiállást várnak el a vallási kérdésekben, a magyarságuk megvallásában. Ennek a szikrája volt az az elképzelés, hogy havonta megjelenő vallásos folyóiratot kellene indítani. Huzsvár László immár Krisztus edzett katonájaként vette fel a küzdelmet annak érdekében, hogy a gondolatot tettek kövessék, és 1963 októberében megjelenjen a *Hitélet* első száma.

1989-ig volt a folyóirat főszerkesztője. Az indulásnál legnagyobb pártfogója Csipak Ferenc prelátus volt, legelhivatottabb munkatársa pedig Komáromi Borbála szerkesztő lett. A nyolcoldalas lapocskára fokozatosan harminchat oldalra duzzadt, példányszáma egy időben csaknem húszezer volt. A maga nemében páratlan sikertörténet ez, legizgalmasabb fejezetei pedig azt tanúsítják, hogyan sikerült a *Hitélet*et a legendás *Képes Bibliával* és más kiadványokkal egyetemben külföldön is terjeszteni. Sok leleménységre és evangéliumi ravaszságra volt ehhez szükség! Magyarországon, a Felvidéken, Erdélyben, Németországban, Belgiumban, Svédországban, az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Dél-Amerikában, sőt Izlandon és Grönlandon is olvashatták az érdeklődők a Bácskában szerkesztett és nyomtatott katolikus folyóiratot.

A kommunista országok egyházait felügyelő szervei évente találkoztak, és az összejöveteleken hamarosan tiltakozni kezdtek a Jugoszláviából a „vasfüggöny mögé” áramló „vallási propaganda” ellen. Milyen jó, hogy abban az időben Jugoszlávia több köztársaságból és tartományból állt! Egy idő után a vajdasági postaigazgatóság nem engedélyezte az egyházi jellegű postai küldemények feladását a Kárpát-medence országaiiba. Ezután a terjesztés központját áttették Szerbiába, majd Horvátországba, végül Szlovénia területéről folytatódott a munka, bátor és segítőkész emberek közreműködésével. A folyóiraton és a *Képes Biblián* kívül a P. Fernand Lelotte belgiumi jezsuita által szerkesztett imakönyv is jelentős példányszámban jutott el Magyarországra, és számos egyházi hivatás érlelődésében segített.

Zvekanović Mátyás püspök úr felkérésére Huzsvár László egy népies jellegű ima- és énekeskönyvet is szerkesztett, amely ugyancsak *Hitélet* címmel jelent meg, és lett a bácskai-bánsági magyar hí-

vek kedves imakönyve. (1960-ban jelent meg először.)

1987 karácsonya előtt két nappal Huzsvár Lászlónak Belgrádba kellett utaznia Montalvo nuncius úr meghívására. „Őn az újonnan kinevezett nagybecskereki megyéspüspök” – közölte vele a találkozó alkalmával a nuncius. A négyéves kisfiú horgosi élményből fakadó álma ezzel beteljesedett: püspök lett, sajtóapostolból apostolutód. A döntést a Szentszék 1988. január 7-én hozta nyilvánosságra, ez év február 14-én került sor Huzsvár László püspökké szentelésére a nagybecskereki Nepomuki Szent János-székesegyházban. 1986. december 16-án lett az egyházmegyévé alakított apostoli kormányzóság első püspöke. „Aki a keresztény bizalomból él, soha nem veszíti el életkedvét” – írta bemutatkozó pástorlevelében bánsági híveinek.

Életútja ennek a mondatnak hitelességéről tanúskodik, a templomépítés, a kisebbségi magyar kultúra alapjainak újbóli letétele a szórványba szakad katolikuság körében. Nehéz időben kellett vezetnie a nyáját, miközben azt is tapasztalta, hogy annak száma egyre csökkent, főpapként, magyar értelmiségiként pontosan tudta, hogy a templomot és az iskolát minden módon fenn kell tartania. Ezt a méltóságátjeljes, nehéz hivatását a személyiségéből ma is áradó töretlen derűvel tudta megvalósítani. Ezt tapasztalhattuk meg a könyv szabadkai bemutatóján is, ahol újra Szerdahelyi Csongor kérdéseire válaszolva, jellegzetes humorát gyakran megcsillantva tett tanúságot arról, hogy „otthona Jézusban van, bármi történéj is vele”.

Mester Imre

Rokay Zoltán Studia Flaciana című kötetéről

Rokay Zoltán: *Studia Flaciana*.
Lux Color Printing és Szulik Alapítvány,
Óbecse, 2013

Rokay Zoltán, a Szabadkai egyházmegye áldozópapja, a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanszékvezető professzora igazi lelkipásztor. Noha jelenleg plébániát nem vezet, lakhelyén rendszeresen besegít a budai Szent Kereszt-plébánia lelkipásztori ellátásába. És természetesen nem múlt el életében nyomtalanul azoknak az esztendőknél sora sem, amelyeket plébánosként töltött egyházmegyéjében. Lassan két évtizede, hogy egyetemi katedrára cserélte plébánosi székét, mégis beszédeiben, írásaiban érezhető, felfedezhető a lelkipásztor. Filo-

zófiai traktátusait úgy adja elő, az egyes filozófusokról úgy ír, hogy maga előtt látja olvasóiban nemcsak az egyetemi előadások hallgatóit, hanem az egyszerű híveket is, kiknek érthetően – érthetőbben –, megfoghatóbban tárja fel a filozófia nagy talányait, vagy éppen a Szentírás nagy alakjainak titkait. Tudósként is tud úgy írni Mózesről, hogy az egyszerre lesz tudományos és izgalmas. Úgy tárgyalja Descartes téziseit Svédországi Krisztina levelezése kapcsán, hogy az megfelel a tudományosság követelményeinek, és mégis olvasható marad, „emészthető” a filozófiával nem egyetemi szinten foglalkozó olvasó számára is.

Ilyen értelemben szépen illeszkedik legújabb megjelent kötete, a *Studia Flaciana* Rokay professzor opusába. A kötet azonban rendhagyó is, minthogy nem egy konkrét tudományos feltevést tárgyal, és nem is csak Matthias Flacius Illyricus bemutatását tűzi ki célul. A *Studia Flaciana* egy tanulmányválogatás a címszereplő Matthias Flacius Illyricusról, vagyis Matija Vlaširól, akinek egyik fő művét a professzor jelenleg fordítja.

Viharos történelmi időszakban élt és alkotott Flacius. A reformáció teológiai gondolkodást átalakító időszakában alkotott, vált üldözötté, megbecsült tanárrá, számkivetetté és sokak példaképévé. Az első tanulmány, lejegyzett előadás, életrajzi bevezetővel mutatja be Flaciust. Az átlagolvasó, aki a kor teológiai vitáiban nehezen igazodik el, nem biztos, hogy teljesen világosan látni, érteni fogja Flacius fő művének, a *Clavis Scripturæ Sacræ* kialakulásának körülményeit. A bevezető fejezetet talán nem árt kétszer is átolvasni, no nem Rokay professzor fogalmaz kevésbé érthetően, inkább a kor és a probléma – ti. a keresztény teológiai gondolkodás korábbi, Arisztotelésszel fémjelzett, a skolasztika által uralt vonulatával szembeforduló, kizárólag Szentírás-alapú gondolkodás – összetett volta miatt. Abban a korban, amikor a korábban megszokott és általánosan elfogadott tanítókon, a papokon és szerzeteseken kívül megjelennek a laikus, értsd nem felszentelt és nem szerzetes teológusok, sokszor szó szerint élet-halál harccá válhatott egyik vagy másik újonnan megfogalmazott hittétel vagy reformgondolat melletti kiállás. Márpedig Flacius, szemben Lutherrel és Melanchtonnal, kiáll Arisztotelész mellett, helyet adva neki a teológiai gondolkodásban, megmutatva, hogyan lehet az ókor nagy filozófusát az evangélium szellemében értelmezni, és elhelyezni a reformáció által megújított keresztény filozófiában. Noha a téma izgalmas, Rokay professzor itt nem áll

meg. Megmutatja a téma ökumenikus párbeszédre alkalmas voltát is. Így előadását tovább lehet gondolni, a felvázolt flaciusi teológiai struktúrát tovább lehet gondolni a ma oly divatos ökumenikus szellemben. Mindazonáltal az átlagolvasó számára a lejegyzett előadás egynéhány passzusa kevésbé érthető a sok le nem fordított latin idézett miatt. A kötet két – ugyancsak le nem fordított – német tanulmányához hasonlóan sok szellemi táplálék marad a terített asztalon érinetlen azok számára, akiknek nincs latin és/vagy német nyelvtudásuk. Amiként a kötet más magyar tanulmányai esetében, itt is alkalmazni lehetett volna a zárójeles fordítást, vagy legalább a lábjegyzetben, esetleg függelékben közölni a latin idézetek magyar megfelelőit. A téma összetett voltának jobb megértésében mindenképpen segítségére lett volna az olvasónak.

Jelen kötetünk másik két magyar tanulmánya már témájában is felkelti az olvasó érdeklődését. Olyan korban élünk, amikor szinte divattá vált kritizálni az egyházat, annak vezetőit, sőt magát a pápát is. És ez a kritikai hangvétel nem csupán az egyházon kívüliektől hallható, hanem teret kezd nyerni annak belső köreiből is. Kamerák hada üldözi a pápát (most éppen pápák) minden lépését, még szinte el sem mondott beszédek azonnal hozzáférhetők az interneten, blogok és egyetemi tanszékek kelnek versenyre a pápai, püspöki megnyilatkozások kivésésében. Újra érdekes beszédtema lett a papok és a püspökök ruházkodása, viselkedése, gesztusai, életvitele. Azért újra, mert a történelem „csak” ismétli önmagát. Az egyház megélt már számtalan olyan kort, amikor vezetői nem álltak helyzetük magaslatán, amikor jogos kritikával voltak illethetők. A Rokay professzor jelen kötetének bevezető előadásában tárgyalt korszak ilyen. A reformáció egyházai, tényleges és önjelölt vezetői valami hallatlan energiával gyűjtötték az anyagot az egyház vezetősége ellen az egyházi hierarchia lejáratására. Rokay Zoltán Flacius és kortársai írásai közül válogatva mutatja be, hogyan kerestek és találtak a reformáció teológusai nekik tetsző „egyházkritikusokat”, sőt egyenesen az egyház elítélőit a korábbi korok nagyjai között. Ami a *Studia Flaciana* kötet két középső tanulmányát érdekessé teszi, az a két vizsgált kritikus. Hogy Luther vagy Melanchton erős szavakkal nyilatkozik Szent Péter utódáról és a papi rendről, megszoktuk. Hogy Matthias Flacius Illyricus is ezek közé a kritikusok közé tartozik, most megtanultuk. De érdekes Rokay professzor tanulmányát olvasni, amint Dante és Petrarca írásaiban mutatja ki azokat a kritikai helyeket, melyekre a

reformátorok előszeretettel hivatkoznak. Sőt! A két tanulmány főszereplői, a reformátorok által is elismeréssel emlegetett kritikusok egyenesen az egyház szentjei! Svédországi Szent Brigitta Európa társvédőszentje, Bingeni Szent Hildegárdot pedig XVI. Benedek pápa avatta szentté, és nyilvánította egyháztanítóvá. Innentől vált számomra is érdekessé a két tanulmány. Hogyan lehet valaki egyszerre a reformátorok által emlegetett és idézett egyházkritikus és kanonizált szent?! Rokay professzor tanulmányában szépen bemutatja, miként hatott vagy hathatott egymásra, egymás gondolkodására a humanizmus atyjának is tartott Petrarca és Szent Brigitta. Külön érdeme azonban a tanulmánynak, hogy a konkrét szövegeket fordításban is hozzáférhetővé teszi az olvasó számára. Valóságos szellemi csata elolvasni a kritikus megjegyzéseket; minthogy fülünkbe cseng a mai nyugati társadalom egyes csoportjainak ehhez kísértetiesen hasonló vagy legalábbis azonos hangvételű egyházkritikája. S hogy ebből a szellemi harcból, ebből a paradox helyzetből hogyan, mi módon tud a gondolkodó kiszabadulni, Rokay Zoltán Szent Brigittáról és Bingeni Szent Hildegárdról szóló tanulmánya – véleményem szerint – világos útmutatást ad. Azzal, hogy e két, a katolikus egyház által szentként tisztelt személy írásait kritikai észrevételekkel látja el, és megfelelő történeti keretbe helyezi őket.

Rokay Zoltán *Studia Flaciana* kötetének utolsó tanulmánya, minthogy németül íródott magyar fordítás nélkül, egyelőre titok marad számomra. A tanulmány bevezetőjében említett Payr Sándor 1916-ban kiadott *Flaciánus lelkészek Magyarországon* című munkáját azonban beszereztem, és nagy érdeklődéssel olvastam. S noha a szerző summásan megállapítja: „A flaciánizmus hazánkban is csak átmeneti jelenség volt [...] marandó hatás nélkül”, az olvasó kedvet kap a kor és jelenség, a flaciánizmus megismerésére. Mert akiket egyszerre támadtak eretnek evangélikus nézeteik miatt az ellenreformátor katolikusok, és tituláltak eltévelyedett radikális tévtanítóknak a kálvinisták, bizonyosan érdemesek az utókor figyelmére. A magyar protestáns egyházi közösségek megszületése, tanaik tisztázása, énekeskönyveik megjelenése különösen is izgalmas téma. A gyülekezeti énektárak, a graduálok a magyar zene- és liturgiátörténet kincsei. A jelen tanulmánykötet azonban talán arra is következtetni enged, hogy a hazai protestáns teológia alakulása, egyes tanok megmaradása is nyomon követhető a korálok, dicséretes vizsgálata során. Amíg Rokay professzor újabb tanulmányában

erre alkalmat nem kínál, addig énekelhetjük buzgón a *Studia Flaciana* c. kötet függelékében több forrásból is közölt német korált, Flacius barátjának és követőjének, Magdeburgi Joachimnak énekét. A protestáns egyházi közösségek, talán nem is tudván, hogy Flacius Illyricus örökségét ápolják, ismerik, szeretik és használják ezt az éneket – még maga Johann Sebastian Bach is felhasználta *Máté-passiójának* egyik kórusbetéte gyanánt – a katolikusok is azonosulhatnak mondanivalójával. Én magam a református testvérek énekeskönyvében található magyar változatban ismerem: *Mint Isten akarja, legyen, Szent az ő végezése. Kész segítségükre megyen. Kik benne bíznak végre. Ínségekből, Kegyelmeiből Megsegít, süjt mértékkel: Ki benne bízik, nem esik Szegyenbe, és nem vész el.*

Szakály József

Adalékok a vallási társulatok egyéni és társadalmi szerepéhez

Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.* Szege-di Vallási Néprajzi Könyvtár; 29., Szent István Társulat, 2011

Barna Gábor a vallási néprajz kutatója és egyetemi oktatója. A kötet akadémiai doktori értekezés. Könyv formában 2011-ben jelent meg. A szerző munkáját két nagy elődje, a vallási társulatok első magyarországi kutatói, Bálint Sándor és Pásztor Lajos emlékének ajánlotta.

Az Élő Rózsafüzér Társulatról szóló könyve hiánypótló, hiszen a gazdag nemzetközi szakirodalommal szemben Magyarországon nagyon kevesen foglalkoztak ezzel a témával. Ennek hátterében a 20. század politikai, társadalmi helyzete állt.

A rózsafüzér egyéni és közösségi imádkozása a Vajdaságban élő gyakorlat volt, amely azonban a 1960-as és 1970-es évek nemzedékeinél megszakadt. Mivel jellegzetesen katolikus gyakorlatról van szó, a magyarság többségének katolikus felekezethez tartozása okán helyben is összefonódott a nemzeti öazonosság-tudattal. A téma történeti vonatkozásában kevésbé feltárt területe a népi vallásszágnak a Vajdaságban, ezért a kötet hasznos útmutató lehet a további kutatások számára.

A szerző az Élő Rózsafüzér Egyesület működését és szerepét a 19. század közepi magyarországi megjelenésétől napja-

inkig vizsgálta. Úgy vélte, hogy az egyesület nemzetközi jellegű társulati forma, amely működése során, szervezeti felépítésében sajátos csoportkultúrát alakított ki. Vizsgálatának célja elsősorban az volt, hogy a Kárpát-medence területén létrejött társulatok belső életét, tagságát, működését, szimbólumait bemutassa, valamint ezeket a társulatokat történetileg a katolikus egyházi élet, illetve a közép-európai, európai társadalom ehhez hasonló vallási keretei között is elhelyezze. Munkája azonban nem korlátozódik kizárólag a Rózsafüzér Egyletek bemutatására, kitér minden olyan elemre, amely fontos szerepet tölt be ezeknek a vallási közösségeknek az életében, illetve amelyek segítségével a témát kutatni lehet (például rózsafüzér, ponyvák, vallási kiadványok, más vallási és laikus társulatok). Beszél a szent emberekről, kántorokról is, hiszen műveikkel alakítói lehetnek egy-egy közösség, kistáj zenei izlésének és tudásának. Ezen belül részletesebben kitér a kunszentmártoni Ökrös József és az óbecsei Mezey család szerepére.

A magyarországi rózsafüzér-társulatok létrejöttéről 1840-től vannak adatok. Megalakulásuk összefüggött az egyház gondolkodásának megváltozásával, vagyis ettől kezdve nem tekintették a hívek közösségét homogén tömegnek, ezért nagyobb hangsúlyt fektettek a nemenként és korosztályonként való lelki gondozásra. Ezenkívül közvetve hozzájárult a modern polgári egyesületi jog létrejötte is. A társulat elsősorban imatársulatként működött. Az egyházi nyelvben egyesületnek nevezik, a köznyelvben azonban gyakran mondják „társulatnak”. Kezdetben gyanakvással fogadták, később azonban nagyon elterjedt imádkozási forma volt. A társulatok hivatalosan a domonkos rend irányítása alá tartoztak, hiszen 1877. augusztus 17-én IX. Piusz pápa az egyesület vezetését örök időkre a domonkosokra bízta. A rózsafüzér-társulatok általában 15 főből álltak, elsődleges feladatuk az imádság, a rózsafüzértitkok elmondása volt, amelyet felosztottak, és havonta cseréltek maguk között. Továbbá az egyesület tagjai részt vehettek az egyházi ünnepek előkészületeiben, lebonyolításában, illetve vállalhattak szociális tevékenységeket (például betegek ápolása, szegények támogatása) is. Fontos feladatuk volt a holtakért való imádkozás is. A 19. században ezek a közösségek lokális és vérségi alapon szerveződtek, ezért a tagok közötti kapcsolat erős volt, és a mindennapi élet több területére kiterjedt. A két világháború között a Rózsafüzér Egyesület összekapcsolódhatott más vallási társulatokkal, hiszen ebben az időszakban minden ge-

neráció számára létrejött egy-egy vallási egyesület. A második világháború után azonban ezek a társulatok a szocializmus hatására sorra megszűntek. A Rózsafüzér Társulat volt az egyetlen, amely a „nyilvánosságot” elkerülve megmaradhatott. Ekkor azonban sok esetben magánáhitat formájában létezett, hiszen a társulatot vezető domonkos rendet feloszlatták. A társulatok újbóli fellendülése 1990 után következett be. Addigra azonban a társulatok „elődiesedtek”, és szinte kizárólag idősekből álltak.

A társulatokhoz való csatlakozásnak motivációi a következők voltak: a rózsafüzér Isten kegyelmének közvetítője volt, amely segítséget, oltalmat nyújthatott a hétköznapiakban, illetve támogatást ígért a tisztítóútban szenvedőkért. A titkok elmondásával búcsúkiáltásokat lehetett yerni, amelyeket a halottaknak is fel lehetett ajánlani. Nem volt tagdíj, ezért a szegényeknek is lehetőségük volt csatlakozni. Ezenkívül a közösség gondoskodott a beteg, idős, szegény tagjairól, tehát egyfajta védelmet és biztonságot jelentett, hiszen így az egyén soha nem maradt magára.

A Rózsafüzér Társulathoz s általában a rózsafüzér imádkozásának továbbá fontos közösség- és identitás-megtartó szerepe volt a határon túli területeken, így a Vajdaságban is. A rózsafüzér ugyanis az ortodox államvallással szemben egy kifejezetten katolikus imádkozási forma volt. A magyar nyelvű vallásgyakorlat (különösen közösségi kereten belül) segíthetett a magyarságtudat megőrzésében. A rózsafüzér-társulatoknak fontos közösségteremtő és megtartó erejük is volt. Annál is inkább, mivel a többi társulatot az impériumváltást követően megszüntették. A második impériumváltás után a visszacsatolt területeken a domonkosok úgynevezett missziókat szerveztek, amelyek keretében több száz tagot vettek fel az Élő Rózsafüzér Társulatba. Ezek az újabb hatalomváltást követően ismét visszaszorultak a magánházak és templomok falai közé. Az 1990-es évektől a határon túli területeken is sok településen nyomon követhető a társulat „előregedése”.

A vallási társulatok – így a Rózsafüzér Társulat is – nagyon összetett társadalmi szerepkört vállaltak és vállálnak, ezért kutatásuk számos tudományterület feladata. Barna Gábor jelen munkája éppen ezért nem csupán a néprajzkutatók számára lehet érdekes és hasznos, hanem a történelemmel, szociológiával, gazdaság- és társadalomtörténettel, teológiával, művészettörténettel, zenetörténettel és egyházzal foglalkozók számára is. A könyv kisebb egységekből áll, ame-

lyek nyelvezete tudományos, ugyanakkor közérthető, ezáltal tanulságos és élvezetes olvasmányt jelenthet bárki számára, aki a téma iránt érdeklődik.

Nagyillés Anikó

Megint 10 dinár a Kalangya

Pintér Lajos: „Gyűjtsd a termést kalangyába”. A Kalangya története (1932–1944). Életjel Könyvek, 2013

A szabadkai ócskapiacra 10 dinárért kapható az 1939-ben megjelent *Kalangya*. Igazán „értékálló” befektetés lehetett anno a folyóirat megvásárlása – jegyezhetnénk meg ironikusan –, hiszen 2013-ban, 74 évvel a megjelenés után parára pontosan ugyanannyiba kerül a vajdasági magyar irodalom egyik legmeghatározóbb folyóiratának egy példánya, mint akkor, amikor elhagyta a Minerva nyomdáját.

A *Kalangya* című folyóirat első száma a címloldal szerint 1932. május elsején jelent meg Újvidéken. A folyóirat alapítója, egyúttal első szerkesztője, a vajdasági magyar irodalom szellemi atyjaként aposztrofált Szenteleky Kornél, aki 120 éve született Pécsen, 1920-tól pedig a jugoszláviai magyar irodalom legfőbb szervezője lett.

Az évforduló alkalmából a szabadkai Életjel Kiadó Dévavári Beszédes Valéria szerkesztésében Pintér Lajos 1976-os szakdolgozatának megjelentetésével állt elő: az Életjel Miniatűrök 55. köteteként publikálta „Gyűjtsd a termést kalangyába” címmel a „jugoszláviai magyar irodalom” két világháború közötti meghatározó folyóiratának, a *Kalangyának* a történetét bemutató dolgozatot, amelyet a szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar-népművelés szakának hallgatójaként írt Czine Mihály egyetemi tanár szakmai irányítása mellett.

„A *Kalangya* igen fontos szerepet játszott irodalmi életünk megteremtésében, folytonosságának biztosításában, természetes kötődéseinek kiépítésében s annak tudatosításában, hogy literatúránknak önálló életre kell berendezkednie, hisz nem egyszerű függvénye sem a magyar, sem a jugoszláv irodalomnak” – összegzi a 12 évig megjelenő folyóiratnak a jelen irodalmára is érvényes hatásait Utasi Csaba az 1984-ben megjelent *Irodalmunk és a Kalangya* című művében, amely mindmáig az egyik legátfogóbb monográfia a két világháború között megjelenő folyóirat irodalomtudományi vonatkozásairól. Az átfogó elemzést megelőző,

azzal párhuzamosan létrejövő „Gyűjtsd a termést kalangyába” ehhez hasonlóan fontos a *Kalangya*-kutatás szempontjából.

Pintér Lajos az 1932 és 1944 között megjelenő *Kalangya* folyóiratról írt diplomadolgozatának a jelentősége vitathatatlan a kisebbségi magyar irodalomtudomány szempontjából, még akkor is, ha ez a dolgozat nem önálló monográfiaként jött létre, ám kétségtelenül akként is megállja a helyét.

„Külön sorsoknak külön irodalom kell” – idézi a könyv recenziója, Fekete J. József Németh László szavait, amelyet Szirmai Károly kötete kapcsán fogalmaz meg a „nemzetiségi”, kisebbségi irodalomszerveződés helyzetét talán elsőként felismerő író. Németh László szinte a kezdetektől szoros kapcsolatot ápol a *Kalangya* szerkesztőivel, elsősorban Szirmaival, ennek eredménye, hogy folytatásokban megjelenik a magyarországi irodalomról a *Nyugattól* független kritikát megfogalmazó cikksorozat, amelyet Kázmér Ernő kritikus európai és világirodalmi ismertetői helyeznek tágabb kontextusba. Pintér elsősorban a korabeli „jugoszláviai irodalom” fordításokban közölt bemutatásának jelentőségét hangsúlyozza, hiszen Ivo Andrić, Jovan Dučić, Miroslav Krleža, Todor Manojlović, illetve Veljko Petrović művei szinte megjelenésükkél egyidejűleg válhattak a magyar irodalom számára elérhetővé. Legfontosabbnak mégis annak a szellemi rokonságnak a kialakítását tartja a szerző, „amely a *Kalangya* táborába Németh Lászlót, Veres Pétert, Szabó Lőrincet, Bartók Bélát – illetve írásait kapcsolja, és épp olyan szeretettel a laphoz rokonítja Ivo Andrićot, Krležát, Manojlovićot” – írja Pintér Lajos.

Ismét Fekete J. József szavait idézzük: „Pintér Lajos megközelítésében »ha a 'táj' kulturális értékeit kutatjuk: a hagyományozás időtartama több évszázad; ha a történelem meghatározó új szempontját nézzük, akkor 1918. december 1-jétől számító fiatal kultúráról szólhatunk«, vagyis dolgozatában nem hagyja figyelmen kívül a Bori Imre által nyomatókosan hangsúlyozott, évszázadokon átívelő kultúrhagyományt, de azt sem, hogy a délvidéki magyarságot korábbi központjaival összekötő szálak a trianoni döntéssel elszakadtak, és onnantól magára marad, előről kellett kezdenie mindent, ami nyomán Szenteleky Kornélék vállalták és vélték a vajdasági magyar kultúra gyökértelenségét.”

Ezt a gyökértelenséget Pintér is tényként kezeli, nem mond ellent Szenteleky megállapításának, amelyet Dettre Jánosnak a *Bácsmezei Napló* 1927. január 9-ei szá-

mában megjelent cikkére reagálva fogalmaz meg a vajdasági irodalomról (Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról): „Abban...teljesen azonos a véleményünk, hogy vajdasági irodalom nincsen. (Ez az, amit úgy említettünk: Vajdaságnak írója előbb lett, mint irodalma.) A Vajdaságban élő irodalomnak semmi köze sincs a Vajdasághoz, nincs couleur localja, nincs levegője, nincs sajátos zamatja – szóval a vajdasági jelző mindenképpen hibás. Hogy nincsen »vajdasági« irodalom, annak oka [...], hogy a Bácskának és Bánátnak kultúrélete sohasem volt... Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átförmálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művésztelen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dombok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóólzagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták. Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?”

Egy év sem telik el, és Szenteleky – elmentmondva a korábban idézett levélben foglaltakkal – megfogalmazza és a továbbiakban hirdeti is a couleur locale-t pártoló elméletét, ám ezt nem a művészi igényesség és az alkotás színvonala fölé helyezve, mint arra Pintér Lajos is rámutat.

Szenteleky tevékenységének egyik legfontosabb eszköze a folyóirat, erről Pintér így ír: „A *Kalangya* első szerkesztője Szenteleky Kornél, a vajdasági irodalom olyan szervező egyénisége, mint a szlovákiai Fábry Zoltán, az erdélyi Kós Károly, Kuncz Aladár. Ők az irodalom új épületének első alapozói. A szellem térképén Szivác és Stóc nem esik egymástól távol. (Csakhogy Szivácra előbb, s nagyon korán, kialudt a fény.) A *Kalangya* első szerkesztősége Újvidéken székelt, s döntő, új mozzanat ez is. Az élénkebb, gazdagabb szellemi múltat mutató Szabadka helyett Újvidék lett »valamiféle központja az írásnak« – Herceg János szavával szöve. Tehát Vajdaság irodalmi térképét is átalakítja a szerkesztőség váltakozó, a mindenkor szerkesztő lakhelyéhez kötődő helyzete. Ezenkívül fontos irodalmi toborzóhellyé, gyülekezőhellyé válnak ezek a központok, amelyekben jelentős alkotói gárda nevelkedik fel.

Pintér itt kiemeli Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Herceg János, Majtényi Mihály, Bencz Boldizsár, Dudás Kálmán, Gál László (akét kiemelkedően fontos közlései kötnek a *Kalangyához*

is), Börcsök Erzsébet, Kázmér Ernő, Fekete Lajos, Csuka Zoltán, Kristály István, Cziráky Imre és Csépe Imre nevét, és még folytathatnánk a sort.

A *Kalangya* szerepének elemzése a vajdasági magyar irodalom történetében gyakran kimerül a couleur locale elméletének bírálatában, a II. világháború kitörése utáni hanyatlás kényszeres igazolásában, az egyoldalú irodalomszemlélet kritikájában, valamint a *Kalangya* mellé szerveződött alkotók jelentőségének méregetésében. Pintér dolgozata sem kivétel ezalól. Mellette szól azonban, hogy a korábban megjelent tanulmányok objektív szemléjét adja. Bori Imre, Utasi Csaba és Herczeg János összegző munkáinak bemutatását tekintve mégsem egyedülálló az Életjel-sorozatban megjelent rövid dolgozat, hiszen az Utasi Csaba doktori értekezéséből született *Irodalmunk és a Kalangya* című – a Pintér-szövegben is részleteiben helyet kapó – átfogó monográfia teljesebb képet ad a folyóirat szerepéről a vajdasági magyar irodalom vonatkozásában. A „Gyűjtsd a termést kalangyába” című munka ezzel szemben a '70-es évek derekán színre lépő fiatal magyarországi irodalmár hangján szól az olvasóhoz, a kisebbségi irodalmi folyóiratok párbeszédét mutatja be mind budapesti nézőpontból, mind a vajdasági szempontokat hangsúlyozva. Meghatározza a *Kalangya* folyóirat szerkesztéspolitikájának szakaszait. A magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok tükrében láttatja az egyes évfolyamok változását, struktúráját. Történet-szerű képet fest a Trianon utáni délvidéki értelmiség irodalomszervező tevékenységének viszontagságos útjáról. A szerb és horvát nyelvű irodalom előremozdítását célzó magyar vonatkozású kísérletek példáit hozza a *Kalangya* pályázatainak ismertetésével. Szenteleky, később Szirmai útkeresésének hiteles ábrázolása által ma is aktuális kérdéseket vet fel a vajdasági magyar identitástudat megfogalmazásának nehézségei kapcsán. Anyagi szempontból az irodalom most is hasonló gondokkal küzd, mint anno 1937-ben, amikor végül a Bácskai Cukorgyár Rt. vezérigazgatójának a támogatásával sikerült kiadni *Az ember tragédiája* szerb fordítását, vagy amikor Kendé Ferenc „vagyonkáját” használta fel a szerkesztőség a folyóirat életben tartásához a legnehezebb időkben. „Kellett a gyakorlatiasság is, mert előfizetők nem voltak. Ha nem látta senki, volt, aki eloldotta láncáról a kutyáját, ha jöttek a szerkesztők előfizetőt gyűjteni. Vagy volt, hogy bezárták a kapukat sorra” – írja Pintér Lajos az

első évfolyam előfizetőinek begyűjtését célzó felelős irodalmi munkáról.

Pintér Lajos 1976-ban írt munkája máig érvényes szempontokat ad a *Kalangya* című folyóirat anyagának feldolgozásához, újraértelmezéséhez, a vajdasági és egyetemes magyar folyóirat-történet tanulmányozásához, nemkülönben a korai vajdasági magyar irodalmi kánon alakulástörténetének a feltárásához. Mindezen felül az Életjel Kiadó a kötet megjelentetésével méltó lehetőséget kínál a Szenteleky-kultusz közösségteremtő és a szellemi függetlenséget megőrizni vágyó hagyományainak ápolásához, a 120 évvel ezelőtt született író, szerkesztő, orvos előtti tiszteléshez, annak reményében, hogy a 10 dináros *Kalangya* valódi értékét ne csupán néhányan ismerjék fel a piacra heverő könyvhalomban, hanem minden vajdasági számára ismerős legyen a jellegzetes betűkkel szedett, pizkossárga fedőlapon álló emblematis felirat, a *Kalangya*. A kiadvány jelentőségét növeli még, hogy Vajdaságban ritkán jelennek meg sajtótörténeti, azaz folyóirat-történeti összefoglaló munkák, s bármennyire is kicsinyke az Életjel Kiadó Miniaturák sorozatában megjelent Pintér-füzet, nagyon értékes megállapításokat közvetít a vajdasági irodalom kialakulásának körülményeiről, annak jelentőségéről az egyetemes magyar folyóirat-történet vonatkozásában, mivel Pintér Lajos „külföldiként”, Budapestről tekintette át a *Kalangya* folyóirat alakulástörténetét, Kárpát-medencei kapcsolódásait. A tanulmányon kívül fontos megemlíteni, hogy ma már mindenki számára hozzáférhető a folyóirat digitalizált formában, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet a 12 éven keresztül megjelentő összes számot elérhetővé tette a VMMI honlapján (<http://www.vmmi.org>). Ezáltal a monográfiákkal és egyéb publikációval párhuzamosan az eredeti anyag is áttekinthetővé vált az olvasó számára.

Basity Gréta

Mondd el fiaidnak!

Ökrész Károly: *Együtt másfél századon át. A temerini zsidók története. Temerini Múzeumbarátok Egyesülete, 2013*

A zsidóság egyik legnagyobb (horderejű) parancsa/kötelessége a pászka első estjén, széderkor hangzik el, minden évben újra és újra: Mondd el fiaidnak! És minden évben elmondják a kivonulás csodálatos történetét. Az identitást, a kultuszt ez a „mondd el” élteti tovább nemzedékről nemzedékre.

Ugyanilyen fontos kötelességnek érzik a helytörténészek, hogy elmondják, pontosabban leírják egy adott közösség történetét, ezzel átmenekítve a következő generációk számára. A helytörténészek munkáját nem szabad minősíteni, hogy megfelelő-e vagy kiváló. Mert mindegyik egyszeri, az adott pillanatban megismételhetetlen kísérlet arra, hogy a hely szelleme (és története) tovább éljen. A helytörténész nem történész, nem tankönyveket ír, nem „vagdalózik” milliókkal, mert ott a közösség és az azt alkotó egyének sorsa a fontos.

Egy nézet szerint egy ember háromszor hal meg: először, amikor megszűnik lélegezni, másodszor, amikor a hamvai végleg szétporladnak. A harmadik halál pedig akkor következik be, amikor utoljára mondják ki a nevét, vagy emlékeznek rá. A most megjelent könyvvel Ökrész Károly a feledéstől, vagyis a harmadik haláltól (utolsó megsemmisüléstől) menti meg az egykor itt élt temerini zsidóságot.

Ökrész Károly jó ideje kutatja a temerini zsidóságot. Ápolja emlékét, és nem hagyja, hogy a feledés homályába vesszen. Ha úgy tetszik, az *Együtt másfél századon át* nemcsak kísérlet az emlékezet életben tartására, hanem Ökrész Károly – joggal felvállalható – opusa is. És természetesen – mint az a helytörténeti írások esetében lenni szokott – ez a mű sem mentes a szubjektív impulzusoktól. Az orvos vagy akár gyógyszerész életét végigolvasva a lokálpatrióta temerini polgár véleménye visszhangzik, azé, aki hálás azokért a vívmányokért, amelyeket a helyi zsidóság hozott, épített, alkotott.

A holokauszt szó (eredeti) jelentése: teljesen eléggő áldozat. Általánosságban az a formula terjedt el, hogy pl. a holokauszt temerini áldozatai. Ezzel szemben meglepő módon *A temerini zsidóság holokausztja* vastagon szedett cím köszön vissza. Vagyis a temerini zsidóság áldozata – és ez a finom különbség a történész és a helytörténész között, aki az individuális történetekkel nem egy esemény nyé formálja az adott történetet, hanem szigorúan (vagy tudat alatt) meghagyja a közösség „tulajdonában”, jogot formálva a kisajátítás elleni védekezésre. És ez a reakció – hogy a MI közösségünk egykori tagjairól van szó – formálja közösséggé a közösséget, és a közösség tagjaivá, értékévé az egykori, zsidó kolóniát.

Dicséretre méltó az a munka, amelyet Ökrész Károly végez Temerin történetének feltárásában, természetesen ehhez hozzátartozik az itteni zsidóság életére vonatkozó adatok összegyűjtése is.

Negyela László Márk

Egy évezred magyar pénzei

I. András (1046–1060)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

Péter és Aba Sámuel kora után, amelyet trónviszályokkal és pogánylázadásokkal terhelt évek jellemeztek, I. András trónra lépése viszonylagos politikai nyugalmat hozott az országra. András édesapja, Vazul, Géza testvérének, Mihálynak a fia, vagyis a trónörökös nélkül maradt I. István unokatestvére volt. A pogány hitű Vazul lázadást szervezett a felszentelt magyar király, I. István ellen, ezért a király megvakíttatta, a fülébe forró ólmot öntetett, és ezáltal uralkodásra alkalmatlanná téve őt három fiával – Levente, András, Béla – együtt az országból száműzte. Az 1031 és 1034 közötti időszakra tehető, amikor Mieszko lengyel fejedelem udvarába fogadta a száműzötteket. Béla Lengyelországban maradt, András és bátyja, Levente pedig tovább folytatták útjukat Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem udvarába. András feladva pogány hitét felvette az ortodox kereszténységet, ekkor kapta Oroszország védőszentjének, Szent Andrásnak a nevét – eredeti pogány neve ismeretlen maradt –, majd 1038-ban feleségül vette a nagyfejedelem lányát, Anasztáziát.

Péter zsarnoksága ellen 1045-ben két lázadás is szerveződött. Az első elbukott, a Gellért csanádi püspök szervezte összeesküvés részvevői pedig 1046-ban hazahívták Vazul fiait, Leventét és Andrást, felajánlva nekik a magyar trónt. A két herceg vezette, András apásától kapott csapat kevésnek bizonyult, ezért a hercegek látszólag beleegyeztek a pogány hit gyakorlásának visszaállításáért küzdő, a békési Vata vezette lázadók követeléseibe, egyesültek azok seregével, és elsöpörték Péter uralmát. András 1046 októberében elfogatta Pétert, és megvakíttatta. Miután Levente (még ugyanabban az évben) meghalt, Andrást választották királlyá. Megkoronázására 1047 elején került sor Székesfehérvárott. A koronázási szertartást az a megmaradt három püspök végezte, aki nem esett áldozatul a pogány lázadók haragjának, amikor azok igyekeztek eltüntetni mindent, ami a kereszt-

András megkoronázása (Képes Krónika)

ténységet jelentette. I. András volt az első magyar király, aki nem I. István, hanem a pogány Vazul nemzetségéből származott, és valamennyi későbbi Árpád-házi király Vazul utódai közül került a trónra.

András trónra kerülése után igyekezett visszaállítani a keresztény rendet – megkövetelve népétől I. (Szent) István törvényeinek megtartását – és helyreállítani az ország egységét a királyi haderő, valamint az előkelők támogatásával. Békétárgyalásokat folytatott a németekkel, engedményeket adott ugyan, de a hűbérességet nem vállalta. Felmérve a fenyegető veszélyt, melyet III. Henrik hadai jelentettek az ország önállóságára nézve, 1048-ban hazahívta Lengyelországból öccsét, a nagy politikai és hadvezéri képességgel rendelkező Bélát, s a magyar hadak fővezérévé tette meg. Megosztotta vele az országot, átadta neki az ország egyharmad részét (dukátus). Béla herceg e jelentős területen, amely magában fog-

lalta a nyitrai és bihari részeket, teljhatalommal bírt, még a pénzverés felségjogával is élhetett.

A királyi hadak Béla vezetésével sikerrel verték vissza III. Henrik német-római császár 1051-ben, majd 1052-ben Magyarországra betört seregét, így békétárgyalásokra kényszerítették őt. 1056-ban III. Henrik meghalt, hatéves fia, IV. Henrik került a trónra, a békétárgyalások már az ő nevében fejeződtek be 1058-ban. A béke megpecsételése érdekében András fiát, Salamont és Henrik nővérét, Juditot eljegyezték egymással.

A két testvér együttműködése azonban tíz év sikeres közös államvezetés után megbomlott. Amikor András átadta Bélának az ország egyharmadát, egyúttal megígérte neki, hogy halála után rá hagyja a trónt. Ezt az ígéretét azonban 1057-ben megszegte, amikor fiát, Salamont királlyá koronáztatta. A szöszegéshez az a tényező is hozzájárult, hogy Andrást

szelítés érte, hordszékbe kényszerült, és csak így látta biztosítottnak az akkor még mindössze ötéves Salamon számára a jövőbeli uralkodását. A két testvér belviszálya háborúhoz vezetett. Béla Lengyelországban hadat gyűjtött, és 1060-ban Moson közelében megütközött András németek által támogatott seregével. Béla győzelmet aratott András csapatai felett. Menekülés közben a királyt szállító szekér felborult, a mozgásában korlátozott uralkodó megsérült, Béla elfogatta, és Zircre szállította. A fogságba esett I. András itt hunyt el 1060 késő őszen. Az általa 1055-ben alapított tihanyi apátságban temették el, sírja az apátság altemplomában ma is látható. András özvegye és gyermekei, köztük Salamon is, német területre, Melk városába menekültek, Béla pedig I. Béla néven királlyá koronáztatta magát.

I. András sírja a tihanyi apátság temetkezőhelyként használt altemplomában. A sírkövön a magyar királyi hatalom jelvénye, az apostoli kereszt látható.

I. András két pénztípust veretett. Az **első pénztípusának** hátlapján, amelyet már uralkodásának első évében veretett, tudatosan alkalmazta I. István dénárjának a Péter és Aba Sámuel által mellőzött REGIA CIVITAS (királyi város) feliratát. A köriratnak nemcsak a szövegezése, hanem még a betűformája is megegyezik, amivel nyilván hangsúlyozni kívánta, hogy nem követi a trónbitorlók érmeinek köriratát,

ezzel is mintegy legitimálva a dinasztia jogfolytonosságát. Az előlapon viszont az Aba Sámuel érméin alkalmazott szósorrendű REX ANDREAS (András király) körirat olvasható. A verőtövek poncolásos technikával készültek, legfeljebb csak a hátlati vonalköröket vésték. Az érme átmérője 17,0–18,0 mm, átlagsúlya 0,58 g, ezüstjének finomsága 86,6%. A saját méréseim szerint a nagyobb lapkájú és nagyobb érmeképpel készült érmék átlagsúlya 0,60–0,64 g körül mozog. Létezik az átlagnál kisebb, mindössze 16 mm átmérőjű lapkára vert változata is, ezek átlagsúlya 0,43 g. 1 karoling font (408 g) ezüstből 703 darabot vertek. Verdehelye: Esztergom.

I. András idejében 1 font ezüst 408 g = 8 pensa auri, 1 pensa auri = 4,4 g arany, az arany-ezüst értékaránya 1:9. 1 kepe gabona 72 kéve = 3 dénár, 1 rabszolga ára 12 tinó = 12 arany = 720 dénár, 1 poroszka ló ára = 318 dénár, 1 paripa ára = 1100 dénár, 1 hadiló ára = 3 rabszolga = 2160 dénár. Egy parasztszalád tulajdonában 1 tehén és 3–4 ökör volt.

I. András első pénztípusa három különböző átmérőjű változatban: 18 mm, 0,62 g; 17 mm, 0,64 g; 16 mm, 0,45 g (a szerző gyűjteményéből)

I. András **második pénztípusa** már számos vonatkozásában eltér az elsőtől. Az előlapi érmeképen ősi, keleti stílusjegyeket magán viselő dénár dirhemszerű, többszörös keretelésével feltűnően különbözik elődei érmeképétől. A belső és külső vonalkörök között megmaradt a REX ANDREAS körirat, a hátlaton viszont visszatért az Aba Sámuel dénárjain jelentkező, az országra, Magyarországra utaló PANONEIA körirat, annak számos írásmódbeli változatával. I. András e pénztípusán jelennek meg először a sziglak, a pénzverőmesterek pontokból, vonalából, ékekből, körökből és ezek

kombinációjából kialakított mellékjegyei, ezeket egyfajta ellenőrző jegyként, a magyar pénzek sajátosságaként egészen a XII. és XIII. század fordulójáig alkalmazták. I. András e pénztípusánál jelentkezik először jelentős gyakorisággal a körülnyírással elvégzett súlycsökkentés. Az érmék csonkítását a körirat megsértése nélkül a széles, többszörös keretvonalak könnyítették meg. A körülnyírási módszerét nemcsak a királyi pénzverde használta fel az uralkodó jövedelmének növelése céljából, hanem élt vele a lakosság is. A fejletlen pénzviszonyok következtében ugyanis az érméket nem súlyra, hanem darabra, teljes értékű dénárként számolták. A későbbi érmék érmeképük kialakítása és technikai kivitelük jellegzetességei folytán nem tették lehetővé az effajta csonkítással elkövetett csalást. Az ép, csonkítatlan érme átmérője 17,0–18,0 mm, átlagsúlya 0,69 g, ezüstjének finomsága 86,5%, verdehelye: Esztergom. ○

I. András második pénztípusa egy csonkítatlan (17 mm, 0,48 g) és három különböző mértékben körülvágott változatban: az elsőből csak a külső gyöngykör hiányzik (16 mm, 0,58 g), a másodikiknak már a köriratába is belenyírtak (11 mm, 0,30 g) a harmadikból pedig csak az érme középső motívuma maradt (8 mm, 0,13 g) – a szerző gyűjteményéből

Irodalom

GERLOVICS Szilveszter
2006: XII. századi rézpenzeink története. *Bácsország*, 37. szám, 101–104., Szabadka
GLATZ Ferenc szerk.
2000: *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Kiadó, Budapest
KOVÁCS László
1997: *A kora Árpád-kori pénzverésről*. MTA Régészeti Intézete, Budapest
KINCSES Gyula
2003: *Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága*. A szerző magánkiadása, Debrecen
PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba
2012: *A magyar pénz története*. Kossuth Kiadó, Budapest
[hu.wikipedia.org/wiki/I. András magyar király](http://hu.wikipedia.org/wiki/I._András_magyar_király) (2013. 10. 02.)

A szigla a latin sigillum (pecsét) szóból képzett szakkifejezés, amely az érmeképek az éremvénő számára kötelező alapmotívumaitól eltérő, különböző formájú mellékjegyeket és ezek legváltozatosabb kombinációit takarja. A leggyakrabban előforduló jegyek: pont, vonal, ék, kereszt, félhold, csillag és karika, amelyek előfordulhatnak párosan, többszörösen vagy egymással kombinálva. E jegyeket az éremvénőnek a már kész verőtövekbe utólag ültető be. Az Árpád-kori pénzek különleges sajátosságaként jelentek meg I. András második pénztípusán, és maradtak használatban III. Béla uralkodásának végéig (1196). A pénzügyigazgatás átalakításával használatuk feleslegessé vált, de módosított változatban, esetenként más-más motívum alkalmazásával, szinte az érmeképekbe illesztve, előfordulnak némely későbbi Árpád-házi érmén is. A sziglak alkalmazására többféle magyarázat született: 1. A sziglak a pénzverő helyek vagy munkások megkülönböztető jegyei, és azok ellenőrzésére szolgálnak. 2. A sziglak különböző pénzkibocsátásokat (emissziókat) jelölnek. 3. A sziglaknak csupán díszítő funkciójuk van. A második magyarázatot fogadja el a jelenlegi szakirodalom, azzal, hogy nem tudni, a mellékjegyek időbeli vagy mennyiségi emissziókat jelölnek. A szigla szinte kivétel nélkül az előlapi érmeképekben vagy annak körirati mezijében helyezkedik el, a hátlapra csak elvéve került.

Kulturális örökségünk

Az eleméri Szent Ágoston katolikus templom

Dévavári Beszédes Valéria, Szabadka

A vajdasági magyarság fontos szent helye az eleméri Szent Ágoston katolikus templom, annak ellenére, hogy nincsen állandó plébánosa. A faluban a katolikusok száma folyamatosan csökken. Kétezerben még 130 híve volt a plébániának, a legutóbbi kimutatások szerint azonban a katolikusok száma mindössze 15-20 főre tehető. Ennek ellenére mélyszegesen igaz Tietze Jenő megállapítása: „Sajnos egyházilag a templom elvesztette jelentőségét, ennek ellenére havonta kijárunk misézni. A templomot átengedni az enyészetnek ezeréves történelmünk feladását és a történelem színpadáról való többlelésnyi visszavonulásunkat jelentené.”¹ A Szent Ágoston-templom kriptájában van ugyanis Kiss Ernő aradi vértanú végső nyughelye, ahova – ahogyan a templom főhomlokzatán levő emléktáblán olvasható – a kiegyezés után, 1872. október 7-én helyezték el. A templom az egyetlen hely, amely emlékeztet arra, hogy a XVIII. és XIX. század legjelentősebb földesurának, az örmény származású Kiss családnak voltak itt a birtokai. A család kastélyát a II. világháború után földig rombolták, a Szent Ágoston-templomot is megromgálták, így 1951-ben újra kellett szentelni. A templom legújabb története összefüggésbe hozható a tragikus sorsú építettségének, Kiss Ernőnek a sorsával.

A dúsgazdag örmény származású vértanú édesapja, Kiss Izsák kereskedő volt, Bánát újrateremtésekor tett szert óriási vagyonára és nemesi rangjára. Édesanyja, Bogdánovich Anna felmenői Csernojevity pátriárka vezetésével a törökök előli nagy szerb vándorlás idején érkeztek erre a vidékre, és me-

nedéket kértek Magyarországon. A család férfi tagjai a határőrvidék tisztjei, a bécsi udvar feltétlen hívei voltak. Kiss Ernő 1799. június 13-án született Temesváron. Édesapja korán meghalt, Bogdánovich Anna másodszor is férjhez ment, báró Ernst Loewen, a bécsi udvari körökben is jól ismert katonatiszt vette feleségül. A nevelőapja rangjához és vagyonához illő nevelésben kívánta részesíteni mostohafiát, a bécsi Theresianumban taníttatta, mivel azonban előmenetelével sem a családja, sem a tanárai nem voltak megelégedve, továbbtanulás céljából csakhamar átirányították a Bécsújhelyi Katonai Akadémiára. Katonai pályafutását egy ulánusezredben kezdte, majd 1848-ban a 2. Hannover huszárezred parancsnoka lett ezredesi rangban. 1848 tavaszán Kiss Ernő csapatával Újpécsett állomásozott, és kezdetektől fogva részt vett a bánáti, nagyikindai szerb felkelések feloszlításában. Legnagyobb katonai sikerét 1848. szeptember 2-án aratta, amikor bevette a szerbek perlaszi táborát, ezzel a hőstettével országos elismertségre tett szert. Hőseinket szerkesztettek a csatáról, ponyvakivándványokban ismertették Kiss Ernő hősiességét. Nagybecskerekén, Budapesten fáklyás felvonulást rendeztek a tiszteletére. 1848 októberében tábornokká léptették elő, ezzel egyidejűleg kinevezték a bánásági hadtest parancsnokának. A hadiszerencse elkerülte, vagy inkább nem bizonyult a legjobb hadvezérnek, így az 1849 eleji pancsovai kudarc után leváltották, és Debrecenben az országos főhadparancsnokság vezetésével bízták meg. Adminisztratív feladatokat látott

el, a csapatok anyagi ellátásáról kellett intézkednie. Ezt a feladatát gondosan végezte, több alkalommal helyettesítette a hadügyminisztert, Jelašić horvát bánnal is ő próbált kiegyezni, nem vonult háttérbe a Habsburg-ház trónfosztása idején. A szabadságharc ügye mellett mindvégig kitartott. Debreceni állomáshelyén érte a világosi fegyverletétel, orosz fogságba került. Aradon őt is bíróság elé állították, mivel nem vett részt a fegyveres harcokban, golyó általi halálra ítélték.

Még a perlaszi harcok idején mesélte róla a nép, hogy a golyó nem érheti el, a többi között ezzel is magyarázták a hősiességét. Aradon a kivégzőosztag golyói valóban nem érték célt, csak a vállát találták el, ezért az egyik katona a saját kérésére főbe lőtte. Regényes sorsa ezzel nem ért véget: féltestvére, Loewen Júlia megvesztegette Kiss Ernő hóhérrát, és az negyven arany ellenében kiadta a holtestet tisztiszolgájának. Előbb álnéven az aradi temetőben, majd Katalinfalván temették el. Innen került a kiegyezés után végső nyughelyére, annak a templomnak a kriptájába,

A vértanú sírja

melyet ő maga építtetett 1845-ben, a csanádi püspökség típustervei alapján, klasszicista stílusban.

1906-ban Nagybecskerekén ember nagyságú szobrot (Radnai Béla alkotása) állítottak emlékére. Az emlékművet 1919-ben felrobbantották. A templomot a II. világháború után meggyalázták, kifosztották. 1969-től a belgrádi magyar nagykövetség munkatársai nagy titokban október 6-án koszorút helyeztek a sírjára. A kilencvenes évektől vált a magyarság zarándokhelyévé. Ekkor kezdték meg az épület felújítását is. 1999-ben határozott úgy a nagybecskereki püspökség, hogy a templomot az aradi vértanúk panteonjává alakítják át, mivel a mi vidékünk szülötte volt a zombori Schweidel József, a nagybecskereki Lázár Vilmos, a sztrázai (temesőri) Damjanich János is, gróf Leiningen-Westerburg Károlyt pedig Törökbecséhez fűzték rokoni kapcsolatok.

Az eleméri Szent Ágoston-templomban természetesen elsősorban Kiss Ernőre és a többi aradi vértanúra emlékezünk, ezen a szent helyen azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kálmány Lajos bánati bolyongásai során Németeleméren is szolgált. Péter László már az ötvenes években elkötelezett kutatója volt Kálmány tudósi pályájának, a többi között azt is felderítette, hányfelé szolgált egyházát. A szegedi irodalomtörténész munkáját Miklós Péter folytatta, legújabb tanulmányából újabb részleteket tudhatunk meg a nagy folklorista életéről. A szerző pontos kimutatást készített állomáshelyeiről. Ebből az összesítésből tudjuk, hogy húszéves káplánkodásának nagyobbik részét vidékünkön töltötte, volt, ahol csak néhány hónapot, máshol viszont hosszabb ideig dolgozott. Álljanak itt azok az adatok, melyek temesközi áldozópapi tevékenységére vonatkoznak: Szajánban 1889. március 24-étől 1880. december 20-áig, Törökbecsén 1880. december 20-ától 1881. április 30-áig, Csókán 1887. május 1-jétől 1891. szeptember 9-éig. Németeleméren 1892. március 31-étől 1894. április 30-áig dolgozott. Szajánban Kristóf Já-

nos, Törökbecsén Szentkláray Jenő, Csókán Hoffman János, Németeleméren Szabó Ferenc volt a principálisa. Törökbecsén a korszak legjelentősebb történésze volt a főnöke, nem rajta múlt, hogy Kálmánynak fél év után mennie kellett. Törökbecsén

történetesen a tanító jelentette fel, hogy a gyerekektől – pap létére – sikamlós tartalmú népdalokat és gyermekjátékokat gyűjtött. Az eseményekről maga Kálmány számolt be a *Pesti Napló* 1881. március 7-ei számában. Az iskolaszék kitiltotta az iskolából az erkölcsiség megrontójaként. A botrány után nem maradhatott Törökbecsén, hiába állt ki mellette főnöke, Szentkláray Jenő. Másik alkalommal pedig azért kellett elmennie, mert Egyházaskéren (Verbicán) a tagosításkor a szegény dohánykertészekért emelt szót. 1892-ben majdnem börtönbe került, mert az óteleki parasztok mellé állt, amikor azok fellázadtak jegyzőjük ellen. Temesközben, Szegeden sem jelentett sokat, hogy a káplán országosan ismert tudós volt: a Magyar Tudományos Akadémián, a Kisfaludy és Dugonics Társaságban tartott felolvasást. Könyveket jelentetett meg, leginkább a saját költségén. Az óteleki affér után Elemérré került, valószínű innen látta el a szentmihályiak lelki gondozását is. Törökbecsei működése során a negyvennyolcas szabadságharcra vonatkozó történeti énekek sorát jegyezte fel, az egyik nótában Perczel Mór(icz)on kívül Kiss Ernészt is emlegették, az 1880 években még élt a szabadságharc eszmeisége a temesközi magyarság körében, csak türelmesen kell végiglapoznunk a *Szeged népe* első és második kötetét.

A múzeummá avatott szent helyen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Kovalszky Sarolta németeleméri szövőműhelyében világhírűvé tette a torontáli szőnyeget, a korszak legjelentősebb művészeinek alkotásait szőtték falikárpitba az eleméri műhelyben, és küldték el őket a többi között a párizsi

A világhírű németeleméri szövők hirdetése

világkiállításra. 1904-ben a szövőműhelyt Gödöllőre költöztették, a szövőket követte Kiss Mária Valéria, Kiss Ernő leánya is, aki idős kora ellenére Kovalszky Sarolta mellett meghatározó alakja volt a gödöllői műhelynek.

Arra is emlékeznünk kell az eleméri templom falai között, hogy itt keresztelték meg 1905 decemberében a melencei születésű, tiszteletre méltó Bogner Mária Margitot. Ő tett elsőként örökfogadalmat a vizitációs rend első magyarországi kolostorában 1932-ben. A gyilkos kór viszont csakhamar megtámadta tüdejét, 1933-ban 28 éves korában Érden halt meg. Halála után sírja zarándokhelyévé vált: naplója és levelezése nyomán a magyar Kis Szent Terézként szokás emlegetni. ○

Jegyzet

TIETZE Jenő: *Vajdasági Szent Ágoston-templom őrizi Kiss Ernő aradi vértanú hamvait. szentagoston.hhrf.org/index2.php?module=article&news_id=26* (2013. 11. 17.)

Irodalom

KALAPIS Zoltán

1988: *Torontáli nábob a szabadságharcban: Kiss Ernő.* = „Negyvennyolcnak nagy idejében”. 73–98. Fórum, Újvidék

MIKLÓS Péter

2003: *Kálmány Lajos csanádpalotái évei.* A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei 5., Makó NÉMETH Ferenc

1993: A torontáli szőnyeg (Kovalszky Sarolta és a németeleméri szövőműhely). *Híd*, május-június, 57. évf., 385–396.

sz. n. Tiszteletreméltó Bogner Mária Margit <http://www.katolikus.hu/szentek/1113-222.html> (2013. 11. 17.)

Kulturális örökségünk

Krepp-papírból készített karácsonyi angyalkák

SZELLEMI
KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG

Raffai Judit, Szabadka

A magyar népi kultúrában több formában megjelenik az angyal képzete. Ez részben az egyházi tanításokból ismert angyalképhez, illetve a folklórból ismert képzetekhez kapcsolható. Mégis az angyal vizuális ábrázolásáról a magyar népi kultúra területéről kevés adatunk van. Pedig a parasztság környezetében is megtalálhatók voltak az egyházművészet különféle angyalábrázolásai. Így az angyalok elképzelt alakját többnyire a népi szövegekből ismerhetjük. Ezért unikumnak számít az a – karácsony alkalmából készített – kreppangyal, amely (a 19. század végi és a 20. század eleji nyomtatványok, illetve a krepp-papír lehetőségeit és a népművészet leleményességét párosítva) jó példázza a papírgyártás és a nyomdatechnika tömegtermékeinek a népi kultúrába való beépülését.

A karácsonyhoz kapcsolódó, Európa-szerte elterjedt hit szerint az angyalok karácsonykor meglátogatják az ünneplőket. Ebből fakadóan az angyalábrázolás a 19. században része lett ennek az ünnepnek, összekapcsolódott a karácsonyfa-állítás szokásával, mely Németországban alakult ki, az Osztrák–Magyar Monarchiába a 19. század elején került német közvetítéssel, majd a polgárság, később pedig a parasztság körébe is elterjedt. Kezdetől fogva a városi és a falusi karácsonyfák közkedvelt díszei voltak az angyalok. Szabadkán és a hozzá tartozó falvakban a 20. század második negyedében a katolikus lakosság körében már minden társadalmi réteg körében elterjedt a karácsonyfa, illetve zöldág állításának divatja. Ezekre a fákra – általában a fa csúcán – már megjelentek a krepp-papírból készített angyalkák.

A Szabadka környéki falvakban többnyire az asszonyok feladata volt az ünnepi fa feldíszítése. A karácsonyfa és a női kreativitás kapcsolatát mutatják az otthoni karácsonyi díszek készítésére vonatkozó adatok. A paraszttasszonyok és a lányok papírdíszeket is készítettek otthon: papírmadarat, papírkosárcákat, papírkarikákból és hajtogatott papírból fűzött, egyszerű papírangyalkákat és báránycákat is. Ez utóbbiak megalkotása azonban már nem volt egy-

szerű, az ügyesebbek ezért erre specializálódtak, és házi ipari tevékenységként üzték a papírangyalkák készítését, a többiek pedig megvásárolták tőlük a termékeiket. Az angyalok világos színű krepp-papírból készültek, az alkotóik az anyag sodrásával és összehúzásával érték a megfelelő formát (a harang alakú testet és az erre felhelyezett szárnyakat), majd színes (piros, kék, rózsaszín) papírrózsákkal és masnikkal díszítették őket. Az angyal fejének kialakításához Szabadkán a papírkereskedésben vásároltak nyomtatott színes angyalfejet, (több volt egy papírtáblán) kivágták, és felragasztották a krepp-papírból készített testre. A karácsonyi angyalok előállítására specializálódók sárból, kukoricaszárból és vattából (régábban gyapjúból) báránycákat is készítettek, ezeket is színes krepp-papírral díszítették. A karácsonyi tárgyakat a szabadkai piacokon lehetett megvásárolni, decemberben több árus jelent meg, aki karácsonyi angyalkákat és báránycákat árult. Angyalok még a múlt század kilencvenes éveiben is megtalálhatók voltak adventkor a szabadkai piacokon.

A Szabadka melletti Radanováról ismerünk olyan családot, amely két generáción keresztül üzte a karácsonyfadíszek készítését házi ipari tevékenységként. A Kovács család a század első negyedétől egészen az 1980-as

évekig foglalkozott Radanovácon karácsonyfadíszek alkotásával. Minden év novemberétől karácsonyig a család minden tagja – gyakran a szomszédok is –, angyalokat és báránycákat készítettek, majd az advent ideje alatt a szabadkai tejpiacon árulták őket. Ennek a hagyománynak a felújítója, a radanováci Sebők Valéria népi iparművész, akinek köszönhetően a napjainkig is megmaradt a karácsonyi angyal- és báránycákészítés technikája.

A krepp-papírból készített karácsonyi angyalkák nemcsak néprajzi, hanem művelődéstörténeti szempontból is jelentősek. A múlt század népi vizuális kultúrájának a lenyomatai, amelyekben jellemző módon keveredik az új a régivel, a szakrális a profánnal, a népművészet, a korabeli divat és a 19. század végi, illetve a 20. század eleji nyomdatechnika termékei vegyülnek a barokk korban Európa-szerte megjelenő szentimentális angyalábrázolás maradványaival. ○

Irodalom

RAFFAI Judit

2012: *Andeli i jaganjci – kakve su bile subotičke božićne jelke u godinama između 1859. i 1975.* / Angyalok és báránycák, avagy milyenek voltak a szabadkai karácsonyfák az 1859 és 1975 közötti években? Gradski muzej / Városi Múzeum, Subotica / Szabadka